

Anna Perälä

BOKTRYCKARNAS ÄDLA KONST

Persondikter 1605–1764

*Kranzen
Han till minne bär
För then Ädla Konst
han drijfit*

Anna Perälä

BOKTRYCKARNAS ÄDLA KONST

Persondikter 1605–1764

Översättning Heidi Granqvist

BOKHISTORIKERN ANNA PERÄLÄ

(f. 1942), pol. mag., teol. dr h.c., har i sin mångåriga forskning fokuserat på typografi, illustrationer och bokband. I det trespråkiga översiktsverket *Finsk typografisk atlas I–II* (2000) kartlägger hon typsnitt och dekorativt material vid tryckerierna i Finland. *Vackert, vittert, lärt* (2010) presenterar bibliotekarien Jarl Pousars boksamling. *Tilanomistaja kirja-alalla* (2019) handlar om Christian Ludvig Hjelt, boktryckare, förläggare och bokhandlare i Åbo 1823–1849.

Innehåll

Förord 7

INLEDNING 9

Vad är persondikter? 9

Tidigare forskning om persondikter 11

Om mängden tryckta persondikter 12

Forskningsmaterialet 14

FRÅN LÄRLING TILL BOKTRYCKARE 18

POSTULATSDIKTER 24

Postulatsdikternas typografi 24

Tidiga postulatsgratulationer 33

Den ädla boktryckarkonsten 40

Dikt och verklighet 48

Två versioner av en gratulationsdikt 49

Den sista postulatsdikten? 53

BRÖLLOPSDIKTER 56

Bröllopsdikternas typografi 56

Bröllopsdikternas allmänna drag 65

En tidig bröllopsdikt 67

Mytologi, erotik och skämt 69

Prosa, lyrik och dramatik 75

Bröllopsdikter som informationskälla 78

GRAVDIKTER 81

Gravdikternas typografi 81

Gravdikternas allmänna drag 88

Till Peder Walds minne 88

Dikter till Ignatius Meurer 90

Andra ihågkomna 96

NAMNSDAGSGRATULATIONER OCH ANDRA LYCKÖNSKNINGAR 109

Namnsdagstraditioner 109

Dikternas spegling av personliga relationer 110

Dikter till J. H. Werner och hans hustru 113

Namnsdagsgratulationer till J. L. Horrn och hans hustru 120

Traditionerna fortsätter 123

NYA BIDRAG TILL PERSONHISTORIA 125

Hantsch, Wankijf och deras Maria 125

Lars Wall – en faktor och en boktryckare 129

Twister mellan boktryckare 132

Anders Björkman 137

Herman Arnold Möller och Catharina von Cölln 149

PERSONDIKTER PÅ OLIKA SPRÅK 153

MUSIKENS ANDEL 161

EN MÅNGFALD AV FÖRFATTARE 166

Olika sätt att signera 166

Eric Wennæsius 168

Olaus Lindsteen 171

AVSLUTNING 180

Förteckningar över persondikternas författare 182

Noter 200

Källor och litteratur 221

Bildkällor 246

Personregister 247

FÖRORD

Under många år har jag studerat bland annat typografiskt och dekorativt material från Finlands äldsta boktryckerier.¹ I det sammanhanget har jag även fått en bild av publikationer tryckta i det svenska rikets västra del. Jag har deltagit som föreläsare i två symposier i Lund med temat tillfällesdiktning och enligt arrangörernas önskemål fokuserat särskilt på publikationernas visuella drag och typografi.² Vid ett av symposierna behandlade jag persondikter tryckta för boktryckare och boktryckargesäller i Sverige.

Jag ville återvända till dessa publikationer för mitt eget nöjes skull och började utforska dem närmare. I något skede kom jag att tänka på att så gott som de enda historiska källorna som berättar något om så kallade vanliga människor, om deras liv och öden, är rättsprotokoll som bevarats i arkiven. Kunde persondikterna vara en källa till en annan typ av information? Jag blev nyfiken på vad persondikter tillägnade boktryckare och boktryckargesäller berättar om dem och deras yrke. Givetvis blev jag också intresserad av vilka det var som uppmärksammade boktryckarna, boktryckargesällerna och deras närstående med dikter.

G. E. Klemmings och J. G. Nordins *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883* som utkom 1883 är det mest grundläggande verket om Sveriges boktryckerihistoria som även dagens forskning lutar sig mot. Klemmings andel i verket behandlar tiden före 1800-talet. En faksimilupplaga av verket gavs ut 1983, som Johan Mannerheim kompletterade med delen ”Svenska boktryckarlängder 1483–1883” sammansatt utifrån material i verket.

Jag hade redan tidigare i samband med mina uppdrag inom bokhistoria lagt märke till att Klemmings information inte till alla delar stämmer och att felaktigheterna har överförts till nyare forskningslitteratur. Många uppgifter om äktenskap som boktryckare ingått har visat sig vara oriktiga, vilket har lett till felaktiga uppfattningar om vissa boktryckeriers ägoförhållanden. Mitt syfte blev alltså att utreda huruvida tidigare uppgifter skulle kunna korrigeras och kompletteras med hjälp av publicerade persondikter tillägnade boktryckare. I många dikter upptäckte jag sådana biografiska uppgifter om boktryckarna som jag inte hade hittat i tidigare forsknings-

litteratur. Jag märkte också att de inte bara kompletterade utan till viss del även korrigerade gamla uppfattningar.

I och med att mitt material växte insåg jag att vissa persondikter avspeglar boktryckarnas inbördes förbindelser, och därför började jag titta på i vilken dager mottagarna framställdes och vilka författarna var. Naturligtvis var också typografin och den dekorativa utsmyckningen hos dikter tryckta för boktryckare och boktryckargesällar och deras anhöriga föremål för mitt intresse, och jag har velat analysera utvecklingsdrag typiska för dem från 1600-talet till ungefär mitten av 1700-talet.

Bibliografier och källhänvisningar som upptar personskrifter anger sällan titelsidans text i sin helhet. I regel har uppgifterna bland annat i litteraturförteckningar och bibliografier över tillfällesdikter begränsats till utvalda citat som gäller mottagare, författare, diktens titel eller första versrader. Därmed har man förbigått uppgifter i originaltexten om mottagarens bakgrund eller livsskeden. I förteckningen över persondikterna på s. 221 återges hela texten som finns tryckt på titelsidorna. De förmedlar viktig information om personer och tillfällen och bjuder på intressanta exempel på mångfald och utveckling av språk och skrivsätt. I vissa fall ger just de inblickar i mottagarens liv och leverne.

Med stor värme tackar jag doktor Valborg Lindgärde i Lund som nästan oförmärkt lockade mig till denna stråt. Översättaren Heidi Granqvist tackar jag i synnerhet för hennes tålamod med termer och uttryck för gamla metoder, och förlagsredaktör Carola Herberts för hennes uppmärksamhet under vårt samarbete. Hon har ställt frågor som gett anledning att ge tydligare bakgrundsinformation om seder och bruk och på sitt artiga sätt låtit förstå när det funnits anledning till bättre klang i texten. Tack Carola! Till slut får jag tacka grafiker Antti Pokela som gett denna utgåva och dess huvudpersoner den mest glädjande utstyrsel.

Anna Perälä

INLEDNING

VAD ÄR PERSONDIKTER?

Persondikter är författade med anledning av glada, lyckliga eller sorgliga händelser i människors liv. De har skrivits för bröllop och begravningar, för personer som haft namnsdag eller har fått sin magisterkrans eller avancerat inom tjänsten, för att hylla viktiga personer och dem som gått segrande ur krig. De är en del av den så kallade tillfällesdiktningen, som ofta även behandlade och kommenterade aktuella ämnen i samhället. Tillfällesdiktningen var den allra vanligaste poesigenren under Sveriges stormaktstid, och merparten av den bestod av bröllops- och gravdikter.

Redan under medeltiden skrevs persondikter i Italien och därifrån spred sig seden på 1500- och 1600-talen till andra länder i Europa – närmast via Tyskland även till Sverige. De utgjorde en väsentlig del av kulturen på 1600- och 1700-talen. Framförandet av dikterna var en del av de ceremonier som hölls vid olika milstolpar i livet, men de framfördes också under tillställningar i friare former. Författarna skapade sina verser främst för att de skulle bli upplästa, och bara en del av persondikterna trycktes. Tryckta persondikter kom dock att bli en långvarig tradition och på 1600-talet var antalet persondikter som trycktes i Sverige större än någon annan publikationsform.

Persondikterna skrevs av närstående, vänner eller yrkeskamrater till dikters mottagare eller föremål, men de skrevs även på beställning. Studenter skrev gärna och erbjöd också på eget initiativ sina tjänster till dem som arrangerade olika evenemang för att få några slantar i sin börs; en akademisk grad var inte någon garanti för ekonomisk framgång eller tillräckliga inkomster. Studenter, liksom även andra som sökte sin plats i samhället och ville säkra sin framtid, behövde mecenater. Med sina dikter påminde de inte minst dignitärerna i samhället om sin existens och sina kunskaper.

Dikter beställdes också mot betalning av andra personer vars rimfärdigheter man litade på. Kyrkoherde Olof Haldin ondgjorde sig i en dikt över att många skrev persondikter utan att hysa någon som helst personlig uppskattning för mottagaren – de åtog sig uppdraget mot betalning. Haldin uppgav att han drog sig för att skriva för många dikter för att andra inte skulle tro att han var en sådan som skrev för egen vinning.³

Persondikterna skrevs ofta på tämligen kort varsel. Om dikten trycktes före den ifrågavarande tillställningen kunde den delas ut till gästerna genast, men detta verkar ha varit ovanligt. Av de tryckta persondikterna framgår åtminstone indirekt att merparten har förts till tryckeriet först efter det aktuella evenemanget. De flesta tryckta bröllopsdikterna innehåller uppgifter om var och när bröllopet hölls och på motsvarande vis nämns det i gravdikter när och på vilken kyrkogård eller i vilken kyrka den avlidna har begravts. Däremot är det ofta svårare att avgöra om det är diktens författare, beställare eller mottagare som har låtit trycka den utifrån ett manuskript. Det var inte heller ovanligt att dikterna skrevs först efter att ceremonierna hade ägt rum. Buden om förestående bröllop eller begravning gick inte särskilt snabbt, framför allt inte från en ort till en annan, och de tryckta persondikterna kunde också fungera som informationsförmedlare till vänner, släktingar och bekanta som bodde längre bort.

Utöver tillfällesdikterna var största delen av all litteratur som trycktes i Sverige på 1600-talet religiös litteratur på svenska eller latin. Dissertationer och andra studier, vetenskapliga verk och läroböcker publicerades på latin, liksom också nytryck av antik grekisk och romersk skönlitteratur, såväl poesi som prosa. Skolorna och universiteten hade som sitt primära syfte att lära elever och studerande att läsa, förstå och skriva latin, och de fick öva regelbundet på att skriva dikter på latin.⁴ Det är alltså inte anmärkningsvärt att personer som gått i skola eller idkat andra studier i större eller mindre utsträckning hade kunskap om renässansens författare och deras karaktärer, om gudar och gudinnor, illvilliga varelser och beskyddare av det goda i antikens mytologi. Merparten av de tryckta persondikterna från första halvan av 1600-talet som bevarats är skrivna på latin.

Sekulär skönlitteratur som skrevs före stormaktstiden har beskrivits som schematisk och didaktisk och delvis även präglad av reformationen och religiös renlärighet. Den karolinska diktningen under Sveriges stormaktstid började dock influeras av typiska drag från renässansens litteratur, som klassiska metaforer med mytologiska figurer, pastoral, satir och lekfull-

het. Andra språk, framför allt svenska och tyska, började också användas i allt större utsträckning. Den första svenska skalden inom denna nya riktning anses vara Lars Wivallius. Andra som nämns i detta sammanhang är bland annat Samuel Columbus och Lars Johansson som använde pseudonymen Lucidor. Alla tre skrev också persondikter. Inflytandet från renässansens diktning tar sig även uttryck i form av sonetter, en versform på fjorton versrader och med ett rimmönster som kräver skicklighet. Sonetten som diktform blev särskilt populär i renässansens Italien därifrån den småningom spreds till övriga Europa. I Sverige började man skriva sonetter på 1600-talet.⁵ Bland dikterna i detta material finns sonetter från och med 1670-talet, enligt den tidens skrivsätt Sonnett, och ibland användes den italienska benämningen Sonnetto.

TIDIGARE FORSKNING OM PERSONDIKTER

Från och med slutet av 1800-talet började man i Sverige och Finland fästa viss uppmärksamhet vid tillfällesdiktning inom litteraturforskningen. Intresset riktades mot förekomsten av olika litterära stildrag från antik, renässans och barock i 1600–1800-talens diktning eller i enskilda diktares produktion. Framför allt anlades ett litteraturhistoriskt, poetiskt eller språkvetenskapligt perspektiv. Som skönlitteratur har tillfällesdiktningen inte rönt någon större uppskattning, varken i sin samtid eller senare.

Tillfällesdiktning som en separat litterär genre blev föremål för forskning i Tyskland och Sverige närmast från senare delen av 1900-talet.⁶ På 1970-talet beräknade Per S. Ridderstad antalet tryckta personskrifter i Sverige och deras andel av tryckeriernas produktion samt hur många av dem som har bevarats till våra dagar. Han fäste även uppmärksamhet vid deras dekorativa utstyrsel. Följande decennium publicerade Jan Drees sin doktorsavhandling om tillfällesdiktningens sociala funktion utifrån tyskspråkig diktning i Stockholm under perioden 1613–1719 och senare även en bibliografi över tyskspråkiga tillfällesdikter i Stockholm och Uppsala under samma period.⁷

Toini Melander, bibliotekarie vid Helsingfors universitetsbibliotek, visade sitt intresse för persondiktning i några artiklar redan på 1920-talet och hennes arbete kulminerade på 1950-talet i en flerdelad bibliografi över personskrifter.⁸ Därefter skrev hon om den dekorativa utsmyckningen i persondikter tryckta i Åbo under barocken 1642–1713.⁹ I Finland har persondiktningen även undersökts av Pirkko Lilius som i sin doktorsavhand-

ling 1994 behandlade språket i de oftast svenskspråkiga persondikterna som trycktes i Finland under första halvan av 1700-talet.¹⁰ Tre år senare publicerades Raija Sarasti-Wilenius artikel om promotions-, bröllops- och gravdikter skrivna på latin i Finland på 1600- och 1700-talen.¹¹ Litteraturvetaren Eeva-Liisa Bastman har sedan 2020 forskat bland annat i bröllops- och gravdiktning under svenska tiden utgående från de digitala samlingarna i Finlands nationalbibliotek.¹²

Persondikter har lyfts fram som en egen genre också vid sammanställandet av poeters samlade verk och i forskningen om deras produktion, exempelvis i Stina Hanssons studier om Lucidors diktning samt Valborg Lindgärdes *Samlade dikter av Sophia Elisabet Brenner*.¹³ Sedan 2000-talet har allt större uppmärksamhet fästs även vid andra dimensioner av tillfällesdiktningen, som deras politiska innehåll, sambandet mellan dikterna och musiken, andelen olika språk samt typografi och symbolik i tryckalstrens dekor. I denna kontext har intresset i stor utsträckning inriktats på dikter vars mottagare har hört till samhällets övre skikt, inklusive kungligheter. Detta förklaras delvis av det tillgängliga materialet. Janne Lindqvist har uppskattat att ungefär två tredjedelar av persondikterna publicerade under 1600-talets första halva tillägnades akademiskt utbildade tjänstemän och en knapp tredjedel högadliga personer. Efter århundradets mitt utvidgades kretsen av mottagare till att omfatta också andra befolkningsskikt.¹⁴ Lindqvist gav sig också ut på nya vatten i sin doktorsavhandling där han behandlar tillfällestryck publicerade för handelsmän. Walter Baumgartner har undersökt bröllops- och gravdikter samt postulatsgratulationer till medlemmar av de fyra största boktryckarfamiljerna i Köpenhamn under 1700-talet.¹⁵

OM MÄNGDEN TRYCKTA PERSONDIKTER

Uppskattningen av den totala mängden tryckta persondikter varierar eftersom bara en liten del av dem har bevarats till våra dagar. Av många tryckta persondikter finns det bara ett känt bevarat exemplar och om många har vi endast andrahandsuppgifter, om ens det. Enligt Per S. Ridderstad bestod två tredjedelar av titlarna under andra halvan av 1600-talet av tillfällestryck. Han uppskattar att tryckta bröllops- och gravdikter var ovanliga i Sverige fram till 1630-talet, men från och med 1650-talet ökade de markant i antal. Ridderstad förmodar att cirka 60 procent av de tryckta tillfällesdikterna är bevarade, alltså att det finns åtminstone ett känt exemplar av dem. Utgå-

ende från bevarat material och andrahandsuppgifter har han uppskattat att drygt 18 000 personskrifter från tiden fram till 1720 har bevarats och cirka 30 000 från perioden 1720–1829.¹⁶

De enskilda publicerade dikternas upplagor var inte särskilt stora. Forskarna har dragit slutsatsen att bröllops- och gravskrifter på 1600-talet trycktes i ungefär 100 exemplar, och motsvarande uppgifter finns också från 1750-talets Sverige. I Tyskland trycktes persondikter i normala fall i en upplaga på 100–150 exemplar omkring år 1700.¹⁷

Litteraturforskaren Stina Hansson har noterat den explosionsartade ökningen av all form av tillfällesdiktning denna period: Under 1670-talet ökade den niofaldigt jämfört med perioden 1630–1659. På 1690-talet blev den nästan dubbelt större än på 1670-talet och under 1720-talet och fram till 1750-talet fortsatte antalet att öka.¹⁸

Persondiktningens tillväxt förklaras delvis av sociala och ekonomiska förändringar under stormaktstiden. Sveriges ekonomi växte i fredstid, landet blev Europas största järnproducent och mässing och tjära blev betydelsefulla exportvaror. Det behövdes nya yrkesutövare, handelsmän och hantverkare, borgerskapets inflytande ökade och gesäller reste från land till land. Befolkningstillväxten var stor, nya städer grundades och statlig administration och utbildning utvecklades. Allt fler studenter och universitetslärare reste till andra länder i Europa, skrev in sig vid universitet, skapade kontakter och förde med sig nya kulturella strömningar när de återkom till hemlandet.

Från 1543 fick Stockholm en stabil boktryckeriverksamhet och Uppsala från 1613.¹⁹ Västerås fick sitt första tryckeri 1621, Strängnäs 1622, Kalmar 1626, Linköping 1635, Åbo 1642, Göteborg 1650, Malmö 1660, Lund 1663, Visingsö 1666, Norrköping 1682, Jönköping 1688 och Viborg 1689. De flesta av dessa orter var stiftsstäder eller universitets- och skolstäder, som Åbo och Viborg i Sveriges östra riksdel, Finland.

Ett exempel på personlitteraturens stora andel av tryckeriernas produktion ger uppgifterna från göteborgska Zacharias Hagemanns tryckeri 1691–1707. Den lista över utgivna titlar som Hagemann skickade till Kungliga arkivet i Stockholm för åren 1691–1707 omfattar närmare 400 publikationer. Gustaf Clemensson, som forskade i det förtecknade materialet i början av 1900-talet, hittade bara hälften av trycken i Sveriges största offentliga bibliotek. Han kunde dessutom komplettera förteckningen med tryckalster och arkivuppgifter som han upptäckt i andra sammanhang. Detta material utökade antalet trycksaker som Hagemann antecknat med

cirka 200 så att det totala antalet publikationer uppgick till 590.²⁰ Den bibliografi som Clemensson uppgjorde visar tydligt de tryckta persondikternas dominans i det göteborgska boktryckeriets produktion under stormaktstidens senare halva. Räknat enligt antalet titlar utgjorde de över 80 procent av det kända materialet.

Här kan jag inte låta bli att anföra ett citat ur rådmannen och notarien Georg Fredrik Brunos självbiografi som ett exempel på hur stort mörkertalet tycks vara gällande personskrifterna. I sin biografi berättar han om sina skrifter: ”Utom förenämde, med något annat småt i Oëconomicis, har jag wid åtskillig tillfälle, dels anmodad och dels oombuden, skrifwit på *Latin*, Tyska och Swänska *in alles* 188. enfaldige Gratulations- Bröllops- och Graf Skrifter, hwilka til större delen efter hand igenom tryck utkommit, så wäl uti *Stockholm*, som Åbo och *Strengnäs*.”²¹ Jag har inte hittat Brunos namn i någon enda publikation som tryckts i Åbo och inte heller i någon bibliografi. I Kungliga bibliotekets kortkatalog ”Verser till enskilda” förekommer ett par skrifter som skrivits till honom, men inte en enda av honom. Därför blev jag överraskad när jag på KB av en slump råkade hitta en bröllopsgratulation av Bruno till boktryckaren Anders Laurelius i Strängnäs och hans brud.

FORSKNINGSMATERIALET

Forskningsmaterialet består av 281 tryckalster som indelas i fyra grupper: postulatsgratulationer, bröllopsgratulationer, gravdikter samt namnsdagsgratulationer och övriga lyckönskningar. De tryckta postulatsgratulationerna skrivna till dem som avancerat till boktryckargesäll är 56 till antalet, bröllopsgratulationerna 112, gravdikterna 83 och de övriga gratulationerna 30. Vissa av tryckalstren innehåller dikter av två, ibland ännu fler personer, antalet dikter är således större än antalet tryckalster. Undantagsvis innehåller bröllopsgratulationerna också ett lyckönskingsbrev på prosa.

Tidsperioden för detta forskningsmaterial är 1605–1764. Under det förstnämnda året utkom den första tillfällesdikten till en boktryckare i Sverige som jag känner till, en bröllopsgratulation. Jag hade tänkt avsluta vid 1752 då de traditionella postulatsceremonierna för nya boktryckargesäll förbjöds, men noterade att viktiga detaljer i boktryckarnas och deras anhörigas historia då skulle ha utelämnats. Dessutom ville jag visa en skymt av de nya stildrag i typografin som blev alltmer synliga efter 1700-talets mitt.

Till följd av erövringskrigen på 1600-talet var områden bland annat i Ingermanland, Baltikum och de norra delarna av Tyskland i Sveriges besittning. Jag har dock i detta sammanhang inte beaktat produktionen vid boktryckerierna i dessa områden, med undantag för två publikationer tryckta i Tyskland tillägnade två boktryckare verksamma i Sverige.

Materialet i denna studie har jag hittat som original eller som kopior i Nationalbiblioteket i Helsingfors, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuras arkiv (SKS; Finska Litteratursällskapet), Kungliga biblioteket i Stockholm (KB), Uppsala universitetsbibliotek (UUB) och Lunds Universitetsbibliotek (LUB) samt i några andra samlingar. De är huvudsakligen tryckta i det svenska riket och tillägnade boktryckare och boktryckargesällor. Några dikter är skrivna för boktryckaränkor i vars namn verksamheten fortsatte en längre eller kortare tid efter makens död. Ytterligare några dikter tillägnade änkor har tagits med i urvalet eftersom de ger information om boktryckarnas eller boktryckargesällornas personhistoria.

Största delen av persondikterna är okatalogiserade eller ingår med minimal information i kortkataloger eller digitaliserade versioner av sådana, som i KB och UUB. En del av dikterna i materialet finns upptagna i bibliografier: Toini Melanders bibliografi *Personskrifter hänförande sig till Finland 1562–1713* (1951–1959) innehåller uppgifter om cirka 2 200 personskrifter medräknat bland annat likpredikningar och promotionsskrifter. Beaktansvärd information har jag också fått från Jan Drees *Deutschsprachige Gelegenheitsdichtung in Stockholm und Uppsala zwischen 1613 und 1719* (1995) med uppgifter om 1 098 tyskspråkiga tillfällesskrifter, samt av forskare som har begränsat sina kartläggningar till vissa regioner, som Hans Sallander i *Personverser tryckta i Skara under 1700-talet* (1971), Sven Almqvist i *Småländska personverser 1–3* (1973–1975) och Allan Ranius i *Bibliographica minora. Personverser tryckta i Linköping 1636–1979* (1987). Vi får vara tacksamma över tryckta bibliografier, men inte heller i dem har titelsidornas långa texter återgetts i sin helhet.

Vissa personer fick privilegium att idka boktryckarverksamhet som ägare av ett boktryckeri fastän de själva inte var boktryckare. Exempel på sådana var bokbindaren Nathanael Goldenau den äldre, bokhandlaren Georg Gottlieb Burchardi samt den aktiva samhällsdebattören, opinionsbildaren och tidningsmannen Lars Salvius, känd bland annat som förespråkare för en fri bokmarknad och sedermera även en betydande förläggare och bokhandlare. Därtill var bokbindaren Jacob Schneider en av dem som fick särskilda privilegier.²² I min undersökning har jag inklude-

rat dikter tillägnade dessa fyra under den tid deras boktryckarprivilegier var i kraft. Endast Burchardi har i materialets publikationer också kallats boktryckare, de övriga tilltalas som herrar med boktryckeri.

Om fyra postulatsdikter och en bröllopsdikt finns bara andrahandsuppgifter. De ingår i censorsjournalen över åren 1737–1746, uppgjord av Gustaf Benzeltjärna som behandlade trycktillstånd.²³ Journalen består av en förteckning över manuskript som inlämnats för granskning med anteckningar om bland annat vilken typ av litterär genre eller text det är fråga om. För persondikter finns upplysningar om dikternas föremål, författare och/eller boktryckeri där dikten är avsedd att tryckas. Även dessa uppgifter är av intresse, fastän jag inte har hittat själva dikterna.

Rättskrivningsreglerna var inte alls etablerade på 1600- och 1700-talen, och författarnas och adressaternas namn förekommer i de mest varierande former. I direkta citat har jag följt skrivsättet i originaltexten. I förklarande text har jag strävat efter en enhetlig form av personnamnen genom att i första hand välja den version som personen själv oftast verkar använda. Jag citerar inte hela dikter, utan bara en eller flera versrader eller strofer.

Texternas typografi är mycket brokig. Meningar, namn och enstaka ord har betonats med varierande typsorter och typsnitt eller med versaler och gemener av olika storlek, inte bara på titelsidorna och i rubrikerna, utan också i själva dikterna. Detta återger jag inte i mina citat eller källhänvisningar, med några enstaka undantag. Enligt tidens sed trycktes texter på folkspråk som svenska, finska, danska och tyska i frakturstil eller med andra gotiska bokstäver, medan latin och romanska språk trycktes i antikva eller antikvans kursiv. Från och med 1740-talet började antikva i viss utsträckning användas också för svenskspråkiga texter. Latinska låneord i en text tryckt i fraktur eller antikva är ofta satta i kursiv, vilket jag har beaktat i mina diktцитat. Brokigheten i typografin syns också så att bokstaven ß som traditionellt förekommer i tyska ord då och då används även i svensk text motsvarande ss. Ett annat tecken som används är snedstrecket / som motsvarar nutida kommatecken. Från och med 1700-talet ingår moderna kommatecken i några nya stilarter, vilket har till följd att bägge kan förekomma i samma skrift satt med olika slags stilar.

Mycket sällan har persondikterna en egentlig titel. Den första sidan i folio- och kvartotryck innehåller vanligen en längre inledande text och själva dikten börjar på följande sida. Oftast inleds texten på titelsidan med några poetiska ord, meningar eller verser som informerar om tillfället i fråga: festföremålets namn och titel samt uppgifter om var och när

högtiden har firats – allt utmålat med hyllande och uppskattande adjektiv, i synnerhet i bröllopsskrifter och postulatsgratulationer. På gravdikternas titelsidor finns ofta information om de avlidnas levnadsöden och ibland hänvisningar till den stora mängden deltagare i ceremonin. I ettbladstryck förekommer motsvarande texter på övre delen av arket. De få och samtidigt vanligaste titlarna man kan se ovanför en dikt är *Aria* eller *Sonnett*. Den förra visar att dikten med största sannolikhet har uppförts som musikinslag under ceremonin. Den senare anger att dikten är författad på det renässanstida versmåttet som blev populärt på nytt i Europa under 1600-talet. Kortare dikter med rubriker som *Votum* (Önskan) eller *Gåta* eller dylikt är placerade efter den egentliga dikten.

Författarna till en del dikter har markerat sina initialer i ord på titelsidan eller på diktens sista rad. De framhävs exempelvis med större bokstäver än den övriga texten, i fetstil eller kursiv, eller med antikvaversaler i en text satt i fraktur. Jag har här markerat sådana initialer som hänvisar till författaren med bokstäver i fetstil, liksom exempelvis Stina Hansson har gjort i sina publikationer. De författare som lekt sådan kurragömma med initialer upptas i förteckningen över författare på s. 182.

FRÅN LÄRLING TILL BOKTRYCKARE

På 1600-talet var en stor del av Sveriges borgare av utländskt ursprung, och framför allt tyskarnas andel var betydande.²⁴ Genom dem förmedlades kulturströmningar och modefenomen som var rådande i Europa, däribland persondiktningens varierande stilar.

Även många boktryckare i Sverige på 1600-talet och under första halvan av 1700-talet kom från tyskspråkiga områden – flera av dem värvade – eller var ättlingar till dem. Svenskfödda boktryckare hade rätt ofta fått sin utbildning hos tyska boktryckare, oavsett om de gått i lära i Sverige, Tyskland eller till exempel Livland. Därmed satte tysk yrkespraxis och tyska yrkestraditioner sin prägel på boktryckerierna i Sverige i flera generationer.

En boktryckare var en man som genomgått flera lärlingsår och gesällstadiet och ägde ett boktryckeri eller drev ett tryckeri som ägdes av en institution eller privatperson. Kung Gustav II Adolf hade i oktober 1622 föreskrivit att alla i Uppland som hörde till hantverkarskrået, och även många andra yrkesutövare, skulle komma till Stockholm den 13 januari 1623 för att åhöra ”General Embets Skrå för Uppland”, det vill säga föreskrifter som Hans Kungliga Majestät hade låtit författa. Till de inbjudna yrkesgrupperna hörde bokbindarna och boktryckarna.²⁵ Vid den tiden fanns det bara tre boktryckerier i Uppland: två tryckerier i Stockholm, ägda av Ignatius Meurer respektive Christoffer Reusner, och Uppsala universitets boktryckeri, vars boktryckare Eskil Matzson (Matsson) kom från Nykarleby i Österbotten.²⁶ Boktryckarna i Sverige hade inget officiellt skrå, men i Stockholm fanns från och med 1600-talets förra hälft en sammanslutning för boktryckare och boktryckargesäller, Boktryckar-Societeten. Sällskapet namn förekommer i olika varianter utöver det ovan nämnda, bland annat som Boktryckare Geselskapet och Bok-Tryckare Societeten.

Reglerna som boktryckarna och Boktryckar-Societeten följde var inte riktigt lika strikta som hantverkargillenas eftersom de ansågs vara utövare av ett fritt yrke. Till skillnad från hantverkarna var boktryckarna inte heller administrativt underställda kommerskollegiet utan kungliga kansli-kollegiet. I praktiken var skillnaden till hantverkarnas yrkesgillen inte särskilt stor, för sedvanerätten som gällde boktryckarna och deras gesäller var i stort sett lika sträng som reglerna för yrkesgillenas medlemmar.²⁷

Vägen till boktryckare började som lärling. Lärlingen bodde hos sin husbonde, som stod för mat och eventuellt kläder om så hade avtalats med lärlingens föräldrar, och var underställd dennes disciplin. Lärlingstiden var minst fyra år. När lärlingen hade gett prov på sina färdigheter på ett sätt som tillfredsställde boktryckaren och tryckeriets övriga anställda blev han kornut (på tyska Cornut, Hornträger), ett slags novis som utöver sina färdigheter även skulle utveckla sina dygder, som Nils Wessel uttrycker saken i *Svenska typografernas historia*.²⁸ Ordet ”dygd” förekommer i många dikter tillägnade boktryckare och gesäller, och avsåg moraliska dygder, korrekt uppförande, flit, omsorgsfullhet, pliktkänsla, yrkeskunskap och företag-samhet.

Lärlingen var bunden till sin husbonde och tjänade denne i enlighet med strikta regler och dessa gällde också kornuten. Kornuten var dock berättigad till lön, till skillnad från lärlingen, men han fick inte ta tjänst hos en annan boktryckare. Om kornuten klarade sin novistid hedersamt hade han möjlighet att få full gesällrätt efter att ha avlagt ett godkänt prov på sina färdigheter. Då blev han en ”riktig” boktryckargesäll. Det skedde vid särskilda högtidliga postulatsceremonier som vanligen ordnades i boktryckarnas gillestuga och där alla Boktryckar-Societetens medlemmar med kvinnliga anförvanter hade rätt att delta. I ceremonin ingick även många förnedrande inslag, men till slut blev kornuten fullgiltig gesäll och samtidigt antagen som medlem i Boktryckar-Societeten. Ceremonin omfattade även en fest med tillhörande traktering som ofta blev dyr för gesällen. Det var han som var förpliktad att betala kostnaderna för postulatet och gästabudet. Det innebar att kornuten efter sina år som läro-gosse på förhand måste tjäna tillräckligt mycket pengar om han ville bli postulerad.²⁹ När man ville betona att en boktryckargesäll inte var vilken kornut som helst utan att han hade postulerats, använde man uttryck som ”rätt gesäll”, ”riktig gesäll” eller ”verklig konstförvant”. Konstförvant var en benämning likställd med gesäll och vanlig även i officiella sammanhang. Ordet uttrycker brödraskap i fråga om färdighet i sättning och tryckning.

I 1600-talets texter används då och då också ordet "sven" om gesäller och "mästersven" om särskilt ansedda gesäller eller faktorer.

Till vissa delar påminde postulatsceremonierna om ritualerna vid universitet och i studentkretsar. De nypostulerade gesällerna hedrades med kransar. Bekransningen var en av de traditioner som var gemensamma för de postulerade och de studerande – de senare fick sin krans vid magisterpromotionen. När kung Gustav II Adolf grundade Uppsala universitets boktryckeri garanterade han i universitetets stadgar samma privilegier och friheter för boktryckare som de övriga inom universitetet hade. Och enligt en kunglig resolution av den 27 juni 1655 skulle gesäller vid Uppsala universitets boktryckeri bli under "academins jurisdiction". Om en boktryckargesäll kom till Uppsala för att arbeta vid universitetets boktryckeri, skulle han skriva in sig vid universitetet. Därmed omfattades han av dess stadgar, vilket även gav honom samma friheter som studenterna.³⁰ Såväl i persondikter som i Boktryckar-Societetens skrivelser betonas att tryckandet av böcker sedan gammalt har ansetts höra till de ädlaste och friaste av färdigheter och att det inte går att godkänna andra än lärda personer som boktryckare.

Ett synligt tecken på boktryckargesällernas, liksom studenternas, sociala status hade traditionellt varit rätten att bära värja, ett privilegium som kejsar Fredrik III instiftade 1454 för att hedra boktryckarkonsten, cirka tio år efter Gutenbergs uppfinning.³¹ En förordning som utfärdades 1719 i Sverige förbjöd denna rätt för många olika yrkesgrupper, bland annat fältskärer och boktryckargesäller. Dessa ville dock inte finna sig i förbudet och fortsatte att bära värja som tidigare. Några gesäller kastades i fängelse 1728 för att ha brutit mot bestämmelsen. Boktryckar-Societetens ledamöter anhöll då i ett brev till kungen om att gesällerna skulle frigges och motiverade sin begäran med bland annat följande argument: boktryckarna utgjorde inget skrå eller gille utan var underställda kanslikollegiet och boktryckeriägaren, och de kunde därmed inte jämföras med hantverkargesäller. Boktryckargesällerna skulle förkovra sig i sina färdigheter steg för steg, precis som studenterna som alltid hade fått bära värja, framhöll sällskapet. Även kanslikollegiet som rådfrågades om saken var av samma åsikt som Boktryckar-Societeten och föreslog att de fängslade skulle frigges. Hovrätten kom i oktober 1728 fram till ett annat beslut, och redan 1719 hade en framställan avslagits genom kungligt förbud om att både fältskärer och boktryckargesäller fortsättningsvis skulle ha rätt att bära värja.³²

Postulatet innebar inte enbart ett officiellt erkännande av uppnådd yrkeskunskap. En postulerad gesäll fick också sin frihet. Han var inte längre bunden vid det boktryckeri där han börjat som lärling, och gesällens anställningstid skulle avtalas. En anställningsperiod kallades ”mässa” och ”från mässa till mässa” avsåg de cirka sex månaderna mellan höstens och vårens stora kyrkliga högtider, från Mickelsmässa till påsk, eller tvärtom.³³ Jag har också sett orden ”mass” och ”mass termin” användas i samma betydelse.

Om en boktryckare eller boktryckeriägare av någon anledning inte ville fortsätta gesällens anställning vid slutet av denna halvåriga mässa, måste han meddela det senast sex veckor före avtalstidens slut. En postulerad gesäll kunde också under sin gesällvandring flytta från ett boktryckeri till ett annat och från ett land till ett annat om han så önskade. Han rentav förväntades förkovra sig på detta sätt ett visst antal år för att bli mästare och kunna förestå ett eget boktryckeri.³⁴

Status som postulerad gesäll gav även andra fördelar. Den rangen krävdes av en person som valdes att leda arbetet vid ett boktryckeri som föreståndare, det vill säga faktor. En kornut hade inte sådana rättigheter. Om en kornut emellertid blev ägare till ett boktryckeri, vanligen genom arv, skulle han å det snaraste meddela om saken till Boktryckar-Societeten. Ifall han verkligen också tänkte bli boktryckare med alla rättigheter som yrket medförde, måste han förtjäna titeln på regelmässigt sätt och postuleras.³⁵ Det fanns några få undantag från denna regel, beviljade av kungen. Ibland uppstod gräl mellan boktryckare och personer som hade arvt ett boktryckeri utan att ha lärt sig yrket som boktryckare (se kapitlet ”Tvister mellan boktryckare”, s. 132).

När en boktryckare dog övergick hans tryckeri till änkan eller någon annan arvinge. Många änkor fortsatte boktryckeriets verksamhet under ledning av en yrkeskunnig faktor, ibland en kort tid, ibland flera år. Då angavs officinen som ”Uti Sal. Herr N.N.:s Tryckerij”, ”Hos Sal. N.N.:s änka” eller ”Tryckt med Sal. Herr N.N.:s Bokstäfwer”. Ibland uppgavs också namnet på tryckeriets faktor eller rentav istället för uppgiften om tryckeri.

Om änkan senare gifte sig med sin faktor eller en annan boktryckare eller boktryckargesäll, övergick boktryckarrättigheterna till hennes make. Om änkan däremot gifte sig med en man som hade något annat yrke förlorade hon enligt den dåvarande sedvanerätten rättigheten att driva boktryckeriet och inte heller den nye maken fick boktryckarrättighet.³⁶

Det första dylika fallet dryftades i Sverige 1742 när Lars Salvius hade gift sig med Helena In De Betou, änka till boktryckare Johann Laurentz Horrn. Vissa av boktryckeriets gesäller harmades antagligen över detta, för det innebar ju att de själva gick miste om ett utmärkt tillfälle att bli boktryckare genom giftermål. Då Salvius, som saknade boktryckarutbildning, dessutom ville bryta sedvanerätten och driva verksamheten vid Horrns tidigare boktryckeri, opponerade sig boktryckarna vilket ledde till en omfattande process. Slutligen avgjorde politikollegiet vid Stockholms magistrat, som övervakade ordningen och lokalförvaltningen, saken till Salvius fördel. Protokollen i ärendet har inte bevarats, så motiveringarna är inte kända.³⁷

Så tidigt som 1693 hade censor Claudius Örnghjelm fått i uppdrag att utarbete en skråstadga för boktryckarna, men den blev aldrig officiellt godkänd. Örnghjelms förslag ger i varje fall en bild av boktryckeripersonalens villkor, praxis och förväntningar vid den tiden.³⁸ Följande försök att upprätta officiella regler för boktryckerier gjordes 1730. För det ändamålet hade Boktryckar-Societeten försett kanslikollegiet med uppgifter om yrkestraditioner och den sedvanerätt som gällde i Tyskland, och som boktryckare och boktryckaregesäller i Stockholm alltid skulle följa.³⁹ Även detta försök var förgäves, men dokumentet som sällskapet uppgjorde ger intressanta inblickar i den tidens allmänna praxis.

Åtta år senare, 1738, föreslog Boktryckar-Societeten själv för ständsriksdagen att sällskapets stadga skulle behandlas, men utan framgång. Följande år bad censor Gustaf Benzelstjerna Antikvitetsarkivets boktryckare Johann Laurentz Horrn att påminna kanslikollegiet om saken. Horrn och hans faktor Johan Röpke föreslog för kanslikollegiet att stadgan borde behandlas och godkännas, men det gick ytterligare över tio år innan något hände.⁴⁰

Redan 1688 hade man fäst uppmärksamhet på missbruk vid boktryckerierna, bland annat att gesällerna fick ett visst antal exemplar av allt som trycktes. Lars Salvius uppmärksammade också detta missförhållande i den inlaga som han lämnade till kanslikollegiet då den nya förordningen för boktryckerierna förbereddes 1745. Gesällerna hävdade att denna praxis var en gammal rättighet, men för det finns inga skriftliga belägg.⁴¹ Gesällerna fick utom sin lön tre exemplar av allt som trycktes på boktryckarens eller förläggarens papper, så kallade "uthängen", rapporterar Salvius. Därutöver fick de sex exemplar på papper som gesällen själv bekostade, exemplar som kallades "tilskotter". Men det hände att gesäller i samma veva tryckte ett större antal exemplar, konstaterar Salvius.⁴²

Förordningen av den 12 augusti 1752, *Kongl. Maj:ts Nådige Förordning och Reglemente för Boktryckerierna i riket*, gällde inte endast Boktryckar-Societeten i Stockholm, utan samtliga boktryckerier i riket. Dess första artikel handlade om inrättandet av ett nytt boktryckarsällskap och om de ärenden och plikter som hörde till dess verksamhet: "Alle Boktryckare i Riket, som nu äga, eller hädanefter få egne Wärk, böra utgöra en Communauté eller Societet, hwilken i Stockholm i the rum, som för thensamma lägligast äro, och så ofta nödvändigheten thet fordrar, bör hålla allmänna Sammankomster [...]". De följande artiklarna föreskrev paragraf för paragraf detaljer om bland annat ägoförhållandena, personalen samt dess ställning och skyldigheter. I förordningen förbjöds uthängen och tillskott, likaså alla postulat och därmed jämförande ceremonier.⁴³

POSTULATSDIKTER

POSTULATSDIKTERNAS TYPOGRAFI

De enskilda sättarnas och tryckarnas professionella färdigheter förblir oftast dolda för läsarna. Vi vet inte vems arbete vi har framför oss, i synnerhet inte om det är fråga om ett boktryckeri med flera sättare och tryckare. I publikationer anges endast boktryckeriets namn och inte alltid ens det.

Det går inte heller att med säkerhet säga om persondikternas typografi grundar sig på författarens eller uppdragsgivarens önskemål eller om det är faktorn eller sättaren som står för formgivningen. Antagligen har vissa författare mestadels överlätit exempelvis valet av stilar åt boktryckeriets personal. Många rutinerade diktare lär dock ha framfört sina önskemål in i minsta detalj. Användningen av röd tryckfärg har troligen överenskommits med de involverade eftersom det var en kostnadsfråga. I de fall där tillfällesskriften är författad av en kollega eller har utgivits kollektivt i kollegers namn har dessa obestriddligen haft stort inflytande på slutresultatet.

Av de 52 postulatsgratulationer som jag sett är bara de två tidigaste tryckta i kvartoformat, båda med åtta sidor. Hela 40 publikationer är tryckta som patentfolio, det vill säga ovikta ettbladstryck, och resten är foliotryck. Merparten av de tryckta gratulationerna till nya medlemmar i Boktryckar-Societeten fick alltså det mest anslående formatet, där text och dekorativ utsmyckning sattes på den ena sidan av ett helt ark.

Det äldsta exemplet på en postulatsgratulation tryckt som ettbladstryck är *Åhre-Toorn* tillägnad Matthias Syngman 1681 (bild s. 25). Orden och typografin i dikten till Syngman stöder varandra. Texten är figursatt i form av en pyramid. Vid läsningen av verserna som blir längre rad för rad ökar takten som av sig själv, det är som om rösten blev starkare. På båda sidor om texten reser sig pelare skickligt satta av typografiska ornament. Dikten

Ähre • Goorn /
Den Edle och högebepröfde Bocktyckare • Konsten

Till Heder öfverfj/
Mått

Den Ederborne och Konstl. Högskole

Monf. **Matthias Syngman**

I det löst. Bocktyckare Gillskapet med beamlige Ceremonier blif
mtagen: Hvilket skedde i Stockholm den 24. Maj
Anno 1681.

Se frög
Alling/
Ederborne
Vad geskna
Vad sedan Hövden
Kring all Jordens/
Och begrundade grann/
Och ed cy de fann/
Att i Wälden wada/
Nu och soorna äda/
Hilbrig Mann-mett sunne på
Hägen Konst/ som Rattas må
Jumbiet med den Gåfwan tya/
Kom för Gress gångor fers
Äre / och blif stället af Hennes Konst/
Dish iagh memar ädla Træde • Konst/
Fas Naturen de båd Wän och Råter/
War han dock den gång wor / än sig tiller/
När han den högedla Konsten fann uppå
Hur man tusend blad en Tunnan stinna må.
Ja / han war en Gud / all af Guds Råde räder
Hyllens höga Sinne fers där • på den blif färdet
Saligh all den Ederne Elare som den Wälden mätt färdet
Ly war glad / och duffa Wälding / wär och wärdet för fers
Omne Konsten / och den alle / som stället den rät handura.
Luffa och wär SYNGMAN Lyda / som Wärd nu till wär färdet.

Stockholm Tröck hos Joh. Georg Almb.

Anonym postulatgratulation till Matthias Syngman 1681. Pelarna är satta av cirka tvåhundra typografiska ornament, rössjor, små figurer som gjutits i metall.

är anonym, men boktryckeriets namn är synligt: "Tryckt hoos Joh. Georg Eberdt." Att lyckönskningen riktas till "wår Syngman" ger anledning att anta att han hade gått i lära vid just detta boktryckeri.⁴⁴ Syngman var en av de fyra som Eric Wennæsius gratulerade med en gemensam dikt (se s. 36). Ett litet fel har insmugit sig i någondera av de två skrifterna, för enligt uppgiften på titelsidan i Wennæsius dikt hölls postulatet den 23 maj, men enligt dikten tillägnad Syngman är datumet den 24 maj. I slutet av 1693 blev Syngman boktryckare i Viborg i Sveriges östra riksdel, där biskop Petrus Bång hade grundat Viborgs gymnasiums boktryckeri.

Utrymmet på ettbladstrycken utnyttjades på många sätt. Den egentliga dikttexten upptar vanligtvis ungefär nedre hälften av arket eller något mer, och lämnar gott om utrymme på övre delen för festföremålets namn och en inledande text samt för dekorativ utsmyckning. I marginalerna eller mellan en text i två spalter ryms till exempel höga pelare, och helheten får ytterligare struktur av stora överstycken som placerats ovanför texten (se s. 32). På 1600-talet utformades pelarna på ettbladstryck genom sättning med typografiska ornament gjutna i metall, men senast från 1690-talet började man i Sverige också använda pelare tryckta med träsnitt.

Vid sekelskiftet, i februari 1700, hedrades fyra gesäller med den gemensamma gratulationsdikten *Heders-Skrift Och Lyck-Önskan*. De fyra var Martin Gottfried Zutel, Anders Kjälberg, Lars Guzeliuss och Jöran Bergstedt.⁴⁵ Detta ettbladstryck är ett exempel på att barockstil började användas i svenska publikationer från och med slutet av 1600-talet. Överst i trycket finns ett överstycke i träsnitt som sträcker sig från marginal till marginal, med växtmotiv i vitt som slingrar sig mot en svart bakgrund. Ljusa, frodiga bladgirlander mot svart är typiska dekorationer för barockstilen, som också tog sig uttryck i stora vinjetter placerade på kvarto- och foliotryckens titelsidor eller på den sista sidan efter texten.

Överstycket på kvartettens gratulationsdikt består i själva verket av två träsnitt som utgör varandras spegelbilder, med ett ellipsformat tomrum mellan sig. Där har ett boktryckarvapen placerats, ett skickligt utfört träsnitt som just i gratulationen till de fyra gesällerna veterligen användes för första gången i ett tryckalster i Sverige. Förebilder finns i tyska tryck så tidigt som från och med senare delen av 1400-talet. Överst i vapnet finns en grip – en mytologisk varelse med drakhuvud och fågelvingar – som håller färgbollar. På vapenskölden under den finns en tvehövdad örn som i ena fotens klor håller en tenakel och i sin andra fot färgbollar.⁴⁶ Tyvärr är överstycket i detta tryck, det enda jag känner till, inte synligt i sin helhet,

Serr **J**OHAN **H**AGEMANS
POSTULATS = Dag/

Sedan Han sine Åtro-Åhr med berömlig flit och trohet igenomgådt / till sin uti den ädla
Höfstdare-Wärdens / fullkomlige Grad, med Glans begå uti Stockholm, den 1. Januari

1720.

[illegible][illegible]

Holmes: Professor ist Absolutist oder gar nicht
 sein Absolutismus: sein Absolutismus
 I. Absolutismus

men samma överstycke med boktryckarvapnet förekommer bland annat i gratulationen till Johan Hageman tjugo år senare (bild s. 27).

Carl-Rudolf Gardberg hittade samma boktryckarvapen i postulatsgratulationen *Lyck-Önskan* till Anders Björkman från 1703.⁴⁷ Det ansågs vara den tidigaste användningen av boktryckarvapen i Sverige, men lyckönsningen till de fyra nyblivna boktryckargesällerna trycktes alltså ungefär tre år tidigare. I den dikten har ett tjugotal rader ägnats åt att beskriva boktryckarvapnet och dess betydelse från det att boktryckarna fick vapnet av kejsar Fredrik III.⁴⁸ Nedan några av dessa rader:

Dhen Tridie *Friedrich* haar och henne uphögt så/
 At Tryckar-Ståndet fast medh Adligt lijkt mon stå;
 Han gaf them tillstånd fritt för andra Guld att bära/
 Benådad them än mehr medh större gunst och ähra/
 [...]
 Så hedras då det Stånd. In summa/ det har blifwit
 Af allom älskat högt/ at mången det haar gifwit
 En lijka Frijhet medh dhe Wijs' och lärde Män/
 Som Mången Stadh och Ort i werlden witnar än.⁴⁹

Varken författare eller tryckeri anges i publikationen, men typografin avslöjar att den är tryckt vid Olaus Enæus boktryckeri i Stockholm år 1700. Placeringen av träsnitten på båda sidor om boktryckarvapnet visar att de och vapnet har komponerats till en enhetlig helhet. Till höger i överstycket finns signaturen IP. Exc., alltså skuret (*excudit*) av IP. Detta vapen är in i minsta detalj en trogen kopia av boktryckarvapnet i Johann Rists publikation *Depositio cornuti typographici* som utkom i Frankfurt am Main 1677. Vid tiden för tryckningen av postulatsdikten var Enæus Antikvitetsarkivets boktryckare.⁵⁰ Antikvitetsarkivets dåvarande sekreterare och arkivarie Johan Peringskiöld, en skicklig tecknare, träsnidare och koppargravor, står sannolikt bakom initialerna.

Gratulationen till Anders Björkman trycktes 1703 vid Nathanael Goldenaus boktryckeri i Stockholm. Här kommer gripen i boktryckarvapnet ännu bättre till sin rätt än i gratulationen som Enæus hade tryckt ungefär tre år tidigare. Här har den inte placerats mellan träsnitt utan är helt fristående. På den luftigt utformade tryckytan kan gripen ses i hela sin glans ovanför texten (se s. 138). Samma skickligt utförda vapen har använts även senare i postulatsgratulationer tryckta i Stockholm: av boktryckarna Johan

Henrich Werner åtminstone 1706, av Julius Georg Matthiae 1707 samt av Werner igen 1709 och 1720 och efter en lång paus 1736 som slutvinjett i en postulatsgratulation till Daniel Hofberg. Uppenbarligen lånade Enæus ut vapnet till olika boktryckerier. Han dog 1710, och 1713 köpte Werner en del av hans boktryckeri. I det sammanhanget övergick också boktryckarvapnet och det omgivande överstycket i barockstil till Werner. Senare började olika boktryckerier göra klumpiga kopior av vapnet. Gripen förekommer också i ett litet rektangulärt träsnitt i några publikationer tryckta vid Johann Laurentz Horrns boktryckeri.

Fastän bekransningen av de postulerade var en ceremoni som ofta nämns i gratulationsdikterna har själva kransen sällan utgjort något egentligt blickfång i postulatsskrifterna. Ett tydligt undantag finns på titelsidan i en lyckönskan tillägnad David Kämpe och Niclas Broman 1679 där en stor krans avbildas (bild på s. 34). I ettbladstrycket utgivet till Mattias Syngmans ära 1681 bär ett änglapar en lagerkrans (s. 25), och liknande motiv finns också i gratulationen till Gabriel Nyberg 1723 (s. 30).⁵¹ En sirlig krans i slutet av *Konstens Prijswärde Heders Krantz* till Andreas Rhyzell (1730) illustrerar diktens sista rad, "Då Er Konst fick Heders-Krantz", även om det inte är en lagerkrans som avbildas utan en blomsterkrans. Träsnittets signatur *Bald.* visar att den var utförd av Johan Emanuel Balduin som flyttat från Tyskland till Stockholm.

Förutom att en betydande del av postulatsskrifterna gavs ut som patentfolion, har en anmärkningsvärt stor andel av dem också röd tilläggfärg, 15 av 52. Som jämförelse kan nämnas att av de 112 bröllopsgratulationerna i mitt material har bara fem röd tryckfärg. Att använda rött som blickfång framhävde tilldragelsens betydelse och som hedersbetygelse har färgen utgjort ett typiskt drag speciellt i lyckönskningar till Boktryckar-Societets nya medlemmar. I materialet för denna studie förekommer röd färg i endast två tryckalster från 1600-talet, men den blir vanligare i postulatskrifter från början av 1720-talet.

Den röda färgen används vanligen för att framhäva rubriktexten och mottagarens namn, men i några skrifter har man med hjälp av den riktat uppmärksamheten mot vissa detaljer i texten, enstaka ord eller rader. Min första observation av detta finns på titelsidan i en postulatsgratulation tryckt 1723 vid Werners boktryckeri i Uppsala (bild s. 30). Föremålet för denna uppmärksamhet var Gabriel Nyberg, som fick sitt gesällbrev i mars.⁵² Dikten är anonym, men dess sista rader lyder så här: "Ja/ unn at han förmår/ Här Altid ha sin hägnad." De två versalerna tryckta med fet

Hos folk af wittert weff / en Adel Konst wiſt är
H äfro mer än gull / och ewigt loford bär.

Wifst /

Då i den

Adla Holterydare · Konsten /

Äreborne och Wål · öfwade

GABRIEL
NYBERG,

Wid en

Abgastad Societet

Wes erkend / at begå sin

POSTULATS=Dag /

Som ſkæde

J

UPSALA,

Den 2 Martii 1723.

Postulatsgratulation till Gabriel Nyberg 1723, möjligtvis den första med röd färg, tryckt hos Johan Henrich Werner i Uppsala.

stil i antikva framhäver den anonyme författarens initialer. Ett annat exempel på röd tryckfärg finns i ett tyskspråkigt ettbladstryck till Johan Charita, "Von einem Treu-Schuldigen Freunde", tryckt i april samma år vid Werners boktryckeri i Stockholm.⁵³ I den här skriften har röd färg använts för Charitas namn och enstaka ord som syftar på honom, men även bland annat för orden "Lorber-Krantz" och "Kunst". Den röda färgen hoppar alltså fram på olika ställen på tryckytan. Initialerna T S syftar troligen på Tobias Schubart, en tyskfödd översättare och notarie som även är känd som flitig författare av tillfällesdikter. Werner eller hans faktorer i såväl Uppsala som Stockholm tycks ha varit föregångare inom de nya trenderna i användningen av rött i postulatsskrifter.

I de tryck från 1720-talet som fått tilläggsfärg är författarna anonyma eller dolda bakom pseudonymer, men följande decennium förekommer rött särskilt i lyckönskningar skrivna av musikern Olaus Lindsteen. Han var känd som en flitig tillfällesdiktare och hade nära förbindelser till boktryckare, men det är svårt att säga vilka dikter han själv initierade och vilka som är beställningsarbeten vars typografi möjligtvis bestämdes av någon annan än honom själv.

Även i postulatsgratulationen *Boktryckeri Fria Konstners Amma* till Swen Nohlander tryckt i Jönköping 1730 har man använt röd tryckfärg (se bild s. 32). Trycket är av utmärkt kvalitet och den röda färgen fyllig och jämn. Det krävdes skicklighet att blanda en bra röd tryckfärg och sådan skicklighet fanns vid Israel Falcks boktryckeri. Förutom denna och dikten till Lars Wennberg, tryckt vid Åbo akademis boktryckeri tjugo år senare (bild på s. 54), är alla postulatsskrifter i materialet där röd färg har använts tryckta i Stockholm eller Uppsala.

Uppmärksamheten som det röda väcker har inte glatt endast dikternas mottagare. Också många andra har fått beundra resultatet av tryckarnas färdigheter: det här kan vi göra! Just denna gren av tillfällesdiktningen, postulatsskrifterna, blev det främsta verbala och visuella forumet för att lovprisa och manifestera boktryckarkonsten.

TIDIGA POSTULATSGRATULATIONER

Vägen till att bli boktryckargesäll var ingen dans på rosor, men så gav också den uppnådda statusen en alldeles särskild anledning att bli hyllad och för andra att fatta pennan, rimma och även sätta. Jag har dock inte hittat tryckta postulatsgratulationer om tillnärmelsevis alla de gesäller som jag vet att arbetade vid boktryckerier i Sverige. Vissa av dem fick förmodligen sin gesällstatus i Tyskland eller någon annanstans i Mellaneuropa. Det forskningsmaterial som jag hittat består av 56 postulatsgratulationer, men bara tre av dem är från tiden före 1700. Från och med 1720-talet ökade mängden publicerade postulatsgratulationer i rimform tydligt i Sverige. Merparten av dikterna är tryckta i Stockholm eller Uppsala, endast tre på andra orter: en i Jönköping (1730), en i Norrköping (1732) och en i Åbo (1750).⁵⁴

De flesta gratulationsdikter tillägnade nybekransade gesäller lovordar i de mest målande ord den ädla boktryckarkonsten och dess värde för kunskapsspridning och bildning, och alldeles särskilt hyllas givetvis färdigheterna hos ceremonins huvudperson. Ett återkommande tema före kulmen i slutet av dikten är boktryckarkonstens uppkomst.

Temat förekommer dock inte i den tidigaste postulatsdikten från 1679 *Heders-Skrift Til Dhe Ehreborne och Konst-Ehrfarne, Dawid Kämpe, Och Niclas Broman*. Däremot kan man av titelbladet utläsa att den aktuella tillställningen inte var den första i sitt slag: här konstateras nämligen att de nya gesällerna upptogs som medlemmar i Boktryckar-Societeten ”medh sedwanlige Ceremonier”. Skriften innehåller inga uppgifter om vare sig författare eller tryckort (bild s. 34).

Den lekfulla texten har skrivits som en dialog i diktform mellan boktryckaren Eskil och hans tillresta vän R. Eskil är inte på särskilt gott humör. Han ondgör sig över professorer som läser och skriver och tar sig alla möjliga friheter så att de blir galna, och de som studerar måste få ”farligt Hufwud-bråk”. Och även om professorerna inte är galna, gör de en annan galen med alla sina disputationer, kollationer, kommentarer, noter, bevis, beskrivningar och brev; ”De Böcker/ Disputatz, Collatz, Commentationer, Notarum, Indice, Typis, Postillioner”. Vad kan du ha emot det? undrar R: det är ju lönsamt även för en boktryckare, menar vännen, som även har med sig något att skåla i. Det betyder arbete natt och dag, även på söndagar och helgdagar, klagar Eskil. Allteftersom han fortsätter sin utgjutelse och vännen försöker få honom att se positivt på det hela blir läsaren introducerad i tryckeri-

Heders- & Striffe
 Zu
 Dhe Ehreborne och Konst- Ehrbarne/
David Kämpe/
 Och
Niclas Broman/
 Så de effter sine wäl anbrachte studier
 I den
 Edle Booktryckare- & Konsten/
 Aff Loflige Gesellsckapet medh sedwanlige
 Ceremonier insagne blifwe; som skedde i Kongl.
 Högskolan Staden Stockholm den 5. Januarij 1679.

I ett Sammtal framställdt
 Emellan
 M. Estil och En Resande."

Postulatsgratulationen till David Kämpe och Niclas Broman 1679 på åtta sidor i kvarto innehåller en dikt i dialogform. Lagerkransen är tryckt med ett träsnitt som antagligen använts redan under 1500-talet.

terminologin: namn på format, redskap, bokstavsformer samt banbrytare inom det ansedda mästeryrket, och får samtidigt en skymt av den glädje och nytta som boktryckarkonsten ger. Mot slutet avslöjas också att vännen kommer från Stockholm. Därifrån har han hälsningar från en boktryckare och hans gesäller och berättar att det kommer att bli postulat på trettondagen:

- R. Jag kommer som iag saa från Stockholm denne gång
Och för tig hälsning fram från Kesarn och Swenbång
E. Hur ståret til med dem/ hwad hafwa de beställa?
Arbeta/ som är waant? Än huru är Pälla?
R. Arbeta må du troo: det blir och Postulat
Wijd Trettondagz tijd/ på store Kramefaat.
E. Gutzmenting hwad jag hör! Ha de sigh nu förena?
Än de som komma fram/ hwad tro det är för ena?
R. Nils Broman/ David Kämp: den förre Skeningzbor/
Den här från LinkpingStad/ om du mig annars tror.

Eskil tänker dock inte gå på festen, men hans vän lovar framföra hans hälsning när sången på festen ackompanjeras av skålar, kannor och ”stoop”. Diktens boktryckare har möjligen fått sin roll och sitt rollnamn efter den första boktryckaren vid Uppsala universitets boktryckeri, den Nykarlebybördige Eskil Matsson (d. 1665).

På titelbladet till Kämpes och Bromans gratulationsdikt finns en stor krans. Motivet är mycket lämpligt eftersom gesällerna bekransades. Träsnittsvinjetten är dock inte helt ny och har några synliga sprickor. Utifrån typografin kan man dra slutsatsen att *Heders-Skrifft* har tryckts vid Johann Georg Eberdts boktryckeri i Stockholm. Eberdt hade övertagit boktryckeriet som hört till den kungliga boktryckaren Ignatius Meurer som avled 1672. År 1613 hade Meurer fått överta material från föregående sekel, material som inte till alla delar var helt prima. Denna krans kan härröra från detta material.⁵⁵ Jag har inte sett den i andra sammanhang.

David Kämpe har beskrivits som den ”vandrande boktryckaren”. Han växte upp i Linköping och blev den första boktryckaren i Norrköping där han arbetade 1682 och 1683, men sammanlagt bara i ungefär ett halvår. Åren 1685–1689 var han boktryckare vid Lunds universitet och flyttade därefter till Stockholm där han grundade ett eget boktryckeri som var verksam i cirka fem år.⁵⁶ Det andra festföremålet, Niclas Broman, kom enligt dikten från Skänninge, men hans senare livsöde är okänt.

Den Edle
 Booktryckare: Konstens
 Wälförriente
Ehre - Wriis /
 Wälsat / då
 The Ehreborne och Konst:erfarne /
Lars L. Wall /
 Monf. Olaus Enæus,
Gloff Lohmberg /
Matthias Syngman /
 Sedan dhe sine Ordinarie Färdähr medh behö-
 rigt Blit wäl igenom gått hade / med sedwanlige Ceremonier för Gesellet
 i wälbekände Booktryckare: Konst gode erkände och gillade bieswer:
 Swilket skeddets Kongl. Residens Staden Stockholm
 på dhyas Postulas Dag den 13 Maj 1681.
 Och i Pennan uthgifwet aff
E. WENNÆSIO.

En gemensam gratulation till fyra gesäller av Eric Wennæsius 1681. De svenska namnformerna är tryckta i fraktur, medan den latinska namnformen Olaus Enæus och det franska Mons. (Monsieur) återges i antikva.

Kämpes och Bromans postulat med tillhörande ceremonier och festmåltid hölls på trettondagsafton den 5 januari 1679. Yrkets krav ges visserligen utrymme i den fiktiva dialogen mellan den klagande Eskil och hans lugnande vän, men de verkliga huvudpersonerna Kämpe och Broman får inte ett enda berömmande ord som skulle vara riktat specifikt till dem. Däremot kan hänvisningar till olika händelser skönjas. I dikten ingår en hälsning från "Kejsaren", det vill säga boktryckare Henrich Keyser den yngre, och någon av hans gesäller: "Och för dig hälsning fram från Kesarn och Swenbång". Ordet Swenbång kan tolkas som en bångstyrig mästargesäll. Vad som åsyftas med detta återkommer jag till i kapitlet "Tvister mellan boktryckare" (s. 132).

Ett historiskt och kulturellt perspektiv på boktryckarkonstens betydelse hittas i *Den Edle Booktryckiare-Konstens Wälförtiente Ehre-Priis* som trycktes några år senare. Den hedrar kollektivt fyra personer som under en ceremoni i maj 1681 fick gesällstatus: Lars L. [Larsson] Wall, Olaus Enæus, Olof Lohmberg och Matthias Syngman. Här finns även författarens namn angivet, Eric Wennæsius⁵⁷ (bild s. 36). Wennæsius hade studerat bland annat klassiska språk vid Uppsala universitet, varit amanuens vid universitetets konsistorium och arbetat som arkivarie och skrivare vid Antikvitetskollegiet i Stockholm. Denna postulatsgratulation består av åtta kvartosidor. Efter titelsidan fylls sex sidor av dikten, som inte är strofindelad, och den sista sidan innehåller dikten *Votum*. Texten visar på beläsenhet, den presenterar boktryckeriernas och boktryckarnas historia, för fram de tyska boktryckarnas betydelse och påminner även om att grundarna av de första boktryckerierna i Neapel, Venedig och Rom var tyskar. Mest utrymme ger dikten åt boktryckarkonstens betydelse för kunskapsspridning och bildning:

Hwar af man sluta kan/ det denne konst i wärde
 Ær stigen hoos hwar en/ som warit wis och lärde;
 Hwar genom de om Dygd och ähra lagt sin Flijt
 Ha efter döden wärfft hos Werlden stort *esprit*.
 Här af har man förstådt de gamble *Philosopher*,
Poëter, Medicos, Orator, Astrologer,
 In summ' all wetenskap/ *Profession*, all konst
 Til frågd [fröjd?] och skickligheet; ellst wore alt omsonst.

Eftersom tryckta böcker är tillgängliga för alla och det finns många av dem, kan man även få kunskap från gammal visdom, säger författaren:

Der aff de gamblas wett (oß ellst förborgat war)
 För alla som haa lust/ blir kundt och uppenbar.
 Nu weta all' utaf *Anaxagors* prachtiker/
 Af *Heracliti* Puß/ aff *Democriti* stycker/
Milesi fåfängheet/ *Carneads* gycklerij/
 Och hwad för mera war the kund' oß förebry.

Nu är det möjligt att få veta allt som går att veta: om naturens element, människans egenskaper, stenars vikt och kraft, örters härligheter, solen, månen och planeterna, hur man kan skilja guld från bly, hur brännvin bränns, hur regnet kommer från himlen, gråten från ögat. Kunskapens ljus fjärrar okunskapen, nu finns det inte längre plats för bluff, lögn och gamla vansinniga uppfattningar. Livets starkaste ankare är själva visdomen – den är prästens, juristens, lärarens, arkitektens och statistens verktyg. I publikationens marginal finns många källhänvisningar till latinsk och tyskspråkig litteratur, satta med pyttesmå bokstäver.

Wennæsius glömmar inte heller att böcker även förmedlar Guds ära och förstärker sänja, enighet, vaksamhet och nykterhet. De som vill kan skaffa sig utländsk litteratur som *Till Eulenspiegel* och drömböcker för att underhålla sig, men samtidigt kan man få inhemsk litteratur: "Och mera inländskt kram nu alt en faller in / Kan tu för billigt prijs det få i samma finn".

I gratulationsdikten *Votum* på sista sidan vänder sig diktaren till de nya gesällerna och önskar dem framgång i arbetet. De sista raderna lyder:

Jag will här göra slut och utaf hiertat önska/
 I i alt godt förstånd tiltaga må och grönska:
 At denne Edle Konst/ Gudz namn til Ewiget prijs/
 Och Ehr en ingång blir til Himla Paradijs.

Lyckönskningen i dialogform till David Kämpe och Niclas Broman som publicerades några år tidigare är anonym, men den svenska litteraturforskaren Ingeborg Nordin-Grip antar att den är skriven av Wennæsius.⁵⁸ Även jag är benägen att tro att så är fallet av två orsaker. För det första inleder han den ovan presenterade postulatsdikten med följande ord: "Nu

wil iagh intet mehr om Mester Eskil tala / Ell om hans Dryckerij” vilket kan betraktas som en direkt hänvisning till den tidigare dikten.

Den andra gemensamma nämnaren är förekomsten av ordet ”kram” i de nämnda texterna av Wennæsius: ”Arbeta må du troo: det blir och Postulat /Wijd Trettondagz tijd/ på store Kramefaat” och ”mera inländskt kram nu alt en faller in”. I äldre texter förekommer ordet kram i varierande betydelser beroende av sammanhanget, men man kan generellt säga att det omfattade olika slags varor. Formuleringen ”på store Kramefaat” kan hänvisa till gillesstugans rikliga traktering vid postulatet och ”inländsk kram” till böcker och skrifter tryckta i Sverige. En sonett av Wennæsius med anledning av invigningen av Gävle gymnasium 1671 innehåller bland annat följande verser: ”Ty stände detta Huus der dubbelt hwalf nu finnes, / I godan frijd och roo, alt medan Wijsheet, dygd, / Och frije konstors kram blir i vår Nordske bygd.” Nordin-Grip har i sina kommentarer tolkat uttrycket ”frije konstors kram” som ”olika slags vetenskaper”.⁵⁹ Jag anser att ”frije konstors kram” på traditionellt sätt kan tolkas som boktryckarkonsten och ”frije konstors kram” som resultatet av boktryckarkonsten, det vill säga tryckta texter eller publikationer oavsett natur. Verbet ”krama” har ju även innebörden pressa, trycka. Nedan behandlar jag postulatsgratulationen *Heders-Skrift* tillägnad Kämpe och Broman som Wennæsius verk.

Jag har observerat ordet kram även i dikter av senare datum, och har kommit till den slutsatsen att det har syftat på publikationer överlag och inte i någon nedsättande ton. Det förekommer exempelvis i en namnsdagsgratulation till boktryckare Johan Henrich Werner 1726:

Kongligt Tryck på Trenne ställen
Där som Pallas Folck/ tilfällen
Unnas så/ sitt kram i Flor,
At bebygga Lärdoms Chor.⁶⁰

Samma ord används även av Olaus Lindsteen i dikten *Ære-Stod* (1736) som han skrev som en hyllning till Boktryckar-Societeten. Tillgången på litteratur skriven på det egna modersmålet och tryckt i hemlandet blev allt större:

Nu såsom hwart ett Land thet älskar/ hwad ther gifs/
 Och tycker mehr om det/ än hwad man fierran letar/
 Hälst man wid egit Kram mång-dubbelt bättre trivs/
 Och uppå egen Marck man aldratryggas betar.

DEN ÄDLA BOKTRYCKARKONSTEN

Uttrycket ”den ädla boktryckare-konsten” som ofta förekommer i många dikter och på deras titelsidor är ett direkt lån från tyskspråkiga publikationer. Boktryckaren eller den nyblivne gesällen lovordas inte bara för sina färdigheter inom sitt gebit – han kan rentav beskrivas som en konstnär. Det svenska ordet konst och det tyska Kunst har båda två betydelser: skicklighet och estetisk verksamhet. Sättarna ville markera att det fanns en skillnad mellan dem och hantverkarna och yrkesutövare som gjorde tungt fysiskt arbete:

Ars Servilis, som wi kalla
 Träle-Konst, i Handwärck alla
 Thenne Konsten brukas plär /
 Uti Wärrckstad och i Hytta /
 Then och har sin stora nytta /
 Fast ther wid är stort beswär.

Men the *Artes Liberales*,
 Frija Konster, intet males
 Uppå någon Hande-Qwarn;
 Godt förstånd måst’ them upfinna /
 Kloker Hjerna them upspinna /
 Med rätt fijna wishets garn.

Så beskrivs värvet av en anonym författare som gratulerade Carl Röpke 1730.⁶¹ *Ars servilis* avser ”trälekonst”, slavgöra, arbete där man måste slita och släpa. Boktryckarna och deras gesäller ansåg att deras arbete däremot hörde till de fria konsterna, *artes liberales*. Det var en ädel konst sammanbunden även med vetenskapen. Detta åberopades till och med i tvisten om boktryckargesällernas rätt att bära värja. Några dikter lyfter också fram betydelsen av goda språkkunskaper hos sättarna.

Överstycke med krans på postulatsdikt till Daniel Hofberg 1736. I kransen mottot "finis coronat opus", slutresultatet kröner verket.

Sentensen "Wärcket prisar Mästaren" i rubriken till en gratulationsdikt till Daniel Hofberg 1736 lyfter fram kärnan i postulatsceremonin. Samma lovprisande anas i mottot "finis coronat opus", slutresultatet kröner verket, omgivet av en lagerkrans i överstycket på följande sida av publikationen (se ovan). Dessa sentenser har accentuerats i rött. Det finns många slags färdigheter och yrken men boktryckarkonsten är den främsta, betonar dikters författare Jonas Nordvall:

Nu frågas: hwad för Konst dyrbarast mände wara?

Jag tror jag swarar rätt / och twekar eij att swara:

Bok-Tryckar' Konsten bör i främsta rummet stå /

Af then man bästa fruckt och nytta hafwa må.⁶²

Uttrycket "Wärcket prijsar Mästaren" förekommer redan 1706 i ett ettbladstryck med två sonetter som skrevs för Tobias Bergman. Det är ett citat från Jesus Syraks vishet (9:24) och ett motto för den första sonetten. Den andra sonetten har fått sitt motto från Ordspråksboken (18:12): "Förrän man till Ähro kommer måste man lida".⁶³ De två utgör exempel på postulatsdikter där man inte endast tar fasta på feststämningen, utan även hänvisar till den ibland mindre bekymmerlösa lärlingstiden och lidandet som lärlingen har fått utstå. Men slutligen får ynglingen, utrustad med många förträffliga färdigheter, sin frihetskran av nymferna, då han med sin seghet övervunnit alla motgångar. Nu är han gesäll och kan styra stegen varthän han vill. I denna publikation syns inte författarens namn, men när dessa sonetter senare publicerades i Henrik Georg von Brobergens diktsamling *Ledige stunders poetiske tijd-fördriv* 1708 utsattes upphovsmannens namn.

Kan von Brobergen ha varit den första som använde detta Syrak-citat i en postulatsgratulation?

Även lyckönskningen *Äbro-pelare* tillägnad Andreas Holmgreen 1707 behandlar tiden som kornut och postulatsceremonierna:

Nu så will han *Postulera*;
 och med honom andre flera /
 Som här för wår ögon stå
 Uthi yncklig klädebona /
 Ifrå hufwud ned till skona:
 Sij! Så kostar thet uppå /
 Til at blifwa Man i werlden /
 Ock rätt känna all then flärden /
 Som hon för oß skäncker in:
 Och förr kan man icke komma
 Til nån heder eller fromma
 Än man så haar wijst sin win.
 Så emädan han är färdig /
 Hålles han också nu wärdig
 Til att blifwa medh GESÄLL /
 Som här til *Cornut* haar warit;
 Mera ondt än godt förfarit /
 Och haft många trötter kwäll.

Slutligen en blick mot framtiden:

Wij nu önskom mycken lycka /
 Wäl att sättia /wäl att trycka /
 Så at alt må blifwa reent /
 At hwar thet kan see och läsa
 Uthan Briller på sin näsa /
 In på mörka natten seent.⁶⁴

Omnämmandet av glasögon är den enda i sitt slag i de tillfällesdikter som jag sett. Denna dikt är tämligen avvikande också i det hänseendet att den varken nämner boktryckarkonstens historia eller Gud. Man kunde lätt anta att dikten är anonym, men antydningar om skribenten finns i kapi-tälen på de dekorativa pelarna som är satta av typografiska ornament.

Gömda bland rössjeornamenten finns ett C på den vänstra pelaren och ett W på den högra. Jag tolkar dessa som den okända författarens initialer.

Lärlingstidens mödor beskrivs också i en dikt till Lars Unge, som postulerades i Stockholm den 27 maj 1720:

The som låta sig up-plöja/ Lära denna Konsten wäl /
Måste tidt med swettig Tröja Oket draga som en Träl /
Nu wid Präßen/ nu wid Kasten/ Pläcka Stäfwär här och där/
Willigt draga tunga Lasten/ huru liten Winsten är.⁶⁵

Dikten är skriven av ”en God Wän från Göteborg/ som aldrig var J. Ahlings-åhs”. Texten är på sedvanligt sätt tryckt i frakturstil, men bokstäverna J och A har framhävts i antikva, så de är förmodligen vännens initialer. Samma författare skrev också en gratulationsdikt till Johan Hageman som postulerades fyra dagar senare i Stockholm, och i den dikten återkommer dessa och många andra rader med mindre eller större avvikelser (se närmare kapitlet ”Två versioner av en gratulationsdikt”, s. 49).

Många gesäller hade valt samma yrke som fadern och flera postulatsdikter hänvisar därför till detta. Sådana strofer finns till exempel i dikten till Daniel Johan Wall 1705, författad av signaturen J.V. Denne nybakade gesäll var son till Johan Larsson Wall som var boktryckare vid Åbo akademis boktryckeri. Han hade lärt sig sitt yrke både under ledning av sin far och vid Johan Henrich Werners boktryckerier i Stockholm och Uppsala.⁶⁶ Han hade också studerat till träsnidare, sannolikt i Uppsala. Många ettbladstryck tryckta 1708–1712 vid Åbo akademis boktryckeri har ett stort överstycke i barockstil med hans signatur D.J.W. Sc.⁶⁷

Wår WALL har detta med sitt upsät wäl betrachtat /
Och rönes det der af/ at han är wärdig achtat /
At hinna til det måål/ som han med snällhet stoor /
Har sökt och syftat på ifrån sin barna-skoor.
Jag menar/ det han nu med lust får se och höra /
Hur’ Man af Honom wil en sådan Konstnär giöra /
Den mången Man till gagn kan wara/ som Deß Far
I många Åhr bortåt/ med nöije warit har.⁶⁸

I denna dikt har den ädla boktryckarkonsten också fått rollen som amma:

Den Edle Trycke-Konst tör jag en Amma kalla /
För lärda Musers fält; ty Hon mig lærer lalla
Först fram mitt A B C, sen alltid efter hand
Hwad med förståndet mitt iag framdels fatta kan.

Liknelsen med en amma uttrycks också i rubriken till en dikt tillägnad Swen Nohlander som blev gesäll i Jönköping 1730: *Boktryckeri Fria Konstners Amma*.⁶⁹ Detta stiliga ettbladstryck hör till de få postulatsgratulationer som är tryckta på annan ort än Stockholm och Uppsala, och även postulatsceremonin är veterligen den enda som hölls i Jönköping (se s. 32). Rimsmeden gömmer sig bakom pseudonymen **Prælo. Typographiæ**, som möjligen står för prästen Petter Theorin.⁷⁰

Sannolikt flyttade Nohlander sedermera till Jacob Merckells boktryckeri i Stockholm. Merckell förestod också tryckeriet vid Åbo akademi från 1750, men han var själv inte bosatt i Åbo. Tryckeriet drevs av ditsänd personal och Swen Nohlander var en av dem. Han blev faktor vid boktryckeriet 1754.⁷¹

Några dikter framhåller att det är tack vare boktryckarkonsten som reformationen kunde genomföras. Exempelvis signaturen J. W. S. ger i sina strofer till Johan Biörn boktryckarkonsten äran för att i kristenheten ha återinfört nåden, som påvemakten hade avstyrat.⁷²

Altså, när Påfwens macht förnedrat Christenheten,
At folcket war försänckt helt i fåkunnigheten,
Gaf Tryckeriets Konst Then Högstes Nådes Hand
Och så med ett nytt lijf the Christnas folck och land.

Diktens sista strof visar att dikten är skriven i god tid före postulatsceremonin och lästes upp högt inför hela festpubliken:

Hwarföre alle wij, som här församblad' äre,
Tillijka önske; Han god frucht af konsten bäre,
Så at Societet och Hans förnöjlighet
Har af Hans Postulat städs prijs och liufligheet!

Boktryckarkonstens betydelse för det andliga och religiösa livet betonades även av Jonas Tidgren i gratulationen till Olof Helsing 1730: boktryckarkonsten bringar glädje, frid och andaktsfulla stunder till dem som är utmattade och oroliga eller vars själ och kropp lider, och den har gjort många lärda och kloka.⁷³

Pseudonymen Polidor belyste boktryckarkonstens betydelse och följer ur en ovanligare synvinkel i dikten *En Gåta Framställd at uplösas* skriven för Georg Fornberg hösten 1711.⁷⁴ Pseudonymen kan härröra från det gamla grekiska namnet Polúdōros, vars första led betyder bland annat stor, riklig och det senare gåva. Också de verser som placerats i publikationens överstycke och som utgör ett slags motto hänvisar till antikens mytologi:

Mitt Nöije är att lefwa så/
Det jag med mitt arbete må
Det winna uthaf *Pallas* hand
Som förer mig i hennes stand.

Fornberg blir genom sitt arbete delaktig av det som Pallas, visdomens gudinna och konstens och vetenskapens beskyddare, representerar. Här följer diktens andra, fjärde, femte och sjätte strofer:

Jag är det aldrahögst i denna Werlden klingar /
Som gifwer Fama flycht/ och driver hennes wingar:
Mitt skall och Poste-Horn/ i alla Länder hörs;
Jag ropar skriar ut/ alt hwad i Werlden görs.

[...]

Skal någon Loford nå? Skal någon krönter blifva?
Wil någon wåga sig at up åt Pindo klifva/
Der Muser hwar med an/ frakomma uti dantz
Och bära mellan sig/ all Dygders Ähre-Krantz?

Så måste jag bä för/ och efter honom flyga;
Båd här och där omkring/ i alla rum mig smyg:
Förutan föllet mitt/ man ingen framgång nâr
Ty iag allena högst/ i hela Wården râr.

Jag sätter Kungar up/ på deras Konga Säten:
 Jag störtar dem ock ned/ när någon blir förmäten:
 Jag skippar Lag och Rätt; jag görer Krig och Frid:
 Nu hiertans lust och ro; nu ängslan sorg och qwid.

Författaren beskriver alltså diktens ”jag” i form av en gåta. Vem kan hjälpa en att uppnå ära och berömmelse, vem kan man utnyttja för sina ändamål? Vem placerar kungar på tronen och störtar dem därifrån? Med vems stöd kan man strunta i lag och rätt, starta krig och sluta fred?

Polidor avser pressens makt. Hans identitet har dock förblivit okänd.⁷⁵

I många dikter ägnas strofer åt frågan om vem eller vilka som skall tillskrivas bedriften att ha uppfunnit boktryckarkonsten. Uppstod den i Europa eller i Kina, som vissa hade påstått? Det fanns gott om förespråkare för Europa och i dikterna hävdas nästan utan undantag detsamma: Europa är boktryckarkonstens moder. Sådana passager har kryddats med namn på de mest kända boktryckarna i den europeiska boktryckerihistorien.

Tryckeri-Kånstens Wälförtiente Beröm (1706), skriven som en hyllning till Nils Kiällberg som postulerades i Uppsala, erbjuder ett exempel på hur detaljerade uppgifter om boktryckerihistorien vävdes in i gratulationsdikterna. I den nämns Europas framstående boktryckare börjande med Johann Mentel och Johann Gutenberg, vidare Aldus Manutius i Venedig och Johann Froben i Basel och Christoph Plantin i Antwerpen. Andra städer som nämns är Torgun och Paris som minner om stormän bland boktryckarna.⁷⁶ Sedan kommer turen till Sverige. Överraskande nog förbigår författaren de sedvanliga omnämningarna av pionjärerna inom boktryckarkonsten i Sverige och hoppar direkt till den egna tiden:

Wårt land har nu ock en / som J H W månd heta /
 Han har wid denna kånst med flit och wettskap fetat:
 Utaf sin kånst och flit nu har han sådan fröjd /
 At han det säija kan sig wara wäl förnögd.

Dikten trycktes vid Uppsala universitets boktryckeri som då drevs av Johan Henrich Werner. Dikten utgavs kollektivt ”Af Den ädla Kånstens Med-Förwandter”. Det har alltså varit viktigt för medbröderna i den ädla boktryckarkonsten att visa synlig hövlighet mot sin patron. Han hade inte enbart rättigheter som boktryckare vid Uppsala universitet, han hade året

innan också fått Kungliga boktryckeriet i Stockholm i sitt namn och var alltså kunglig boktryckare. I den sista strofen uppmärksammas äntligen Kiällberg själv, han som hade ansträngt sig så för att uppnå en position så att han kunde livnära sig.

En del dikter behandlar skrivkonstens historia och utveckling: De beskriver gamla skrivdon och skrivunderlag som sten, bark och trä, senare pergament och papper med bläck. En bok som skrevs eller kopierades av en munk i sin mörka cell var mer tidskrävande och kostsam än tusen böcker tryckta med typer gjutna i metall. Tryckta böcker sprider tro på Guds ord, ger kunskap, berättar nyheter, skapar en uppfattning om världen och ger folk möjlighet att läsa böcker på sitt eget modersmål.

Enligt många gamla, delvis felaktiga, krönikor skulle boktryckarkonsten ha upfunnits i Europa av antingen Laurentius Coster (Lorentz Koster, även Köster) i Haarlem, Johann Mentel i Strassburg eller Johann Fust (även i formen Faust), han som bekostade tryckningen av Gutenbergs 42-radiga latinska Bibel. Johann David Köhler, historieprofessor vid universitetet i Göttingen, visade dock utgående från insamlade dokument att det var Gutenberg som var pionjären som tillverkade metalltyper och uppfann och utvecklade tryckmetoden med lösa typer. Köhler publicerade sina forskningsresultat 1741 i verket *Hochverdiente und aus bewährten Urkunden wohlbeglaubte Ehren-Rettung Johann Guttenbergs*. Gesällen Carl Magnus Mentzer vid Uppsala universitets boktryckeri noterade denna information i sin postulatsgratulation till Gabriel Hoff 1745.⁷⁷ Han visade dock även sin uppskattning för dem som utvecklat tidigare tekniker:

Utur hwars hierne-hwalf har Trycke-Konsten wisat
Sitt ursprung aldraförst? mån det *Chinesens* war?
Har Italienarn ell' oß Fransman mödan lisat?
Säg, hwilken Munkars hop en födkrok dryg afskar?

En *Lorentz Köster* will här hafwa samma ära/
Johannes Mentelin, och *Faust* äfwenleds:
Men *Johan Guttenberg* tycks namn med gagnet bära;
Fast hwart ett Landskap just dermed ej är tillfreds.

De förste hafwa ju all flit ej welat spara,
 Fast fruchten derutaf har blifwit föga stor;
 Nog mången trötter stund för denna Konsten rara/
 De tagit/ fast ej slikt i mångas minne bor.

Snart slås i wädrer plär härwid all hafver möda/
 Att bryta isen först det tänckes litet på;
 Mång hierna tancke-full det gjort samt ögon röda/
 Slikt mer i wärket will än blotta ord bestå.

De tidigaste postulatsceremonierna i Sverige som jag känner till arrangerades huvudsakligen vintertid, i januari eller februari, men efter 1710-talet tycks en tydlig förändring ha ägt rum och postulat började anordnas från och med april ända in i september. Boktryckarna hade kommit fram till att det var trevligare att fira festdagen med tillhörande mat och dryck när det var ljus, och ibland utomhus, istället för att tömma glas och tallrikar i trånga och mörka rum inomhus med källden smällande i knutarna. Nu trädde även naturen in i dikterna, där den visar hela sin härlighet: blommar slår ut i all sin skönhet, ljuvlig fågelsång hörs och nymfer dansar på gröna ängar.

Sådana stämningar skildrade bland annat den flitige tillfällesdiktaren Olaus Lindsteen, som berättar att han gett sig ut på promenad utanför staden för att njuta av sommarens grönska och prakt. Där nås hans öron av ljud från lek och dans och småningom ser han festande boktryckargesäller som just har avslutat en måltid och släckt sin törst rätt rejält. Också Lindsteen räcks ett glas så att han kan skåla för den nye gesällen Simon Grundberg.⁷⁸

DIKT OCH VERKLIGHET

Inte alla som fick gesällbrev visade sig vara värdiga de lovord som riktades till dem. Ett exempel är Erich Flodström som blev erkänd som gesäll i Stockholm i juli 1718. De första raderna skrivna till hans ära berömmar den stora flit som han ständigt har uppvisat sedan lärlingsåren och ända fram till festdagen.⁷⁹ Dessa berömmande ord i obunden form följs av en tvåstämmig *Aria* med noter samt strofer som enligt traditionella mönster lovordar den ädla boktryckarkonsten och dess nytta. Dikten slutar med en önskan om att festföremålets dygder och goda uppförande ska kröna hans

namn. Arians tvåstämmiga melodi är satt med nottyper (se s. 163). Tyvärr syns varken författarens eller tonsättarens namn i publikationen, men sannolikt är det en och samma person. Arian har med säkerhet uppförts som ett musiknummer på postulatsfesten.⁸⁰

Erich Flodström var uppenbarligen lärning vid Uppsala universitets boktryckeri, hans namn finns i universitetets mantalslängder för 1717 och 1718. Efter att ha fått sitt gesällbrev arbetade han av allt att döma en tid vid Michael Laurelius boktryckeri i Stockholm; Laurelius utfärdade ett respass åt honom i slutet av 1718. Senast 1721 övergick Flodström till H.C. Merckells boktryckeri i Stockholm.⁸¹

När verksamheten vid Åbo akademis tryckeri startade på nytt 1722 efter kriget mellan Sverige och Ryssland blev Flodström boktryckare vid akademien. I Åbo uppvisade han dock ingen större flit. Han gjorde sig skyldig till allehanda försummelser och oegentligheter, han söp och måste slutligen avskedas.⁸² Tryckalstren vittnar också om det rikliga alkoholbruket. Typerna har inte rengjorts efter behov, vilket gör att bokstäverna i texten är suddiga av trycksvårta. I en bröllopsgratulation har brudgummens efternamn WALLENIIUS förvanskats till WALINIUS och felet korrigerats med bläckpenna. Ett annat exempel på slarv är att den stora och dekorativa initialen är upp och nervänd i en kungörelse av ordförande för Åbo hovrätt. Likaså är ett överstycke föreställande Noaks ark på en bröllopsdikt satt upp och ner, vilket gör att farkosten tycks segla bland molnen och duvan med ett palmblad i näbben ser ut att simma likt en storfenad fisk längst ner i bilden. År 1729 blev den "städse flitige" Flodström tvungen att lämna sin post.

TVÅ VERSIONER AV EN GRATULATIONSDIKT

Såväl Lars Unge som Johan Hageman fick en gratulationsdikt av göteborgaren "som aldrig war J. Ahlingsåhs". Som nämnts postulerades båda i Stockholm, Unge den 27 maj 1720 och Hageman några dagar senare den 1 juni. Gratulationen tillägnad Hageman trycktes i Stockholm vid Kungliga boktryckeriet som Werner ägde (bild på s. 27).⁸³ Unges gratulationsdikt trycktes däremot vid Werners boktryckeri i Uppsala.⁸⁴

Den tiden är förbi när böcker kopierades med gäspenna, konstaterar författaren. Han lovordar Gutenberg inte bara för att denne hade utvecklat typgjutningen till glädje och nytta för den ständigt växande läsarkretsen. Uppfinningen som boktryckaren i Mainz gjort skonade även fjädrarna

på gåsarna som nu kunde leva åtminstone fram till Mårtensafon, då man fick njuta av en läcker stekt gås. Versrader om detta finns i bägge dikterna. I dikten till Unge:

Uti Mentz wid Rein han denna Edla/ sköna Konst upfann;
Sen blef skont mång Gåsepenna/ Gåsen går til Mårten grann/
Utan at hon blifwer jagad/ Pläckad och giord wingelös/
Samt i otid häftigt agad/ Klagar på en wette-lös.

Och i dikten till Hageman:

Uti Maintz wid Rhein han denna ädla/ sköna Konst upfan/
Sen blef skont mång Gåse-penna/ Gåsen går til Mårten gram[nn]/
Utan at hon blifwer jagad/ pläckad och giord wingelös/
Samt i otid häftigt agad/ klagar på den är så böös.

Skillnaderna ovan är små, men i några senare rader är de större. Först ett citat från dikten till Unge, tryckt i Uppsala:

Denna fria Konsten rara/ Som har durat in til nu:
Ditt lof skal och intet spara *Pallas* höga stålta Fru/
Edla/ sköna Gynnarinna/ Alla Lärda's Bästa Wän/
Alla Lärda's Mästarinna/ Som på slutet löner än
At utsprida och berömma In tils Werlden går om kull/
I vårt Sinn dig stadigt giömma Fordras af oss til vår mull.

I dikten till Hageman tryckt i Stockholm har raderna fått följande form:

Denna fria Konsten rara/ Som har warat in til nu:
Ditt lof skal och intet spara *Pallas Studios* stålta Fru/
Edla/ sköna *Patronessa*, alla Lärda's *Favorit*,
Alla Lärda's hög *Princessa*/ Som på slutet gier profit,
At utsprida och berömma in tils Werlden tumblar kull/
Högst förklara och uttömma på din Graf och swarta mull.

Det finns alltså vissa ortografiska skillnader mellan versionerna: dikten tryckt i Stockholm har en något modernare ortografi. En skillnad som åtminstone inte kan tillskrivas sättaren är den ändrade stavningen av geo-

grafiska namn: inte gammalmodiga Mentz, inte Rein, som i dikten tryckt i Uppsala, utan Maintz och Rhein. Det finns även större skillnader: några vardagliga uttryck i dikten tillägnad Unge har i versionen till Hageman ersatts med ord i en mer lärd ton och aningen mer slående formuleringar. Sådana drag finns också i versraderna som handlar om boktryckargesäl-lerna själva:

Hwad i denna Dödligheten Kan här mäst förnöja en
Mer än Bokwetz wackerheten/ Som här hålles skiär och ren.
Sij! wår UNGE har och wunnit Godan frägd i många åhr/
Dygdigt Namn af alla funnit/ Det han köpt med möda swår.
Godt beröm om sig förwärfwat Här i Staden Götheborg/
Sådant af mig oförderfwat Skal jag gifwa utan Sorg.
UNGEN bör och mycken Heder För den Konst han snäller lärt/
Den han jemte andra Seder Wårft sig: det är Heder Wårt.
UNGEN blir och wackert hedrad/ Med ett wackert *Postulat*.
Blir uptagen/ ey förnedrad/ I sin liufwa Embetz-Stat.

I versionen tryckt i Stockholm har motsvarande stycke fått följande for-mulering:

Hwad i denna dödligheten kan (näst Gud) förnöja en
Mer än Bokwetts wackerheten/ dess *cultur* uti gemen?
Monsieur HAG'MAN har och wunnit godan frägd i många år
Dygdigt namn af alla funnit/ fast än afwund emot står:
Godt beröm om sig förwärfat/ ibland hat/ förtret och sorg/
Sådant af mig ofördärfwat/ skall jag gifwan utan korg.
HAG'MAN bör och wacker heder för sin snälla *Profession*,
Den Han jämte andra seder wäl förwärfwat sig till mohn.
HAG'MAN blir och wackert hedrat med ett wackert *Postulat*:
Blir uptagen ej förnedrad/ winner ock en heders grad.

Den göteborgska gratulanten har skickat sina två dikter som manuskript. Vi kan anta att han skrivit båda i samma mall, men anpassat dem till mot-tagarnas individuella skillnader. Förmodligen har manuskripten sänts iväg samtidigt. Vad beror skillnaderna på?

Vissa av de innehållsmässiga skillnaderna i dikterna skrivna till Lars Unge respektive Johan Hageman beror givetvis på deras bakgrund. För-

fattaren berättar att Hageman blivit föremål för avund, han har blivit retad och rentav hatad. Hans far var boktryckare i Göteborg och tillhörde borgerskapet. Kan avund och andra negativa attityder riktade mot den unge gesällen ha berott på att han med största sannolikhet i sinom tid skulle ärva ett eget boktryckeri?⁸⁵ Hageman tilltalas med ordet *Monsieur*, och namnet har förkortats till Hag'man för att versmåttet inte ska halta. Det enda jag vet om Lars Unges bakgrund är att även han kom från Göteborg. Orsakerna till de övriga skillnaderna kan vara av annan karaktär. Svenskans stavning var synnerligen brokig på 1600-talet, men från slutet av seklet började större uppmärksamhet fästas vid standardisering av ordformer och ortografi.

Övervakningen av bokutgivningen var från 1684 helt i kanslikollegiets hand enligt förordningen om att alla nyskrivna verk i riket skulle genomgå censur.⁸⁶ Kanslikollegiet inrättade en ny tjänst inom kungliga kansliet 1686, vars innehavare hade titeln *censor librorum*. Censorns åliggande var att övervaka utgivning av böcker och skrifter. Ett par år senare fastställdes att det till censorns plikter också hörde att granska bröllops- och gravskrifter och liknande, eftersom sådana enligt kanslikollegiet oftast var "odogeliga" till både innehåll och stil. Censorns uppgift var att bedöma bland annat dikternas estetiska kvalitet och se till att de inte stred mot religion eller god sed. Efter övervägande gav han trycktillstånd, förbjöd utgivning eller gav dem till professorer eller skolmästare för korrigerering. Dessa *censor librorums* plikter gällde bara Stockholm, på annat håll hade ansvarsfrågorna ordnats på annat sätt.⁸⁷

Enligt Henrik Schück blev censorerna ett slags kriorättare. De var högt lärda män som även hade utmärkt sig som skribenter. Vissa av dem förespråkade förnyelse av språk och stavning och lade ned tid och möda på att korrigera texterna enligt sin egen uppfattning. Tidvis tvistade också censorerna och kanslikollegiet om frågor gällande ortografin. Allmänt taget tillhörde innehavarna av *censor librorum*-tjänsten dem som talade för en förnyelse och harmonisering av ortografin. Bland andra Johan Rosenadler som var censor 1716–1737 samt hans efterträdare Gustaf Benzeltjärna är kända för att ha fäst stor uppmärksamhet vid ett njutbart språk.⁸⁸ Det finns exempel på det även i den sistnämndes censorsjournal.

Kan Rosenadler ha korrigerat stavningen i gratulationsdikten tillägnad Hageman? Kan han också ha ändrat ord och uttryck i texten? Oavsett så är de två diktvarianterna ett exceptionellt konkret exempel på hur utomstående kan ha lagt sig i diktarens text och ändrat den utan dennes vetskap.

DEN SISTA POSTULATSDIKTEN?

Boktryckerireglementet som gavs den 12 augusti 1752 förbjöd traditionella postulatsceremonier och andra dylika tillställningar, närmast för att man ville få ett slut på de förnedrande inslag som traditionellt ingick i ceremonierna. Därmed försvann även postulatsdikterna från Sveriges persondiktning senast under slutet av året. Den veterligen sista postulatsgratulationen tryckt i svenska riket utkom 1750 för att hedra Lars Wennberg, ett ettbladstryck med texten fördelad på två spalter och rött som tilläggsfärg (bild s. 54).⁸⁹ Texten börjar med en ordlek kring adressatens namn: *At hårda BERGet kan med Konster WÄNNskap pläga*. Trots att Wennberg fick sin gesällstatus i Stockholm trycktes dikten vid Åbo akademis boktryckeri. Akademins boktryckarrättigheter hade i slutet av augusti 1750 övergått till boktryckare Jacob Merckell, som var verksam och fortsättningsvis bosatt i Stockholm. Wennberg var en av de gesäller som Merckell hade skickat till Åbo för att iordningställa boktryckeriet. Efter en längre paus var tryckeriet i full gång igen i slutet av 1750, åtminstone i december.⁹⁰

Wennbergs postulat hade firats redan i juni 1749. Lyckönsknigen, tryckt med Åbo akademis boktryckeris typer och träsnittsdekorer, utkom således med drygt ett års fördröjning och kan därmed betraktas mer som en välkomsthälsning. Diktens innehåll är konventionellt. I den vänstra spalten nämns viktiga personer i Europas boktryckerihistoria och i den högra spaltens verser presenteras alla boktryckare som dittills varit verk-samma i Finland. Här framgår också att faktorn som Merckell skickat från Stockholm hette Brunco. Den tyskfödde Christian Friedrich Brunco hade åtminstone under åren 1735–1741 arbetat som gesäll och faktor vid Uppsala universitets boktryckeri.⁹¹

Bland dem/ som städse hos Herr *Brunco* plä arbeta /
 Herr LORENTZ WENNBERG en i hopen mån-de heta.
 En salig Man/ som BERG/ en WÄNN af Tryckeri/
 Nog kunnig i sin Konst/ och flitig som ett bij.

Även diktens sista versrader är av särskilt intresse. De lyder så här:

Farwål/ Min Herre kiär/ jag pennan nu bortkastar/
Och till min stilla Hamn från Bläcke-Hafwet hastar:’
Om Skriftens *Concepist* wi ej inbördes slåss:’
Ehr Tienare och Wän han heter WILHELM ROSS.

Diktens författare Wilhelm Ross (1717/1718–1766) var docent i österländska språk vid Åbo akademi och kaplan i Åbo finska församling. År 1763 reste han via Spanien, Italien, Alexandria och Konstantinopel till Smyrna och dog i öknen under en karavanresa till Damaskus.

BRÖLLOPSDIKTER

BRÖLLOPSDIKTERNAS TYPOGRAFI

I mitt forskningsmaterial ingår totalt 112 tryck med bröllopsdikter och i några av dem finns fler än en dikt. Ungefär en femtedel är tryckt någon annanstans än i Stockholm eller Uppsala: nio i Västerås, fyra i Lund, tre i Strängnäs, två i Skara, ett i Lund, Linköping, Jönköping och Hamburg.

Av materialets samtliga bröllopsdikter är ungefär hälften foliotryck, cirka en fjärdedel kvartopublikationer och en fjärdedel patentfolior, det vill säga ettbladstryck. Den tidigaste av de sistnämnda är en fyrstämmig bröllopssång till Anund Olofson och Christina Mårtens Dotter från 1605. Följande tryckta bröllopslyckönskningar till boktryckare i patentfolio som jag hittat är först från 1668 och därefter har de tryckts i varierande format, även om patentfoliorna är flest under 1600-talet. Från början av följande sekel är de flesta bröllopsgratulationer foliotryck, men från 1730-talet blir även kvartopublikationer allt mer allmänna. Båda dessa format har vanligen fyra sidor.

Bröllopsdikter tillägnade boktryckare i Sverige har från första början dekorerats med vinjetter som symboliserar äktenskapet. Tre sådana finns på bröllopssången tryckt till Anund Olofson (Anund Olofson Helsing) och hans brud (bild på s. 68). Ett av dem föreställer ett ”hand i hand”-motiv. I bröllopsvinjetterna finns, förutom de förenade händerna också annan emblematisering, som kyssande duvor, två palmer, en ring, ett hjärta och dylikt och ofta något motto på latin, till exempel ”Quod Deum coniunxit id homo non separet”, vad Gud förenat skall människan inte åtskilja (Markus 10:9). Den här typen av vinjetter användes i både Tyskland och Sverige från och med 1500-talet (bild på s. 128).⁹²

Exempel på detta ”hand i hand”-motiv finns också i en bröllopsdikt till Johan Winter och Christina Ertwins Dotter Herweg. En annan variant

på temat pryder titelbladet på en bröllopsskrift av P. Bromenius till Winter och hans brud. Där omges ett brinnande hjärta av en bladkrans som bärs upp av två änglar. Hos dessa bevingade figurer går det att urskilja såväl manliga som kvinnliga drag (bild på s. 70).⁹³ Jan Drees förmodar att boktryckare Georg Hantsch förmodligen hade med sig denna vinjett från sin tidigare arbetsplats vid Peter Hakes boktryckeri i Köpenhamn.⁹⁴ Det finns många träsnittskopior och versioner av de två vinjetterna, och närapå likadana hade Winter också skaffat till Gezelius boktryckeri i Åbo.⁹⁵ Det tycks dock ha blivit mindre vanligt att använda vinjetter för att dekorera titelsidan i bröllopsgratulationer tryckta i kvarto- och folioformat. Dekor finns framför allt på titelbladets versosida och på den sista sidan, oavsett om det är fråga om vinjetter med allmänna motiv eller sådana som symboliserade äktenskapet.

Bröllopsdikter tryckta som ettbladstryck har ofta en imponerande utformning med stora dekorer. Ovanför texten finns änglar med utbredda vingar och i sidomarginalerna pelare satta av typografiska ornament, så kallade rössjor. Från och med 1690-talet användes också pelare tryckta med träsnitt. Höga palmstammar pryder många bröllopsdikter tryckta i Sverige, men jag har inte hittat sådana i mitt material. Däremot förekommer pelare med lagerrankor samt vin- och blomrankor. Oavsett format så användes ornerade versaler, stora dekorativa initialer och bårder och bandgarnityr komponerade av satta ornament i likhet med den periodens trycksaker överlag. Att inleda omsorgsfullt komponerade tryck med dekorativa, avsevärt större bokstäver än den övriga texten var en tradition som sträckte sig många sekler bakåt.

Äktenskapets band får ett unikt visuellt uttryck i den tryckta lyckönskan *Kierlecksens liuflige Brand/ Emillan ett Ungt Par/ hwilken är uptändt Öfwer Booktryckiaren, Ehreborn/ Achtat och Konstehrfaren Herrn Dawidh Kämpel/ Sampt Ehreborne/ Gudhfuchtige och mycket Dygderijka Jungfrw/ J. Margareta Magdalena Ebertz / Hwilket utthi det Högtlofwade Treefaldighetz Nampn/ medelst förnehme och Hederwärde Personers bijwistande/ medh Ächta Band Zieratligen fästes i stoora Residentz Staden Stockholm den Sept. Anno 1681.* Versraderna i den anonyma dikten löper längs en buktande stig mellan väggar satta av typografiska ornament (bild s. 58). Helheten påminner om en spetsduk flätad av dekorativa band. Orden ”medh Ächta Band Zieratligen fästes” sammanhänger med denna figursättning. Diktens början markeras för läsaren med ett alduslöv, ett typografiskt bladornament. När man mödosamt vandrar längs ordstigen märker man att texten ofta talar

Om en hest der tilhører en
Brem, så følger man lidt efter man
ligger :

om brudgummen med syftningar på innebörden i hans namn, till exempel "för sin wän kär/ han fåktar wijst med ifwer/ til thes han haar wunnit then seger krantz/ frögdas med lust/ då går Hiertat i dantz/ vår brudgum god har kämpat". Brudgummens namn har gett författaren ett ypperligt tillfälle att följa rådet i en dikthandbok om att man i början av en bröllopsdikt ska beskriva brudgummens hjältedåd för att vinna brudens hjärta.⁹⁶ För att fira segern har sättaren också rest två dekorativa pelare av typografiska ornament som kan ses föreställa brudgummen och bruden, vilket framhävs av deras initialer, DK på den ena och ME på den andra pelaren.

Bruden uppmärksammas med motton från Jesus Syraks vishet: "En liuflich Qwinna gläder sin Man/ och när hon förnuffteliga medh honom um går upfriskar hon honom hans Hierta" (26:16) och "Ingen ting är kärare på Jordenne än en Tuchtig Qwinna" (26:19). Och vidare: "Och om Hon är Wänligh och From/ så finer man icke thens mans lijke" (36:25).

Figursättning var inte alls ovanligt, men det var inte många som briljerade med så komplicerade figurer som sättaren av denna gratulationsdikt. Sättningen är ett anslående prov på hans yrkesskicklighet och fingerfärdighet. Att passa in den tämligen långa texten i väven med regelbundna bågar och korsande stigar har säkerligen varit ovanligt tidskrävande. Allt har förmodligen inte lyckats på första försöket – satsen har med största sannolikhet då och då också krävt avläggning och ny sättning. Det har inte gått att sätta hela texten med lika stora bokstäver, så sättaren har ibland varit tvungen att använda mindre typer, vilket inte har förskönat slutresultatet. Denna "spetsduk" kan även betraktas som en imitation av en sorts bindebrev, en namnsdags- eller födelsedagshälsning med exceptionell utformning.⁹⁷ Antagandet att arbetet har påbörjats och slutförts i god tid före bröllopet stöds av det faktum att datum saknas. På platsen för dagen finns ett tomrum, som senare har fyllts i för hand med dateringen 25 september.

Tryckresultatet kan även visa på andra estetiska ambitioner. Ett exempel på det är en anonym lyckönskning till Johann Billingsley och Elisabeth Gadde 1691, *Giff-Glamm Millan twänne Drängjar på Bygden*, som framfördes som en talspråklig dialog mellan Mattes och Järker.⁹⁸ Den fyrsidiga skriftens titelsida är enkel och stilren, rentav anspråkslös enligt den tidens smak. Diktens typografi visar att författaren eller sättaren – möjligen en och samma person – omsorgsfullt har planerat hur textens element ska komma till sin rätt: strofernas visuella rytm stöder läsandet. Läsaren hamnar inte på villovägar och hoppar inte till fel rad. Texten är tydlig också därför att den inte har tryckts med varierande bokstavsformer och typsnitt,

vilket var brukligt, utan med ett enda typsnitt. Typerna är oskadda och trycket är av utmärkt jämn kvalitet. Läsaren kan fokusera på diktens lekfulla innehåll och roliga språk (bild och diskussion i kapitlet "Persondikter på olika språk" s. 153). Utgående från typografin kan man dra slutsatsen att bröllopsgratulationen trycktes vid brudgummens eget boktryckeri.⁹⁹

Barockens stilriktning inspirerade särskilt ettbladstryckenas överstycken. Exempel på det är två bröllopsgratulationer till Nathanael Goldenau och Maria Mattheis från 1696. Båda har samma stiliga överstycke med rikliga bladslingor mot en svart bakgrund – barocken älskade svart. Träsnidaren var Johan Emanuel (Ernst) Balduin och han tvekade inte att göra sitt namn känt genom signering, som i detta fall har formen *Bald. Fec.* Mitt på träsnittet finns ett ovalt tomrum och där har en liten vinjett föreställande en man och en kvinna som omfamnar varandra placerats. Paret omges av texten "Hertz mund ü [und] hand geb ich dir zu munter pfand", i översättning ungefär: "Hjärta, mun och hand ger jag dig glatt i pant". Ur typografisk synvinkel karakteriseras barocken av en skräck för tomma ytor. Rätt så fullproppad är också de två patentfoliorna tryckta för Goldenau och Maria Mattheis, i synnerhet den ena, *Wrångwist Omdöme om Ächtenskapet*.

Det andra ettbladstrycket med samma överstycke tillägnat detta par har därtill röd tryckfärg. Det är den tidigaste bröllopsdikten i materialet som innehåller rött. Med denna på alla sätt imposanta skrift gratulerades paret av hela personalen vid brudgummens boktryckeri (bild s. 61).¹⁰⁰ Följande gång den röda färgen dyker upp är betydligt senare, i en bröllopsgratulation till Johann Laurentz Horn och Helena In De Betou tryckt 1722. Den är tryckt enbart i rött och även i detta fall är det boktryckargesällerna som står bakom gratulationen.¹⁰¹ Båda tryckalstren är talande exempel på att tyska boktryckare och deras gesäller hade lärt sig tillverka röd tryckfärg och behärskade konsten att trycka med den. Det som krävde särskild färdighet och noggrannhet vid tryckningen av röd-svarta publikationer var att passa in det röda så att raderna var jämna och den röda färgen inte överlappade den svarta.

I Lund tillämpades en annan metod för att få fram färgglädje. Carl Gustaf Berling kom från Danmark 1745 för att ta över boktryckeriet vid Lunds universitet. Under sitt första boktryckarår gifte han sig med Anna Fråstman och boktryckeriets anställda gratulerade brudparet med en dikt på ett ettbladstryck som kantas av två stora pelare (bild s. 62).¹⁰² Gratulanterna nöjde sig inte med att pryda sitt verk enbart med röd tilläggs-

Wiß das

Goldenau- und Mattheisfische

Hochzeit-Best

Ein der Ednigl. Schwedischen Residentz Stockholm

Den 3. May Anno 1696.

freudlich begangen wurde/

Wozu Herr Nathaniel durchs beschieden

Da zu

Herr Goldmannschen Buchdruckerey befreundliche

Nun steh der liebe Herr / die Mutter
grünet Han/
Nachdem der Winter - Raht / nicht
die Verabredung an /
Wachst das / in der Zeit / von früher
Kraut - Kraut /
Wie die Verabredung / und aus
im Vorsteh - Zeit

Das heute jeder Feld / steh die verheirathete Liebe/
Es ist der liebe Herr / im Vorsteh der Mutter regt /
Es ist der liebe Herr / im Vorsteh der Mutter regt /
Die Herr im Vorsteh / durch einen Haß bewegt.

Das heute Schuppen - Herr / steh in der tiefsten Liebe/
Wie ein verheirathete Tag / es aus der Liebe treibt /
Es ist der liebe Herr / im Vorsteh der Mutter regt /
Die Herr im Vorsteh / durch einen Haß bewegt.

Krat aus der liebe Herr / der Liebe steh die Liebe /
Es ist der liebe Herr / im Vorsteh der Mutter regt /
Die Herr im Vorsteh / durch einen Haß bewegt.

Wozu der liebe Herr / der Liebe steh die Liebe /
Es ist der liebe Herr / im Vorsteh der Mutter regt /
Die Herr im Vorsteh / durch einen Haß bewegt.

Das heute jeder Feld / steh die verheirathete Liebe/
Es ist der liebe Herr / im Vorsteh der Mutter regt /
Es ist der liebe Herr / im Vorsteh der Mutter regt /
Die Herr im Vorsteh / durch einen Haß bewegt.

Das heute jeder Feld / steh die verheirathete Liebe/
Es ist der liebe Herr / im Vorsteh der Mutter regt /
Es ist der liebe Herr / im Vorsteh der Mutter regt /
Die Herr im Vorsteh / durch einen Haß bewegt.

Das heute jeder Feld / steh die verheirathete Liebe/
Es ist der liebe Herr / im Vorsteh der Mutter regt /
Es ist der liebe Herr / im Vorsteh der Mutter regt /
Die Herr im Vorsteh / durch einen Haß bewegt.

Das heute jeder Feld / steh die verheirathete Liebe/
Es ist der liebe Herr / im Vorsteh der Mutter regt /
Es ist der liebe Herr / im Vorsteh der Mutter regt /
Die Herr im Vorsteh / durch einen Haß bewegt.

Das heute jeder Feld / steh die verheirathete Liebe/
Es ist der liebe Herr / im Vorsteh der Mutter regt /
Es ist der liebe Herr / im Vorsteh der Mutter regt /
Die Herr im Vorsteh / durch einen Haß bewegt.

Das heute jeder Feld / steh die verheirathete Liebe/
Es ist der liebe Herr / im Vorsteh der Mutter regt /
Es ist der liebe Herr / im Vorsteh der Mutter regt /
Die Herr im Vorsteh / durch einen Haß bewegt.

Das heute jeder Feld / steh die verheirathete Liebe/
Es ist der liebe Herr / im Vorsteh der Mutter regt /
Es ist der liebe Herr / im Vorsteh der Mutter regt /
Die Herr im Vorsteh / durch einen Haß bewegt.

Das heute jeder Feld / steh die verheirathete Liebe/
Es ist der liebe Herr / im Vorsteh der Mutter regt /
Es ist der liebe Herr / im Vorsteh der Mutter regt /
Die Herr im Vorsteh / durch einen Haß bewegt.

Das heute jeder Feld / steh die verheirathete Liebe/
Es ist der liebe Herr / im Vorsteh der Mutter regt /
Es ist der liebe Herr / im Vorsteh der Mutter regt /
Die Herr im Vorsteh / durch einen Haß bewegt.

Wozu der liebe Herr / der Liebe steh die Liebe /

Gerade mit des Volaturs eigen Schriften.

Bröllopsgratulation till Nathanael Goldenau och Maria Mattheis 1696 av boktryckeriets personal, med överstycke skuret av Johann Emanuel Balduin. "Hertz, Mund u [und] hand geb ich dir zu munter pfand", lovar brudparet varandra.

Sågnad
Berling

Kongl. Carolinska Acaemiens Boktryckares
Bodgästnad Herr

Carl Gustaf Berlings

og
Bodgästade Jungfrus

Hr. Anna Fråstmans

Bröllops Dag

Den 17. November, 1745.

Uti Knektens Bröllofsdag.

Så vi Huden har besmitt
Att åter gifva Er af En
Erburnad Brudgum och Brud
Har mader starka Vänder fram
Et Band, som gic er Hvaras
Nå Tys och Lofka siter knuten,
Men vander then af maderdag knuten
Så biter alt på gylliga vink.
Herr Brudgum I har siter vokat
Hvad Svernska Rikets lra god,
Hvad dagligt han och bierigt med
Så I Er vika till Sverge letat.
Hans ei i Adelsbarnens By
Der sitering dock så gladhet prilar
Hans siterhet med så gylla grilar
Att then Er siter fande bry?

Gud sger nu thet Rda Tysket
Med nger vilsam dag från dag
Men lät thet nu bli Eder lag
Att siter framvika Rikets siterhet.
Doch lät ei alt Ederet bli
Elsk och mader Huden sågnad
Et annat är med mader sågnad
Et Egen siter på Tysket R.

Hvad Rnd sin egen siteren sger
Hvad siteren siteren siteren siter
The siteren siteren på sin siter
The siteren och siteren siteren siteren
Så har vider Brudgum så siteren siter:
Som Svernska siteren siteren Svernska
Siteren siteren vider Rnd siteren siteren siteren
Som siteren siteren siteren siteren siteren
Then till Herr BERLINGS Tysket siteren siteren
Så siteren siteren siteren siteren siteren
Så är thet så att siteren siteren:
Et Tysket siteren siteren siteren siteren:
Hvad siteren siteren siteren siteren siteren
Hans siteren siteren siteren siteren siteren
Så siteren siteren och siteren siteren
Siteren siteren siteren siteren siteren siteren

Printet i Lund Östernerska Svernska Svernska
A. OLLENDORF, J. A. REIM, F. E. ANANDER, D. C. CLAUDE.

KU RD, Tysket siteren siteren siteren siteren siteren.

Bröllopsgratulationen till Carl Gustaf Berling och Anna Fråstman i Lund 1745 är ett enastående exempel på handkoloretrade dekorer i detta forskningsmaterial. Genom gratulanternas underskrifter får man veta namnen på fyra gesäller vid Berlings boktryckeri.

färg. Pelarna med omslingrande blomstergirlander och de små dekorerna i arkets övre hörn har kolorerats i många färger för hand: i grönt, rött, gult och brunt. Penseldragen bär spår av en något orutinerad färganvändare, men resultatet är hemtrevligt grant. Det här är den enda handkolorerade bröllopsgratulationen till boktryckare som jag känner till och jag anser att den är ett slags tillämpning av den danska och skånska kistebrevstraditionen med handkolorerade bilder och dekorer.

Enligt den nordiska traditionen trycktes texter på folkspråk med gotiska bokstavsformer som schwabach och fraktur.¹⁰³ Antikvitetsarkivets boktryckeri tog ett steg i en ny riktning 1737 och 1740 då Johann Laurentz Horrn tryckte två svenskspråkiga böcker med antikva – tveklöst på initiativ av deras författare.¹⁰⁴ Man började rentav tävla i att använda antikva för svenskspråkiga texter och ett alldeles särskilt tecken på att det blåste nya vindar var att Kungliga Vetenskapsakademien 1743 helt övergick från fraktur till antikva i sina publikationer.¹⁰⁵ I Uppsala hade det funnits ett uppenbart intresse för att utvidga användningen av antikva även till andra svenskspråkiga publikationer och det verkar ha funnits beredskap för en sådan omvälvande förändring också bland boktryckarna i staden. Den tidigaste svenskspråkiga skriften till en boktryckare tryckt med antikva i mitt material är från 1742. Det är en bröllopsdikt i stenstil av J.T. till Carl Magnus Mentzer och Catharina Söderberg (bild s. 64).¹⁰⁶ Den följande är en bröllopsgratulation som Mentzer i sin tur skrev till Henrich Hecht och Beata Westia 1743.¹⁰⁷ Dessa persondikter är banbrytande till sin typografi.

I några publikationer tryckta i Sverige på 1600-talet har stenstil använts, och den blev i viss mån modern igen kring mitten av 1700-talet. Stenstilen, som utgick från antika inskriptioner i sten, influerade i någon mån de tryckta texternas visuella uttryck i Europa på 1600-talet. I stenstil följer raderna på varandra i centrerade olika långa rader, ofta med en punkt mellan varje ord, och rytmen grundar sig på växlingen mellan radernas längd. Enligt Per S. Ridderstad inföll stilens egentliga genombrott i Sverige på 1750-talet.¹⁰⁸ Författaren som presenterar sig med initialerna J. T. visade därmed sin benägenhet att ta till sig nya bokstavsformer. Tio år senare fick Uppsala universitets boktryckare Lorentz Magnus Höjer och Regina Brigitta Lode åtminstone nio tryckta bröllopsgratulationer på svenska, av vilka sju var satta i antikva och fyra av dem i stenstil.

Mina tre observationer av stenstil från 1690-talet är gravdikter på latin. Mot 1700-talets mitt blev också stenstilen använd i svenskspråkiga dikter, i detta material i bröllopsdikter.

*** **

Gifta. sig.
 Snart. sagdt.
 Snart. giordt.
 Lycklig. den.
 Som. åter. den. Högstas. vilja.
 Förnuftig. åtanka.
 Wälmenta. råd.
 Gifva. ja. eller. nej.
 Ett Åkrenskap.
 Med. förstånd. ok. rättvisan. sammanbundit.
 Ett. jordiskt. Paradis.
 Samling. af. kiärt. förtroende.
 Beständig. välgång.
 Allmän. nytta.
 Lif. ok. frihet.

Dä

Nya typografiska trender i en bröllopsgratulation till Carl Magnus Mentzer och Catharina Söderberg 1742: svensk text tryckt i antikva i stället för fraktur. Dikten är tryckt i stenstil.

Allmänt taget blev bröllopsdikternas typografi luftigare från och med slutet av 1730-talet: marginalerna blev bredare, radavstånden större och för brödtextens fraktur började man skaffa typsnitt där staplar, streck och ansvällningar inte framhävdes med lika feta streck som tidigare. Den tunnare antikvan började småningom tränga undan frakturstilens tjockare öglor och staplar och mörkare tryck. Även dekoren blev lättare. Istället för traditionella stora träsnitt började man använda linjedekor och lätt grupperade mönster bestående av några få rössjeornament. Denna stilriktning var dock ännu inte allmänt utbredd och vid många boktryckerier fortsatte de gamla traditionerna. Det är svårt att avgöra om utformningen är ett resultat av kundernas önskemål eller ett uttryck för en etablerad praxis bland boktryckeriets sättningsare. Alla boktryckare hade heller inte ekonomiska möjligheter att skaffa nya stilar.

BRÖLLOPSDIKTERNAS ALLMÄNNA DRAG

Bröllopsdikterna lovprisar brudgummens goda egenskaper och den blivande hustruns dygder och färdigheter, de målar upp brudparets stundande lycka och önskar dem många barn.¹⁰⁹ Ofta hade den ena, ibland båda, blivit änka eller änklings en eller rentav flera gånger och det var inte ovanligt med hänvisningar till tidigare äktenskap och till döden. Då konstateras att sorgen nu byts mot glädje och att de som ingår äktenskapet ska vara varandras trygghet. Ett bättre liv väntar även barnen som har förlorat en far eller mor. Vardagsrealismen uttrycks ibland på ett direkt sätt: nu skall man inte längre behöva hanka sig fram och gå hungrig. Religiösa uttryck och hänvisningar till Gud förekommer i all persondiktning från den här tiden, och vissa dikter förespeglar den kommande tillvaron i himlen, fri från alla bekymmer, som en fortsättning på den jordiska lycka som äktenskapet ger. I vissa allvarsamma bröllopsdikter är texten genomgående religiös, men det mest karaktäristiska draget i bröllopsdikter från den period som behandlas här är ändå lekfullheten.

Den europeiska bröllopsdiktstraditionen har sina rötter i antikens Grekland. Poeter som använde senlatin skrev bröllopsdikter med element från antikens mytologi, och denna tradition, som även den präglades av lekfullhet, levde vidare under medeltiden och även i 1600-talets Sverige.¹¹⁰ Därmed fick kärlekens gudar och gudinnor, som Venus, Afrodite och Eros, samt äktenskapets, fruktbarhetens och föderskornas beskyddare med sina många följeslagare betydande plats också i svenska bröllopsgratulationer.

Även den nordiska benämningen på den grekisk-romerska kärleksguden, Astrild, förekommer. I denna poetiska genre fick humorn blomma fullt ut. Festdagens fröjder glömdes inte, verserna hänvisar ofta till festmaten eller beskriver förväntningarna på det som kalasbordet ska bjuda. Erotiska syftningar och metaforer är inte ovanliga, framför allt inte under 1600-talet och 1700-talets första decennier, och skämtsamma verser hänvisar till den äktenskapliga sängens fröjder. I slutet av många bröllopsgratulationer finns en separat diktgåta och att försöka gissa svaret på den var en del av bröllopfestens underhållning.¹¹¹ Bröllop firades ofta under den ljusa tiden, på våren och sommaren, och lovprisandet av den omgivande naturen, dess grönska, växter, rosenblom och ljud nämns ofta.

Dikterna skulle inte endast lyckönska det nygifta paret – deras syfte var också att underhålla bröllopgästerna genom att de deklamerades eller sjöngs på festen. Musik, såväl sång som instrumentalmusik, hade en självklar plats vid olika festligheter. Många bröllopsdikter har därför titeln *Aria* och på bröllopfesten sjöngs de antingen av författaren själv eller av någon som ombetts framföra den. Om dikten hade hunnit tryckas före festen kunde även gästerna falla in i sången, åtminstone om orden hade skrivits till någon välbekant melodi.

Enligt Stina Hansson ändrades tonen i bröllopsdikterna från och med 1720-talet: den tidigare lekfullheten och mytologins inflytande försvann tämligen fullständigt, och dikterna var inte längre avsedda som underhållning på bröllopfesterna. Istället inriktade bröllopsdiktare sig på att undervisa om dygden, om Gud och goda seder.¹¹² Jag kan inte identifiera en sådan tendens i mitt avsevärt mindre material, men dessa drag förekommer i viss utsträckning i de 12 bröllopsdikter från 1750-talet som ingår. Av dem är så många som nio tryckta till bröllopet mellan Lorentz Magnus Höjer och Regina Brigitta Lode som vigdes 1752. Bland dem finns några där det underhållande elementet inte är lika centralt som tidigare. Brudgummens yrke får inte heller särskilt stor uppmärksamhet, och brudparet tilltalas mer personligt än tidigare. I vissa dikter får uppskattade eller önskvärda egenskaper eller sociala kvaliteter mer utrymme jämfört med äldre dikter. Innehållet och tonen i de enskilda dikterna varierar dock.

EN TIDIG BRÖLLOPSDIKT

Den tidigaste bröllopsdikten tryckt för en boktryckare verksam i Sverige som jag känner till är *En Bröllops Sång medh Fyra Stämmor* från 1605. Brudgummen var Anund Olofson (Anund Olofson Helsing) och bruden Christina Mårtens Dotter (bild s. 68). Helsing hade startat sitt boktryckeri i Stockholm några år tidigare, men dikten trycktes inte där, utan vid Andreas Gutterwitz granntryckeri. Orsaken är uppenbar. Lyckönskaren Gabriel Michaelis Gothus nöjde sig inte med att dikta, han ville även tonsätta och gratulerade med en fyrstämmig bröllopssång. Gutterwitz hade nottyper, vilket var en ovanlig lyx vid den tiden när de flesta boktryckerier bara kunde trycka ett notplan med metallinjer som sedan kompletterades med handskrivna noter. Veterligen är denna sång den andra notskriften tryckt med metalltyper i Sverige och den har även en specialställning som landets andra fyrstämmiga notpublikation.¹¹³

Gutterwitz saknade dock dekormaterial i gott skick. Under hans tid fanns det helt enkelt ännu inte yrkeskunniga träsnidare i Sverige, så också för denna bröllopsgratulation var han tvungen att plocka träsnittsvinjetter från gamla förråd. Skriftens fyrkantiga vinjett ingick i en serie som han hade använt redan i Köpenhamn innan han flyttade till Sverige 1582, och den runda vinjetten hade prytt bland annat en bröllopsgratulation till Christer Horn och Catharina Bielke på 1580-talet. Redan då fanns det tydliga skador på den. Eventuellt härstammade dessa trästockar rentav från boktryckarens år i Rostock i början av 1570-talet.

Senast på 1660-talet blev det möjligt att dekorera bröllopsdikter med nya träsnitt. Det här kan man se bland annat i två gratulationer som Johan Winter och Christina Ertwins Dotter Herweg fick motta med anledning av sin vigsel 1668.

MYTOLOGI, EROTIK OCH SKÄMT

Johan Winter och Christina Ertwins Dotter Herweg vigdes i Glanshammars kyrka i Strängnäs stift den 5 juni 1668. De fick tre tryckta bröllopsdikter som är de första bröllopsdikterna tillägnade en boktryckare som jag känner till efter den tidiga dikten från 1605. Alla tre saknar uppgift om tryckort, men av typografin att döma är två av dem tryckta vid Georg Hantsch boktryckeri i Stockholm och den tredje vid Zacharias Brockenius boktryckeri i Strängnäs. Av titelbladet på samtliga framgår att de är tryckta först efter bröllopet. Vid tiden för bröllopet var Winter fortfarande boktryckargesäll, men några månader innan bröllopet hade han och biskopen i Åbo, Johan Gezelius, avtalat om att Winter skulle bli boktryckare i Åbo. Biskopen grundade ett boktryckeri i staden som inledde verksamheten 1669. Winter hade således säkerställt att flickan han ville ha skulle följa med honom till den östra riks delen.

Winter, född i Örebro, arbetade från 1646 som gesäll för boktryckare Johan Vogel vid universitetet i Dorpats boktryckeri, Academia Gustaviana. Vogel drev boktryckeriet ännu under 1656 då ryssarna intog staden och tryckeriets inventarier och tillbehör gömdes i Mariakyrkans valv. Johan Gezelius hade fått sin magistergrad vid universitetet i Dorpat och varit professor där 1642–1649, så hans och Winters bekantskap går utan vidare tillbaka till denna tid.¹¹⁴

En av dikterna tryckta med anledning av bröllopet, *Veneris klagan* av P. Bromenius, "I hastighet stält och översänt", bygger huvudsakligen på metaforer från antikens mytologi och i en strof omtalas Veneris, alltså Venus, altare: "Lätandes komma som wahnt är öfwer å Veneris Altar". Dikten är en berättelse som inleds med en skildring av sommarens vackra natur (bild s. 70). Men plötsligt blir landskapet stormigt, rentav rasande, och scenen äntras av mäktiga och stridslystna gudar från den antika mytologin som vill hindra kärleken. Småningom leder dock verserna vidare till bröllopsfesten utan att Minerva, vishetens och vetenskapens gudinna som är försjunken i en bok, ställer sig i vägen. Jordbrukets gudinna Ceres hämtar bröd, Bacchus knusslar inte med dryckerna och äktenskapets och fruktbarhetens beskyddare Juno följer bruden. Till slut nickar Venus och lovar göra sitt bästa. Hon sänder den lilla guldvingade Amor för att utföra sitt uppdrag: att foga samman paret. Författaren P. Bromenius (Per Larsson Broméen) var född i Örebro liksom Winter och inskriven som studerande vid Uppsala universitet 1659. Antikens mytologiska figurer och deras egenskaper var bekanta för den belästa vännen.

VENERIS RENOVAT/
 Tiden
 Ehreborne / Försichtige och Konfidehre
Johann Carlsson Winter/
 De han medh den
 Ehreborne Gudsfruchtige och mycket Dygdälsfande
 Jungfru/
J. Christina Ertwins Dotter
 Gerweg.
 Ipsi Glanshammars Kyrcka medh vederbörliga Ceremonier
 Copulerades den 5. Julij,
 Anno 1668.

I hastighet skild och öfversäat

P. BROMENIO.

Tryckt åhr 1668.

En bröllopsdikt till Johan Winter och Christina Ertwins Dotter 1668 pryds av en stor vinjett: två änglar håller en krans som omger ett hjärta och ett "hand i hand"-motiv.

Karaktären på den andra lyckönskningen tillägnad Winter och hans brud Christina avslöjas redan i rubriken: *Alfwarsampt Bröllops Skämt*. Dikten är tryckt i Strängnäs och författaren M. J. Thebelius har inte endast lekt med textens innehåll utan också med formen. På den första sidan finns en lyckönskan riktad särskilt till brudgummen där alla ord börjar med *W* eller *w*. På den andra sidan finns en lyckönskan till bruden där alla ord inleds med *H* eller *h*. De första bokstäverna i de latinska versraderna på följande uppslag bildar turvis namnen JOHANNES CAROLI VINTER och CHRISTINA ERTWINS HERVEG, det är alltså ett akrostikon. Bokstavslekarna fortsätter i olika former till sista sidan i det åttasidiga kvartotrycket.

Den tredje lyckönskningen till Winter och hans brud, *Schertz-Gedicht*, innehåller uttryck med en tydlig erotisk underton. Diktaren leker framför allt med brudgummens namn: bruden får till och med vintern att svettas, och även om vintern fortfarande var iskall kunde bruden få honom het. Och diktaren konstaterar även att nu kunde brudgummen trycka helt av egen lust, och snart skulle också frukten av tryckandet bli synlig. Han har undertecknat sin dikt "Wohlmeinend aufgesetzt von einem gutem Freund/ C. H. P. L." Denne "gode vän" var Christoph Hering, lärare vid tyska skolan i Stockholm och Poeta Laureatus, lagerkrönt skald. Den produktiva författaren av persondikter hade förärats med den titeln redan i Hamburg, innan han kom till Sverige. Från tiden i Hamburg härstammar också hans status som offentlig notarie, Notarius Publicus, en titel eller dess förkortning N. P. (en gång N. C. P.) han ofta lade till i författaruppgifterna i sina dikter.¹¹⁵

Alla tyskspråkiga persondikter som under åren 1686–1688 utkom i Sverige och är försedda med tryckort kom från Georg Hantsch boktryckeri i Stockholm, och under dessa år utkom det veterligen inte en enda tyskspråkig persondikt i Uppsala.¹¹⁶ Utgående från typografin går det, som nämnts, att fastställa att två av dikterna till Winters bröllop är tryckta vid Hantsch boktryckeri som övergått till hans änka. Hantsch dog nämligen bara två dagar efter bröllopet då dikterna knappast ännu hade hunnit tryckas.¹¹⁷

Det finns inga uppgifter om Winter efter tiden i Dorpat och fram till giftermålet. Var arbetade han under de mellanliggande cirka tolv åren? Kan han ha flyttat från Dorpat till Tyskland? Kanske till Hamburg som var en central knutpunkt mellan Sverige och det övriga Europa och en viktig boktryckeristad? Hering hade publicerat en stor mängd persondikter i Hamburg innan han flyttade till Sverige, och Winters och Herings vänskap kan ha fått sin början redan där. Det är också möjligt att Winter i

något skede var gesäll hos Georg Hantsch, den danske boktryckaren som kung Karl X Gustav hade kallat till Skåne 1659 och som 1665 flyttade från Lund till Stockholm där han följande år blev kunglig boktryckare.¹¹⁸ Det är således inte uteslutet att vänskapen mellan den flitige diktaren Hering och Winter hade uppstått på någon av dessa orter.

En möjlig anhalt på Winters boktryckarbana kan också ha varit Strängnäs, där Thebelius dikt trycktes. Fadern till Winters brud var bokhållare vid Dylta svavelbruk i Strängnäs stift. Winter hade eventuellt i något skede arbetat vid boktryckeriet som drevs av stiftets boktryckare Zacharias Brockenius.

En annan Strängnäsbo, Maria Simonsdotter Torsman (Thorsman), kom att gifta sig med två boktryckare. Den första maken var Balthazar Widman, boktryckare vid Strängnäs gymnasium. Gratulationen till deras bröllop 1711 innehåller fyra dikter av en författare som gömt sina initialer **TO** i texten, med uppgifter om ort och datum för bröllopet. Den första av dikterna saknar rubrik. Därpå följer *Brudgummens Sonnet*, *Brudens Sonnet* och *Gästernas Bröllopsz Sång*. En femte dikt i gratulationen är prästen Johannes Omnbergs *Votum*. Dikterna har en allvarlig och delvis religiös ton, även om det är ett slags lekfullhet att brudgummens och brudens sonetter är akrostikon som bildar deras namn.¹¹⁹

När Maria, efter att ha blivit änka, gifte sig med boktryckaren Andreas Laurelius 1714, inspirerades diktaren Olaus Lindsteen av brudgummens arbete till att använda erotiska metaforer:

Och Herr LAURELIUS Han wärckligt war den samme/
Som likte Änkian bäst, och Trycket kund förstå/
Ty gjorde han med hast at J fick bägge två.

Så har nu Herren gjort at I har nöysamt fått
På en gång Kött och Bröd til timlig wälfärd äga/
Lär ock i all Ehr tijd Ehr Himlen ymnigt pläga
Med alt hwad önskligt är/ och sielfbegärligt godt.
Så grip med hugnad an Ehrt Wärk och ächta Trycke/
Ty Eder söta Wän lär troligt stå Ehr bij
Med flitig hjelp uti Ehrt Kärleks-Tryckerij/
At J upoffra kan åt Amor Mäster-Stycke.
Lått see att innom åhr J wijsar Ehr så snäll/
At man af Edert Tryck får see en ung LAURELL.¹²⁰

Diktens åtta strofer är numrerade och på den firsidiga skriftens sista sida finns därtill en aria, *Aria Om Ächtaståndets Prijs*. Melodin har tryckts med lösa nattyper (se bild på s. 162).¹²¹ Lindsteen, en flitig rimsmed, var vid denna tidpunkt musikstuderande och oboist i Kungliga gardet.

Jag har hittat hela sex bröllopsgratulationer tillägnade boktryckaren Johan Georg Eberdts styvson Johann Billingsley och Elisabeth Gadde, som gifte sig 1691. Det är exceptionellt många – övriga brudpar från 1600-talet som ingår i materialet har fått högst tre tryckta lyckönskningar. I övrigt förekommer större antal först på följande århundrade.¹²² Jag antar att uppmärksamheten och sympatin som Billingsley och hans brud fick ta del av delvis berodde på ett tvistemål som hade uppstått ungefär fem år tidigare på grund av brudgummens postulat och som väckt stor uppståndelse (se nedan i kapitlet ”Tvister mellan boktryckare”, s. 132).

Alla bröllopstryck tillägnade Billingsley och Elisabeth Gadde saknar uppgifter om tryckort. Fyra av dem kommer förmodligen från brudgummens eget boktryckeri och två från tryckeriet som tillhörde Niclas Wankijfs änka Maria Matras, där Matthias Syngman då var faktor. Det ena av dem, *Friskt Maji-Blomster*, är skrivet av Syngman själv och uppenbarligen tryckt i god tid före bröllopfesten. Våren, naturen och dess växter och frukter lyfts fram liksom bröllopsglädjen och festförtäringen. Dikten upptar två hela foliosidor, och därefter finns på sista sidan en dikt med sex numrerade strofer, sannolikt en sång som uppfördes på bröllopfesten. Vid lämplig tidpunkt har man också framfört följande diktstrof, tryckt med större bokstäver än de föregående:

Så bör det wara giordt/ slik-Önskan bör man giöra/
Slätt ingen af wår Kråpp skal ett godt Lag förstöra;
Män det är annan Sak/ man såg i Aftons Ny/
Ock nu så börjar det för Morgon Rödnan gry.
Hög tid är att gå bort när Männen börja läspa/
Ock alt wårt Frue-fälck begynna på att jäska.

Sist i skriften finns därtill en diktgåta som ingick i kvällens program ”Lyst-Mat för läckert Fälk”. Under den har också en liten vinjett fått plats, en korg med blommor, i enlighet med publikationens tema. Syngmans inledande dikt är längre än någon annan av brudparets övriga lyckönskningar, och det har säkert inte gått i en handvändning att skriva de olika delarna.

Faktorn vid Uppsala universitets boktryckeri Henrich Hecht och hans brud Beata Westia fick 1743 den långa gratulationsdikten *Bok-Tryckare-Förtal och Försvar*, som anmärkningsvärt nog inte inleds med lovord av vare sig brudgummen, brudparet eller boktryckarkonsten. Den lyfter tvärtom fram de mångahanda fel, försummelser och osakliga metoder som man kan göra sig skyldig till vid boktryckerierna: sättningsfel som förekommer på varje rad, arbete som framskrider för långsamt, boktryckarens alltför höga arvode och så vidare. Författaren Olof Abrahamsson Burman (O. A. B.), Uppsala universitets vice bibliotekarie, som i dikten benämner sig som en bokvurm, avslutar dock med att lovorda boktryckarkonsten och lyckönska brudparet. Han föreslår också att den tyskfödde brudgummen, som nu skulle äkta den svenska, dygdiga matronan Beata Westia, skulle byta sitt tyska släktnamn som betyder gädda till ett svenskspråkigt:

Jag hörer, at han är långt bort i Tyskland boren,
Wil dock en Swänska ta; är icke Tysken snäl?

Som GÄDDAN wara plär. Ursäkta mig/ min Herre /
Wil han en Swänsker Brud och Flicka ta i famn /
(Jag säger therför' ej at Tyskan låter wärre)
Så bör Han också ha et Ärligt Swea Namn.

Glück zu denn/ Teutscher HECHT, til Lycka/ Swänska GÄDDA/
Lef länge med tin Brud och kära Wän förnögd /
Tro, at den Frun Tu fått kan mera/ än som bädda/
Sig krusa, spegla och slå näsan op i högd.¹²³

Detta par fick också en annan gratulationsdikt tryckt i Uppsala. Dess författare, boktryckargesällen Carl Magnus Mentzer, brer på fem sidor ut sina tankar om äktenskapet, och ger satiriska beskrivningar av unga flickor som gärna kritiserar män och av sällskapssjuka gossar och misslyckade giftermål och så vidare. I slutet lyckönskar han dock brudparet och säger sig tro att deras äktenskap kan bli lyckat.

PROSA, LYRIK OCH DRAMATIK

I svensk persondiktning från senare delen av 1600-talet varvas ibland prosa och lyrik i ett och samma tryckalster. Ett exempel är en av bröllopsdikterna till Johann Billingsley och Elisabeth Gadde 1691 med titeln *Mercurius Extraordinarius eller Extraordinaire Post-Tidender*. Här meddelar Mercurius om det stundande bröllopet i prosaform, nyheten är avsänd den 1 april från Parnassos, berget helgat åt Apollo och muserna. I den berättas att Apollo var missnöjd över att Diana, månens gudinna, inte ville följa naturens lagar och para sig. Därför hade överguden Jupiter sammankallat till riksdag, där männen representerades av herrarna Apollo, Mars och Astrild och kvinnorna av Madam Juno, Madam Venus, Mademoiselle Pallas och Mademoiselle Diana. Nyheten spreds till Aten, där man en vecka senare visste att berätta mer om saken, bland annat att Signeur Astrild satte sig på tvären.¹²⁴ Därifrån gick nyheten vidare till Sparta och så till Venedig, och på vägen tillkom ny information om de olika parternas åsikter, tvister och strävan efter objektivitet. Den 1 maj kom en bulletin från huvudkvarteret på Parnassos om den senaste vändningen: den 21 maj skulle bröllopfesten stå mellan Apollos sekreterare och Dianas lekkamrat, där Mademoiselle Diana själv skulle delta tillsammans med en mängd andra jungfrur samt en grupp kända kavaljerer. Denna nyhetskedja på fyra sidor följs av en dikt tillägnad brudparet, där utöver vårens grönska även Venus, Thetis och Vesta får plats. Diktaren tillkännager sig själv med orden "Till wällmeent Tiänst upsatt af Dess Tiänare".

År 1683 och 1685 utkom tidningen *Swenska Mercurius* i Stockholm.¹²⁵ Mytologins Mercurius var inte bara handelsmännens beskyddare, utan även gudarnas budbärare och varje nummer av *Swenska Mercurius* har ett träsnitt med ett motto som påminner om detta: "Jag hafwer wingar fått, på iag skal vara snaar, at säga, båda, gee, hwad nonsin iagh erfahr". Författaren till bröllopsgratulationen har alltså inte själv hittat på tema och form för sin lyckönskan, men hans kreativitet förtjänar beröm.

Prosa, lyrik och dramatik hade redan tidigare förenats i en bröllopsgratulation som skrivits för att hedra giftermålet mellan Niclas Wankijf och Maria Matras 1669. Skämtsamt herdelitteratur hade blivit populär i Italien, Frankrike och Tyskland och influerade även svenska bröllopsdikter från 1650-talet. Enligt Stina Hansson var det typiskt från 1670-talet framåt att bröllopsdikter gavs formen av en berättelse.¹²⁶ Herdelitteratur efterbildade grekisk pastorallitteratur och innehöll också rolldikter

där centralfiguren var en herde; det är möjligt att rolldikterna framfördes under festen.

Redan rubriken till lyckönskningen tillägnad Wankijf och hans Maria, *Schertz und Ernst Auff den Hochzeitlichen Freudentag*, utlovar såväl skämt som allvar. Huvudpersonen är den förälskade fåraherden Coridon och föremålet för hans känslor är en vacker herdinna med läppar som rubiner. Även i Vergilius pastoraler förekommer en fåraherde vid namn Coridon. I berättelsen växlar prosastycken återgivna av en berättare med diktavsnitt där herden med egna ord beskriver sitt liv med fåren, den omgivande naturen och den känslostorm som drabbar honom när han ser herdinna. Slutet är givetvis lyckligt och det illustreras på sista sidan av en gratulationstext i form av en bröllopsbägare med titeln *Hochzeit-Becher*, ett tämligen vanligt exempel på figursättning. Författaren till bröllopsgratulationen kallar sig själv en olycklig fåraherde: "aufgesetzt von den unglückhaften Schäfer ReHNeHrVV's". Av pseudonymens bokstavskombination kan namnet H(a)ns H. Werner bildas.¹²⁷ Boktryckargesällen Werner från Lüneburg hade de tyska förnamnen Hans eller Johann Heinrich, som i hans nya hemland fick mer svenska former, av vilka de vanligaste blev Johan Henrich. Den tidigaste uppgiften om Werner i Sverige är från 1669, så han hade otvivelaktigt stiftat bekantskap med herdediktningen redan i sitt hemland. Inte heller den här bröllopsdiktens tryckort nämns i skriften, men typografin tyder på det boktryckeri som ägts av Georg Hantsch. Han hade dött året innan och tryckeriet hade därmed övergått till hans änka Maria Matras och i och med det färiska äktenskapet vidare till Niclas Wankijf. Sven Almqvist som forskat i boktryckare Werners liv har antagit att Werner var i lära hos Wankijf 1669–1670.¹²⁸ Jag återkommer till brudparets livsskeden nedan i kapitlet "Hantsch, Wankijf och deras Maria" (s. 125).

Rollspel uppfördes också på boktryckare Peter Devalls och Anna Maria Lengreens bröllop 1742.¹²⁹ Titelbladets nedre del i den imposanta foliopublikationen, gjord av brudgummens bokstryckargesällar, imiterar ett programblad för teatern. Rollställningen var följande:

J. S. V. Representerar en afwundsiuk och förtörnad Ungkarl,
Såsom Kiärande,
J. N. B. Agerar Brudgummens Fullmächtig,
Såsom Swarande,
Och
J. R. P. Föreställer en Skiljes-Man.¹³⁰

Tidpunkten för bröllopet, som hölls på Harg (Östhamra) utanför Nyköping har på titelsidan angetts med månad och år, Maji 1742, men datum saknas och ett tomrum har lämnats för att senare fyllas i för hand. Texten är skriven och uppenbarligen också tryckt i god tid före bröllopet; man har förmodligen velat ge rollinnehavarna tillräckligt med tid att öva in sina repliker. Det är dock okänt vem eller vilka som författade detta lilla skådespel. Av en annan lyckönskingsdikt till samma par framgår att bröllopet gick av stapeln den 4 maj. Att bröllopet hölls på Harg har sin förklaring: Den kungliga boktryckaren Peter Momma, halvbror till brudens far Johan Lengren, hade grundat ett stilgjuteri i Harg. Han ägde också Västerås gymnasiums boktryckeri där brudgummen var faktor, och i början av 1742 avstod han tryckeriet till Devall.¹³¹

Devalls och Lengreens äktenskap varade endast i cirka fem år, Devall dog redan 1747. Boktryckeriet i Västerås fortsatte i änkans namn under ledning av faktorn Johan Laurentz Horrn den yngre och i slutet av maj 1752 gifte de sig. Bara två månader därefter dog Anna Maria Lengreen. Hon sörjdes av tre barn från det föregående äktenskapet, förtäljer en av dikterna skrivna till hennes minne.¹³²

Fem år senare gifte sig Horrn med Eva Regina De Rouveroy. Till sitt bröllop tillägnades de en pjäs i diktform. Rollerna är en munk, en eremit och brudgummens vän. Brudgummen har kommit fram till att han inte tänker bli abbot eller kardinal, utan vill leva ett behagligt liv och välja sig en flicka:

Jag skulle blifwa lös från enslighetens Lag,
Och wälja mig et sätt, at lefwa med behag;
Jag skulle wärfwa mig en Flicka,
Så styf i ryggen, som en sticka:
Bå lång och rak, Med krusig bak:
Med fransar full,
Af bara gull,
I rad, som tripp trapp trull.

På det svarar eremiten att en nymf inte har mer själ än sprött glas, och oavsett hurdan kroppen är, blir den till jord. Men om ödet sände Arachnes syster till honom skulle han ta emot henne utan knot: "Et lyckans rof, / Et sinnes prof, / Et nödigt hus-behof".¹³³ De mer traditionella orden uttalas sedan av brudgummens anonyme vän: Den unge mannen sägs gärna få

gifta sig när åldern tillåter och vidare önskar vännen att äktenskapet ska hålla ända till livets afton.¹³⁴ – Den ensamstående fadern till tre barn var med säkerhet glad över att få hjälp i hemmet.

BRÖLLOPSDIKTER SOM INFORMATIONSKÄLLA

Tillfällesdiktning skriven för boktryckare och boktryckargesällar innehåller uppgifter som till vissa delar kompletterar och korrigerar de två grundläggande verken om boktryckerihistoria i Sverige och Finland: Gustaf Edvard Klemmings och Johan Gabriel Nordins verk *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883* som utkom 1883 samt Carl-Rudolf Gardbergs tredelade verk *Boktrycket i Finland* (1948–1973).¹³⁵

Några persondikter skrivna för boktryckare visar att Klemmings uppgifter om vem som var gift med vem i vissa fall är felaktiga. Enligt Klemming hade Nathanael Goldenau, som var född i Danzig och kom till Stockholm via Reval 1677, gift sig med Sara von der Holtz. Uppgiften har gett upphov till en kedja av felaktig information och har traderats i olika sammanhang. Goldenau gifte sig de facto med Maria Mattheis 1696.

Till sitt egentliga yrke var brudgummen bokbindare som enligt Klemming hade ärvt boktryckeriet efter sin avlidne sväger. Några närmare uppgifter om Goldenaus sväger och hans boktryckeri har jag inte hittat, men sannolikt låg boktryckeriet i Preussen, möjligen i Danzig. Goldenau flyttade inventarier och utrustning till Stockholm där hans boktryckeri var verksamt från 1695, först med faktorn Johan Christopher Tieden och därefter med Julius Georg Matthiae som föreståndare. De övriga boktryckarna väckte dock åtal mot Goldenau för att han bedrev boktryckeriverksamhet fastän han inte var utbildad boktryckare.¹³⁶ Därför kallas han inte boktryckare, utan ”herre” på titelsidan till bröllopsdikterna som skrevs till honom och hans brud Maria Mattheis 1696. Bröllopsdikterna trycktes alltså strängt taget inte vid boktryckare Goldenaus boktryckeri, utan saken uttrycktes med orden ”Tryckt uti Brudgummens eget Tryckerij” och ”Gedruckt mit des Bräutigams eigenen Schriften”.¹³⁷ Tvisten pågick i årtal och löstes först i maj 1702, när Goldenau fick officiellt privilegium att bedriva verksamhet vid sitt boktryckeri. Tryckeriet kunde därmed 1703 utsättas med konstaterande av hans privilegium: ”Tryckt uthi det af Kongl. May:tt privilegerade Goldenaus Tryckerij”. I oktober 1705 blev Maria Mattheis änka. I juli 1707 gifte hon om sig med boktryckare Julius Georg Matthiae som dog 1715 och därefter med Johann Laurentz

Horn 1717. Maria dog 1720.¹³⁸ Hennes tre män var alltså tyska boktryckare. Julius Georg Matthiae kom sannolikt från staden Helmstedt i Mecklenburg¹³⁹ och Horn var född i Nürnberg där han även fått sitt gesällbrev. Enligt en samtida uppgift skulle Antikvitetsarkivets boktryckare Matthiae uttryckligen ha inbjudit Horn, som skaffat sig en gedigen yrkeskunskap, att komma och arbeta för honom i Stockholm.¹⁴⁰

Det finns flera bröllopsdikter som ger bevis för alla tre giftermål. En av dem, *Wrångwist Omdöme om Echtskapet*, är skriven av Nathanael Goldenau Junior, Goldenaus son från hans första äktenskap.¹⁴¹ Dikten har formen av en lekfull dialog mellan den kvinnohatande Misogamus som i dikten motsätter sig äktenskapet och Philogamus som försvarar det. Varför skulle man låta sig bli ett byte? Xantippa, Jobs hustru och en viss smedhustru¹⁴² är ju varnande exempel, menar den motspänstige Misogamus: "När jag är enslig och frij/ då kan jag njugga och spara/ Då är jag Husbonde sielf mine Byxor äger allena/ Mången har fått token Fru/ som sådant will mannen förmena". Men Philogamus konstaterar: "Klokt snille/ trogen Tienst/ kan miuka Leyons kloo".¹⁴³

En annan dikt tillägnad Maria och hennes andra make Julius Georg Matthiae är av religiös natur, men hyllar även Stockholms vyer som lockar en att stanna i staden. Författaren C. G. G. beskriver sig som en trogen vän till såväl brudgummen som bruden:

Und unverfälschten Wein von Hertzen schenken ein?
So untersteh ich mich mit wenigen zu fragen:
Waß dacht Ihrs erstemahl? Da Ihr den prächtgen Schein/
Stockholmscher Thürme saht/ da Ihr die stoltzen Gassen
Mit frohen Fuß gegrüst/ da Ihr die Sitten Zier/
An diesen Orte konnt nich unbewundert lassen/
Dacht Ihr nicht? Wenn Gott will/ so bleib ich noch wol hier.¹⁴⁴

En annan dikt på tyska till detta par är undertecknad av pseudonymen MelennaS. I slutet av den finns bland annat en referens till sida 290 i den tyska teologen Valentin Ernst Löschers verk *Theologes candore & doctrina & modestia clarus*. Detta tecken på beläsenhet, som även i övrigt syns i texten, kan tyda på att författaren kan ha tillhört personalen vid exempelvis den tyska församlingen eller tyska skolan i Stockholm.

Sara von der Holtz första man var inte Goldenau, som Klemming uppges, utan boktryckaren Michael Laurelius, verksam i Stockholm. Denne

dog 1719. Ett år därefter gifte sig änkan med Anders Björkman, som därmed blev ägare till Laurelius boktryckeri. Efter att Björkman dött 1728 drev Sara von der Holtz själv boktryckeriet i tre år tills hon gifte sig med sin faktor Peter Nyström 1731. Titeln på en bröllopsdikt tillägnad Nyström och Sara von der Holtz, *Troget Arbete, Liufig Lösn*, signerad av H. J. S. B., hänvisar till brudgummens mångåriga anställning vid Björkmans boktryckeri. Detta bekräftas i en av diktens strofer:

Herr *NYSTRÖM* rönt har sådan Lycka,
 At troget Arbet lönas wäl,
 Har han sig gjordt stor Flit at **Trycka**,
 Så har och derfor' han fått Skähl:
 Ty *Astrild* har behagat hwässa
 Sin Kärleks Pihl at syfta så,
 At den uppå deß *Patronessa*
 I sielfwa Hiertat träffa må.

Röd färg användes relativt sällan i bröllopsgratulationer tillägnade boktryckare, men i detta ettbladstryck har man inte sparat på den. Det är förmodligen en hedersbetygelse inte bara till den nygifte mannen, utan i lika hög grad till hans hustru som hade en etablerad ställning i boktryckarkretsar sedan flera år. Texten är fördelad på två spalter och mellan dem finns en hög, uppåt smalnande träpelare dekorerad med lagerblad. Kanske även den kan tolkas som en hyllning till bruden (Holtz = trä). Ingressen som presenterar orsaken till festen åtskiljs från den egentliga dikten av en lång rad av rössjor som sträcker sig från den ena marginalen till den andra. Diktens rubrik är *Aria*. Vid första anblicken kan man missta dikten för att vara anonym, men vid närmare betraktande urskiljs diktarens initialer bland rössjorna.

*****H. J. S. B.*****

GRAVDIKTER

GRAVDIKTERNAS TYPOGRAFI

I mitt material ingår totalt 83 gravtryck. Merparten av dem utkom i kvartoformat fram till 1690-talet. Därpå följde en period på cirka 60 år då dikterna nästan utan undantag trycktes i folioformat. Från mitten av 1700-talet började man återgå till mer anspråkslös kvarto. Totalt hälften av materialet är foliotryck. Andelen av patentfoliotryck är minst, men även de uppgår till ungefär en femtedel av materialet.

Man kan ha olika åsikter om periodens stilinriktningar och gravdikternas visuella stil; skräcken för tomma ytor som var typisk för barocken syns särskilt på titelsidorna. De stora bokstäverna vittnar ibland om att dessa stilar var skrala, fastän själva trycket är omsorgsfullt gjort. Ett klart undantag är den första gravskriften i detta material: de suddigt tryckta arken i minnesdikterna till Peder Wald, tryckt av lärlingarna.

Under barocken påmindes man om döden, jordelivet och det hinsides i de mest olika sammanhang. De tryckta gravdikterna dekorerades både med allmänna motiv i vinjetter och överstycken och med dödsmotiv i båda. Sådana finns ännu inte i Petrus Gyllenius dikt till Peder Wald (d. 1653), men i de nästkommande gravdikterna tillägnade Georg Hantsch (d. 1668) och Ignatius Meurer (d. 1672) ser vi liemannen eller en mörk likkista på titelsidan (s. 92). Under de följande decennierna användes sådana och många andra bilder av döden oftast på den första sidan av huvudtexten i folio- och kvartotryck eller i slutet av skriften. Boktryckeriernas dekor-material innehöll under senare halvan av 1600-talet och 1700-talets första decennier relativt många vinjetter och överstycken med just dödsmotiv. Min undersökning av materialet från periodens boktryckerier i Åbo ger ett intryck av att boktryckarna under barocken rentav konkurrerade om kunderna med hjälp av sådana.¹⁴⁵

Titelvinjetten i *Jordefärdz-Minne* till Anna Pär-Dotter Wulff (d. 1679), boktryckaren Johan Georg Eberdts hustru, är avvikande (bild s. 83). Så är även själva dikten av Eric Wennæsius. Här finns långa skildringar av hat, avund, ohederlighet och annat plågsamt som även närstående personer hade visat, men det är oklart vad som hade orsakat detta. I diktens slutstrofer får dock den äkta maken komma till tals och ta farväl av sin hustru. Vinjetten på titelbladet i denna gravdikt föreställer tretton huvudskallar placerade i en ring med ben mellan sig. Ovanför varje skalle finns en text som talar om vem den tillhör: påven, kejsaren, en borgare, en gammal, en ung och så vidare. Orden "Der Tode macht alle gleich" har satts i cirkeln mitt. Det är alltså ett dödsdanstema. Wennæsius var kund i Eberdts boktryckeri och eventuellt även vän till familjen, och det var ingen hemlighet att relationen mellan Eberdt och Henrich Keyser den yngre var mycket inflammerad. Kan det vara så att diktaren medvetet har valt en vinjett där det påminns om att inte ens "Keyser" undgår döden?

Döden uttrycks också i många andra träsnittsdekorer där korta sentenser har ingraverats, som "Hodie Mihi Cras Tibi", "Mors omnia solvit", "Sic moritus iustus", "betänk dödsstunden är owiss" och minnesord som "Wir tragen Leid über dir" och "Wij draga Sorg öfver dig". Många överstycken har haft ett runt eller ovalt hål där man har kunnat placera ett litet träsnitt som ansluter till skriftens tema, i gravdikter en bild eller symbol för döden, exempelvis dödens ängel med en lie eller ett timglas.

Exempel på en ny och i detta material unik dödssymbolik är de svarta sorgkanterna som inramar alla fyra sidor av dikten *Der Traurige aber doch Seelige Hintritt*. Den utgavs till minne av boktryckare Benjamin Gottlieb Schneider som dog 1738 av alla hans gesäller. Fyra initialer i fet antikva mitt i frakturstilen hänvisar till textens författare.¹⁴⁶

Det finns tre gravdikter tryckta i stenstil i materialet, alla från 1600-talet. En av dem är tillägnad minnet av Henric Curio (d. 1691) och en annan minnet av hans andra hustru Disa Rudbeckia (d. 1697) som begravdes med honom i Helga Trefaldighets kyrka i Uppsala. Till hennes gravläggning skrevs en minnesdikt av Rudbeckias son från första äktenskapet, Carl Gustaf Frediani, faktor vid boktryckeriet och rådman.¹⁴⁷ I hans dikt finns avsnitt på både latin och svenska. Den latinska texten är satt i kursiv antikva i punkterad stenstil, den svenska på sedvanligt vis i fraktur. Den tredje dikten i punkterad stenstil, en latinsk gravdikt till Henrik Keyser den yngre, trycktes året därpå. Tryckets storslagenhet framhävs av formatet, patentfolio, och helheten balanseras fint av överstycket som sträcker

Gördefärdz · Minne

^{Öfwer}
Ätkebörne/ Gudfruchtige och Dygdesamme
Sin megen hoos Guds Salige Matrona.

Höf. Anna Pärz Dotter Wulff /

Boktryckarens i Stockholm/ Ätkebörne och Wulffstämmandig

Johan Georg Lberdz /

för detta älskelige Lære Waka:

Hvilken effter en långlig utesländen Smidom detta
niste Lefwernat upslade/ och til det Himmelske fortsattes / som stedd
den 7. Januarij Åhr 1679: men Kroppen med wederbdelig Liff. Pro-
cess beidsagades til siet Jwiliorum i S. Catharina Kyrckio
gård den 9. Februarij/

Den Salige Matronan til siet Wierensk. samt den effterlidenadens
til Liff och fremodig hugnat forfates

Åhr

E. WENNÆSIO.

Tryckt i Stockholm.

Gravdikt till boktryckaränskan Anna Pärz-Dotter Wulffs minne 1679.
På titelsidan en variant på dödsdanstemat, bearbetad som en vinjett.

sig från den ena marginalen till den andra. Författaren ger en vink om sin identitet på sista raden med orden **Hominus. Jactamur. Ubicue**. Mer vet jag inte om honom.

Två gravdikter publicerade som ettbladstryck i Skara är extrema exempel på skrällen för tomma ytor, och inte heller i övrigt visar de någon som helst strävan efter ett harmoniskt helhetsintryck. Den första av dem trycktes 1733 till minne av Elisabet Davids Dotter, änka efter Skaras första boktryckare Anders Kiellberg.¹⁴⁸ Den andra är en gravdikt till boktryckaren vid Skara gymnasium Herman Arnold Möller som dog 1753 (se s. 85).¹⁴⁹ På alla ytor som inte täcks av text i dessa skrifter har det placerats olika stora och små träsnitsdekorer av sämre kvalitet: änglar, pelare, ljusstakar, urnor samt stora initialer, vars hela tryckyta är mönstrad med täta streck som framhäver bokstävernas mörkhet. Det framstår som om det hade varit ett värde i sig att pressa in allt detta på sidorna. Jag har lagt märke till några liknande tryck från Skara från 1720-talet i andra sammanhang. Dikten till minne av Möller är av boktryckeriets gesäller, "Uptecknade Af deß Konstförwanter", så typografin är förmodligen ett utslag av deras smak. Uppenbarligen hade Möller redan tidigare lämnat boktryckeriet åt faktorn och slank bara in där då och då, vilket följande rader informerar om: "Då Han oss i vårt Tryckhus mildt besöker/ Då Han vår ro, samt sinnes fröjd föröker".

De olika parternas möjligheter att påverka typografin syns exempelvis i Möllers fall. Det trycktes nämligen också en annan dikt till hans minne på samma tryckeri. Den är i folioformat och har även den stora initialer och på två sidor träsnitt med dödsmotiv, men trästockarna har varit i bättre skick än i den föregående, marginalerna är breda och intrycket luftigt.¹⁵⁰ Dikten ger en bild av Möller som en djupt troende person, som deltog i nästan alla gudstjänster. Den lyfter även fram att han hjälpt föräldralösa barn och andra som drabbats av hårda öden.

I slutet av båda tryckalstren syns en anteckning om trycktillståndet: "Imprimatur Sv. Hof". Manuskripten hade lämnats till förhandsgranskning för att få trycktillstånd och det beviljade tillståndet hade getts av Sven Hof, rektor för Skara gymnasium som var notarie vid domkapitlet. Det är ovanligt att det beviljade tillståndet är synligt i persondikter och det får en att undra om hans namn i slutet av dikterna även kan tolkas som författarnamn. Men oavsett vem författaren var, tycks han åtminstone i det senare fallet ha gett tydliga anvisningar gällande typografin. Utöver dessa två imprimatur-anteckningar hittas i hela mitt material endast en

till, en nästan osynlig ”Imp. L. Hydrén”. Den finns i övre vänstra kanten av en gravdikt i patentfolio till minne av den 1750 avlidne faktor Henrich Hecht från hans två gesäller i Uppsala. Granskare var antagligen professorn i poesi Lars Hydrén vid Uppsala universitet.

Mot mitten av 1700-talet började det svarta dekormaterialet småningom försvinna. Liksom i andra tryckalster blev inflytandet från rokokon synligt i gravdikternas typografi: luftig sättning och dekor bestående av några små typografiska ornament. Den nya stilriktningen syns bland annat i sorgedikterna som trycktes vid Lars Salvius hustru Helena In De Betous död 1755. Hennes första man var boktryckaren Johann Laurentz Horrn, och deras son Johan Laurentz Horrn den yngre var denna tid boktryckare vid Västerås gymnasiums boktryckeri. En av dikterna i den nya stilriktningen var hans *Sårge-Sång* till moderns begravning, tryckt i Västerås.¹⁵¹ Diktens luftiga typografi framhäver den okonstlade texten. En annan dikt till hennes minne, den fyrsidiga *Tre Tänke-skrifter* som utkom i namn av gesällerna vid Salvius boktryckeri, är verkligen exceptionell till sin typografi. Dikten innehåller tre långa strofer med olika synvinklar på dödstemat.¹⁵² Den okände författaren har behärskat diktens varierande rytm. Texten är tryckt i antikva som vid den tiden ännu inte var så vanlig i svenskspråkiga alster. Valet av typsnitt kan även betraktas som en speciell hedersbetygelse till Lars Salvius som hörde till förespråkarna av antikva. Det mest exceptionella i detta tryckalster är dock titelbladets baksida (bild s. 87). Den fylls av en luftig vy av typografiska ornament med två kyrktorn i förgrunden. På det vänstra tornets fundament finns den dödas födelseår och namn, på det högra hennes dödsår och namn. I bakgrunden finns ett kors med de klassiska orden som påminner om döden, HODIE MIHI CRAS TIBI, idag jag, imorgon du, och på korsets tvärbalk finns bokstäverna I. N. R. I. (Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum). Allra överst breder små änglar ut sina vingar. Bildens perspektiveffekt är unik i personlitteraturen.

Det är som om det mörka och tunga intrycket i minnesdikten, tryckt som patentfolio till Herman Möller 1753, skulle ha symboliserat slutet på en era och lättheten i dikterna tryckta till Helena In De Betous minne 1755 början på en annan.

Illustrationen i minnesdikten Tre Tänke-skrifter tillägnad Helena In De Betou 1755 av boktryckargesällen. Den typografiska formgivningen är ovanlig för en gravskrift.

GRAVDIKTERNAS ALLMÄNNA DRAG

Från cirka 1500-talets mitt hade gravtexterna tre viktiga uppgifter: att lovprisa den avlidna, uttrycka sorg och trösta de anhöriga.¹⁵³ Alla som skrev gravdikter till minne av boktryckare hade säkert inte studerat poetikens regler, men det är uppenbart att de flesta skribenter ändå hade den traditionen inpräntad i sig. Vanligt är att gravdikter lovordar den döde boktryckarens färdigheter, uttrycker författarens egna känslor samt tröstar änkan och andra efterlevande. Ett genomgående drag är även *memento mori*-tanken som är kännetecknande för barocken: kom ihåg dödens existens, kom ihåg din egen dödlighet. Likaså uppvisar gravdikterna inflytande från *ars moriendi*-litteraturen om döendets konst, det vill säga att man förbereder sig för att dö genom att tänka på och reflektera över döden. Ett centralt tema i så gott som alla dikter är den jordiska och hinsides världen. Döden välkomnas, den befriar från smärta och leder till Gud och den himmelska glädjen.

Utöver att dikterna minns den döda och tröstar de anhöriga, finns det ofta i slutet en separat kort gravskrift med egen rubrik som exempelvis "Grift-Runa", "Grav-Skrift", "På Grafwen". Dessa verser har förmodligen lästs högt eller sjungits vid graven när kistan sänktes i jorden. Det samma gäller korta dikter med rubriken "Epitaphium".¹⁵⁴ På gravdikternas titelsida finns ofta också uppgifter om när och på vilken kyrkogård den avlidna har begravts, vilket visar att texten trycktes först efter begravningen. Vissa gravdikter ger detaljerade upplysningar om den avlidnes liv och kompletterar därmed de ofta mycket knapphändiga uppgifterna om svunna tiders boktryckare.

TILL PEDER WALDS MINNE

Åbo akademis boktryckeri som grundades 1642 var det första i Sveriges östra riksdal. Den första boktryckaren som lockades dit var Peder Wald som tidigare hade arbetat som faktor i Uppsala och som boktryckare i Västerås. Wald dog i februari 1653 och värmländske Petrus Magni Gyllenius som studerade i Åbo lät trycka skriften *Optima speculatio, mortis meditatio* till hans minne.¹⁵⁵

Studenten nöjde sig inte med att bara skalda sedvanliga sorgeverser – han brottades även med olika sorts grepp när han skrev dikten. Hans dikt är indelad i fem delar med sinsemellan olika synvinklar och stilarter. Den

första är på latin, där den unge poeten har lyckats få alla ord att börja med *p* eller *P*. Därefter byter författaren språk till svenska och talar om döden, Gud, sorgen och himlen. I därpå följande del tar den döde och änkan farväl av varandra, och sedan fortsätter texten som en dialog mellan Döden och Wald. I dessa dialoger har Gyllenius följt en gammal europeisk dikttradition, så kallad *vado mori*-poesi, där föremålet för texten går mot döden.¹⁵⁶ Delen följs av verser som skildrar den avlidnes olika livsskeden, komponerade så att de första bokstäverna i varannan rad, lästa uppifrån och ner, bildar hans namn PETRUSERICIWALD (Peder Eriksson Wald), således ett akrostikon, samt tre verser därtill. De sista raderna i denna del lyder så här:

Länge/ i Swerget och Finland/
Om Werlden står/ bliffwer mitt Nampn
Det finnes uthi Mångh Mansz Book/
Om tu them läser blijr tu klook.
Effter thet jagh så Leffwatt haar/
Ähr Jagh hoosz Gudh/ mitt Nampn här qwar.

Orden lade Gyllenius i Walds mun. Efter dessa fem delar avslutas skriften med en kort bön med titeln ”Till ett Besluut”. Walds namn har bevarats ända till våra dagar i dissertationer och diverse små skrifter tryckta i Uppsala, Västerås och Åbo. Framför allt har det bevarats i Finlands boktryckerihistoria.

Den unge studentens alster till Walds minne avspeglar hans strävan efter verbal fyndighet, vilket har satt hans påhittighet på prov, och inverkat menligt på det poetiska uttrycket. Kanhända det illustrerar den fatige studentens önskan att även kunna sälja sin skrift. Den trycktes vid det boktryckeri som övergått till Walds änka, där de anställda var studenten Anders Ståhlfoot, som introducerats till boktryckarkonsten under ledning av Wald, samt Walds systerson Peder Andersson.¹⁵⁷ Jag har sett ett någotsånär snyggt exemplar av tryckalstret i samlingarna vid Lunds universitetsbibliotek och det är förmodligen ett av de första avdragen. De övriga exemplaren jag sett visar inte bara de nämnda unga männens oerfarenhet, utan även deras nonchalans: trycksvärtan har bredds ut mycket ojämnt på satsen, ibland finns det för lite av den, ibland så mycket att typernas öglor och krokar har stockats. Man har inte ens försökt rengöra satsen och därför är det svårt att läsa texten på alla tryckark. Ståhlfoot blev sedermera präst, om systersonen har jag ingen vidare information.

Gyllenius skrev en avsevärd mängd tillfallesdikter under sitt liv, men han har gått till historien främst tack vare sina dagböcker. Dem skrev han också under åren i Åbo, men minnesdikten till Wald nämns inte i dem.¹⁵⁸

DIKTER TILL IGNATIUS MEURER

Det har knappast skrivits och tryckts lika många gravdikter till minne av någon annan boktryckare verksam i Sverige än till Ignatius Meurer som dog 1672. Det finns åtminstone tretton tryckta skrifter, av vilka två trycktes i nya upplagor en kort tid efter originalet. Några tryck innehåller också texter av flera författare.

Meurer dog den 26 mars och begravdes den 3 maj. Det fanns således mer tid än vanligt att före begravningen skriva och även trycka dikter tillägnade den avlidne boktryckaren. En del av dem delades antagligen ut till begravningsgästerna under jordfästningen och minnesstunden.

Ignatius Meurer föddes i Blanckenberg i Thüringen. Hans far var stadens borgmästare och sonen studerade framför allt klassiska språk vid universiteten i Erfurt och Greifswald. Därefter blev han intresserad av boktryckarkonsten, sökte sig i lära och var gesäll i Greifswald och Rostock innan han gav sig av norrut. Han kom till Stockholm 1610 och fick anställning vid Anund Olofson Helsing boktryckeri. Helsing dog samma år och tre år senare gifte sig Meurer med hans änka Christina Mårtens Dotter Klinck och fick så ett eget boktryckeri. Senare började Meurer kalla sig kunglig boktryckare, uppger Klemming, och med denna titel hedras han också i gravdikterna.¹⁵⁹

På 1600-talet förlade författare och översättare oftast själva sina alster. Andra som finansierade utgivningen av enstaka verk var vanligen borgare som ville få en svenskspråkig översättning av något tyskspråkigt religiöst verk som tilltalat dem. Också boktryckarna och bokbindarna kunde bekosta utgivning, men de vågade oftast satsa endast när det handlade om psalmböcker eller andaktsböcker som utkommit i många upplagor i andra länder och som antogs ha en säker åtgång. Meurer gav däremot ut också mycket annat på egen bekostnad, exempelvis historieverk och läroböcker, och inte bara på originalspråket latin, utan även i svenskspråkiga översättningar. Exempel på sådana var *Svea och Götha crönika* (1620) av Sveriges sista katolska biskop Johannes Magnus som hade bosatt sig i Rom som landsflykting och där gett ut bokens första latinska upplaga 1544, samt Titus Livius *Romerska historien* (1626). Vidare utgav han astronomen och

astrologen Sigfrid Aronus Forsius almanackor, prognostikoner och skrifter om kometerna samt den postumt utgivna *Minerographia* (1643) och den skämtsamt satiriska fabeln *Reincke Fosz* (1621) som antas vara en översättning gjord av Forsius. Bokhistoriskt intressant är också Meurers utgivning av *Swerikes Rikes Stadz Lagh* (1628) på över 400 sidor men i väldigt liten storlek, en verklig fickbok. Det är den första svenskspråkiga publikationen genomgående tryckt i antikva. Därefter gick det veterligen hela 90 år innan nästa svenskspråkiga bok tryckt i antikva utkom.¹⁶⁰

Meurer blev hela 83 år och i flera minnesdikter beskrivs hans ålderdomssvaghet, hans av sjukdomar plågade kropp och hans livströtthet. Döden var välkommen. Men likaledes lovordar många dikter hans färdigheter och verksamhet som boktryckare, vissa väldigt mångordigt. Några av dessa texter påminner om postulatsdikter. Gravdikterna till hans minne förbigår tvister, avund och andra negativa känslor som riktades mot honom under olika skeden av livet.¹⁶¹

De anhörigas sorg uttrycktes i en minnesdikt författad av Anders Swanwall, Meurers dotterdotters make, vars *Dödligheetens Förtryckelse* enligt uppgift på titelsidan trycktes på begravningsdagen: "Stockholm den 3 Majj, Anno 1672". På titelsidan finns en likkista draperad i svart tyg.

En annan minnesdikt till Meurer är författad av den kände tillfällespoeten Lucidor (Lars Johansson), *Then Wissa O-Wissheet* (bild s. 92).¹⁶² Som en introduktion till själva texten i Lucidors skrift, tryckt i folioformat, finns en vinjett föreställande döden sittande på en jordglob med lie och timglas i händerna. I den talas om tidens, livets och naturens gång, om vissheten i vardagen och om det ovissa i livet. Döden är viss, men när kommer den? Vinjettens trästock är skadad, det syns en skråma vid handleden på handen som håller timglas. Gravdikter skrivna till boktryckare innehåller sällan specifika omnämnanden av deras produktion, men Lucidor nämner den: "I Artigheet och Konst/ thet synes än hwar dagh/ Aff Bibeln/ Böner/ Rijkz-Besluut ok Landsens Lagh. Som andra Böcker fleer".¹⁶³

Lucidor var en känd diktare och äventyrare, och uppenbarligen hade hans minnesdikt god åtgång. Det trycktes också en andra upplaga med samma utgivningsuppgifter, men i det mindre kvartoformatet. På dess titelblad finns samma träsnitt föreställande döden som i den första upplagan, men nu har sprickan i trästocken brutit av dödens hand helt vid handleden och timglas som symboliserar tidens gång saknas.

En av gravdikterna tillägnad Meurer är åttastrofiga *Graaff-Skrifft*, tryckt på ett halvt ark. Dikten lovordar hans skicklighet och goda karaktärsdrag.

Den
Wissa O=Wijsheet
 Och sedem
 Kongl. Boof=Tryckarens
 Åhrborn/ Wälskade' och Konst=Kloke/ nu hoos Guds salige
Mr. IGNATIUS
MEURERS,
 Krist=waanlige Yorde=Gård
 Ensalidigen framställt
 af
LUCIDOR then Gylflige.

Stockholm den 3 Maj, ANNO 1672.

Enligt titelbladet är Lucidors gravdikt till Ignatius Meurer tryckt den 3 maj 1672, samma dag som Meurers begravning.

Den sista strofen säger något om författaren: "Säll Lefwer: Hwilar här/ och har moot tidsens Meen/ Dhes Dotter-Dotters Mann/ rest dhenna Åminns-Steen." Den svenska litteraturforskaren Fredrik Sandwall antar att denne dotterdotters make var nämnde Anders Swanwall, men han menar också att dikten otvivelaktigt är skriven av Lucidor. Det skulle alltså ha varit ett beställningsarbete.¹⁶⁴

Också en annan av publikationerna som hedrade Meurers minne utkom i två upplagor. Dess titel var EPITAPHIUM.¹⁶⁵ Den har endast sex verser på latin och är undertecknad "In tesseram amicitiae ab Amico", av en vän. Det första trycket består av en sida i kvartoformat, det andra är ett ettbladstryck vars luftigt satta text ger ett mycket högtidligt intryck. Jag har inte hittat någon information om vem som står bakom pseudonymen, men det finns likheter mellan denna gravdikt och bröllopsdikten NUPTIIS skriven 1671 till bröllopet mellan Uppsala universitets boktryckare Henric Curio och Disa Rudbeckia. Båda dikterna är skrivna på latin, versmättet är detsamma och formatet ett tvärställt ettbladstryck. På bröllopsdikten syns författarens namn: E. Wennæsius.

Ingeborg Nordin-Grip har i sin doktorsavhandling om Wennæsius poesi konstaterat att han särskilt i sina bröllopsdikter och anonyma dikter använde så korta titlar som möjligt och att han skiljer sig i detta avseende från samtida författare.¹⁶⁶ Kortare än de ovan angivna titlarna tryckta i versaler kan titlar knappast bli. Eventuellt är den anonyma dikten till Meurers minne skriven av Wennæsius. Ingendera av upplagorna har information om vare sig tryckeri eller tryckår, men av typografin att döma är de tryckta vid det boktryckeri som övergick från Meurer i Johann Georg Eberdts ägo.

Utöver de fyra svenskspråkiga dikttrycken till Meurer publicerades fyra minnesskrifter på tyska, fyra på latin med dikter av hela åtta författare, därtill en skrift med dikter på både svenska och tyska samt ett tryckalster på italienska. En av de latinska var ovan nämnda *Epitaphium*, en annan innehöll dikter av lärare vid den tyska skolan i Stockholm.¹⁶⁷ Sorgedikter på latin skickades även av Georgius Preuss, superintendent i Livland och vice kansler vid universitetet i Dorpat, samt hans professorskollega Claudius Åkerman. Blasius Ludovicus Teppati, språkmästare i italienska och franska vid Uppsala universitet, skickade sin kondoleans till Stockholm i form av en madrigal på italienska på ett luftigt ettbladstryck.

Bland de tyskspråkiga dikternas författare fanns Christoph Hering, lärare vid Stockholms tyska skola, som efter sitt namn tillade bokstäverna P. L., det vill säga Poeta Laureatus, lagerkrönt skald.¹⁶⁸

Meurers ursprung och hans lärda bildning förklarar delvis den språkliga mångfalden bland gravdikterna till hans ära.¹⁶⁹

Bland diktarna fanns också två medlemmar av den kungliga hovorkestern. Den ena var Adam Schütz från Breslau, som kung Karl X Gustav hade värvat som hovkapellmästare, den andra tysken Samuel Geist som föregående år hade flyttat till Stockholm, och vars bror Christian Geist var en ansedd tonsättare och hovorganist. Liksom många andra musiker var även Samuel Geist en flitig författare av persondikter och han är känd för sina sorgedikter till minne av adliga personer. Enligt Jan Drees skrev Geist alla sina dikter utom en till personer som tillhörde högadeln.¹⁷⁰ Detta undantag var alltså den kungliga boktryckaren Meurer som fick sin sista viloplats på kyrkogården i S:t Jacobs församling. Musikerna framförde ofta själva sina dikter såväl sjungande som spelande. Musikerna i hovorkestern hade visserligen en årlön fastställd i silverdaler, men på grund av kronans försämrade värde fanns inte tillnärmelsevis alltid medel i hovets kassa för att betala det överenskomna. Sidoinkomster var alltså välkomna även för musikerna. Maria Schildt, lektor i musikvetenskap, räknar in flera hovmusiker bland de flitigaste författarna till tillfällesdikter, bland annat Adam Schütz och Samuel Geist.¹⁷¹

Schütz *Letzter Ehren-Ruhm* till Meurer inleds med en tämligen lång beskrivning på vers av hans verksamhet som boktryckare. Här tangeras också Meurers roll som förläggare och mångsidigheten i hans produktion. Schütz konstaterar att han inte enbart tryckte verk på svenska, utan även på tyska, finska, latin, hebreiska, grekiska ”och andra språk som används här” (”und was vor Sprachen sonst allhier sind im Gebrauch”).¹⁷² Omnämmandet av hebreiska och grekiska säger något om hur mångsidigt typlagret på Meurers boktryckeri måste ha varit, vilket var en klar kostnadsfråga. Hebreiska och grekiska bokstavstyper fanns inte i vilket boktryckeri som helst. Exempelvis kunde Åbo akademis boktryckeri skaffa gjutna hebreiska typer först 1687, 45 år efter grundandet.

Dessa verser följs av *Ode* med tio numrerade strofer och en säker rytm, skrivna som Meurers egna ord. Därefter kommer *Sonnett: Unter eines guten Freundes Nahmen*, vilket tyder på att Schütz skrivit den på begäran av någon vän till Meurer. Därefter följer en annan sonett, *Sonnett/ Zur Grab-Schrift*. I slutet av skriften presenterar sig författaren som ”Auffgesetzet von Adam Schütz/ I. K. M. Musico”.

Den långa texten på titelsidan i Geists skrift *Das Christliche Leben/ und Seelige Sterben* har en intressant uppgift inom parentes, enligt vilken även

konsten att tillverka papper startade vid Meurers boktryckeri: "und mit einer angerichteten herrlichen Buchdruckerey (da er auch hernach die Pappiermacher-Kunst in den Schwang gebracht)".¹⁷³ Denna information finns inte i verk om den svenska pappersindustrins historia eller bokhistoria. Meurer hade med säkerhet ingen papperskvarn, men kanske det ändå var möjligt att idka papperstillverkning i liten skala i en pappersverkstad i anslutning till boktryckeriet? En sådan produktion skulle i vilket fall som helst inte ha varit tillräcklig för pappersbehovet vid hans boktryckeri. Kanske Meurer tillverkade små mängder speciellt högklassigt och vackert papper som kunde användas till speciella ändamål, exempelvis för kungliga skrivelser eller adresser eller för att trycka enstaka gåvoexemplar av någon publikation? Om uppgiften om Meurers papperstillverkning stämmer, pågick produktionen förmodligen inte länge.

På titelsidan finns även en annan informativ upplysning: "Heute aber als den 3. May". Begravningsgästerna fick alltså denna tryckta sorgedikt redan samma dag, kort efter att Meurer hade lagts till gravens vila.

Geists dikt bygger på natursymbolik: vårlig fågling, solsken och stormar som Meurer får ta del av. Även i denna dikt finns en passage där den avlidne själv beskriver sitt liv, sin tro på och längtan till Gud. Dikten avslutas med rader som lovordar Meurers karaktärsdrag och ett löfte om att hans grav ska prydas med narcisser och rosor. Signaturen är av intresse i sig, eftersom man här kan utläsa att dikten är skriven på begäran, som ett beställningsarbete:

Auff begehren schrieb dieses dem Seelig-Verstorbenen
zu letzten Ehren/ und denen Leibtragenden zu
Trost
Dero unter dienstwilliger

Samuel Geist/ Königl. Musicus
und LL. Art. Stud.

Musikforskaren Tobias Norlind har antagit att det i S:t Jacobs församling förekom storslagna begravingar eftersom en stor del av aristokratin bodde i området. Programmet på sådana begravingar omfattade utan vidare också musik uppförd av såväl sångare som instrumentalister.¹⁷⁴

Eftersom tiden mellan Meurers dödsdag och begraving var exceptionellt lång, över en månad, hann budskapet om hans död spridas utan-

för Stockholm i god tid före begravningen och det fanns gott om tid att arrangera ceremonierna. Det verkar rentav som om hans gravsten restes före begravningen, enligt slutverserna i Samuel Geists dikt: "Wie du zum Leben auß/ wie du zum Leben ein / Mit Ruhm gegangen bist / soll zeugen dieser Stein: / Hie ligt der Tugend-sitz/ der Freundlichkeiten Tempel."

Boktryckare Ignatius Meurer hedrades med en verkligt magnifik begravning med tidskrävande förberedelser. Den avlidne hedrades också med en exceptionell mängd gravdikter, i synnerhet med beaktande av att han inte tillhörde samhällets högre ståndspersoner.

ANDRA IHÅGKOMNA

Antalet gravdikter tryckta till Ignatius Meurers minne är, som nämnts, unikt i mitt forskningsmaterial. Följande personer har fått åtminstone fyra gravdikter: Maria Mattheis (d. 1721), Anders Björkman (d. 1728) och Johann Laurentz Horrn (d. 1741). Om Anders Björkman, se s. 146–148.

Gravdikter skrevs ofta för boktryckaränkor som tagit över ansvaret för sin döde mans boktryckeri och drev det i sitt eget namn. En sådan var Maria Mattheis som hann vara gift med tre boktryckare (se ovan s. 60 och 78–79). Johann Laurentz Horrn var den sista av dem.¹⁷⁵ Genom sitt äktenskap med Maria blev Horrn ansedd boktryckare vid Antikvitetsarkivets boktryckeri. Maria dog ungefär fyra år senare.

I alla fyra dikter tryckta till Maria Mattheis minne framgår det att hon var sjuk länge och led av svåra plågor. I Johan Tolpos tyskspråkiga dikt är döden, satan, synden och Gud framträdande, medan Didrik Granatenflycht och Carl Johan Lohman, båda rutinerade diktare, åstadkom mildare och mer nyanserade strofer. Närmast Marias person kom förmodligen den dikt som publicerades gemensamt av de anställda vid Horrn's boktryckeri. Den avlidnas karaktärsdrag beskrivs i knappa ordalag, enligt seden positivt, men på ett sätt som verkar trovärdigt. Den låter läsaren förstå att hon verkligen hade övervakat verksamheten under de år boktryckeriet var i hennes namn, och inte heller dragit sig helt tillbaka efter giftermålet med Horrn:

Hon war uti sin tid sitt Huses stora prydna/
 Hwars omsorg hon sig som rättsinnig Mor tog an/
 Så at man hade lust erwijsa henne lydna/
 Och ingen på deß Mull här något tadla kan.

Gudfruchtan war uti des ädla Sinne rotat/
Och deß beskedlighet har alla laster hotat.

Hon wiste mildhet med ett alfwart wäsend blanda;
Hon skilde ondt ifrån det goda som hon fandt;
Och då deß hälsos Skepp på Siukdoms grund måst stranda
Har hon dock/ som en hwar af kiända är bekandt/
Så wida hon förmådt för Huset welat waka/
Och ingen omsorg i deß trötta Sinn' försaka.¹⁷⁶

Johann Laurentz Horrn dog 1741 och han begravdes i den tyska S:ta Gert-ruds kyrka i Stockholm. I sin boktryckerihistoria ägnar Klemming endast några kursoriska rader åt Johann Laurentz Horrn, men gravdikterna ger mer information om den ansedda boktryckarmästarens liv.

Tyska skolans prorektor Johan Erichson hedrade den avlidnes minne i ett alster med fem arior, som eventuellt uppfördes under jordfästningen i kyrkan. En annan dikt, *Heders-Minne Wid Grafwen*, publicerades av personalen vid Horrn's boktryckeri. Det är känt att dikten är skriven av Lars Salvius, även om hans namn inte syns i trycket. Dikten i sig är väldigt konventionell, till stora delar skulle den ha kunnat skrivas för vem som helst, även om den mot slutet närmar sig Horrn. Särskilt intressanta är några uppgifter om Horrn's liv innan han kom till Stockholm, placerade i omfattande fotnoter. Vid sammanställningen av dem har Salvius intresse för historia kompletterats med sådant som Horrn själv och de anställda vid boktryckeriet berättat.

Av fotnoterna får vi veta att Horrn föddes 1683 i Nürnberg där han även gick i lära vid Adam Jonathan Felseckers boktryckeri.¹⁷⁷ Under sin gesäll-vandring uppges han ha besökt hela 14 städer, som alla nämns, de sydligaste av dem är Padua och Venedig. Den sista mars 1714 steg han i Danzig ombord på ett fartyg som dock förliste i en storm i närheten av Gotland. På Gotland sökte sig Horrn till Visby och därifrån sjövägen till Stockholm dit han anlände den 9 maj. Vidare nämns äktenskapet som han ingick 1717 med boktryckare Julius Georg Matthiaes änka, ”och blev således efter Honom icke allenast Kongl. Ant. Arch. Boktryckare, utan fick hela des Officin, den han sedanmera märckeligen tillökt och förbättrat”. Det berättas också att han med sin andra hustru Helena In De Betou hade fem barn, av vilka tre fortfarande levde, och att hustruns far var köpmannen Govert In De Betou.¹⁷⁸ Sådana uppgifter om livsskeden ges ofta i tryckta likpre-

dikningars Personalia-del, detta är materialets enda gravdikt med dylika upplysningar. I diktens första fotnot lyfts även Horrns verksamhet som förläggare fram. Han sägs ha bekostat utgivningen av över hundra religiösa och andra nyttiga böcker, men inte en enda titel nämns.

Bland dem som hedrade Horrns minne fanns även rimsmeden och boktryckeriernas flitiga kund Olaus Lindsteen. Såväl han som Johan Erichson berättar att Horn hade börjat bygga ett nytt hus där han skulle kunna leva tryggt med sin familj. Lindsteen skriver om dödens oförutsägbarhet, tröstar hustrun och barnen och lovordar Horrns arbete som förläggare: "Som mången Bok han Hafwer tryckt / och sielf Uplagt till Gangn och Heder/ Om Gud/ om Konst/ om Hielte-Seder". Vidare:

Then Flit ther wid Han welat öfwa
 Med Kostnad/ som han ymnigt gjordt/
 Thet kan hwar rättsint nogsamt pröfwa/
 Som har Thes Wärrck hel flödigst spordt/
 Hur dagligt Han i Liuset gifwit/
 Af thet som Lärde Män upskrivit.

Thet wittnar ännu Thes Bok-Låda/
 Som Han har lämnat hos oss qwar/
 Ther wi med Undran kunna skåda/
 Hur mång *Tractat* Han wärckat har;
 Ther mången Bok nu fins på Swenska/
 Som förr utgavs på Språk Utländska.¹⁷⁹

Lindsteen nämner dock inte titeln på något enda verk.

Henrik Schück uppmärksammar Horrns rätt så usla position som Antikvitetsarkivets boktryckare. Han hade visserligen skattefrihet, liksom hans företrädare hade haft, men han fick ingen lön och inget husrum eller några andra förmåner utom att han benämndes Kongl. Antiquitets Archivi boktryckare.¹⁸⁰ Vid sidan av denna halvofficiella ställning behövde han därför utge skrifter och böcker på egen bekostnad. Horrns förlagsverksamhet var inte obetydlig, konstaterar Schück som gått igenom hans förlagskataloger för åren 1728–1740. De flesta utgåvor var andaktsböcker och annan religiös litteratur samt skolböcker. I Horrns katalog för 1740 har Schück även hittat populär medicinsk litteratur och kokböcker men också något som var nytt i den dåtida litteraturen i Sverige, nämligen svenska översätt-

ningar av prosaverk av franske Vincent Voiture och italienske Giovanni Ambrogio de Marini som levde under 1600-talets första hälft.¹⁸¹ Bland Voitures verk fanns *Alcidalis och Zelides äfventyrer* som Horrn gav ut 1738 och året därpå dess fortsättning. Han bekostade också utgivningen av de Marinis verk *Den tappre och edelmodige Prinz Spinador* 1739 och *Den tappre och o-öfwerwinnerlige Prinz Caloander* 1740. Av de fullständiga titlarna att döma erbjöd de båda såväl äventyr som romantik. Det verkar ha funnits efterfrågan på sådan litteratur.

Som en av Horrnns mest betydande utgåvor nämner Schück Johann Georg Rüdlings verk *Thet i Flor stående Stockholm*.¹⁸² Rüdling var topograf och flyttade på 1720-talet från Tyskland till Stockholm som lärare.¹⁸³ Nils Hufwedsson Dal översatte hans tyska manuskript till svenska och boken utkom 1731. Detta omfattande verk skildrar Stockholms historia från och med stadens första tid och i princip fram till bokens utgivningsår. En tilläggsdel, *Supplement til Thet i flor stående Stockholm*, utkom 1740, även den bekostad av Horrn. Förläggaren och författaren har daterat dess dedikationer och förord den 4 juli 1740, men översättarens namn finns varken på bokens första eller sista sidor.¹⁸⁴ Det finns emellertid anledning att stanna vid frågan om översättaren.

Detta supplement på 760 sidor är indelat i tre delar. Den första delen innehåller en detaljerad förteckning över Stockholms stadsdelar, kvarter och gator. Följande del återger Stockholms mest betydande händelser i kronologisk ordning (år, månad, dag), och i den tredje delen förtecknas höga tjänstemän i olika förvaltningsorgan, även de i kronologisk ordning. I den andra delen ingår även några dikter, med den inledande texten: "Af the tå genom Trycket utkomna Lyck-Önsknings- Frögd- och Fägne-Skrifter är mig följande tillhanda kommit". Den första dikten är *Then klara Solen Ut ur thet dunkla Månens Mörcker På then Nordiske Himmelen Uprunnen Til hela Swea-Rikes Glädie, Tå Hans Maj:ts, Wår Allernådigste Konungs CARL Then XII. Lycklige Återkomst Til Sweriges Gräntsor, Under en allmän Tacksäjelse-Frögd, Anno 1714. then 21. November i Stockholm yppades*. I slutet av den fyra sidor långa dikten återfinns inte enbart namnet på diktaren utan också uppgift om supplementets översättare:

OLOF LINDSTEN,
Thetta Wårckets Öfwersättare.¹⁸⁵

Översättaren av supplementet är alltså den flitige diktare och hautboist som skrev tiotals tillfällesskrifter även till boktryckare och konstförvanter. Olof Lindsten (Lindsteen) hade i tiderna också skrivit en bröllopsdikt till både Horrns första och andra giftermål, låtit trycka även andra av sina dikter vid Horrns boktryckeri och säkert varit en flitig kund i hans bokhandel. Det ser ut som om de under boktryckarens sista levnadsår kan ha haft ett tätt samarbete kring utgivningen av översättningen av Rüdlings *Supplement*. Men detta nämner inte Lindsteen något om i sin sorgedikt.

Horrns änka Helena In De Betou gifte sig med Lars Salvius 1742, som efter diverse tvister fick rättigheterna till Antikvitetsarkivets boktryckeri, även om han aldrig kallades boktryckare. Han bedrev en mycket omfattande verksamhet som förläggare, tidningsman och sedermera även bokhandlare och hade kontakter runt om i Europa. Han verkade även för att få till stånd en lagstiftning om upphovsrätten.

Åtminstone tre gravdikter gavs ut till minne av Johan Henrich Werner som dog 1735. Werner var född i Lüneburg, sannolikt 1649. Han hade kommit till Sverige senast 1669, då han som nämnt skrev en bröllopsdikt till Niclas Wankijf och Maria Matras.¹⁸⁶ Werner fick rättigheten som Uppsala universitets boktryckare 1701, men han stannade själv i Stockholm och lät i praktiken faktorerna driva verksamheten vid universitetets boktryckeri.¹⁸⁷ Det kungliga boktryckeriet övergick 1705 från Wankijfs änka i Werners ägo och han blev kunglig boktryckare med de skyldigheter och rättigheter som tillhörde den ställningen.

Werner var uppskattad. Kanslikollegiet utnämnde honom 1704 till inspektor över boktryckerierna i Stockholm. I denna egenskap hade han i uppgift att årligen kräva fullständiga kataloger över vad boktryckerierna i Stockholm hade tryckt och bekostat, och därtill övervaka att arkivexemplar av alla tryckta publikationer, enligt kansliordningens stadga, skickades till kungliga arkivet, Kungliga biblioteket samt Uppsala universitets bibliotek.¹⁸⁸ År 1719 utnämndes Werner till direktör över alla tryckerier i Sverige. På den posten skulle han säkerställa att rikets alla boktryckerier skickade arkivexemplar av sina tryckta publikationer inte bara till de ovan nämnda institutionerna, utan även till universitetsbiblioteken i Lund, Åbo och Dorpat.¹⁸⁹

Werners ställning avspeglas även i gravdikterna till hans minne. Hans titel anges inte som boktryckare på ett enda titelblad, utan som "DIRECTEUREN öfwer alla Boktryckerien i Riket", (eller "hela Riket" eller "Sweriges Rike"). En av författarna var hans gesäll Constantin Pelle-

grin. Innehållet i hans tolvstrofiga dikt följer gängse mönster om jordelivets slut, dödens seger och himlen, men skribenten kallar också sin tidigare husbonde sin himmelska vän:

Så far/ himla Wän/ nu wäl/
Niut den frögd som GUD Dig unnar.
Med hwad lust lär ju Din själ
Prisa GUD bland Ängla munnar.
Ach! far wäl/ Du Heders-Man:
Dit beröm skal icke glömmas;
Men Ditt Ähre-Rika Namn
Uti trogna hiertan gömmas.¹⁹⁰

De två sista stroferna har Pellegrin skrivit till tröst för den dödes änka.

En annan minnesdikt, full av gjutna tårar, är signerad L. A. I., möjligen Ludvig August Immig. En tredje dikt har författats av historieforskaren och poeten Johan Göstaf Hallman. Hans dikt tar sin början vid den tid när Norden befolkades av blodtörstiga och plundrande vildar och goter. Han påminner om den hedniska tidens folkdiktning, om texter inristade på runstenar, metall och bark och går vidare på historiens stigar till boktryckarkonstens uppkomst, till de tidiga skedena i Sveriges boktryckerihistoria och slutligen till Werners liv:

I Lüneburg Han födder är/
Men Sverige brödet Honom bär;
Åhr Nittie Otta fick han bli
För Konungens Boktryckerie/
Ther i Han snäll och flitig war/
Och thet så wackert wårdat har/
At Han blef Ägare ther af/
Sitt Bref Hans Konung ther på gaf.
Han Sjuttonhundra Fyra blef/
Inspector öfwer dem/ som dref/
I Stockholms Stad Boktryckeri/
At alt ordentligt skulle bli:
Sjuhundra Nitton Kongligt Bref
Föll ut/ ther i Han ordnat blef
Til DIRECTEUR i Swea Land/

För allom/ som med idog hand
 Boktryckar Konsten drifwa ther/
 Så Salig WERNER ansedd är.
 Et antal stort af Böcker fins
 Thet efterwerlden nogsamnt mins
 Thet Han med egit sitt förlag
 Har låtit komma för en dag;
 För Landzens bästa had' Han hog/
 Fast Hans *profit* war liten nog;
 Kort sagt: Han war en DIRECTEUR,
 Hwars Namn med döden inte dör.¹⁹¹

Den visuellt mest anslående av de minnesskrifter jag sett är *Todes Gelegenheit*, skriven av Eberhardt Christian Spöring och tryckt till minne av Johanna Wilhelmina Schmal som dog 1694. Hon var maka till bokhandlare Georg Gottlieb Burchardi som fått ett kungligt privilegium på det boktryckeri som han grundat 1693.¹⁹² Innan jag beskriver själva minnesskriften, skall jag berätta om Burchardis verksamhet i början av 1690-talet.

Burchardi, eventuellt schweizare, var en bokhandlare och förläggare som slagit sig ner i Stockholm på 1680-talet. Då en ny och bättre bibelöversättning i Sverige började planeras betonade Karl XI:s hovpredikant Jesper Svedberg att den nya kyrkobibeln måste uppläggas med vackert tryck. Enligt honom hade de dåvarande tryckerierna i Stockholm inte förutsättningar för det. Han kom emellertid överens med Burchardi att denne skulle "med skiärt, nytt och kosteligt tryck upplägga Bibeln". På kungens befallning, men finansierad av Svedberg, reste Burchardi 1692 utomlands för att införskaffa allt som behövdes för ett välutrustat modernt boktryckeri: splitternya tryckpressar, allehanda vackra stilar, papper av god kvalitet från olika länder och därtill en grupp yrkeskunniga gesäller och en faktor. Det nya boktryckeriet startade sin verksamhet 1693.¹⁹³ I januari 1694 gav kanslikollegiets inspektörer en berömmande rapport om boktryckeriet, dess utrustning och personal, och konstaterade bland annat: "Arbetade wid samma kastor fyra Sättjare, alla rätte gesäller, hwar af en sades och wara en snäll Formsnidare."¹⁹⁴ Som belöning för det lyckade uppdraget beviljade kungen Burchardi boktryckarprivilegiet, men hans boktryckeri förestods av faktorn Johan Jacob Genath.¹⁹⁵ Burchardi väntade att tryckningen av den nya Bibeln skulle anförtros honom, men i december 1696

blev det, till Burchardis besvikelse, slutligen avgjort att Keysers boktryckeri fick uppdraget.¹⁹⁶

Av minnesskriften *Todes Gelegenheit* till Burchardis maka Johanna Schmal framgår att hon dog i barnsäng, men att barnet, en dotter överlevde.¹⁹⁷ I skriften finns ingen närmare information om Johanna Schmals dödsdatum och inte heller om när hon begravdes, men av andra källor framgår att dottern föddes den 1 augusti 1694 och att modern begravdes i december samma år.¹⁹⁸ Minnesskriften på åtta foliosidor innehåller flera dikter. Den första är på tyska med en kort "Grab-Schrift", och den följs av en fransk sonett tryckt i stor, vacker och kursiv stil. Båda dikterna bygger på trädmetaforik: det ena trädet har brutits av och trädens frukt lever kvar. Den tredje dikten är en tresidig text på latin, satt i punkterad stenstil. Författaren till dikterna var prorektorn vid Stockholms tyska skola Eberhardt Christian Spöring, en flitig tillfällesdiktare som behärskade nämnda språk.¹⁹⁹ Dessutom var han fadder till den nyfödda dottern.²⁰⁰

Detta tryckalster har inte skapats i en handvändning. Det visar både texten och den omsorgsfulla sättningen – publikationen som helhet är visuellt exceptionellt imponerande. Utformningen kan jämföras med de mest ståtliga persondikter som trycktes för rikets dignitärer (bild s. 104). På titelsidan finns en stor bladkrans i träsnitt med två dödsskallar. Bilden är tryckt med en metallegering som innehåller koppar, som med tiden blivit nästan brun. Titelsidans text är satt inuti kransen och tryckt i svart. Samma krans ses även på uppslaget med den franska sonetten: sonetten på den vänstra, kransen på den högra sidan. Inuti den kransen finns ett runt träsnitt som föreställer en gravsten med en askurna ovanpå och ett omgivande landskap med dödsskallar. Bilden är tryckt i metallfärg, kransen däremot i svart. På askurnan står ordet CINERES och nedanför på gravstenen SCHMALIANOS, och mellan dem finns Burchardis inramade spegelmonogram. Längst ner på gravstenen finns uppgift om författaren Spöring. Helheten påminner om ett titelblad med rubrik, författarnamn, illustratörens namn och förläggarens signatur. Publikationen som helhet är säkert ett arbete beställt av den dödas make.

Träsnitten i skriften vittnar även om annat. Några av dem har signaturen *Balduin* eller *Bald*, alltså har träsnitten gjorts av den tidigare nämnda tyske boktryckargesällen Johann Emanuel Balduin, som vid tiden var den otvivelaktigt skickligaste träsnidaren vid Stockholms boktryckerier.²⁰¹ Det är okänt när han kom till Sverige, men man antar att han var en av de gesäller som 1693 började arbeta vid Burchardis splitternya tryckeri.²⁰² Minnes-

Boktryckaren Burcabrdis maka Johanna Wilhelmina Schmal tillägnades vid sitt fränfälle 1694 en mångsidig minnesskrift i folio. Titelsidan pryds av Johann Emanuel Balduins stora träsnittskrans med dödsmotiv. Nere till höger i kransen syns Balduins signatur Bald (ovan).

Fjärde sidan i minnesskriften återger en fransk sonett av Eberhardt Christian Spöring. Vinjetten med Balduins signatur B nederst.

skriften har även fyra andra dekorer, av vilka två har signaturen B. En av dessa är en skalle på sista sidan, med en orm slingrande in och ut genom ögonhålorna och ovanför mottot "Mors omnia solvit", döden löser allt. Också de två osignerade bilderna kan med hänsyn till stil och skicklighet utan vidare tillskrivas Balduin. Dessa träsnitt är alldeles nya, i utmärkt skick. Också i andra tryckalster från Burchardis boktryckeri finns träsnitt signerade av Balduin.

Detta påkostade tryckalster kan inte enbart betraktas som Georg Gottlieb Burchardis manifestation av sorg och saknad efter den avlidna maken. Med sitt format, ett foliotryck på åtta sidor, de oskadade stilarna i fraktur, antikva och kursiv, de nya och enkom för denna skrift skurna träsnitten, samt trycket med metallegering kan också ses som marknadsföring av det nya boktryckeriets ägare.

Gravdikter skrevs även till minne av medlemmar i familjen Keyser som bedrev boktryckeriverksamhet i Sverige cirka nittio år i tre generationer från och med 1633. Förnamnet på dem som fick en ställning som boktryckare var Henrich, far, son och sonson, så för att särskilja dem har man i historieskrivningen namngett dem i samma stil som regenter: Henrich Keyser I, II och III. De två första har man även benämnt Keyser den äldre och Keyser den yngre.

Keyser II, som efter mångahanda skeden fick en betydande ställning som boktryckare och kungens favoritboktryckare, dog 1699. Den oklanderligt tryckta gravdikten *Wehrmütige Trauer-Zeilen* ger utöver det sedvanliga innehållet även utrymme åt den pågående tryckningen av Bibeln, för vilken han hade rest till Nederländerna för att skaffa typer och andra tillbehör. Författaren säger sig vara dennes långvariga vän och signerar med "V. B. S. M. Secret." Jan Drees förmodar att vännen är Valentin Ballhorn.²⁰³ En annan gravdikt tillägnad Keyser är en latinsk dikt tryckt i stenstil som även den uppmärksammar den oavslutade bibeltryckningen.

Keyser II hade också redskap för att gjuta typer, medräknat nattyper. Det har antagits att han själv gjöt typer och graverade patriser, de metallstämplar varmed bokstavsbilder trycks ned i matriser. Han överförde även utrustning från typgjuteriet att användas av sonen Henrich.²⁰⁴ Denne tredje generationens Henrich hade inte godkänts som sin fars efterträdare och ägare av hans boktryckeri i Stockholm, men något oersättligt gick förlorat i och med hans död 1707: han var nämligen den enda stilgjutaren i Sverige vid denna tid. Så här konstaterar den anonyme författaren i Keyser III:s gravdikt:

I Tryck- och Binde-kånst han många likar haar;
 Men i Skriftgiutning är i Sverige ingen qwar:
 Then kånst medh honom här sin morgon haft och qwaller.

[...]

Psalmboken hafwer han medh Noters skrift uthzirat/
 Och haft sitt nöije af at fordra Herrans lof;
 Medh sång nu prisar han sin Gudh i himla hof/
 Här skal thes dygde namn ewärdlig blifwa firat.²⁰⁵

Vi ska inte heller glömma Keyser den yngres änka Catharina Höök (Keyser), som drev sin mans efterlämnade boktryckeri med hjälp av sina faktorer i hela 17 år. Tack vare hennes ihärdighet slutfördes äntligen den länge emotsedda bibeltryckningen som hade påbörjats på uppdrag av kung Karl XI 1697 och pågått i flera år. År 1703 utkom den praktfulla *Biblia Thet är All then Heliga Skrift På Swensko* som kallas Karl XII:s Bibel.

Catharina Höök dog 1724 i en ålder av 77 år. Jag känner till en minnesdikt tillägnad henne. Den är författad av Olof Lindsten (Olaus Lindsteen), som upprepade gånger benämner den avlidna ”En Hederwärd Matrona”. Utöver det sedvanliga religiösa innehållet skriver han även om makens aktningvärda verksamhet som boktryckare, men ägnar inte ett enda ord åt hustruns meriter inom branschen.

Merckell var en annan tyskbördig boktryckarsläkt verksam i Sverige. Den första av dem, Henrich Christopher Merckell, hade varit boktryckare vid Johan Gezelius den yngres boktryckeri i Åbo i början av 1700-talet. Under stora nordiska kriget skeppades boktryckeriet från Åbo till Stockholm, där det i sinom tid övergick i Merckells ägo. Merckell dog 1730. Gravidikten *Skyldigt Åhre-Minne* skriven till Merckells minne ger, som seden påbjöd, en positiv bild av boktryckaren. Författaren P. G. säger sig ha varit hans livslånga trogna vän.²⁰⁶ Det finns ingen orsak att betvivla det, men vissa strofer ger vid handen att inte alla hade lika positiva minnen av den döda boktryckaren. Författaren framhåller att de negativa attityderna gentemot Merckell under hans livstid var ogrundade, och diktaren förklarar allting till det bästa. Merckell var som bibelns Natanael, säger författaren: han förstod inte bättre än ett lindebarn att han blivit ett redskap för andras list. Förvisso hade även boktryckaren sina brister, men det får inte läggas honom till last. Liksom andra människobarn kunde han halka och

snubbla, men han var aldrig delaktig i någon förkastlig synd, utan gick oskyldig genom livet.²⁰⁷

Bakgrunden till ett sådant försvarstal kan skönjas i vad Carl-Rudolf Gardberg berättar: om hans tomma löften, hans tendens till intrigerande och oegentligheter och kvaliteten på arbetet. Merckell hade tagit kalender-typer från Åbo akademis tryckeriförråd som bevarades i Stockholm under stora nordiska kriget och vägrade under många år att lämna dem tillbaka. Under 1722 och 1723 hade han tryckt finska och svenska katekeser med grova fel och i uselt typografiskt skick och ljugit om att han hade återtagit dem, fast han i själva verket hade sålt dem i stora mängder. För medel som han fått för att anskaffa bibelstilar hade han köpt andra stilar för sina privata behov.²⁰⁸ Det som Merckells försvarare P. G. och hans samtida – och även eftervärlden – kan vara överens om är det goda anseende han åtnjöt som tryckare av biskop Johan Gezelius bibelöversättning.

Merckells söner Johan Christopher och Jacob Merckell hedrade faderns minne med en över två sidor lång dikt, *Ett Sorgeligt Klage*. Dikten står i alla fall i deras namn, men sönerna var då endast 11 år gamla, så förmodligen är dikten skriven av en vuxen och satt i pojkarnas mun.²⁰⁹ På sista sidan efter pojkarnas ”Klage-Liud” finns den fyrstrofiga dikten ”På Grafwen” författad av N. B. Kanske också pojkarnas dikt härstammar från samma penna.

Jag har varit förvånad över att jag inte har hittat en enda gravdikt tillägnad exempelvis den kungliga boktryckaren Niclas Wankijf. Klemming antar att han dog 1689, en uppgift som återkommer även i andra sammanhang.²¹⁰ Gunilla Jonsson har dock specificerat hans dödsdatum till början av 1690.²¹¹ Jag har inte heller hittat en enda gravdikt till Wankijfs hustru Maria Matras, som drev det kungliga boktryckeriet och övervakade arbetet där ända in på följande sekel, sammanlagt i ungefär 15 år. Hon var alltså uppenbart en skicklig affärskvinna.²¹² Kanske det skrevs sorgedikter som inte trycktes eller så har de tryckta dikterna inte bevarats. Det verkar osannolikt att Wankijf och Maria Matras inte skulle ha ihågkommits alls efter sin död.

Jag har inte heller hittat någon gravdikt till Olaus Enæus trots att han de sista tio åren av sitt liv arbetade som boktryckare vid en viktig institution, Antikvitetsarkivet. I detta fall finns en logisk förklaring till att uppgifter saknas. Enæus dog 1710 och samma år dog hans gesäller och boktryckeriets verksamhet upphörde. Tre år senare anslöts det till Johan Henrich Werners boktryckeri.²¹³ Elias Brenner hänvisar till Enæus och hans gesäl-

lers död i ett brev 1712: ”effter Enæi och hans gesällers död går här rätt långsamt till på tryckerierne, effter derigenom folket minskats och arbetet hos de öfwrige förökts”.²¹⁴ I augusti 1710 hade den så kallade böldpesten börjat skörda offer i Stockholm och farsoten spred sig och härjade snart i hela riket 1710 och 1711, trots karantänsregler och andra bestämmelser som myndigheterna utfärdade. Det har uppskattats att över 20 000 personer dog enbart i Stockholm, det vill säga ungefär en tredjedel av stadens befolkning.²¹⁵ De döda måste begravas utanför staden utan sedvanliga jordfästningsceremonier. Det skrevs alltså inte heller några gravdikter då. Jan Drees har inte hittat en enda tyskspråkig persondikt tryckt i Stockholm eller Uppsala 1711.²¹⁶

En annan som pesten förde till graven var Daniel Johan Wall, son till Åbo akademis boktryckare Johan Larsson Wall. Sonen hade bara några år tidigare börjat som boktryckare i Jönköping där han dog den 6 september 1711.²¹⁷

NAMNSDAGS- GRATULATIONER OCH ANDRA LYCK- ÖNSKNINGAR

NAMNSDAGSTRADITIONER

Dikterna som behandlas i detta kapitel är 30 lyckönskningar, merparten av dem är namnsdagsgratulationer. Typiskt för dessa tryck är en omsorgsfull typografi och namn framhävda genom akrostikon. Hela 19 av publikationerna är ettbladstryck och nio foliotryck. De resterande två är kvartotryck från 1750-talet. Nio av tryckalstren, alltså nästan en tredjedel, har även röd tryckfärg.

Namnsdagsgratulationer ingick särskilt i den tyska traditionen och samtliga mottagare av dikterna var av tyskt ursprung eller anhöriga till tyskättade. De tre äldsta namnsdagsgratulationerna i materialet är på tyska, mottagarna är Johann Georg Eberdt (1674), Niclas Wankijf (1683) och Olaus Enæus (1703). Därefter blir språket huvudsakligen svenska, men lyckönskningar på mottagarnas tyska modersmål skrevs 1725 till Johann Laurentz Horrn, 1738 till Jacob Schneider och 1755 till Catharina Elisabet Cicilia von Cölln. Vissa tyskfödda boktryckare fick kollektiva gratulationsdikter av gesällerna vid sina boktryckerier, och i några av dem uppräknas även gesällernas namn, vilket kan vara till glädje vid ihoppusslandet av den fragmentariska boktryckerihistorien.

Utöver namnsdagsgratulationerna finns tre nyårslyckönskningar bevarade, en av dem till boktryckare H. C. Merckell (1726), en till hans änka och boktryckeriets senare ägare Wilhelmina Merckell (1733) och en till Benjamin Gottlieb Schneider (1734), samtliga av deras anställda. Av helt

annorlunda slag var en lyckönskning tryckt i Danzig i augusti 1685, i vilken boktryckargesäll Christoph Balthasar Lampe önskar sin vän boktryckargesällen Johann Ramme (Jöns Rahm) god hemresa till Sverige och snar återkomst till Tyskland. Dit återvände han dock inte utan han blev boktryckare i Göteborg.²¹⁸ Den tyske gesällens lyckönskning var en sonett, enligt Lars Burman den första av den svenska stormaktstidens sonetter i tillfällesdikter på främmande språk.²¹⁹

DIKTERNAS SPEGLING AV PERSONLIGA RELATIONER

Dikter har skrivits flitigt kring Johannes Döparens dag vid midsommar, eftersom Johann eller Johan var ett särskilt vanligt förnamn. Flest lyckönskningar på namnsdagen tycks Johan Henrich Werner och Johann Laurentz Horrn ha fått. Det är möjligt att sådana har tryckts till dem år efter år, fastän det endast finns bevarade exemplar från några få år.

Också Johann Georg Eberdts namnsdag inföll den 24 juni. År 1674 fick han motta namnsdagslyckönskan *Anbinde-Lust* av en boktryckargesäll vars identitet är okänd.²²⁰ Dikten i sig är sedvanlig med berömande fraser, religiösa uttryck och en önskan om att Eberdt ska få utöva sitt yrke länge ännu, och med tillägget: "Zu Trotze den Neydern und ihrer Mißgunst", trots hans avundsmän och deras missunnsamhet. Slutligen välsignar skribenten livet och hoppas att det ännu ska låta Eberdt njuta av den glädje som vinrankornas blomning nu utlovar. Detta är inte en unik fras i en lyckönskan vid midsommartid till en som hade vuxit upp i Tysklands vinområden.

En anledning till missunnsamheten mot Eberdt kan ha varit att han tog över Ignatius Meurers ansedda och välutrustade boktryckeri efter dennes död 1672. De sista skedena av den långvariga tvisten om Henrich Keyser II:s boktryckarrättigheter var också högst aktuella vid den tidpunkten, och Eberdt hörde inte till dem som understödde Keyser (se kapitlet "Tvister mellan boktryckare", s. 135–136). Den okände författaren har även visat sin aktning för Eberdt genom att stroferna inte enbart är tryckta i svart på vitt – han har därtill använt röd tryckfärg, vilket är mycket tidigt om man beaktar att rött förekommer först från och med 1720-talet i andra gratulationsdikter i denna kategori och i postulatsgratulationer.

På Nikolausdagen den 6 december 1683 fick den kunglige boktryckaren Niclas Wankijf en namnsdagslyckönskan av sina tre gesäller, där det verkligen inte skräds på orden för att beskriva fientligheten mot honom. Sym-

bolen för hans motståndare är Momus, hånets och tadlets personifikation i den grekiska mytologin, som alltid hittar fel i andras arbete. Stroferna som skildrar avund, elakhet och hat mot Wankijf alternerar genom hela dikten med strofer som framhäver hans goda egenskaper och färdigheter. Hans meriter symboliseras av en evigt grön palmkvist, hans hederlighet lyser som det himmelska ljuset och även i sitt arbete är han ett ärligt, fosterländskt ljus som lyser klart. Gesällerna betonade sin husbondes namn också med visuella grepp. På den översta raden i ettbladstrycket finns orden "Nahmens Würde", som i övrigt är satt på normalt vis i frakturstil, men ordens första bokstäver N och W är satta i antikva. Dikttexten är i en spalt och på båda sidor om den reser sig små pelare satta av typografiska ornament. På toppen av båda pelarna finns bokstäverna N. W. inramade av ornament. De tre gesällerna som lyckönskade Wankijf var tyska, vilket de framhöll med orden "Drey von Teutscher Nation".²²¹

Gratulanterna har velat framhäva namnsdagsbarnets förnamn genom att sätta det med så stora bokstäver som möjligt. Bokstävernans ojämnhet visar att boktryckeriet inte hade så stora antikvaversaler gjutna i metall som gesällerna hade önskat, och i brist på sådana har man skurit typer i trä.

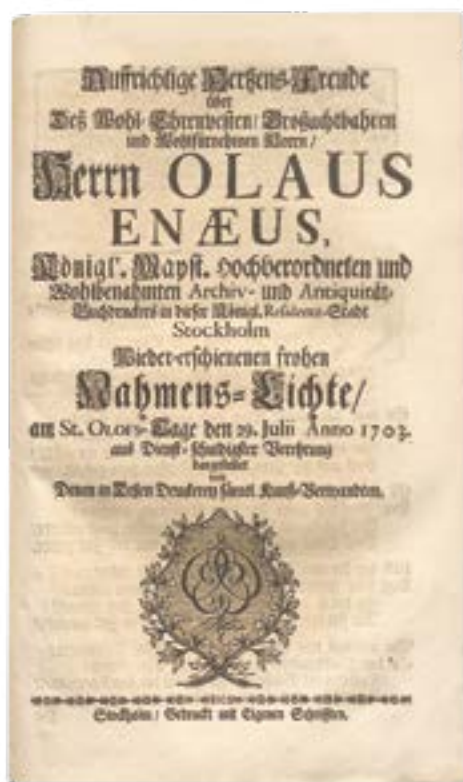
Henrich Keyser den yngre var säkert en av dem som avundades och förömläpade Wankijf. Han hade anhållit om att bli kunglig boktryckare efter Hantsch död, men den statusen med tillhörande rättigheter och skyldigheter gick till Wankijf. Wankijf var även en av de boktryckare som 1670 hade undertecknat en skrivelse riktad till rikskanslern, i vilken de krävde att Keyser inte skulle ges rättigheter som boktryckare eftersom han inte hade fått den lära som krävdes för yrket. Tvisterna och slitningarna dem emellan blossade upp igen även senare.

Den tredje av dessa tidigaste namnsdagsgratulationer är *Auffrichtige Hertzens-Freude* skriven 1703 till Antikvitetsarkivets boktryckare Olaus Enæus. Lyckönskningsdikten publicerad av gesällerna vid hans boktryckeri innehåller inte någon tillstymmelse till negativa ord. Den lovordar inte bara boktryckarkonsten och mottagarens yrkeskunskap, utan också rikets anda och Nordstjärnas glans, folkets tapperhet och den ärorika kungen; den skrevs ju mitt under den segerrika perioden av stora nordiska kriget.

Även detta tryckalster kan ändå ge antydningar om vissa personliga relationer. På titelsidan finns en vinjett omgiven av blommande grenar och linjedekor av symmetriska bågar i mitten. Dess betydelse framträder vid närmare betraktande: det är boktryckare Olaus Enæus spegelmonogram. Det är alltså fråga om ett elegant boktryckarmärke eller boktryckeriets sig-

net, beroende på hur man vill uttrycka det. Samma person har även gjort den stora vinjetten med växtmotiv i slutet av skriften (bilderna nedan).

Min bedömning är att dessa inte har tryckts på sedvanligt sätt med träsnitt, utan boktryckarmärket och vinjetten med sina precisa linjer och skarpt detaljerade mönster måste ha gjorts som metallsnitt. En person som kunde göra sådant stod Enæus nära, nämnde Johan Peringskiöld, Antikvitetsarkivets sekreterare och arkivarie och känd som en skicklig tecknare, träsnidare och koppargravör. Enæus boktryckeri hade blivit Antikvitetsarkivets boktryckeri 1700. Redan samma år trycktes det vid hans boktryckeri till fyra gesäller en gemensam postulatsgratulation i patentfolio som pryds av ett överstycke med inplacerat boktryckarvapen, signerat IP. Det är möjligt att Peringskiöld står bakom dekoren också i namnsdagslyckönskningen till Enæus.

En tysk namnsdagsgratulation till Olaus Enæus 1703 från hans gesäller, utsmyckad med hans boktryckarmärke och en av hans vinjetter, antagligen tryckta med metallsnitt i högtryck.

DIKTER TILL J. H. WERNER OCH HANS HUSTRU

Källmaterialet för denna studie ger intrycket att namnsdagsgratulationerna gavs inom familjekretsen eller den välbekanta arbetsgemenskapen. Flest namnsdagsdikter har jag hittat tillägnade Johan Henrich Werner. Personalen vid hans boktryckerier i såväl Stockholm som Uppsala har uppvaktat honom med namnsdags- och midsommarhälsningar. Dikterna är från åren 1720–1726. Det trycktes även namnsdagsgratulationer till hans första hustru Catharina Dahlstedt och hans andra hustru Catharina Maria Stierncrona. Jag har inkluderat dem i min analys eftersom de förmedlar en bild av relationen mellan boktryckeriernas personal och ägare.

I boktryckaren Tobias Bergmans gratulationsdikt *Midsommars-Krants* finns information också om författaren: ”Uti deß Tryckeri/ som nu all högst florerar, Har jag i tjugo åhr min flit och tjenst anlagt.”²²² Ända sedan barndomsåren har han inte alls kunnat använda sin tid på annat än att trycka, säger han, och därpå följande strof tyder på att Werner var hans husbonde redan under lärlingsåren:

Den tid I Edert Tryck och Hus jag härtills har/
Framlefwat jag tilstår mig ägt till god förtäring/
Ett tarftigt uppehåll til kläder spis och näring
Och tror at Herr *Patron* än blir mig som en Far.

Året därpå gratulerades Werner av hela personalen vid det kungliga boktryckeriet med ett ettbladstryck där det inte knusslades med den röda färgen. Versradernas första bokstäver bildar namnet JOHANNES H WERNER, det utgör alltså ett akrostikon (bild s. 114). I dikten uppmärksammas också hans hustru Catharina Dahlstedt som var boktryckare Georg Hantsch dotterdotter. På hösten fick hon motta en alldeles egen namnsdagsgratulation och också i den bildar radernas första bokstäver mottagarens namn. Även i övrigt är tryckalstret till det yttre lika imponerande som gratulationen till Werner. Hustruns gratulanter var inte bara de anställda vid Werners boktryckeri – lyckönskan framfördes rentav i hela Boktryckar-Societetens namn:

Ty som EDER Dygd är fager/
Skall Ert rena Namn med Lager
Ärligt ges af Hörsamhet/
Af vår hela *Societet*.²²³

Ett fel hade dock insmugit sig i publikationen till hustrun: det sägs i den att Catharina Dahlstedt firade namnsdag den 25 oktober. I följande års gratulation är datumet det korrekta, 25 november. Den var skriven av J. Wankijf, sannolikt Niclas Wankijfs son, som därmed verkar ha gått i sin fars fotspår. Unge Wankijf har komponerat sin dikt som akrostikon så att den första bokstaven i varje strof bildar namnsdagsbarnets namn och den första bokstaven i strofernas tredje versrader hennes mans namn. Bokstavslekar i lyckönskningar blev en veritabel tradition bland Werners anställda. Kännetecknande för namnsdagsgratulationerna tillägnade honom är att midsommarens natur prisas. I en gratulation tryckt i Uppsala 1725 berättas att namnsdagen firades med en sommarutflykt till Skokloster och enligt en annan dikt har Werner uttryckt åsikten att Johannedagen alltid skall vara en ledig dag.

År 1726 trycktes två namnsdagsgratulationer till Werner. Den ena, *Wördsam Fägnad*, var ”af Samtelige det Kongl. Boktryckerietz Ledamöter i Stockholm”. På titelbladet till den andra dikten, *En Grönskande Midsommars-Crantz*, står det att läsa att ”festkransen” har bundits av alla anställda vid Werners boktryckeri på Norrmalm: ”Sammanflätad af Dess Officinens samtelige Ledamöter på Norre Malm”.²²⁴ Den första dikten är relativt kort och i viss mån formell, medan den senare är en översvallande hyllning till midsommarens fågling. Människor, fåglar, fiskar och andra djur, myggor icke att förglömma, njuter av försommarens grönska, var och en på sitt sätt. I dikten figurerar också vårens, blommornas, sädens, morgonrodnadens och de lärdas gudar och beskyddare samt ytterligare några av gudagestalterna i antikens mytologi, och naturligtvis hyllas Johannes Döparen. På sedvanligt vis lovordas husbondens dygder och han önskas allt gott:

På JOHANNIS wackra Dag
Hör man sig helt hurtigt gläda/
Och med önske-rop upqwäda
Sin *Patron* til wälbehag/
Ströda Frucht och *Amaranther*
The/ Herr WERNERS Konst-Förwanter

Som thes Nya Tryck bebo/
Och betyga så sin tro:

Johan Henrich Werners Dag wi wördsamt prisa/
Om vår macht som wiljan wor thet rätt at wisa/
Hade wi wäl delat fram den skönsta Lager/
Alt hwad mer/ som tiente til den Dag så fager:
Nu doch likwäl af vår plicht wi här framträda
Hela Nya Tryckets Folck och gladligt qwäda
Ehr Herr *Directeur* til dienst och Namne-Heder
Nya Trycket Edart lof af tro utbreder:
Icke will thet at theß plicht then Dag skal fela.
Chloris med sin Blomster pracht then Dag förgyller;
Hela *Muse Sång-Chor* then dagen hyller;
Wackra kön the gå i dantz then sköna Dagen;
Echo delar lifligt! Skall ur Skog och Hagen;
Roligt är nu öfwer alt på Land och Städer/
När JOHANNIS DAG begås/ sig hwar man gläder:
Efwen wi och fägn oss i Nya Trycke
Ropa: *Vivat Herr Patron!* Ske Namne-Lycka!!!

I festyrkan har en rad blivit osatt och därför saknas förnamnets R i akrostikonet.

Diktens ska inte tolkas så att Werner i detta skede skulle ha inrättat ännu ett nytt boktryckeri. Sitt privata boktryckeri hade han grundat mycket tidigare, men uppenbarligen har det år efter år kallats Nya tryckeriet till skillnad från det gamla kungliga boktryckeriet, vars verksamhet fortsatte i lokalerna som övertagits av Wankijf på Helgeandsholmen intill Norrbron.²²⁵

Överlag förmedlas intrycket att relationerna mellan boktryckaren och hans sättare och tryckare var åtminstone relativt goda. Om det vittnar det faktum att de upprepade gånger hyllar sin husbonde och ville åstadkomma något roligt, samt att de uppmärksammar boktryckarens hustru också i en annan roll än brudens eller änkans.

Catharina Dahlstedt dog 1729. Tre år senare gifte sig Werner med 27-åriga Catharina Maria Stierncrona som förmodligen blev den över 80 år gamla boktryckarens ömsinta vårdare. Viljan till omsorg kan antas ha varit ömsesidig. I pseudonymen J. H.:s bröllopsdikt *Fägne-Skrift* berättas att bruden tidigt hade blivit faderlös och hennes farbror hade tagit hand

om sin döda brors hustru och barn. Werner kan ge bruden det hon saknade, en faders famn.²²⁶ Paret fick motta åtminstone sju tryckta bröllopsgratulationer vars innehåll och stil varierar från allvarsamma till glada, men inte en enda av dem förefaller vara skriven eller beställd av boktryckeriets anställda. Under de följande åren uppvaktade de Catharina Stierncrona med åtminstone tre tryckta lyckönskningar på hennes namnsdag.

I 1600-talets Tyskland var bindebrev populära namnsdagshälsningar, ofta i form av konstfärdigt klippta och dekorerade papper och text i diktform, och denna hävd hämtades också till Sverige. Uttrycken bindebrev och bindeband hade även symboliska betydelser som uttryckte vänskaps- eller kärleksband.²²⁷ Enligt den tyska traditionen var bindebrev i diktform särskildt vanliga i namnsdagsgratulationer skrivna till tyskfödda boktryckare och deras anhöriga också i Sverige. Uttryck som hänvisar till speciella band finns också i en namnsdagsgratulation riktad till Catharina Maria Stierncrona 1733. Här följer två strofer från den:

Hör mig nu/ Wälborne FRU/
På Ehr Namns-Dag Ehr at binda
Med en mycket swager linda
Driftar sig min ringhet nu;
Om I ej om Bandet tycken/
Kunnen I i tusend stycken/
Rifwa thet/ ty thetta märck/
Bandet är man Pappers Wärck.

Dock min FRU Hon är för from/
Uti Dygder alt för wichtig/
Alt för Ädel och uprichtig/
At hwad af godthjerta kom
Anse med så omildt öga;
Nej/ fast rimmen löpa tröga
Jag dock wet FRUENS milda hand
Uptar wäl mitt Pappers Band.²²⁸

Dikten är skriven av Constantin Pellegrin som var gesäll vid Werners boktryckeri och som enligt egen uppgift hade arbetat där i hela nio år. Otvivelaktigt har han också själv satt och kanske även tryckt sin dikt, där röd tilläggsfärg har använts på varje sida. I slutet av dikten finns en vin-

jett med lövruskor som omger en stjärna och tre kronor – ett särdeles lämpligt motiv i en dikt tillägnad fru Stierncrona (bild s. 119). Förebilden är uppenbart en vinjett skuren av J. E. Balduin, den pryddes bland annat titelbladet i provtrycket av den första delen av Erich Dahlbergs verk *Suecia Antiqua et hodierna*, som trycktes 1694 vid Burchardis boktryckeri och även senare ingick i tryckeriets produktion.²²⁹ Sedermera övergick vinjetten till J. L. Horrns boktryckeri där den användes ännu åtminstone i det ovannämnda verket av Rüdling som utkom 1740.

Bandtemat användes också i namnsdagsgratulationen som Catharina Maria Stierncrona fick 1734, bland annat i dessa rader: "At nu min ringa hand tiltrot sig hop at linda / Et band hwarmed ja törs så Ädelt namn at binda."²³⁰ Liknande element finns i en namnsdagsgratulation till henne tre år senare, men nu är hon änka och boktryckeriets ägare. Därför uppträder författaren inte längre i jag-form, utan det han vill säga uttrycker han som "våra" ord och tankar. Bandet mellan "oss" och patronessan som förlorat sin man finns med i en eller annan form i nästan varje strof. Den andra strofen lyder så här:

Wälborna Fru/ som har af denna Dagen Namn/
 Som nu af solens arm är tagen uti famn:
 Förlåt at äfwen wij oß denna Dag infinna/
 Och Frun med wördnads Band/ af trogna händer/ binna
 Det gamla bruket/ til att binda en med Band/
 Förbinder äfwen oß med Band att komma fram.²³¹

I och med att Catharina Maria Stierncrona blev bokbinderiets ägare blev bandet mellan henne och gesällerna mer formellt. Den nya livssituationen avspeglas i diktens innehåll, men framför allt beskriver dess inledande versrad "Wälkommen liufwa Sol/ som klarnar up i Dag" en väldigt ljus stämning. Den passar inte riktigt i novembermörkret, men troligen åsyftas att Catharina Marias änkeår var över. Överst på sidan finns ett helt nytt överstycke, mitt i det ett torn, på båda sidor om tornet stjärnor, högst upp en krona och på himlen strålar två solar. Båda ovan nämnda dikter är anonyma, men det är inte uteslutet att även de kom från Pellegrins penna. Dikterna till husfrun var inte hans enda alster.²³²

Boktryckeriet fortsatte i Catharina Maria Stierncronas namn 1738, men dess status som kungligt boktryckeri fick hon inte behålla fastän hon anhöll om det flera gånger.²³³

Backa **W** **R** **U** **S** **h**r önskar jag;
 Räkna många **N** **a** **m** **n** **e** **-** **D** **a** **g** **a** **r**;
 Och at Himlen thet så lagar /
 Dagar all af bästa slag;
 At **S** **h**r Sällhet ständigt grönskar
 Thet af alt sitt Hierta önskar /
 Som i Nie Åhr har gått
 I **S** **h**r **s** **u** **s** / sitt Bröd och sådt!

CONST. PELLEGRIN.

I en namnsdagsgratulation till Catharina Stierncrona 1733
 illustreras hennes namn i vinjetten av en stjärna och tre kronor.

NAMNSDAGSGRATULATIONER TILL J. L. HORRN OCH HANS HUSTRU

Vid midsommar firade även Antikvitetsarkivets boktryckare Johann Laurentz Horrn namnsdag. Åtminstone två namnsdagslyckönskningar tryckta till honom har bevarats, den första från 1725 och den andra från 1736. Också hans hustru Helena In De Betou uppmärksammades på detta sätt åtminstone 1728 och 1736. Alla fyra alster är ettbladstryck av de anställda vid Horrns boktryckeri. De pryds av höga, uppåt smalnande pelare som omslingras av en lagerbladsgirland, och två av dem har också röd tryckfärg. Tryckalstren är exempel på fint arbete av de anställda vid det egna tryckeriet.

Den tidigare lyckönskan till Horrn har ett genomgående religiöst innehåll, men den erinrar också om vinrankorna i hans hemland och berättar om boktryckarens lille son för vilken man sjunger vaggvisor: "Ja wenn diß Festums Jahr wils Gott! erscheinet wieder/ So sing' ein kleiner Sohn JOHANNIS Wiegen-Lieder!!!"²³⁴ Lille Johannes blev med tiden boktryckare vid Västerås gymnasiums boktryckeri (om hans *Sorge-Dikt* till modern, se s. 86). I den andra dikten tillägnad Horrn ges större utrymme åt sommarens grönska och åt mottagaren och hans arbete. Innehållet är i den bemärkelsen konventionellt, men vissa strofer innehåller också information om boktryckeriet:

Undra ei, at wi oß wåga,
Som om Trycket Ert, har ansz
Redligt gie hwad wi ei åga
Er, til wärdig Namne-Kransz:
Ty Ert Nya Tryck thet gör;
At thess FÖRSTLING Er tillhör.

Efter förr then Styhl ei blifwen
Delt i Norden til behag,
Nu må then tå bli utgifwen
På JOHANNIS skönsta Dag,
Och Herr JOHANN HORRN med flit
Hedra, som then skaffat hit.

Tag förthenskull upp med Tycke
Herr PATRON, then Namne-Kransz,
Intet bättre i Ert Trycke
Af thet Nyast som nu fansz;
Låt thet lända til behag,
På Er kära Namne-Dag.²³⁵

Det hade alltså nyligen anskaffats nya stilar till boktryckeriet, sådana som enligt författarna dithills inte hade använts i Norden. Denna gratulationsdikt är det första verk som trycktes med dessa allra nyaste stilar. Utifrån en jämförelse av typografin i tidigare tryck från Horrns tryckeri mellan denna dikt och senare alster kan man dra slutsatsen att nyanskaffningarna har omfattat stora rubrik- och brödtextstilar i fraktur, åtminstone från stor missal till sekunda. Vid sidan av dem användes fortsättningsvis tidigare stilar (bild s. 122).

I lyckönskningarna tryckta till Horrn och hans hustru uppträder gesällerna kollektivt men inte anonymt. I alla fyra tryckta namnsdagsgratulationer till dem som jag sett finns gesällernas namn eller åtminstone deras initialer. Eftersom det finns så få uppgifter om personalen vid äldre boktryckerier, uppger jag namnen och initialerna här:

Till Horrn 1725: N. Libert, J. S. Heintzman, J. K. Kallmeyer, J. Bastman, P.J. Sonne.

Till Helena In De Betou 1728: J. D. W. J. A. S. J. L.
J. H. W. J. R. H.

Till Horrn 1736: Heinrich Joachim Siewers, Joh. Bastman, Pet. Jacob Sonne, Christ. Ludv. Uber, Joh. Gabriel Falck.

Till Helena In De Betou 1736: **Som Sist Uti Boktryckeriet**, alltså S S U B, vilket torde syfta på namnen Siewers, Sonne, Uber och Bastman.

Eventuellt hade Falck gett sig ut på gesällvandring eller bytt boktryckeri mellan midsommar och den sista juli 1736, eftersom han inte längre finns bland fru Helenas gratulanter. I varje fall visar uppgifterna från drygt tio års tid att personalomsättningen var stor. Namnsdagsgratulationen *En wälment Namne-Krantz/ På Jacobi Dag/ 1733* till Jacob Schneidler ger även

En wärdig Hamne-Krans,
 Kongl. Antiquitets- och Archivi-Boktryckaren,
 Den Högachtade Herren,
Serr Johann Laurentz Horn,
 Gadeligen frade En
Sagra Hamne-Skä
 På sitt Gemins Ledske Anders. Må den 24. Juni 1736.
 Weidsommars-Dagen,

Han Dag ej fäst så hårt,
 Com ut ura flamas åt,
 Och är för att öfver, besigt,
 Ditt alla guden här för Guds,
 De JOHANNIS sagra Skä,
 Com ej guden allraakt.

Hela Jorden kändt varit
 Med sin glada Bönstäm: Att;
 Af sin Est sin högt så här,
 Wälska på sin fästa fäst;
 Där och Jorden, högt och,
 De sin fästet alla så.
 Nu ha ut den sin bunt,
 GUD är ut: Med lust och;
 Nöje ha ut glada fäst;
 De JOHANNIS sagra Skä
 Här Patron thet Hammet här/
 Com ej sin fästet alla.
 En fästet Ham, sin högt
 3 fästet, at uten på,
 Som uten, så bunt,
 Den sin HEDER uten på.
 Här Patron of Bunt ut,
 Den en Hammet uten på.
 Lär fästet ut ut glada
 Med en uten uten och fäst,
 Af ut uten fäst uten
 Här Patron, ut fäst, fäst,
 De JOHANNIS sagra Skä
 De sin fästet och fästet.
 Lär ut, at ut ut fäst,
 Com ut fästet fäst, fäst ut,

Rökt ut uten ut ut
 De, ut uten Hamne-Krans:
 De fäst fäst fäst ut ut,
 De fäst fäst fäst ut ut,
 Här sin fäst fäst ut ut,
 De ut fäst ut ut,
 Nu ut ut ut ut ut
 De JOHANNIS sagra Skä,
 De fäst JOHANNIS HORN ut ut
 fäst, sin fäst fäst ut.
 Tag fästet ut ut ut
 Här Patron, thet Hamne-Krans/
 Lär ut ut ut fäst fäst
 De fäst fäst ut ut fäst
 De fäst fäst ut ut,
 De fäst fäst Hamne-Krans.
 Ut ut ut ut ut ut
 3 fäst fäst fäst ut ut
 fäst ut ut, ut ut uten
 fäst ut ut uten ut
 fäst ut uten Hamne-Krans
 De fäst ut ut ut.
 Här sin fäst fäst ut,
 De fäst ut ut ut,
 Och fäst fäst fäst ut ut,
 De fäst fäst ut ut ut:
 De fäst fäst ut ut uten,
 De fäst fäst ut ut fäst:
 De ut ut ut ut ut,
 Com ut uten fäst ut,
 Nu, ut ut, fäst ut fäst,
 De fäst HORN ut ut uten ut,
 De fäst fäst Hamne-Krans
 De ut ut ut fäst!!

Re: 0 0 0

STOCKHOLM, Trykt i Hår Dens Office.

Boktryckeriets nya, stora stilar användes för första gången hos Johann Laurentz Horn i gesällernas namnsdagsgratulation till honom 1736. Gratulanternas namn står ovanför övre bårdbandet av typografiska ornament.

den information om vem som arbetade vid boktryckerieriet. Här anges namnen på gesällerna vid hans tryckeri vid tidpunkten: Jacob Olsen, Gottfried Petermann och Johann Andreas Schultz.

Ett hopp framåt till 1760-talet. Den i Stockholm verksamme Johann Laurentzius Horrens son med samma namn, alltså den lille gossen för vilken det sjöngs vaggvisor 1725, var nu boktryckare vid Västerås gymnasium. I en namnsdagsgratulation tryckt till honom 1764 nämns även nästa generation: "Lilla SONEN, som ock fått Fars och Farfars Namn, alt godt".²³⁶ Även denne lille Johan blev med tiden boktryckare.

TRADITIONERNA FORTSÄTTER

Merckell var en släkt som var verksam vid boktryckerier i det svenska riket i två generationer. Deras namn förekommer bland boktryckare i Stockholm, Åbo, Jönköping och Växjö. Den första i släkten som kom till Sverige var som nämnts Henrich Christopher Merckell. Utgående från det bevarade materialet vet vi att boktryckeriets anställda gratulerade sin husbonde på namnsdagen åtminstone en gång med en dikt och hans styvdotter Christina Wilhelmina Hartwich gjorde det rentav med två gratulationer 1726. Den starka tyska traditionen illustreras av att "bindeband" förekommer i både rubriken och versrader i namnsdagsgratulationen *Binde-Band på Henrichs Dag* som boktryckeriets personal skrev till Merckell 1722:

Doch är vårt upsät ej att knyta Binde Band
At Herr PATRONEN, som af ögne roos må pråla/
Wij har oss aldrig lärdt med smickrand pensel måla
Et Önsknings Band wij gie af hierta/ mun och hand.²³⁷

Den ena av styvdotterns dikter är en veritabel tacksamhetsyttring till Merckell. Hon säger att hennes kropp blivit kraftlös och att hon befunnit sig i stora ekonomiska svårigheter. Hon skulle ha dött om inte Merckell hade gett henne materiellt stöd. Den andra dikten har ett traditionellt innehåll men en ljus ton. Exemplet som finns vid Kungliga biblioteket har dock ett upplysande handskrivet tillägg: "af O. Lindsten". Det var alltså en beställningsdikt.

Efter H. C. Merckells död 1730 övergick rättigheterna för hans boktryckerier i Stockholm och Åbo till änkan Wilhelmina, vars efternamn ibland uppges som In De Betou, ibland som Merckell. Under sin änketid

Första strofen i Fägne Rim i namnsdagsgratulationen till Jacob Merckell från hans gesäller 1753. Det anmärkningsvärda med trycket är att det är så luftigt: sättaren har använt tämligen små bokstäver, lämnat utrymme mellan verserna, i marginalerna och nere på sidan.

fick hon en nyårshälsning av sin faktor Ludwig August Immig, där denne nämner om de sorger och svårigheter som hans arbetsgivare drabbats av, men även att hon klarar dem med hjälp av sin tro. Dessa tryck är dekorerade med träsnitt som i tiden hade tillhört Johan Gezelius boktryckeri i Åbo och därefter övergått till Merckells boktryckeri i Stockholm. Jacob Merckell blev ägare till Merckells tryckeri i Stockholm efter sin mor och även han har tillägnats en namnsdagsgratulation, *Fägne-Rim* (1753), av sin personal i boktryckeriet. Den korta diktens två strofer är luftigt satta på två sidor (se bild ovan).

Den sista av materialets tyska namnsdagsgratulationer är tryckt i Skara 1755 till boktryckare Möllers änka, i vars ägo boktryckeriet hade övergått. I dikten av gesällerna har en strof tillägnats vart och ett av arbetsgivarens tre förnamn. Detta var möjligt eftersom alla tre namnsdagar inföll under samma vecka: *An dem Erfreulichen Namens-Feste der Wohledlen und Hochachtbahren Frauen, Frau Catarinæ Elisabethæ Coecilæ von Cölln, welches den 19, 22 und 25sten Nov. im Jahre 1755. högst vergnügt gefeiert wurde [...]*.²³⁸

NYA BIDRAG TILL PERSONHISTORIA

Mitt forskningsmaterial har visat att persondikterna kan förmedla mer information om mottagarnas olika livsskeden än enbart datum för en ceremoni, i synnerhet om man kan hitta flera tillfällesdikter till en mottagare eller mottagarens anhöriga från olika tidpunkter och göra en närläsning av innehållet. På det sättet har jag utöver uppgifter om vissa boktryckares vardag och fest även fått kunskap om deras brokiga och ibland tragiska livsöden. En hel del gamla officiella och privata källuppgifter har inte bevarats till våra dagar eller är mer eller mindre bristfälliga, men tillfällesdikterna kan ge kännedom om nya detaljer i boktryckarnas personhistoria. Det har även framkommit fakta som visar att en del tidigare uppgifter i boktryckarnas historieskrivning har varit felaktiga.

HANTSCH, WANKIJF OCH DERAS MARIA

Kriget mellan Sverige och Danmark-Norge avslutades genom freden i Roskilde 1658 då områden som tillhört Danmark avträdde till Sverige. I slutet av följande år meddelade Karl X Gustav i ett tyskspråkigt brev till boktryckare Georg Hantsch²³⁹ vid Sorø Akademi sin nådiga önskan att Hantsch skulle flytta sitt boktryckeri från Sorø till Skåne som nu tillhörde Sverige, vilket också skedde. Hantsch valde Malmö som sin nya hemstad och där tryckte han bland annat likpredikan med anledning av kungens död 1660. Tre år därefter flyttade han med sitt boktryckeri till Lund och 1665 vidare till Stockholm där han fick titeln kunglig boktryckare.²⁴⁰ Han dog i juli 1668 och efterlämnade änkan Maria Matras. Det anses sannolikt att hennes far var fransmannen Daniel Matras, lärare i franska vid Sorø Akademi. Christoph Hering vid tyska församlingen i Stockholm var en

flitig författare av tillfällesdikter och med anledning av Hantsch död skrev han en sorgedikt med tröstens ord även till boktryckarens änka.

I egenskap av boktryckeriets ägare tog änkan Maria redan i detta skede en aktiv roll som ledare av verksamheten. Det synligaste exemplet på det torde vara de samlade texterna av Georg Stiernhielm med titeln *Musæ Suethizantes, Thet är Sång-Gudinns/ Nu först lärande Dichta och Spela på Swenska/ Tedde i någre små Werk och Dichter*, en över hundrasidig publikation i kvarto som änkan bekostade och utgav redan 1668.

När änkeåret var till ända gifte sig Maria Matras med Niclas Wankijf. Wankijf var född i Skåne, men enligt Hering hade han utbildat sig till sättare och tryckare hos Hantsch såsom han skrivit i sin bröllopsgratulation till brudparet (se nedan). Per Johnson har däremot antagit att Wankijf hade varit i boktryckarlära i Köpenhamn och att han hade arbetat vid Georg Hantsch boktryckeri redan i Lund. Enligt Johnson blev Wankijf med tiden en tämligen viktig borgare i Stockholm.²⁴¹ Henrik Keyser II påstod för sin del, efter att ha kommit i gräl med Wankijf och vissa andra boktryckare, att Wankijf hade lyckats bli boktryckare fastän han bara hade lärt sig yrket under en kort vistelse i Hamburg.²⁴²

Brudparet fick en bröllopsgratulation i diktform bland annat av Christoph Hering (bild s. 128).²⁴³ Några verser i dikten lyder:

Wankijff der liebe Freund/ den Euer sel'ger Man
Die Druck- und Setzer-Kunst gelernet und nun kan
Bestehen in der Kunst/
Vertritt des Lehrers Stelle
Und wird durchs Höchsten Gunst
Nun Ewer Eh-Geselle.

Verserna antyder att Wankijf hade lärt sig sin boktryckarkonst av Marias saligen avlidne man Georg Hantsch. Nu träder han in i sin företrädares ställning och som "den högsta gunsten" blir han äktenskapsgesäll.

Betydligt större nyhetsvärde har dock stroferna om rikskansler Magnus Gabriel De la Gardie. Följande verser om honom riktas inledningsvis till bruden och därefter till brudparet gemensamt:

Ihr habet es (nechst Gott) der großen Ehren Kertz
Dem Herren Cantzeler zu dancken/ der sein Hertz

Euch in den Witwen standt/
In euer Noht und Leyden/
Als Vater/ zugewandt/
Und hülfft Euch noch in Freuden.
Er siehet gnädig an Euch Beyden/ wen Er heüt
die Wirtschafft richtet auß/ und schaffet/ daß Ihr seyd
Recht Väterlich versehen:

Brudparet har att tacka kansler De la Gardie som hade varit ett faderligt stöd för änkan såväl i hennes nöd och sorg som i hennes glädje. Och diktaren fortsätter: han är nådefull mot er båda, och i dag ansvarar han för ert välstånd med faderlig omsorg.

Varför bar då rikskansler Magnus De la Gardie sådan omsorg om änkan och hennes framtid?

De la Gardie hade hört till Karl X Gustavs närmaste krets. Han var gift med kungens syster Maria Eufrosyne, och i enlighet med kungens testamente var han även medlem i Karl XI:s förmyndarregering. I ett brev daterat några månader före Wankijfs och Maria Matras bröllop beviljade den 14-årige regenten Niclas Wankijf rättigheter som kunglig boktryckare. Han motiverade sitt beslut inte bara med Wankijfs goda yrkeskunskaper, utan ”serdeles derfore at han är sinnat at inlåta sigh uthi äktenskap medh framledne Georg Hantsches efterlätne Enckia”.²⁴⁴

Den kungliga boktryckarens förmåner var bland annat en fast årslön, skattefrihet och gratis bostad i kronans stenhus beläget på Norrbro mitt emot hovstallet. Kungliga boktryckeriet fanns i samma hus. Med vissa undantag hade denna boktryckare även ensamrätt att trycka och för egen räkning sälja offentliga dokument undertecknade av kungen, som lagar, förordningar, befallningar och kungörelser, även om det fanns andra som försökte tränga in på samma marknad med olovliga eftertryck.²⁴⁵ Det finns ingen anledning att betvivla att det var kanslern som hade styrt den unge regenten i önskad riktning. Beviljandet kan också betraktas som en hyllning till den döde kungen som hade inbjudit Hantsch till boktryckare i Sverige. Omsorgen om boktryckarens änka hörde på sätt och vis till detta kungliga åtagande som De la Gardie fullföljde.

Wankijfs och Maria Matras bröllop hölls på Jakobsdagen den 25 juli 1669. Bröllopets datum var säkert inte en slump, eftersom fadern till brudparets beskyddare var marskalk Jacob De la Gardie. Och inte nog med det. Det framgår av Heringss dikt att paret vigdes på Jacobsdal, slottet som

Ehren-Reime

Bei sonderlich Gnädiger Auf-Steuer
Der Königl. Mayt: in Schweden wolbestalteter Buch-
drucker alhier in Stockholm /
Der Ehren-Veste und Wohlgeachtet

NICOLAUS WANKIF

Als Bräutigam

Sich mit
Der viel Ehe und Tugenderreichen Frauwen

MARIA MATRAS,

Carl. Georg. Hansschens / Königl. Schwedisch. Buchdruckers
hinterlassenen Wittwen /

Als Braut,

In Jacobs Thel öffentlich trauen ließ.

Am Tage Jacobs
öffentlich angetragen von
Christoph Hering / C. S. G.

Gedruckt im Jahr 1669.

Niclas Wankijfs och Maria Matras bröllop firades på Magnus De la Gardies slott Jacobsdal 1669. Brudparet fick motta flera gratulationsdikter, detta tryckalster innehåller "hand i hand"-motivet.

Jacob De la Gardie lät bygga. Ungefär tjugo år tidigare hade drottning Kristinas kröningsprocession inletts på samma slott (senare Ulriksdal).

Brudparet fick motta ytterligare två gratulationsdikter. Åtminstone den ena av dem hade skrivits och tryckts före bröllopet.²⁴⁶ Första sidan upptas av en inledning på prosa till det högt ärade brudparet, där författaren berättar att han har ombetts skriva en dikt, vilket han gärna har velat göra. Han fortsätter med att beskriva varför han valt den skämtsamma stilen i sin dikt: en sådan stil hade passat de antika författarna Cato och Herakleitos som han säger sig värdesätta. Det ingår också i naturens språk att "Hwar ock en som liflig är/ Har til lust och skämt begär". Underskriften lyder "Det hederwärde Brudfolckets Tjänstwilligste Myrtillo af Bärge". Pseudonymen Myrtillus af Bärge som Samuel Columbus ofta använde passar in i såväl antikens som bröllopfestens anda.²⁴⁷ Myrtillus hänvisar till städsegrön myrten, av vilken man brukar binda brudkransar och som de gamla grekerna hade helgat åt Afrodite, kärlekens och skönhetens gudinna.

Dikten som börjar på följande sida föregås av följande information: "Wärsse-Måttet är Jambiskt/ en Stafwelse stackot/ den andre lång. Werssen fjorton stafelig/ Hwarföre kan han ock siungas såsom: Er setz das Gläselein an dem Mund/ etc." Diktens strofer framfördes förmodligen inte enbart av en person på bröllopfesten. Man kan anta att gästerna fick de tryckta arken i sin hand samma dag och att slottssalen ekade av deras glada sång, som inte räddes att beskriva erotisk njutning:

At trycka wackra Kopparstycken/ Böcker stor'och små/
Är iu en loflig ting/ män mera/ när som två och två/
I Kärligheter förena sig/ ock äntlig trycka få/
At Kropp ock sinnes Belåten med Lust ock Siäl upstå.

LARS WALL – EN FAKTOR OCH EN BOKTRYCKARE

Gravdikterna skildrar inte bara den väntade eller oväntade döden, den avlidnas färdigheter, dygder och kommande liv i himlens glädje. Vissa dikter ger också information om boktryckarnas jordeliv.

Den stockholmska boktryckaren Lars Wall dog 1691 i den unga åldern av 34 år, sägs det på titelsidan till minnesdikten *Skyldigt Äre-Minne* tillägnad honom.²⁴⁸ Wall var alltså född 1657. I dikten kan vi läsa att han ända sedan ungdomen hade lidit av smärtor och att han var kroppsligt svag:

God Läkedom här mot/
 Hos lärde Männ du sökte;
 Männ fann dåkk ingen Bot/
 Som Hälsan din förökte.
 Så will Gudh låta se/
 Sig bäste Läkar wara/
 Siälw *præscriptioner* gie/
 Af Orden sin så klara:
 Åkk Menniskian blifwa kwitt/
 Alt Wërlds Beswär och Möda/
 Mä d Twång i Köttet sitt/
 Åkk Wërldslig Plågor snöda.

Dikten är anonym, men ger ett intryck av att vara skriven av en person som stod Wall nära. Författaren beskriver hur den döende sin sista dag i livet tog emot det heliga sakramentet, knäppte händerna och bad Gud att lindra smärtorna. Det är som om skribenten själv hade varit närvarande och bevittnat situationen. Lars Wall begravdes på Katarina kyrkogård. Diktaren kan eventuellt ha varit präst i församlingen.

Bland publikationer från Walls boktryckeri finns några träsnittsvinjetter med hans egen signering L. W. En av vinjetterna föreställer en döds-skalle omgiven av en krans och med året 1691.²⁴⁹ Man får intrycket att Wall gjorde vinjetten i väntan på sin egen död.

Klemming uppger att Lars Hansson Wall var Keyser den yngres faktor 1663 och den som skulle göra sin arbetsgivare till en duglig boktryckare. Detta stämmer. Felaktig är däremot Klemmings information om att denne Lars Hansson Wall grundade ett eget boktryckeri 1688 som var verksamt i hans namn till dennes död, som han förmodar inträffade 1692. Därefter skulle boktryckeriet ha varit i änkas namn till 1694 och samma år övergått till Olaus Enæus. Uppgifterna har traderats i många andra bokhistoriska publikationer.²⁵⁰

Dessa felaktiga uppgifter kan nu korrigeras och kompletteras. Lars Hansson Wall som var faktor hos Keyser dog nämligen 1679, vilket framkommer i en minnesdikt till honom av Eric Wennæsius. Den finns veterligen bevarad bara i manuskriptform och Klemming kände inte till den.²⁵¹ Den Lars Wall som dog ung 1691 grundade inte heller sitt boktryckeri 1688: det gav ut skrifter redan 1686.²⁵² I februari det året fördes också diskussioner i Uppsala om huruvida han hade ett så välutrustat tryckeri att

han kunde kallas till boktryckare.²⁵³ Av ett avtal fastställt i oktober 1685 framgår att Wall tog ryttmästare Jacob Jonsson Cöpings son som lärning för en lärotid på fyra år, och av ett genmäle som Wall skrev i november 1687, på grund av en tvist i frågan, framgår att han undervisat pojken i två år.²⁵⁴

Jag har inte sett att den förstnämnda Lars Wall, som dog ung, någonsin skulle ha använt patronym. Det saknas alltså uppgifter som skulle hjälpa oss att komma hans far på spåren. I uppgifterna om tryckplats i alstren från hans boktryckeri förekommer hans namn alltid i den korta formen Lars Wall, alternativt Laurentius Wall främst i publikationer på tyska och latin. Högst sannolikt var han den samme Lars L. Wall som var en av de fyra gesäller som postulerades i Stockholm 1681 och som Eric Wennæsius gratulerade med en dikt (se s. 36). Lars Larsson Wall, född 1657, skulle alltså ha varit ungefär 24 år när han fick gesällvärdighet.

Klemming tycks inte heller ha känt till namnet på Lars Larsson Walls änka, men hennes namn framgår av en bröllopsgratulation till boktryckare Olaus Enæus och hans brud Maria Gusselia som gifte sig i maj 1696. På titelbladet till den anonyma dikten *Was Gott beschehrt/ bleibt ungewehrt* kan man läsa att den högt ärade och dygdiga fru Maria Gusselia var den saligen bortgångne boktryckaren Laurentius Walls änka.²⁵⁵

Kyrkböckerna i Västerås vet berätta att Maria, dotter till Västerås domkapitels kursor Benedictus (Bengt) Gusselius och hans fru Anna Berndt, vigdes med boktryckargesällen Lars LS Wald (Lars Larsson Wall) i maj 1682.²⁵⁶ Denna källa talar inte om vid vilket boktryckeri brudgummen då arbetade. Boethius Hagens boktryckeri i Västerås kan vara ett beaktansvärt alternativ, men Lars Larsson Walls liv i övrigt tycks ha varit koncentrerat till Stockholm. Redan 1683 lät han där trycka andaktsboken *Kärna utaf alla böner*, en av flera svenska översättningar av Caspar Neumanns bönebok *Kern aller Gebethe* som utkom ungefär samtidigt.²⁵⁷

Utgående från uppgifter i persondikterna kan jag sammanfattningsvis konstatera att Lars Wall (Lars L. Wall/Lars Larsson Wall/Lars Larsson Wald) som föddes 1657, postulerades 1681 och gifte sig året därpå, sannolikt grundade sitt boktryckeri 1685 och dog 1691, inte är samma person som Lars Hansson Wall som var Keyser II:s faktor från 1663. Däremot är det möjligt att det är fråga om far och son. Det är också möjligt att Lars Larsson Wall var bror till Johan Larsson Wall som var boktryckare vid Åbo akademi 1680–1710. Också Johan Larsson Wall använde ofta namnformen Wald. I varje fall hade de någon form av förbindelse. Senast från 1689 finns

det i boktryckare Lars Walls tryckalster åtminstone tre träsnittsinitialer som tidigare hade tillhört utrustningen vid Åbo akademis boktryckeri.²⁵⁸

Efter Lars Walls död 1691 fortsatte verksamheten vid hans boktryckeri i änkan Maria Gusselias namn. Det saknas uppgifter om faktorer, men förmodligen övergick Olaus Enæus till hennes boktryckeri 1694 från sin tidigare arbetsplats vid Wankijfs änkas boktryckeri.²⁵⁹ Enligt Klemming skulle Enæus ha blivit vigd med Maria Gusselia samma år, men äktenskapet blev aktuellt först ett par år senare. I en bröllopsgratulation till paret, skriven av pseudonymen "En god vän", sägs att brudgummen hade fått lida av kärlekslängtan och trånsjuka i många år. Under tiden hade hans blivande hustru lärt sig så mycket om boktryckeriets verksamhet att hon vid behov kunde hjälpa sin man:

Sie weiß mit Druckerey sehr fertig umbzugehen/
Indem Sie lange Jahr dis Werck getrieben hat/
Sie kann in Eurer Müh Euch treflich wohl beystehen/
Und geben wenn es Noht im Hause Raht und Taht.²⁶⁰

TVISTER MELLAN BOKTRYCKARE

David Kämpe och Niclas Broman postulerades 1679, såsom ovan beskrivits (s. 33). Ceremonierna hölls den 5 januari. Stroferna i den tidigare citerade gratulationsdikten till dem innehåller en dold hänvisning till en episod som vid den tidpunkten var mycket aktuell i Sveriges boktryckerikretsar:

- R. Jag kommer som iag saa från Stockholm denne gång
Och för tig hälsning fram från Kesarn och Swenbång
E. Hur ståret til med dem/ hwad hafwa de beställa?
Arbeta/ som är waant? Än huru är Pälla?
R. Arbeta må du troo: det blir och Postulat
Wijd Trettondagz tijd/ på store Kramefaat.
E. Gutzmenting hwad jag hör! Ha de sigh nu förena?

Vad är det jag hör! Har de försonats? undrar Eskil när han får inbjudan till postulatet från Keyser och hans gesäll.

Låt oss backa lite i tiden. Den tyske boktryckaren Heinrich Keyser hade kommit till Stockholm 1633, inviterad av kungen. Hans boktryckeri hade

inlett sin verksamhet samma år och några år senare fick han titeln kunglig boktryckare. Han var den förste av tre boktryckare i Sverige som bar samma namn. I svenskspråkiga publikationer och dokument skrevs hans förnamn vanligen i formen Henrich.²⁶¹ Han dog 1663 och boktryckeriet ärvdes av hans änka och son. Den unge Henrich Keyser var dock inte boktryckare utan bokbindare. Yrket hade han lärt sig hos Åbo akademis bokbindare Friedrich Elers 1654–1659. Efter återkomsten till Stockholm arbetade han som bokbindare vid sin fars boktryckeri och efter dennes död hos modern – trots att han inte hade avlagt mästerprovet för bokbindare. Detta väckte rabalder bland de övriga bokbindarna i Stockholm och av bokbindarämbetet dömdes han till böter. I slutet av 1664 presenterade Keyser slutligen sitt mästerprov och erhöll sitt mästARBREV. Efter moderns död 1670 övergick boktryckeriet helt i hans ägo.²⁶²

Eftersom Keyser den yngre inte var utbildad boktryckare leddes verksamheten vid hans ärvda boktryckeri av faktor Lars Hansson Wall, som hade arbetat där redan under Keyser den äldres tid. Sonen ville dock själv bli föreståndare för boktryckeriet, vilket upprörde andra boktryckare och även Keysers egna gesäller. Det var inte så det skulle gå till: för att bli boktryckare måste man lära sig yrket och få boktryckarrättigheter enligt den traditionella sedvanerätten. Det ärvda boktryckeriet kunde fortsätta i Keyserns namn endast under förutsättning att en yrkeskunnig faktor ansvarade för verksamheten.²⁶³

Keyser stod för följande drag: Han reste till Hamburg för att undersöka sina möjligheter att där få status som boktryckargesäll. Boktryckarsällskapet i Hamburg lovade att Keyser skulle få idka yrket som boktryckare efter en ettårig lärotid på följande villkor: 1) Han skulle anställa en tysk gesäll vid sitt boktryckeri som skulle undervisa honom i arbetet i ett års tid. 2) Efter den ettåriga lärotiden skulle han resa till Hamburg för att postuleras. 3) Han skulle förbinda sig att endast anställa tyska gesäller i sin verkstad och i fortsättningen efterleva tyskarnas "Gebrauch".²⁶⁴ Allt detta gav Svenska Boktryckar-Societeten ytterligare orsak att bli förargade och skriva till rikskansler Magnus Gabriel De la Gardie. Inte skulle hamburgarna komma och besluta om boktryckerierna i Sverige! Av brevet framgår att faktor Lars Hansson Wall efter Keysers hemkomst från Hamburg plötsligt hade blivit avskedad och stod utan levebröd för sig och sin familj. Brevet är undertecknat av den kungliga boktryckaren Niclas Wankijf, boktryckaren i Strengnäs, Zacharias Brockenius, samt fyra boktryckargesäller, en av dem Lars Hansson Wall själv.²⁶⁵

I december 1670 gav dock Sveriges kommerskollegium sitt godkännande för ett års lärotid, men konstaterade samtidigt att det vore bättre att Keyser fick sin lära under ledning av sin faktor Lars Hansson Wall. Keyser själv var dock av annan åsikt. Han reste på nytt till Hamburg och återvände i sällskap av två yrkeskunniga gesäller som lärare. Den ena av dem vet vi namnet på, Friedemann Hetstädt (Hetstedt, Hettstädt), och han blev ny faktor istället för Wall.²⁶⁶ De övriga anställda vid boktryckeriet upprördes för att Keyser övergav Wall, som länge hade arbetat för Keyzers far.²⁶⁷

Keyser II fick sitt gesällbrev i Hamburg antingen i slutet av 1671 eller början av 1672, men tvisten som uppstått mellan honom och de övriga boktryckarna i Stockholm krävde ännu långa utredningar. Kungliga kommerskollegiet var fortsättningsvis av den åsikten att Keyser skulle avlägga en ettårig lärotid i Sverige och att den skulle ske under ledning av en svensk boktryckare, helst av hans egen faktor Lars Hansson Wall. Keyzers trätlystnad och lättretlighet förbättrade inte situationen, och först i november 1673 inledde han sin lärotid, som slutligen krympt till ett halvår, vid sitt eget boktryckeri.

Det finns inga exakta uppgifter om hur länge Hetstädt var faktor vid Keyzers boktryckeri. I vissa verk om Tysklands boktryckerihistoria uppges att han var i Stockholm bara under 1671.²⁶⁸ Men 1672 utgav Keyzers boktryckeri på ägarens bekostnad de två manualerna *Ett lyttet Manuale af 22 böcker* och *Ett nytt Manuale af 65 böcker*, båda i litet format men med verkligt omfattande sidantal, där det på titelbladen står att läsa att Hetstädt tryckt dem. I varje fall undertecknades Keyzers tyskspråkiga mästarbrev, daterat den 17 maj 1674, av faktor Lars Hansson Wall och boktryckeriets tre gesäller som hade assisterat honom i utbildningen av principalen. Dessa var Johan Conrad Cramer, Christoph Brendeken och Jacob Rundel.²⁶⁹ Wall var alltså anställd hos Keyser den yngre åtminstone ännu 1674, kanske längre.²⁷⁰

I slutet av 1678 skrev kung Karl XI ett brev till Keyser, där han konstaterade att han lämnat några böcker och skrifter till honom för tryckning och därvid fäst sin nådiga uppmärksamhet vid hans person och han ville även i fortsättningen anlita honom som sin boktryckare. Kungens brev är undertecknat i Ljungby, det vill säga på Nääs säteri i Södermanland, den 29 november 1678.²⁷¹ Det torde ha hunnit fram till Keyser i Stockholm i god tid före julhelgen. Kämpes och Bromans postulat firades på trettondagen. Det förefaller som om författaren till gratulationsdikten tillägnad dessa två, enligt mitt antagande Wennæsius, mellan raderna hade velat föra fram att också Keyser (diktens Kesarn) hade anledning att fira och

att det hade uppstått åtminstone någon slags sänja mellan honom och en av hans gesäller.

Det är möjligt att "svenbängen" som "Kesarn" till Eskils förvåning hade nått endräkt med enligt postulatsdikten kan ha varit Lars Hansson Wall.

Keyser den yngre kallades från 1679 i vissa sammanhang även kunglig boktryckare, men den officiella ställningen som kunglig boktryckare med tillhörande rättigheter och skyldigheter innehades av Niclas Wankijf ända tills hans död 1690, och boktryckeriets status var oförändrad också under Wankijfs änkas Maria Matras tid. Efter Wankijfs död anhöll Keyser på nytt om rättigheter som kunglig boktryckare, men fick dem inte den gången heller.²⁷² Han var i varje fall en energisk och idérisk person som utvecklade sitt boktryckeri och bedrev en betydande verksamhet. Han grundade även ett stilgjuteri. Uppenbarligen hade han också själv lärt sig att gjuta typer, även om det är okänt på vilken nivå hans kunskaper i denna konst låg.²⁷³ Också hans son Henrik Keyser III var utbildad inom stilgjuteri, vilket framgår av dennes gravdikt (se s. 106).

Keyser II var inte en man som det var lätt att komma överens med. Ett exempel på det är en mindre smickrande process från 1686. Den fick sin början med postuleringen av två boktryckargesäller, Johann Billingsley som arbetade vid Eberdts boktryckeri och Johan Daniel Springer från Wankijfs tryckeri. Det ursprungliga grälet uppstod kring sedvanerätten i samband med utnämningarna, eller snarare kring att reglerna inte följdes. Skrivelserna och kämnärsrättens protokoll i ärendet visar att bakgrunden också stod att finna i fientligheten mellan Keyser och boktryckarna i Sverige, och framför allt i Keyser beryktade stridslystnad och hänsynslöshet, vilka under årens lopp framkom i de mest olika sammanhang.

Enligt traditionen inbjöds alla medlemmar i Boktryckar-Societeten till postulatsceremonierna och den efterföljande festen. Nu hade dock den tyskfödde Johann Georg Eberdt, den kunglige boktryckaren Niclas Wankijf och fyra tyska gesäller framfört en anhållan till överståthållaren att Keyser inte skulle inbjudas till denna tillställning. Anhållan godkändes inte, men trots det hölls ceremonierna i februari 1686 vid Wankijfs boktryckeri och den efterföljande festen på Wankijfs lantgård utanför Stockholm utan att vare sig Keyser II eller boktryckare Lars Larsson Wall hade fått inbjudan. Keyser fick givetvis veta om händelsen och saken ledde till en utdragen tvist mellan de inblandade och myndigheterna.

Av protokoll från kämnärsrätten daterade i april och juni framgår att orsaken till att inte bjuda Keyser bland annat var att vissa av Wankijfs

gesäller hade haft konflikter med honom. Lars Wall ville man inte bjuda av den anledningen att han hade skällt på Wankijf och hans tyska gesäller och kallat dem ärkefiender. Billingsley för sin del ansåg att det inte var nödvändigt att bjuda in Keyser eftersom han vid sitt boktryckeri inte hade en enda verklig gesäll – alltså postulerad gesäll – utan endast kornuter, och detsamma gällde Wall. Keyser och Billingsley hade kommit i ordstrid i kämnärsrätten, och Billingsley hävdade att Keyser inte hade utbildat sig till boktryckare på korrekt sätt, vilket denne naturligtvis tog som en förolämpning.

Redan före dessa rättsförhandlingar den 21 mars hade Keyser fått stadsvakten att med våld sätta de båda postulerade i fängelse, Billingsley mitt under hans kyrkofärd. På skärtorsdagen hade han sänt en grupp stadsvakter till Wankijfs boktryckeri, där dessa trasslat till boktryckeriets tillbehör och släpat med sig en schweizisk gesäll som var i färd med att trycka en kunglig förordning. När denne hade frigetts på långfredagsnatten hade Keyser attackerat honom. Efter dessa erfarenheter hade gesällen lämnat landet. Vid pingst ska Keyser även ha låtit fängsla en tysk gesäll som arbetade vid Eberdts boktryckeri. I en skrivelse till kungen säger Wankijf att man enhälligt ville förbigå Keyser eftersom denne aldrig ville handla i enlighet med Boktryckar-Societeten, utan jämt skällde på framför allt tyska gesäller och grälade med dem. De tyska gesällerna behövdes emellertid för att svenskarna skulle lära sig av dem och boktryckeriernas verksamhet fortgå på bästa möjliga sätt. Endast så kunde ett förfall av Sveriges boktryckerier undvikas, framhöll Wankijf. Svenska gesäller kunde förkovra sig utomlands först efter postuleringen. Tyska gesäller måste få fortsätta sitt arbete i Sverige utan hinder. Kämnärsrätten konstaterade, att postulatet hållits trots förbud, och handlingarna i målet sändes till borgmästaren och rådet.²⁷⁴ Det är okänt hur saken slutligen avgjordes.

Ungefär fem år efter stridigheterna dog Eberdt. Hans styvson Johann Billingsley ärvde boktryckeriet och gifte sig med Elisabeth Gadde. Sex tryckta bröllopsgratulationer till dem har bevarats, vilket är ett ovanligt stort antal för den tiden. Möjligt är att tvisterna några år tidigare sporrade osedvanligt många att framföra sina lyckönskningar offentligt.

Jag har inte hittat någon postulatsgratulation till Billingsley. Däremot har jag sett ett ettbladstryck med juldikten *Siälens Jule-Roo, Wijd Betrachtande af Wår Älskelige Herres och Frälsares Jesu Christi Nåd-rike Födelse til Werlden* författad av "Joh. Billinzley, Art. Typ. Stud.", studerande i boktryckarkonst. Upplysningen är den enda av denna typ som jag sett i dylika

sammanhang. Diktrycket kunde eventuellt vara Billingsleys arbetsprov för att han skulle få status som boktryckargesäll. Tryckalstret har i enlighet med tidens stil många olika element, olika typsorter och dekormaterial, både träsnitt och ornament gjutna i metall. Den mycket exceptionella initialen i början av dikten har inte underlättat sättningen av den första strofen. Trots att diktraderna har ord satta i ornerade versaler, är raderna jämna och balanserade och trycket rent – ingenting sticker ut. Publikationen är tryckt vid Johann Georg Eberdts boktryckeri, men inget årtal är synligt. Om detta diktryck är Johann Billingsleys gesällprov eller en del av det, har det tryckts senast vid julen 1685 eftersom han postulerades i början av 1686.

ANDERS BJÖRKMAN

Mång pråchtig snilde Wärk af stolt æstim och värde
De forne lemnat qwar som waret Konstigt Lärde
Dem sielf Naturen will till allas undran dra/
Och syns som skulle de ej nån/förändring [förändring] ta.

De Pjramider skön hwar af Ægypten prisas/
Är så förfallen all/ att de ej mer kan wisas:
Än Babelns under-Mur af Slott och höga Fäste/
Mäd *Stoltilerand*' macht mer än gement upjäste.²⁷⁵

Anders Björkman fick sitt gesällbrev en grönskande dag i maj 1703. Dikten som satts till hans ära har ett tämligen traditionellt tema, det vill säga den jämför allt förgängligt med det oförgängliga som boktryckarna åstadkommer med sin flit och skicklighet. Egyptens pyramider har förfallit, Babels mäktiga murar och torn har rasat, kungars gravar, palats och annan härlighet är borta, Alexanders makt och Salomons vishet varar inte för evigt, järnet rostar och hårda diamanter kan krossas. Men jord och himmel består, och dygden förblir hos den som övat sig i den. Glädjens kransar grönskar vid alla tider år efter år, utan att bry sig om vinterns kyla eller sommarens hetta; med sådana ord anspelade den okände författaren såväl på den nya gesällens bekransning som på hans namn (bild s. 138).

Denna postulatsgratulation trycktes vid Nathanael Goldenaus boktryckeri i Stockholm, vilket har gett Carl-Rudolf Gardberg skäl att anta att Björkman arbetade där när han blev gesäll. Den uppfattningen har sedermera traderats i andra sammanhang.²⁷⁶ Tryckalstret är en tämligen enkel

Lyck-Önskan

framställt /

af

Den Åhræborne och Konst-Öfrarne

ANDERS Nilsson Björkman /

Uppå Posthans Dagm den 29 Maj Anno 1703. Depositionen undergåf /

och dömd

Den Edle Boktryckare - Konstens

Äreämber antagen blif /

Er mig icke förmänt som på Jordens runda klottra /
Ed mig icke till så många åhrar lifvessla beklagna
Som lilla lilla mig till Döds / i lif och lifvessla beklagna
Sitt allt ett inga ring mot lifvessla Döden är.

Wångsöndagsförmidd blif af stort affrim och solbrist
De femte kramat gnom som manet Kungligt Lärde
Den lilla Naturs till till allas sväres dra /
Och sijn som stalle de ej nå / sinuering ta.

De Pyramider sijn lönar af Egypten priss /
De ej förfädd all / att de ej mer kan triss /
De Döds under Rätt af Dödt och bliga fäst /
Mått Svälkernad / mådt mer än genast uppläst /

En ferna Kunga Giff / Döds och Dödsfäst /
Wen lilla ej ha all enstilla som lönar Wem mer /
Ej Wångsöndags mådt / ej Wångsöndags Wångsöndags
Här kramat fästlig blif och kramat fäst i fäst.

Jakt Jakt kramat fäst / det kan dock lilla röst /
En lilla Döds kramat fäst och fäst /
Den lilla Döds kramat fäst / en lilla Döds kramat fäst /
Och Wångsöndags kramat fäst / en lilla Döds kramat fäst.

Wångsöndags kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / och ej den lilla kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / en lilla Döds kramat fäst /
Wångsöndags kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst.

Wångsöndags kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst.

Wångsöndags kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst.

Råd Jakt och Döds till till fäst / kramat fäst /
Wångsöndags kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst.

Wångsöndags kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst.

Wångsöndags kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst.

Wångsöndags kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst.

Wångsöndags kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst.

Wångsöndags kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst.

Wångsöndags kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst.

Wångsöndags kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst.

Wångsöndags kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst /
Det lilla kramat fäst / kramat fäst / kramat fäst.

Uppå Posthans Dagm den 29 Maj Anno 1703. Depositionen undergåf /

En av de första postulatsgratulationerna i Sverige med boktryckarvapnet till-
ägnades Anders Björkman 1703 i dikten Lyck-Önskan. Boktryckarvapen i
denna stil förekom i Tyskland redan från och med 1400-talets senare del.

patentfolio, men det får en viss pampighet av ett boktryckarvapen med en grip hållande färgbollar placerat överst på hedersplats. Författaren döljer sig bakom en pseudonym och hans identitet är okänd, men underskriften ”Tjenstlig SammanFattat i StoCkholm” antyder att dikten är skriven på beställning. Versalerna S, F, C och M som framhävts i antikva mitt i texten, som i övrigt är tryckt i fraktur, är förmodligen författarens initialer.

Klemming uppger att Björkman efter sin postulering 1703 blev faktor vid Keyser III:s boktryckeri i Stockholm, vilket har visat sig vara felaktigt. Utifrån dokument som Gardberg hittat var Björkman 1711 faktor vid ett boktryckeri som tillhörde Keyser II:s andra arvingar i Stockholm, innan han i slutet av året flyttade till Åbo.²⁷⁷

Efter att Åbo akademis boktryckare Johan Larsson Wall dog 1710 började konsistoriet leta efter en lämplig efterträdare. De var villiga att välja Anders Björkman till uppdraget på villkor att han skulle ta hand om föregångarens anhöriga. Den här gången skedde det inte på det sedvanliga sättet, genom giftermål med boktryckarens änka, utan genom äktenskap med hennes dotter från första äktenskapet, Margareta Hansonia. Hennes far Peter Hansson hade varit boktryckare vid Åbo akademi 1654–1679. När saken var avtalad anlände Björkman till Åbo i oktober 1711 och bröllopet hölls den 1 maj 1712.²⁷⁸

I Åbo fick Björkman och hans nygifta hustru ta emot en bröllopsgratulation där den översta texten på titelsidan kan betraktas som ett slags introduktion till dikten (bild s. 141):

Kan ej Swänka Gåssar råka
Flickor uthi Swea Land?
Hwij måst' the til Finland tråka
At här räcka Trohets Hand?²⁷⁹

På följande sida inleder författaren sin egentliga bröllopsdikt och funderar i följande banor: Vem har inte hört talas om att många finska junkrar har rest till Stockholm för att hitta sig en hustru, eftersom det i Åbo inte funnits någon grann flicka som skulle ha tänt deras kärlek. I Stockholm går jungfrurna i sina draperade kjolar, muffar och skor och är så nätta som putsade fat, och sådana kostar troligen många dukater. För sin försörjning måste Björkman göra en omvänd resa över Ålands hav till Finland, men han fruktar inte stormens brus. Rimsmeden har lagt orden i Björkmans mun:

Then at förwärfwa migh
 Mäst jagh the böljor bryta/
 Som högt uphäfwa sigh
 Åth himla fästet skryta;
 Jagh menar Ålands haf/
 Thet jagh besegla skal/
 Jag fruchtar ej för qwaf/
 El' stormens gny och knall:

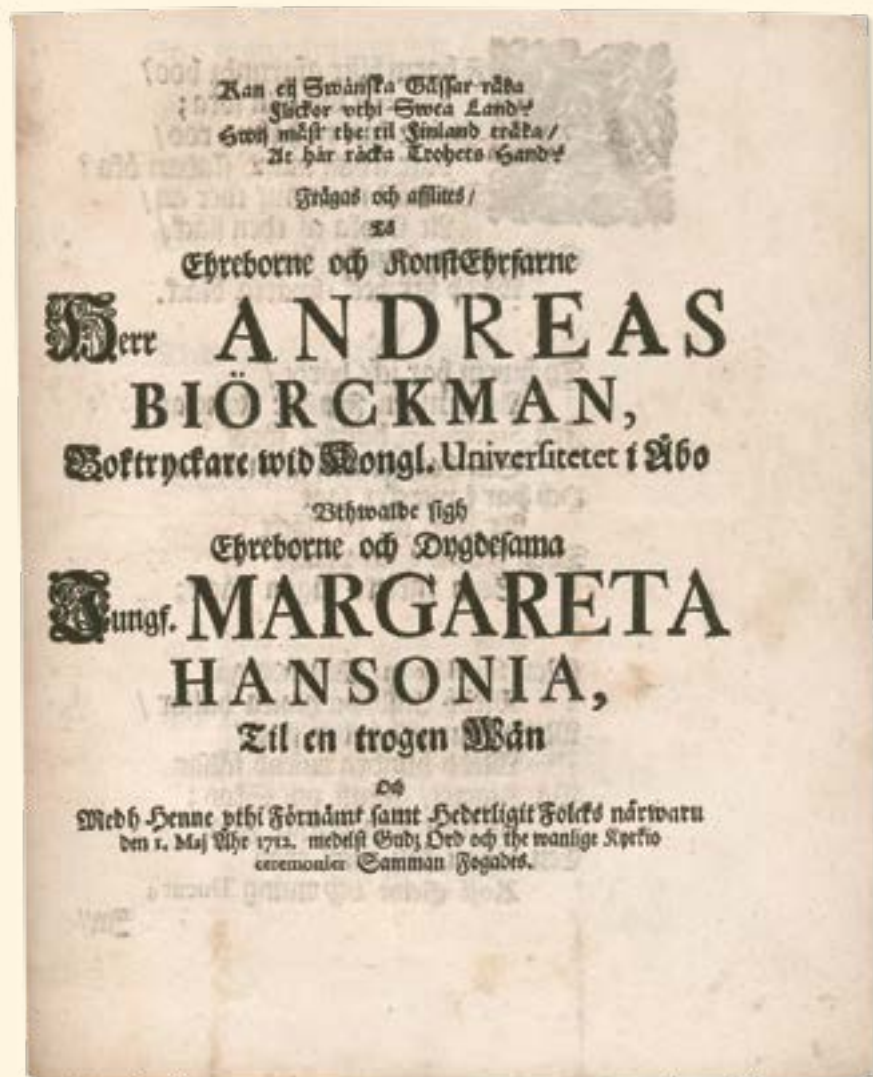
Sedan fortsätter diktaren med egna ord:

Så gaal mång sprätte-höök
 Som Finska Flickor ratar/
 På Laxen lägger Löök/
 Och meenlöst Qwinfolck hatar:
 Men vår Herr BJÖRCKMAN så
 Eij rasat ända fram/
 Ty saden: topp/ kom gå
 At Finskan ta i fam.

Han kom/ han såg/ han want
 I Finland thet han täncker
 En trohets Ähta Pant/
 Til Henne hiertat läncker/

Den som lyckönskade det nygifta paret var J. Sprengberg, enligt Gardberg "en numera okänd poet".²⁸⁰ Sprengberg postulerades i Stockholm i juni 1709 och gratulerades då med en dikt tryckt vid Kungliga boktryckeriet som förestods av J. H. Werner.²⁸¹ Det är även känt att han var en av Werners gesäller i Stockholm åtminstone 1717.²⁸²

Tryckeriet uppges inte i publikationen till de nygifta. Så var skrev Sprengberg sin bröllopsgratulation och var trycktes den? Toini Melander har i sin bibliografi över personskrifter antagit att dikten trycktes av Anders Björckman, med andra ord vid Åbo akademis boktryckeri.²⁸³ Typografin visar att dikten är tryckt i Åbo, men inte vid akademins boktryckeri, utan hos grannen, vid biskop Johan Gezelius den yngres boktryckeri, där Henrich Christopher Merckell då var faktor efter Johan Winters död. Alla stilarter i den aktuella skriften förekom vid den tiden i publikatio-

Anders Björkmans giftermål med Åbo akademis avlidne boktryckare Johan Larsson Walls styvdotter Margareta Hansonia 1712 beseglade Björkmans ställning som boktryckare vid det akademiska boktryckeriet i Åbo. Titelsidan i bröllopsgaratulationen till dem, tryckt hos Gezelius boktryckeri i Åbo, avslöjar att antikvaversalerna i boktryckeriet inte var i oklanderligt skick.

nerna från Gezelius boktryckeri. Det finns uppgifter om de anställda vid Gezelius boktryckeri från 1710 och 1712, men Sprengberg finns inte bland dem.²⁸⁴ Motsvarande uppgifter för akademins boktryckeri från den tiden har inte bevarats. Det är naturligt att anta att manuskriptet, troligtvis skrivet i Stockholm, skulle ha sänts till brudgummen och gratulationen tryckts vid hans boktryckeri. Men måhända Sprengberg ville försäkra sig om att lyckönskningen skulle bli en överraskning genom att lämna manuskriptet till det andra boktryckeriet.

Bara ett drygt år efter Anders Björkmans och Margareta Hansonias bröllop sommaren 1713 fraktades utrustningen och materialet från Åbo akademis boktryckeri sjövägen till Stockholm som en följd av stora nordiska kriget mellan Sverige och Ryssland. Åbo blev öde. Tusentals andra flyktingar från olika håll i Finland hade redan tagit sig till den västra riksdelen för att undkomma kriget.²⁸⁵

Björkman var känd som en skicklig utövare av sitt yrke och när han kom till Stockholm skyndade sig Johan Henrich Werner att anställa honom som faktor vid Uppsala universitets boktryckeri. Det hade sedan 1701 tillhört Werner, men han själv bodde och arbetade som kunglig boktryckare i Stockholm och universitetets boktryckeri drevs under ledning av en faktor. Svenska forskare har ansett det möjligt att tryckeriet eventuellt var helt utan faktor 1711–1713, eftersom uppgifter om en sådan saknas. Däremot framgår det av mantalslängden för 1714 att det till Björkmans hushåll hörde fyra icke-namnsgivna flyktingar från Åbo.²⁸⁶

Margareta Hansonia dog 1718. Tre gravdikter trycktes till hennes minne, alla skrivna av personer inom Uppsala universitets krets. En av författarna var Nicolaus Celsius den äldre som ett år senare utnämndes till professor i astronomi. I sin dikt *Ebremenne* beskriver han den avlidnas goda egenskaper och de änglastämmor, det harpospel och den sång som väntar henne i himlen, men också de anhörigas och vännernas sorg.²⁸⁷

Celsius minnesdikt till Margareta Hansonia har ett konventionellt innehåll, men den är tryckt i det mest anslående formatet, patentfolio. Det kan betraktas som uttryck för en särskild aktning för såväl den avlidna som hennes man Anders Björkman – gravdikter tryckta i patentfolio till boktryckare eller deras anhöriga var verkligen ovanliga under 1700-talets första halva. Pelarna som reser sig på båda sidor om texten är tryckta med träsnitt som hade använts redan vid Åbo akademis boktryckeri. Det är ett exempel på att allt material därifrån inte låg magasinerat i väntan på att återbördas till sin tidigare hemvist, som bland andra Gardberg har låtit förstå.²⁸⁸

Gravdikt till Margareta Hansonia, tryckt 1718 i Uppsala, av sonen Anders A. Björkman. Här framgår att den framlidne boktryckaren vid Åbo akademis tryckeri hade varit gift innan äktenskapet med Margareta Hansonia.

Margareta Hansonias minne hedrades med ytterligare två publikationer, av vilka den ena var "Lämnat Af Jonas Tidholm" som studerade vid Uppsala universitet på 1710-talet. Två sidor av texten är skrivna som den avlidnas egna avskedsord, där hon tackar för allt det goda hon fick sig till del i livet.²⁸⁹ Tidholms namn finns på den fyrsidiga publikationens titelblad, men efter stroferna på den sista sidan finns en annan persons namn (bild ovan):

Thet är wäl sant I war min Mor / men ei den Moder /
 Som mig til wärlden födt / doch war i mig så goder /
 At man kan näpligt tro/ Er like finnas lär;
 Som så ens annars kan / som sina hålla kär.
 Haf therför ewig tack/ min Morkär för then möda/
 Som I för mig ha haft/ med lärdom/ kläder/ föda/
 Ei skal jag glömma Er/ då länge jag ä här.
 Far wäl min Mamma kär/ jag Er i minnet bär.

Andreas A. Björkman

Margareta Hansonia hade varit Andreas A. Björkmans styvmor, och enligt dikten så god mot honom som ingen annan kunde ha varit. Åbo akademis boktryckare Anders Björkman (Anders Nilsson Björkman) hade alltså varit gift tidigare och från det äktenskapet hade han sonen Andreas (Anders). Denna dikt i sonens namn, med största sannolikhet ett beställningsarbete, torde vara den första uppgiften om Björkmans tidigare äktenskap som förmedlats till eftervärlden. Det har även framkommit annan information om honom.

Åtminstone under sitt postulatsår 1703 arbetade den äldre Björkman vid det boktryckeri som ägdes av Henrich Keyser II:s arvingar. Det framgår av en skrivelse som kungliga kanslikollegiet fick i december 1708 i en tvist mellan boktryckare Keyser II:s änka Catharina Höök, som hade övertagit boktryckeriets verksamhet, och Anders Björkman. Skrivelsen gäller fordringar som änkan ställde på Björkman och gällde tiden mellan den 27 september 1703 och 8 juli 1704. Enligt Björkman var fordringarna grundlösa: "En sådan oriktig och obillig Räkning fick iag af Mad. Cath. Höök i ställe för min då innestånda lön, lijka som widh Mass Terminen 1696 och blef där medh som stor obillig afwijst, betyger Andreas Biörkman."²⁹⁰ Av Björkmans genmäle kan man dra slutsatsen att han hade arbetat vid Keyser boktryckeri redan 1696, när Keyser II fortfarande levde. Att han anser att han då borde ha fått lön tyder på att hans lärlingstid då var över och han vid den tiden var kornut.²⁹¹ Vad Johan Henrich Werner och de 14 andra medlemmarna i Boktryckar-Societeten som undertecknat den supplik som skickades till kanslikollegiet tyckte om Catharina Hööks agerande stod klart: de ansåg att anklagelserna var ogrundade och hennes handlingssätt "brottsligt", "ofog" och "obilligt".

I Catharina Hööks skrivelse nämns även att Björkman hade varit hemma i två veckor när hans hustru låg i barnsäng. Dessa veckor inföll på försommaren 1704. Barnet hade alltså fötts ungefär ett år efter att Björkman fick sin gesällvärdighet.²⁹² Nu sörjde detta barn, en gosse på ungefär 14 år, sin styvmor.

Några år efter Margareta Hansonias död flyttade Björkman från Uppsala till Stockholm. Där gifte han sig med boktryckare Michael Laurelius änka Sara von der Holtz och därmed övergick Laurelius boktryckeri 1720 i hans ägo.²⁹³ Klemming konstaterar att boktryckeriet övergick till änkan efter Laurelius död, men han kände inte till hennes namn. Detta har lett till den felaktiga uppfattningen att hon skulle ha sålt sitt boktryckeri till Anders Björkman.²⁹⁴ En bröllopsgratulation till Björkman och Sara von

der Holtz visar dock tydligt att övergången skedde på det traditionella sättet. Bröllopsdikten förmedlar en bild av ett par som passar för varandra och en kvinna som inte är alltför småaktig.²⁹⁵ Författaren, pseudonymen Skyldigast Redebogen, var sannolikt en av Laurelius gesäller, som ger en bild av sin matmor:

De som till sinnen och *humeurer* äro lijka/
Sant då den ena will den andra aldrig swijka/
De kunna mycket wäl tilsamman stadigt bli/
Och trifwas alrabäst uti ett *Compagnie*.

Wid det den ena gör sitt *Facit* på förblifwa/
Derwid ei långsam är den andra handen gifwa.
Då höres ei den låt: tu/ tu har tokot giordt/
Hwidär tutig så til gack hän från mig hell fort.

Då höres ei det liud/ at en will Herre blifwa/
Ell' eljest utan sak i hals och hießan klifwa
På den/ som sämbre syns uti hans stälte sinn/
Så at han icke täcks behedran med god *mine*.

Men annor glants ser man/ at jämlikheten gifwer/
Som är af äkta färg/ och intet fläckad blifwer/
Det skadar ei/ om regn twärt öfwer henne drar/
Ei heller Solens sken; ty hon står lika klar.

Åbo akademis boktryckeri återupptog sin verksamhet på nytt 1722. Björkman lät sig dock inte lockas tillbaka till Åbo, men veterligen fråntogs han aldrig sin officiella ställning som akademins boktryckare.²⁹⁶ I de flesta publikationer som han tryckte i Stockholm använde han också titeln Åbo akademis boktryckare, vilket ibland har orsakat förvirring vid uttolkningen av tryckort.

Om hans kontakt till Åbo påminner också de många träsnittsdekorenerna som är bekanta från publikationer tryckta vid Åbo akademis boktryckeri och som Björkman använde inte bara i Uppsala utan även i Stockholm, utan att returnera dem till Åbo. Många av dem hade tillhört hans föregångare i Åbo, bland annat Peter Hansson, och övergått i Björkmans ägo genom giftermålet med Margareta Hansonia. Senare förekommer

de också i hans efterträdares produktion och har även hamnat hos andra boktryckare.²⁹⁷

Anders Björkman den yngre fortsatte i sin fars fotspår. Han postulerades till gesäll 1725 och de anställda vid Björkmans boktryckeri gratulerade honom med en tyskspråkig dikt.²⁹⁸ Den upptar såväl boktryckerikonstens betydelse för kunskapen som lövsprickningen i maj, den nya gesällens bekransning och lövhyddohögtiden. Hans namn gav upphov till ytterligare en ny metafor: Björkmans färdigheter hade nått sådan ryktbarhet att toppen på hans björk sträckte sig lika hög i Sverige som cedrarnas toppar i Libanon; de ståtliga cederskogarna på Libanons bergstoppar omtalas i Gamla testamentet och läsarna var förtroga med liknelsen. Även fadern tackas i dikten bland annat för att han tidigt gav sin son möjlighet att bekanta sig med grunderna i andra språk (än svenska):

Er hat für anderen das Glück von Gott erhalten,
 Daß die Erfahrung deß Herrn Vaters Ihn geführt
 Und Er der Sprachen Grund woraus wohl durchgespührt,
 Auch bey all Seinem Werck die Gottesfurcht läst walten.

Vad innebar detta i praktiken? Hade sonen kanhända haft en hemlärare? I varje fall kom han i kontakt med tyskan vid sin fars boktryckeri som hade tyska gesäller. Allmänt taget är dikten av religiös karaktär och i fotnoterna nämns såväl tyska som svenska andliga och lärda män. Gratulanterna visste också att Björkman var på väg på sin gesällvandring och önskar honom mångahanda gynnsamma erfarenheter i främmande land. Likaså uttrycker de en förhoppning om att han skall finna sin far och mor vid god hälsa när han återvänder från sin resa. Med mor avsågs den unge Björkmans fars dåvarande hustru Sara von der Holtz. Den unge Anders och hans föräldrar träffades dock aldrig mer.

Anders Björkman den äldre dog 1728 vid en ålder av drygt 60 år, ”Efter några och Sextijo Åhrs ärbare Wandel”, får vi veta av titelsidan till Gudmund Humbla Erickssons minnesdikt *The trognes lidande Såsom En Beseglad och Öpen Bok*.²⁹⁹ Humbla var präst i Strängnäs och hans dikt innehåller biografisk information som jag inte hittat någon annanstans. Han berättar att Björkman föddes på Tynnelsö i Mälaren och inledde sin skolgång i Strängnäs. Efter en tid hade han dock mist sina föräldrars stöd, vilket kan tolkas så att han förlorade sina föräldrar i en ung ålder och måste avbryta sin skolgång. Texten antyder också att Björkman hade genomgått

en inre kamp och att han hade haft en känsla av att Gud aldrig skulle förlåta honom:

Men när Han sedan blef til Strengnäs Schola sänd,
Och Han ther någon tid bland Sång-Gudinnor töfwat,
Blef Honom Faders Hielp, och Moders stöd beröfwat,
Hans Bokwetz första A i We blef snart förwändt.

Tå öpnas Boken först, som förr beseglad låg,
Uti Guds eget skiöt; med Korsens swarta ränder,
Hwart hän Han wände sig så had' Han bundna Händer,
Doch aldrig än Han sig af Gud förlåten såg.

Emellan Gud och sig Han sehn beslöt ett råd,
At wälja ut ett Stånd, som Frija Konster fläcktar,
Ther i Han med all flijt til sidsta stund har fächtat,
Och i sitt Embets skall steds funnit Herrans nåd.

Björkman sökte sig alltså till boktryckarlära och Humbla berättar vidare på vilka platser Björkman hade slitit för att trycka böcker:

I Strengnes, Upsala, i Åbo, Stockholms Stad,
Har Han sin swett och blod med alfware lagt neder,
Ja fodrat mången Bok til Trycket, Gud til heder.
Hwar om man mången an'n aldeles förgiäfwes bad.

De bevarade matriklarna från Strängnäs skola säger inget om Björkmans tidiga år. Jag har hittat ett enda namn som kunde hänvisa till honom: Andreas Nicolai eller Anders Nilsson som inledde sin skolgång i Strängnäs 1672.³⁰⁰ Ifall Björkman verkligen blev boktryckarlärning i Strängnäs måste det ha varit vid Zacharias Asps boktryckeri. Asp sålde sitt tryckeri till Keyser II i Stockholm, vilket antas ha skett 1690.³⁰¹ Det kan eventuellt ha varit så Björkman kom till Keyserns boktryckeri.

Humblas uppgifter om Björkmans ungdomsår kan grunda sig på vad Björkman själv berättat, men ett och annat kan han också ha hört av sin far Erik Humbla, som studerade vid Strängnäs gymnasium åtminstone 1678, avlade magisterexamen vid Åbo akademi 1685 och vigdes till präst efter återkomsten till Småland. Han blev lektor i retorik och poetik vid Strängnäs gymnasium 1688.³⁰²

Även Johan Anders Schultz, en gammal vän till den saligen bortgångne, berättar om Björkman i sin minnesdikt *Then sjelf har tryckt mång wacker Skrift / Med Skriff bör hedras på sin Grift*.³⁰³ Han prisar Björkman som en redlig man och berättar att han lärt sig sitt yrke såväl i hemlandet som utomlands: "Så inn- som utom Landz först Konsten flitigt lärdt / Sen uti stillhet sig med Tryckeriet närdt." Desto mer säger han inte om Björkmans förehavanden.

På några rader i sin dikt berättar Schultz också om sorgen som drabbade Björkman och som fick hans hjärta att blöda. Hans enda son, Anders, som rest till Tyskland 1725 dog i Leipzig. Kanske hade denna sorg påskyndat faderns död, förmodade Schultz:

Nog wet jag af then sorg, hwaraf Hans hierta blödde,
När enda Sonen hans i Leipzig Honom dödde,
Kan skee then sorgen och en tämlig orsak war,
Thertil at Han hos oss ej längre lefde qvar.

I vilket skede hade Björkman varit utomlands, när och var hade han lärt sig tyska, som tycks ha haft en stark ställning i hans liv? I varje fall hade han inte gett sig ut på gesällvandring genast efter sitt postulat – då var han ju anställd hos Keysers änka och väntade tillökning i familjen. Och när förhandlingarna om anställning av en ny boktryckare till Åbo akademi pågick i början av 1711 var Björkman faktor vid Keysers arvingars boktryckeri.³⁰⁴ Sannolikt har han gjort sin gesällvandring någon gång mellan 1705 och 1711.

Till Björkmans minne utkom också ett ettbladstryck med en anonym sonett som inleds med orden "Läst Du/ mein Herr PATRON, die Presse stille stehen / Der Du so manches Buch gegeben an den Tag?" Författaren var alltså någon av Björkmans gesäller och hans initialer J.C.B. kan avläsas från markerade versaler.³⁰⁵ Trycket är omsorgsfullt, raderna centrerade. De ornerade versalerna och textens inledande initial är publikationens enda dekor.

På titelbladet till de flesta av gravdikterna som trycktes till Björkmans minne kallas han "Kongl. Academiæ Boktryckiaren i Åbo". Det var han fram till 15 år före sin död, men han hedrades livet ut med den högt värderade titeln.

HERMAN ARNOLD MÖLLER OCH CATHARINA VON COLLN

Boktryckeriet vid Skara gymnasium grundades 1707. Dess första boktryckare blev Anders Kiellberg, faktor vid Uppsala universitets boktryckeri. Han dog 1715 och därefter fortsatte hans änka Elisabet Davids Dotter att driva tryckeriet i sitt namn, men verksamheten var obetydlig. Tyskfödde Herman Arnold Möller, som just avslutat sin krigstjänst, anställdes som faktor 1718, men året därpå förstördes boktryckeriet i den stora branden som härjade staden. Möller byggde ett nytt tryckeri med hjälp av donationer som han fick från olika håll i landet, och i juni 1720 fastställde den nykrönta kung Fredrik I hans boktryckarrättigheter med tillhörande villkor och privilegier, till exempel att boktryckeriet var underställt Sveriges alla boktryckeriers överinspektör, Johan Henrich Werner.

Elisabet Davids Dotter dog i maj 1733 och samma år ansökte Möller om rätt att helt självständigt leda boktryckeriet. Han önskade därtill att de som lärt sig boktryckarkonsten under hans ledning inte skulle behöva resa ända till Stockholm för att bli gesäller. På rekommendation av kanslikollegiet beviljade kungen Möller de rättigheter han anhållit om och han fick titeln Direktör.³⁰⁶

Kyrkoherde Johan Broberg skrev dikten *All gråt i werlden* till minne av Elisabet Davids Dotter och den trycktes som ett ettbladstryck.³⁰⁷ Av den framgår att hon dog vid 70 års ålder efter en lång tids sjukdom. Längre ner på arket finns en till dikt med fyra strofer i mindre stilgrad med titeln *Then Sal. Dödas tal til Sinn qwarlämnade Maka*, vilket alltså visar att Elisabet Davids Dotter i något skede hade gift sig på nytt efter att hon blivit änka. Publikationen innehåller dock ingen information om vem den andre maken var. Till minne av den döda utkom också ett anonymt dikttryck, *Christelig Påminnelse til Tohlamod*, där det på titelsidan sägs att den avlidna dött i en ålder av 71 år efter en svår sjukdom som varat i åtta år.³⁰⁸

Efter Elisabet Davids Dotters död reste Möller till Tyskland. Där mötte han lyckan, berättas det i två bröllopsgratulationer som tryckts samma år, och bruden var Catharina Elisabeth Cicilia von Colln. Den tidigare av de två dikterna är *Glückwünschender Zuruff, Bey dem Müller - und von Collnschen Hochzeit-Feste*, tryckt i Hamburg 1733. Tryckalstret exemplifierar seden att ändra namn enligt språkmiljön: i Sverige Möller, i Tyskland Müller. Författaren var Johan von Colln, "beiderseits Bruder und Freund", det vill säga bror till bruden och vän till brudgummen. Det stundande

bröllopet tidpunkt anges på titelsidan med månad och år: september 1733. Datumet har inte tryckts – för detta har ett tomrum lämnats som senare skulle fyllas i för hand. Bröllopet stod dock inte i september, utan först den 30 november.

Den anonyme författaren till den andra lyckönskan uppger sig vara en god vän och tysk.³⁰⁹ Han kunde emellertid inte delta i bröllopet som hölls i Skara, utan sände dikten från sin hemstad Göteborg. Några verser i dikten antyder varför bröllopet flyttades framåt: det ”grymme fältet blå” hade gjort att brudgummen och bruden hade hamnat i fara, det kan alltså ha varit fråga om en storm eller ett skeppsbrott. Detta tryckalster avslöjar också annat. Redan av titelbladet framgår att detta var Möllers andra äktenskap, och i början av dikten sägs att hans första käresta hade varit sjuk i nio år och inget läkemedel hade hjälpt. Till sist ryckte döden bort henne och Möller blev änkring. Men nu hade Möllers sorg bytts i glädje. Uppgifterna som framkommer i denna dikt och upplysningarna i Elisabet Davids Dotters gravdikter visar sammantaget att Elisabet Davids Dotter och Herman Arnold Möller varit gifta. Uppenbarligen var ålderskillnaden avsevärd, men Elisabet fick därmed en förmyndare efter sin förra makes död.

Dikten av den göteborgska vännen är satt i två spalter, i den vänstra finns den tyskspråkiga texten och i den högra dess svenskspråkiga version (bild s. 151). Brudens och brudgummens härkomst ges anmärkningsvärt mycket plats. Brudens far Bonaventura Gottfried von Cölln var rektor för en skola i Bremens stift och Möller var släkt med bruden på sin mors sida. Möllers morföräldrar Gerhard von Schrowe och Anna Elisabet von Strahlendorf var adliga, berättar den göteborgska vännen och förknippar mormoderns adelskap med ärkebiskopen i Uppsala, Johannes Canuti Lenæus, vars döttrar fick adels titel.³¹⁰ Såväl brudgummens som brudens föräldrar hade i tiden bott i Sverige, konstaterar skribenten. Han framhåller också att fastän både bruden och brudgummen var födda i tyska områden så hade de båda svenska rötter och var svensksinnade, Bremen hade ju tidigare tillhört Sverige.³¹¹

Möllers morfar Gerhard von Schrowe föddes i Westfalen, gick i guldmedslära i Åbo och inledde sin militärbana under trettioåriga kriget i Österbottens infanteriregemente. Han deltog under decenniernas lopp i strider och belägringar på olika håll i Baltikum och på tyska områden, befordrades till major 1647, adlades 1650 av drottning Kristina och dog i Ivangorod 1664. Han belönades inte enbart med en adels titel, utan fick därtill flera gårdar i Finland. Anna Elisabet von Strahlendorf (d. 1686) var

Du es Standt oft ein Weib-
 Standt in
 Het Er mein Herrens Freund
 erföhren:
 Da siest dichst du genau Jehen
 Niget war von Knechtst
 Schlage sup.
 Doch ging Er freundlich mit Jhe um,
 Er lag an seinen Dingen schen.
 Er ging als wenn Er wider kam,
 Wenn Er sich siest dichst du schen.
 Die größte Sorge war dann nur:
 Die Medicin mocht wohl ansetzen;
 Als der Todt vernicht die Lir,
 Und dich Ein hin zu Grabi-nagen.
 Da mer die Sorge des Jhen grif,
 Das die mocht sein zu Grabi kommen,
 So Jhen von seiner Zeit gesunden,
 Und vor Jhen, was du harte sch.
 Ein jeder mus mit mir beicht,
 Das das-Cross Jhen in seinen Standt
 Geföhret hat auf seiner Rehn
 In Sars, hier in Schweden Lande.
 Nun der Jhen vorher hat beichte,
 Und einem Wiermer aus Jhen mocht,
 Der hat Jhen widerum gelit
 Mehr als man es vorher mocht dacht.
 Wolt führt Jhen drauf nach Truchstend, hier,
 Wo Er das Leben dich empfanden,
 Desichst wistest man von seinen Wunden
 Die Wunden ad. Man lach den Sien.
 Desichst Jhen auch die dich beweist,
 Die doch aus rechten Wunden springt,
 Das Er sich dich zur Eiden lag,
 So war mit Jhen in Fanden lag.
 Es ist CECILIA von COELN,
 Die Jhen vermaende auf Munn Seien,
 So ich mit dich zu Jhen sein:
 Das Niemand also kan aus beiten.

Thet tylla är på sådant sätt öfversatt.

Alta tid är fullt och
 fullt,
 Det vill man vilas Wunn
 (Sofien):
 Det stora Lofet var mycket stort,
 Men föga af Wunders fullkom
 mat.
 I upo är med full och fullt
 Med fullt at i fullt fullt,
 Hvad denna Wunders ögon fullt
 Vi fullt fullt fullt fullt fullt
 Det fullt af Docter, Medicin,
 Ei fullt af fullt fullt fullt fullt
 Den fullt fullt fullt fullt fullt
 Som fullt om fullt fullt fullt
 Vi fullt om fullt fullt fullt
 Ei fullt och fullt fullt fullt
 Om fullt fullt fullt fullt fullt
 Som fullt fullt fullt fullt fullt
 Hvar spenst fullt fullt fullt
 At fullt fullt fullt fullt fullt
 I Sars, här i Svergs Land,
 Thet fullt fullt fullt fullt fullt
 Men fullt fullt fullt fullt fullt
 Det fullt fullt fullt fullt fullt
 Och fullt in under fullt fullt
 Som fullt fullt fullt fullt fullt
 CECILIA von COELN med fullt,
 En fullt af fullt fullt och fullt
 Vi fullt fullt fullt fullt fullt
 Som fullt fullt fullt fullt fullt
 Thet fullt fullt fullt fullt fullt
 Det fullt fullt fullt fullt fullt
 Och fullt, om fullt af fullt fullt fullt
 Och fullt fullt fullt fullt fullt
 Men fullt fullt fullt fullt fullt
 Och fullt fullt fullt fullt fullt
 Och fullt fullt fullt fullt fullt
 Thet fullt fullt fullt fullt fullt

Bröllopsdiken till boktryckaren H. A. Möller och Catharina von Colln 1733 utgavs på två språk: vänstra spalten på tyska och högra spalten i svensk översättning.

von Schrowes andra hustru. De fick många barn, men vem som var Möllers mor är okänt; man känner bara till namnet på en av döttrarna.³¹² Jag har inte heller hittat uppgifter om var Möller fick sin boktryckarlära.

Vem var då diktens författare, "ein guter Freund aus Gothoburg"? Det kan ha varit den tyskfödde Johann Ernst Kallmeyer, som hade varit Hornges gesäll i Stockholm åtminstone 1725 (se s. 121) och i något skede flyttat till Göteborg, som hade en av Sveriges största tyska befolkningar. Där arbetade han som faktor vid boktryckare Lars Unges änkas boktryckeri 1732 till 1734 då han grundade ett eget boktryckeri i Göteborg.³¹³

Efter Möllers död 1753 övergick hans boktryckeri till änkan Catharina von Cölln, men Klemming har dock inte känt till vem som var tryckeriets faktor. En bröllopsdikt tryckt i Skara kan kanske fylla denna kunskapslucka: I oktober 1755 vigdes den "konsterfarne" Johan David Falck med den dygdiga jungfrun Anna Greta Åman. Det har funnits många boktryckare från släkten Falck i Jönköping, men jag har inte hittat uppgifter om just Johan David. Bröllopsdikten *Ett Äktenskap är wäl försedt, När dygd med kärlek blifwer ett*, tillägnad Falck och Åman och tryckt vid Möllers änkas boktryckeri, är en kollektiv gratulation "af Brudgummens Konstförwandte", vilket ger anledning att anta att Falck var faktor där. Yrkesbröderna har hedrat brudparet med en lyckönskan som ger ett ypperligt prov på deras skicklighet som sättnare: ett ettbladstryck med ovanligt storlagna och detaljrika pelare satta av typografiska ornament. Även röd tilläggfärg har använts, men precisionen i trycket i svart och rött lämnar en del övrigt att önska. Författarens initialer A och B är markerade i den sista versradens ord.

På sin dödsbädd 1766 fick Catharina von Cölln tillstånd att överföra sitt boktryckarprivilegium till brodern Johan von Cölln som också flyttat till Sverige. Denne var provinsialläkare i Linköping och assessor, och hade inga som helst förutsättningar att ansvara för boktryckeriets verksamhet på ett ändamålsenligt sätt. De färdigheter som krävdes hade uppenbarligen inte heller hans faktor Jacob Lindeblad – konsistoriet vid Skara domkapitel klagade många gånger under årens lopp över att boktryckeriet var i dåligt skick.³¹⁴

PERSONDIKTER PÅ OLIKA SPRÅK

Sveriges boktryckare och deras anhöriga hedrades inte enbart med svenskspråkiga dikter. Bland dikter på andra språk är de tyskspråkiga självfallet de vanligaste, en stor del av boktryckarna som arbetade i Sverige, deras gesäller och anhöriga kom ju från tyska områden eller hade bott på orter i Sverige med en stor andel tyskspråkiga. Därefter kommer dikter på latin. Latin var det första och viktigaste språket i skolorna. Det lärdes ut och var undervisningsspråk i trivialskolorna från och med de lägsta klasserna oavsett läroämne och det lärdes också ut av hemlärare. Gymnasister och universitetsstuderande skrev sina avhandlingar och disputerade på latin. Många skribenter tillhörde det lärda ståndet, vilket också avspeglas i dikternas språk.

Även boktryckarna förutsattes kunna grunderna i latin eftersom en avsevärd del av produktionen vid universitetens och andra läroinrättningars boktryckerier var avfattad på latin. Åtminstone Ignatius Meurer, vars bakgrund har presenterats ovan, kunde flytande latin, likaså Henric Curio, boktryckaren i Uppsala som kom från en förmögen tysk borgarfamilj men som misskötte sitt uppdrag. Som barn fick han undervisning i humanistiska ämnen samt latin, grekiska och hebreiska av en professor vid universitetet i sin hemstad Erfurt. Sin boktryckarlära skaffade han sig i Amsterdam.³¹⁵ Johan Winter kan med säkerhet också räknas in bland de latinkunniga.

Det förefaller ha varit ovanligt att i Sverige skriva tyskspråkiga dikter till andra än tyskfödda boktryckare, boktryckargesäller eller deras anhöriga. Ett undantag är den tyska postulatsdikten till Anders Björkman den yngre 1725. Jag känner till endast två andra tyskspråkiga postulatsdikter. Den första av dem är tillägnad Johan Charita, som firade sin postulats-

dag den 18 april 1723, ”von einem Treu-Schuldigen Freunde”, eventuellt Tobias Schubart.³¹⁶ Av den framgår tydligt att skribenten har framfört sin lyckönskan under festen och i slutraderna säger han sig vänta på vad som ska bäras fram på borden från kök och källare:

So blüh' Buchdruckerey allhier allzeit mit Ehren!
 Auf daß es setze wohl geh der SOCIETET,
 Daß Sie geniessen auch mit recht *hilaritet*,
 Was Küch unde Keller nun wird auf den Tisch bescheren.

Charita fick också en postulatsgratulation på svenska. Den tredje postulatsgratulationen på tyska i materialet är en sonett till Georg Andreas Graubner 1727 tryckt vid Benjamin Gottlieb Schneiders boktryckeri i Stockholm och jag antar att Graubner var tyskfödd. Dikten uppges ha tillkommit som ett samarbete mellan tryckeriets gesäller.³¹⁷ Den har en religiös ton och i en lång fotnot framhålls betydelsen av att böcker har börjat tryckas på tyska och inte bara på latin. Genom Luthers tryckta översättning har den tyskspråkiga Bibeln och reformationen öppnat människors ögon för evangeliernas sanningar och för påvekyrkans lögner. Till sist finns en hänvisning till sidan 639 i verket *Wohltat Gottes* av teologen och pastorn Christian Gerber som bodde i Dresden.³¹⁸ Det är tveksamt om någon av Schneiders gesäller var så bevandrad i teologisk litteratur som denna hänvisning antyder, men vid behov fanns säkert hjälpsamma rimsmeder i Stockholms tyska församling och vid det tyska gymnasiet.

Nedanstående tabell upptar brudpar som fått bröllopsdikter på andra språk än svenska. Antalet dikter på respektive språk anges inte här.

<i>Brudpar</i>	<i>År</i>	<i>Svenska</i>	<i>Tyska</i>	<i>Latin</i>
Johan Winter ∞ Christina Ertwins Dotter Herweg	1668	✱	✱	✱
Niclas Wankijf ∞ Maria Matras	1669	✱	✱	✱
Henric Curio ∞ Disa Rudbeckia	1671		✱	✱
Boethius Hagen ∞ Magdalena Nils Dotter	1671	✱		✱
Johann Billingsley ∞ Elisabeth Gadde	1691	✱	✱	
Olaus Enæus ∞ Maria Bengts-Dotter Gusselia	1696	✱	✱	
Nathanael Goldenau ∞ Maria Mattheis	1696	✱	✱	
Julius Georgius Matthiae ∞ Maria Mattheis	1707	✱	✱	

<i>Brudpar</i>	<i>År</i>	<i>Svenska</i>	<i>Tyska</i>	<i>Latin</i>
Johann Laurentz Horrn ∞ Maria Mattheis	1717	✱	✱	
Johann Laurentz Horrn ∞ Helena In De Betou	1722	✱	✱	
Henrich Joachim Sievers ∞ Anna Catharina Brand	1729	✱	✱	
Herman Arnold Möller ∞ Catharina Elisabeth Cicilia von Colln	1733	✱	✱	
Olaus Wikblad ∞ Beata Charlotta Mentzer	1739	✱		✱
Lars Salvius ∞ Helena In De Betou	1742			✱

Av de brudpar som fick motta tyskspråkiga bröllopsdikter var i regel den ena eller båda ursprungligen tyska eller från ett tyskt språkområde, och tyska var uppenbarligen också författarens modersmål. Exempelvis var den tyskspråkiga bröllopsdikten tillägnad Johan Winter och Christina Ertwins Dotter Herweg 1668 skriven av Christoph Hering, lärare vid Stockholms tyska skola. Dels var tyska det språk som föll sig naturligast för honom, dels var brudens modersmål förmodligen tyska. Hennes föräldrar var från Österrike och där hade även dottern fötts.³¹⁹ Tyska var inte heller främmande för den i Örebro födde Winter, han hade arbetat ett tiotal år hos boktryckaren Johan Vogel vid universitetet i Dorpat, ett av den balttyska kulturens centrum. I en annan bröllopsgratulation till Winter och hans brud Christina används växelvis svenska och latin. Dikten är skriven av M. J. Thebelius, och han varierade även stil och uttryckssätt i textens olika delar.³²⁰

Att den i Skåne hemmahörande Niclas Wankijf och den franske universitetslärarens dotter Maria Matras har fått motta en lyckönskan på tyska beror förmodligen på att hennes första man var den tyskfödde Georg Hantsch, vars gesäll Wankijf hade varit. Också Wankijf och hans brud gratulerades med en skrift på två olika språk, men så var också författarna två: Christoph Hering skrev på tyska och brudgummens bror kyrkoherde Petrus Wankijf på latin. Winter och Wankijf med sina brudar är de enda i detta material som fick bröllopslyckönskningar på tre språk.

De första exemplen på latinska bröllopsgratulationer är från slutet av 1660-talet och början på 1670-talet. Bröllopsgratulationen *Welssigna O Gud/ thesse Brud:hion* tillägnad boktryckaren vid Västerås domkapitel och gymnasium Boethius Hagen och Magdalena (Malin) Nils Dotter som gifte sig 1671 innehåller dikter på både svenska och latin av två för-

fattare: bröderna Nicolaus (Nils) och Olaus Rabenius, som uppenbarligen det året fortfarande studerade vid Västerås gymnasium. Gratulationen har antagligen tryckts efter bröllopet. Nicolaus, den äldre av bröderna, har i sin svenskspråkiga dikt lekt med hänvisningar till Venus och Cupido, det vill säga Amor, medan den yngre broderns latinska text genomgående är religiös. De latinska stroferna av båda bröderna placerar sig på arkets nedre del och budskapet i dem är konventionellt: lev lyckliga tillsammans, länge. Typografin i det tätt satta tryckalstret där textdelarna avgränsas med typografiska ornament är intressant. Inte heller författarbröderna är ointressanta. Olaus Rabenius blev lektor i historia och poesi vid Västerås gymnasium och han har sagts vara sin tids kanske bästa kännare av det grekiska språket. Nicolaus Rabenius blev präst, hovpredikant och en förfalskare av rang. Följande två bröllopsgratulationer på latin som jag hittat har tillkommit ungefär 70 år senare.

Alla författare till de svenskspråkiga dikterna har inte använt högspråk – en del har även medvetet använt vardagligt och dialektalt språk. Enligt Bengt Hesselmann, som forskat i bröllopsdikter på dialekt, har det ändå utkommit väldigt få tillfällesdikter på dialektal svenska om man beaktar den enorma mängden tryckta tillfällesdikter.³²¹ Jag har hittat tre sådana bland bröllopsgratulationerna till boktryckare. Den tidigaste av dem är *Giff-Glamm Millan twänne Drängjar på Bygden*, tillägnad Johann Billingsley och Elisabeth Gadde 1691 (bild s. 58). Dikten har formen av en dialog mellan brudgummen och hans vän Mattes. I de följande verserna förbereder sig brudgummen Jerker inför bröllopet:

Å Mattes kiäre säg/ hwår tog du närst hä Glamme/
 Du haa int kljfw-di/ nå'n an ha warit framme/
 Män hää lik mycki hä/ nog tår ja säg föhläg/
 Hä å full wist å sant/ ja ärna gifta mäg:
 Män hisli grufwar ja för hä myckia Pagase
 Som jän ung Kär ska gee åth Bruen tä Kalase/
 Hä will war mycki täll tā gee ut Gåfwor då/
 Strumpkiärsin/ Kallwångzskoor/ så hisli granna så/
 Än Hanskar kiäre nij/ dij kusta åg når Slantar
 För Silki som ä på/ og Biäfs i alla Kantar/
 Sällringin kustar Mynt/ som wist ska wara mä/
 Om ja skull tahl om alt/ hä wor förmycki hä.

Dikten förekommer också något senare i publikationen *Ett/ Mycket Lustigt/ Och Kortwilligt/ Tidfördrieff* [...] Tryckt nu nyligen som utkommit åtminstone i tre upplagor i sinsemellan varierande versioner. Upplagorna saknar tryckår, men Bengt Hesselmann har uppskattat att de härstammar från slutet av 1690-talet eller början av 1700-talet.³²² Dikten av den anonyma författaren har fått roa en ny läsekrets upprepade gånger.

Faktor Johan Höjer vid Uppsala universitets boktryckeri och hans brud Beata Charlotta Mentzer lyckönskades med hela åtta bröllopsdikter 1725, så många har i varje fall bevarats. En av dem har uppenbarligen roat bröllopsgästerna med sitt språk, som är långt från såväl de lärdas latin som det svenska högspråket. Inledningen på titelsidan må fungera som exempel:

Jenfaldutt Smått Giäßpåß Glam / Sku ni wätta / Öfwer den
J Brieskå/ Grieskå/ Latinskå/ Rotwällskå å all-handrå slags oknuga
styrslar wel beläsna og utlähla Munsern och Biblimakarn i Offsala/
Herr Munser Johan Höjer/ När som han ga sig i Giftlokan Mä
Den på alt wis Siratliga å Dygdblänckiande Jomfrun/ Jomfru Beata
Lotta Mentzer/ Som skiedde om Påsktjn Sjötonhundra tiugu
fem i omycki grant å häfli Folcks närwaru i Byri Sochn å Brånby;
Framgräla tåf Jercker i Byri Broby/ Som da dä som ingin skull ta di
te mißtänckilsä. Plänta femte gångin i Offsala.

Diktens sista strof lyder så här:

Nu gör int ja mier här, int går mier öhl i mäg,
Jnt ärck ja danßa mier Gonatt Gußvinjir alla;
Hwipp lusti larom lei fandußan duri dalla
Ja tänder på menn nubb å maßerar menn wäg.

Jag har inga uppgifter om diktens författare Jercker, men han tycks ha hittat en guldgruva. Exemplet som jag sett uppges vara den femte upplagan. Det finns ingen anledning att betvivla den informationen – det finns även andra exempel på att lekfulla dikter, skrivna på dialekt eller talspråk, inte bara har glatt festföremålen och deras närmaste vänner. Vissa har blivit veritabla bästsäljare, vilket har lockat till inkomstbringande pirattryck.³²³

Nästan 30 år senare, 1752, gifte sig Johan Höjers och Beata Charlotta Mentzers son Lorentz Magnus Höjer med Regina Brigitta Lode. En av bröllopsgratulationerna tryckta till deras ära är *Gäßbotß Glam* av författa-

Anonym bröllopsdikt, Gifft-Glamm, till Johann Billingsley och Elisabeth Gadde 1691 med ovanligt enkel typografi. Det speciella med dikten är texten som återges på talspråk.

ren Mass Mårsså ti Baddå. Tryckplatsen anges med orden "Åplagt å plänta i Offsala, mä ägin mäddil å styrsrar". Kanske traditionen att skriva gratulationsdikter på dialekt fortsatte i släkten Höjer i följande generation.

Enligt Hesselman härstammar alla dialekter presenterade i ovannämnda dikter från Uppland.³²⁴ Men det finns också ett annat band mellan två av dikterna: Brudgummen i Billingsleys och Gaddes bröllopsdikt heter Jerker, och Höjers och Mentzers bröllopsdikt är skriven av pseudonymen Jercker. Ett annat gemensamt drag är ordet Glamm/Glam som förekommer i titeln både i dikten tillägnad Billingsley och hans brud och i den tillägnad Höjer och Lode. Författaren har redan i titeln velat signalera att det i dikten utlovas skämt och skoj.

Nedanstående tabell upptar personer som tillägnats gravdikter på andra språk än svenska. Antalet dikter på respektive språk anges inte här.

	<i>År</i>	<i>svenska</i>	<i>tyska</i>	<i>latin</i>	<i>italienska</i>	<i>franska</i>
Peder Eriksson Wald	1653	✿		✿		
Georg Hantsch	1668		✿			
Ignatius Meurer	1672	✿	✿	✿	✿	
Johanna Wilhelmina Schmal	1694		✿	✿		✿
Henric Curio (d. 1691)	1698	✿		✿		
Henric Curio och Disa Rudbeckia	1698	✿		✿		
Henrich Keyser II	1699		✿	✿		
Gustaf Simon	1705		✿			
Maria Mattheis	1721	✿	✿			
Anders Björkman d.ä.	1728	✿	✿			
Israel Falck	1732	✿	✿			
Benjamin Gottlieb Schneider	1738		✿			
Johann Laurentz Hornn	1741	✿	✿			

Latinet i bröllops- och gravdikterna vittnar inte bara om lärda skribenter, utan förmodligen också om mottagarnas språkkunskaper. Det förefaller som om gravdikter på latin inte skrevs för boktryckare efter 1600-talet. Det är dock inte ett tecken på försämrade språkkunskaper, utan snarare på en ökad värdering av de inhemska språken.

Alla övriga typer av dikter i materialet, som namnsdagsgratulationer och nyårshälsningar, är enspråkiga, skrivna antingen på svenska eller tyska. Följande personer har fått sådana dikter på tyska: Johann Georg Eberdt (1674), Niclas Wankijf (1683), Johann Ramm (Jöns Rahm) (1685, tryckt i Danzig), Olaus Enæus (1703), Johann Laurentz Hornn (1725) och Catharina Elisabeth Cicilia von Colln (1753).

Tyskans starka ställning syns tydligt i alla grupper utom postulatsdikterna vilket kan förefalla överraskande; de tyska gesällerna utgjorde ju en avsevärd andel av personalen vid boktryckerierna i Sverige. Uppenbarligen har dock många boktryckargesällar utfört sina lärdomsprov och följaktligen fått sina postulatsdikter i något annat land än Sverige. Jag har hittat postulatsgratulationer på tyska endast till Johan Charita (1723), Anders Björkman d.y. (1725) och Georg Graubner (1727).

Anmärkningsvärt är att jag inte har hittat en enda tyskspråkig dikt tillägnad Johan Henrich Werner – alla dikter till honom som jag känner till är skrivna på svenska. Den tidigaste av dem är en bröllopsdikt från 1708. Då

hade han hunnit vara bosatt i Sverige i 40 år. Följande dikter till honom som jag känner till är från 1720- och 1730-talen och vid det laget hade han förmodligen försvenskats såväl i sina egna ögon som i andras.

Skrevs det då några finskspråkiga gratulationsdikter till boktryckare? Den första finskspråkiga lyckönskningen skriven till en boktryckares bröllop är från 1765. Då vigdes Åbo akademis boktryckare Johan Christopher Frenckell och Maria Lilja. Thomas Ragwaldin Poika, som under årens lopp hade låtit Frenckell trycka åtminstone ett tiotal av sina religiösa skillingtryck, gratulerade brudparet med dikten *Sydämmellinen Häitten Onnen Toivotus*. Även denna text av Ragwaldin Poika är religiös. Den innehåller brudmystik, men inte ett enda ord om jordisk kärlek. En mer traditionell lyckönskan till brudparet skrev pseudonymen "Contrahenternas ödmjuka tjenare" i dikten *Tankar om tryck och tryckfel*.

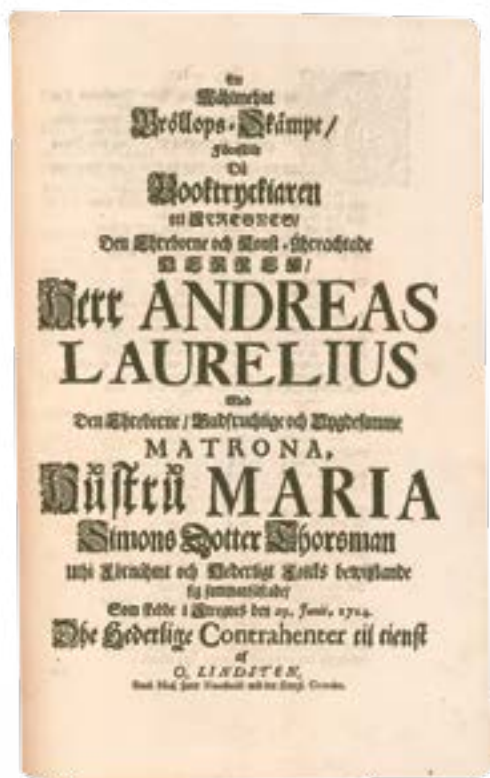

MUSIKENS ANDEL

Musik ingick allmänt i programmet på de olikartade festerna under 1600- och 1700-talen. Den hade sin givna funktion också vid framförandet av tillfällesdikterna på bröllop och begravningar, men i de tryckta alstren är noter relativt ovanliga. I materialet för denna studie ingår tre dikter med tryckta noter.

Den första av dem är Gabriel Michaelis Gothus fyrstämmiga bröllopsgratulation till Anund Olofson Helsing och Christina Mårtens Dotter från 1605 (se s. 68). Följande nottryck finns på sista sidan i Olaus Lindsteens *Ett wälment Bröllops-Skämt* tillägnad Andreas Laurelius och Maria Simons Dotter Thorsman som gifte sig 1714 (bild s. 162), och den tredje är en anonym lyckönskan med tryckta noter för två stämmor till Erich Flodström som postulerades 1718 (bild s. 163).³²⁵ Samtliga dikter i dessa publikationer har numrerade strofer. Numreringen av strofer tycks förekomma mest på 1600-talet, medan onumrerade strofer är tämligen vanliga i den här studiens material under hela den undersökta perioden.

Stina Hansson och andra forskare har antagit att merparten av bröllopsdikterna var avsedda att sjungas. Maria Schildt, som har undersökt musikens andel i tillfällesdiktningen, har kunnat bekräfta att de dikter som är skrivna på ett strofiskt versmått i regel framfördes sjungande på 1600-talet. Det förklarar enligt henne också att många av tidens flitiga tillfällesdiktare var musiker. Schildts forskningsresultat grundar sig i stor utsträckning på materialet i den så kallade Dübensamlingen, ett unikt notbibliotek som numera ingår i samlingarna vid Uppsala universitet. Den innehåller cirka 20 000 handskrivna notblad från slutet av 1600-talet till början av 1700-talet, och enligt Schildt har över tio procent av notmaterialet skrivits framför allt till bröllop och begravningar.³²⁶

*Aria av den musikstuderande
oboisten Olaus Lindsteen
i hans bröllopsgratulation
till Andreas Laurelius och
Maria Simons Dotter Thors-
mans bröllop i juni 1714.*

Kortkatalogen "Verser över enskilda" vid Kungliga biblioteket i Stockholm innehåller cirka 42 000 kort med namn på mottagare av eller föremål för tillfällesdikter och författarens namn, initialer eller pseudonym. Bibliotekarie Östen Hedin som har fördjupat sig i detta material har dock hittat endast 41 publikationer från

1605–1751 som innehåller noter och i sex av dem har noterna skrivits för hand på en tryckt notplan.³²⁷ Flera exempel på sådana finns också i Åke Davidssons doktorsavhandling om musiktryck.³²⁸

I Stockholm var det traditionellt kyrkoorganisternas rätt att ordna musik till borgerskapets bröllopsfester: de valde bröllopsmusiken och anlidade de musiker som behövdes. Visserligen kunde också festarrangörerna själva beställa kompositioner, och givetvis fanns det plats även för mindre ceremoniella framföranden på glada bröllopsfester.³²⁹ Exempelvis de flitiga tillfällesdiktarna och lärarna vid Stockholms tyska skola, Christoph Hering och Johannes Stockmann, var utöver sin lärargärning också kantorer i den

Vägne - Skriffte

Om en Vägning

Lyck - Önskan

28

Ther Threborne och Konst - Ehrsarne

1718

ERICH Flodström

Swilken för des stora flit, / som han från sina Läre - Åhrs första början /
in til närvarande dag skälte trost; / huf med allas nöje / god och Capable erhånd / för
Hjertan om des ädra Högskolans Konsten

1718

POSTULATS - Dag

Som hölls i Stockholms nya Rådhus Huset med Erhöfninge Cereemonier
den 24 Junij Åhr 1718.

HA S T U L

De man sig till rät bekänna /
Och plömma /
Sitt livad till af Gud ansigt;
Dinnet man af den af allas /
Ettan / trått /
Och dettill meder godt.

Den är den som gitt bekänna /
Och plömma /
Sitt livad till af Gud ansigt;
Dinnet man af den af allas /
Ettan / trått /
Och dettill meder godt.

Den är den som gitt bekänna /
Och plömma /
Sitt livad till af Gud ansigt;
Dinnet man af den af allas /
Ettan / trått /
Och dettill meder godt.

Den är den som gitt bekänna /
Och plömma /
Sitt livad till af Gud ansigt;
Dinnet man af den af allas /
Ettan / trått /
Och dettill meder godt.

Hade icke trycket stigit /
Och dettill /
Sitt livad till af Gud ansigt;
Dinnet man af den af allas /
Ettan / trått /
Och dettill meder godt.

Den är den som gitt bekänna /
Och plömma /
Sitt livad till af Gud ansigt;
Dinnet man af den af allas /
Ettan / trått /
Och dettill meder godt.

Den är den som gitt bekänna /
Och plömma /
Sitt livad till af Gud ansigt;
Dinnet man af den af allas /
Ettan / trått /
Och dettill meder godt.

Den är den som gitt bekänna /
Och plömma /
Sitt livad till af Gud ansigt;
Dinnet man af den af allas /
Ettan / trått /
Och dettill meder godt.

Denna postulatsgratulation med noter till Erich Flodström 1718 är antagligen tryckt hos Michael Laurelius i Stockholm.

tyska församlingen, Hering 1666–1672 och Stockmann efter honom.³³⁰ Detta uppdrag och deras beredvillighet att skriva tillfällesdikter hade förmodligen ett samband. Båda har även skrivit dikter till boktryckare.

Viktigt att notera i detta sammanhang är militärmusikkårens ökade popularitet i Europa under 1600-talets sista decennier. Yrkesutbildningen bland musikerna i militärorkestrar antas allmänt taget ha legat på en högre nivå än för kyrkomusikerna, och militärmusikerna uppträdde på de mest varierande tillställningar. Oboe var ett av tidens nya instrument och användes till en början enbart i militära musikkårer där den blev det främsta melodiförande instrumentet. När militärmusiker började uppträda på olika civila evenemang spelade oboisten, "hautboisten", ofta också violin.³³¹ Militärmusikforskaren Kari Laitinen kallar följaktligen den tidigaste fasen av militärmusik, som varade ungefär till mitten av 1700-talet, för oboestil.³³²

Den för boktryckare bekanta tillfällesdiktaren Olaus Lindsteen författade bröllopsgratulationen *Ett Wählment Bröllops-Skämt* till Andreas Laurelius och Maria Simons Dotter Thorsman vars bröllop firades i Strängnäs 1714 (se s. 162). På tryckalstrets titelsida gav han utöver sitt namn även lite mer information om sig själv: "O. Lindsten, Stud. Mus. samt Hautboist wid det Kongl. Gvarden". Författaren var alltså musikstuderande och oboist i Kungliga gardet. Musiken får stor plats i detta alster: på sista sidan finns den sju strofer långa *Aria Om Ächtaståndets Prijs* med tryckta noter. Benämningen *Aria* visar att det handlar om en- eller flerstämmig vokalmusik som alternerar med korta instrumentala mellanspel.

Lindsteens dikt och komposition är eventuellt ett beställningsverk. Av publikationens titelsida framgår att den är tryckt efter bröllopet, men den fanns troligtvis i manuskriptform redan på festen så att arian kunde framföras som ett musiknummer. Publikationens tryckort nämns inte, men typografin visar att den kommer från brudgummens brors, Michael Laurelius boktryckeri i Stockholm, där det även fanns nottyper.

Arior skrevs och uppfördes på 1700-talet på boktryckares bröllop, begravningar och postulat. I detta forskningsmaterial finns totalt sju tryckalster där enskilda dikter har rubriken *Aria*, flera av dem är skrivna av Olaus Lindsteen. Därtill finns en publikation med hela fem arior skrivna av tyska skolans prorektor Johan Erichson till Johann Lorentz Horrns begravning 1741.

I vissa dikter har författaren lagt till en uppgift om vilken bekant melodi diktens strofer kan sjungas till. Det tidigaste exemplet på detta i mitt

material är Samuel Columbus bröllopsdikt till Niclas Wankijf och Maria Matras 1669, och det sista greve Carl P. Ekeblads gravdikt till Helena In De Betou som dog 1755. Ekeblad var nära vän till Helena In De Betou och hennes make Lars Salvius och hans minnesdikt *Afskeds och Tacksägelse-Skrift* präglas av värme och äkta sorg. På titelbladet finns anvisningen "Kan sjungas som: O ljufwa ort farwäl, Du samling ett".³³³ Begravningsgästerna har kunnat ta farväl av den avlidna med ord skrivna av en vän till en melodi som var bekant för dem.

EN MÅNGFALD AV FÖRFATTARE

OLIKA SÄTT ATT SIGNERA

Personerna som skrivit dikter till boktryckare, boktryckargesällar och boktryckares makar har gett eller dolt information om sig själv i varierande grad. Författarna kan anges på följande sätt:

- utskrivet namn
- initialer
- gömda initialer som ingår i övrig text
- pseudonym
- kollektivt (till exempel "Alla gesällar vid boktryckeriet")
- signatur (till exempel "God Wänn")
- anonymt

Bakgrundsuppgifter har inte hittats för alla som uppträder med eget namn, men merparten av de identifierbara skribenterna var vid diktens tillkomst universitets- eller skollärare, studerande, präster, förvaltningstjänstemän eller boktryckare och gesällar. Naturligtvis finns också närstående och släktingar bland författarna, som Brit. Liskin Mattheis och Christina Wilhelmina Hartwich, de enda identifierade kvinnorna bland författarna. Den förstnämnda skrev en åttastrofig lyckönskan när hennes syster och Nathanael Goldenau den äldre gifte sig 1696, och den senare författade en nyårshälsning till sin styvfar Henrich Christopher Merckell 1726.

Vissa skribenter har angett sina initialer tydligt, medan andra har lekt med att dölja dem, men i båda fallen torde det vara fråga om personliga vänner till mottagarna. I sådana fall har initialerna framhävts med större eller fetare bokstäver än den omgivande texten och i en text tryckt i frak-

tur kan initialerna markeras med versaler i antikva. Ibland har initialerna gömts i en dekor satt av typografiska ornament, rössjor (se s. 80).

Av bröllopspoeterna uppträder cirka 40 procent med sitt eget namn och cirka 30 procent har låtit trycka sina initialer synligt. Skribenterna som använder pseudonym utgör närmare 10 procent, men förmodligen har brudparen kunnat sluta sig till författarnas identitet också i de flesta av dessa fall. Resten, cirka 20 procent av bröllopsdikterna, är anonyma eller undertecknade kollektivt av boktryckeriets anställda.

Gravdikternas författare är de som allra oftast har angett sitt namn; skribentens namn är synligt i 58 procent av gravdikterna. Dikter signerade med initialer utgör 20 procent av denna grupp.

Av postulatsgratulationerna är något över hälften försedda med författarens namn, en femtedel av skribenterna har angett sina initialer och ytterligare en femtedel har velat förbli anonyma. Tre av dessa tryckalster är kollektiva gratulationer från yrkesbröder och en är undertecknad med en pseudonym.

Av de övriga 30 gratulationerna, de flesta av dem namnsdagsgratulationer, har 12 publicerats kollektivt i namn av boktryckeriets personal och i några av dem finns också de ifrågavarande gesällernas namn synliga. I 9 gratulationer har författaren satt ut eget namn och 9 skribenter har använt initial eller pseudonym eller publicerat sin dikt anonymt.

Vissa skribenter har karaktäriserats som yrkesskalder.³³⁴ I deras fall är det särskilt svårt att avgöra när de har skrivit på eget initiativ och när det har varit fråga om ett beställningsarbete. Magnus von Platen har diskuterat varför yrkesskalder under Sveriges stormaktstid publicerade persondikt anonymt. Han anser att en orsak var att de inte ville uppträda alltför ofta som författare till likartade lyckönskingsverser till bröllop eller upprepade gånger skildra tårefloder på begravingar. Å andra sidan har han dragit slutsatsen att en professionell poet respekterade sin uppdragsgivare genom att ange sitt namn, vilket samtidigt kan ha gagnat skaldens framtida försörjning.

Som yrkespoet på 1600-talet räknas åtminstone Eric Wennæsius, verksam vid Antikvitetskollegiet, och på 1700-talet framför allt Olaus Lindsteen. Övriga var exempelvis Lucidor, Samuel Columbus, Carl Eldh, Didrik Granatenflyckt, Carl Johan Lohman och Andreas Hesselius Americanus. Av samtliga ingår i detta material en till tre dikter.

I förteckningen över författare på s. 182 upptas alla författare i mitt material: de som uppgett eget namn, initialer eller pseudonym samt infor-

mation om diktens adressat. I förteckningen ingår även de författare vars identitet har framkommit genom andra källor. I det följande presenterar jag två författare som oftare än andra diktade för boktryckare, deras gesäller och anhöriga.

ERIC WENNÆSIUS

Eric Wennæsius var den mest produktiva författaren av dikter tillägnade boktryckare och deras närstående på 1600-talet. Alla dikter är inte kända som originaltryck, en del ingår i den egenhändigare renskriften *Etthundrade Kling-Dichter, dels för gode vänner, dels vid andre tillfällen efter handen skrefne af Erico Wennæσιο*. Alla dikter är sonetter. Handskriften utgavs i slutet av 1800-talet av Per Hanselli i hans serie om Sveriges gamla skönlitteratur och senare i Ingeborg Nordin-Grips doktorsavhandling *Skrifter av Eric Wennæsius*.³³⁵ Bland dem finns tre dikter tillägnade boktryckare, av vilka en är känd även från en samtida tryckt originalpublikation, medan två har blivit kända via Hansellis och Nordin-Grips utgåvor. Båda är gravdikter från 1679: den första till minne av boktryckargesällen Jöns Mathesson Lund, den andra till Lars Hansson Walls minne. Utöver sonetter skrev Wennæsius en mängd persondikter även på andra versmått. Hans namn eller initialer ingår inte i alla originalpublikationer, i några fall har dikterna kunnat tillskrivas honom utgående från slutsatser baserade på dikterna (se s. 38 och 134).

Eric Wennæsius (1641–1684) gick i skola i Gävle och skrev 1667 in sig som studerande vid universitetet i Uppsala. Han studerade i huvudsak klassiska språk, poesi och nordisk fornforskning. Efter studierna flyttade han till Stockholm där han 1674 utnämndes till skrivare vid Antikvitetskollegiet, senare avancerade han till aktuarie och några år före sin död till notarie.³³⁶ Vid sidan av sin huvudsyssla bistod Wennæsius Johannes Schefferus i att sammanställa *Svecia literata* (1680) och efter Schefferus död våren 1679 slutförde han verket så att det kunde publiceras.³³⁷ Wennæsius diktargärning höll en så hög nivå att många svenska litteraturforskare har ansett det berättigat att kalla honom yrkesskald. Utgående från hans bouppteckning har Magnus von Platen slutit sig till att Wennæsius hade fått goda biinkomster från sin poesi.³³⁸

Den tidigaste av Wennæsius publikationer tillägnade boktryckare är veterligen en latinsk bröllopsgratulation tillägnad Henric Curio och Disa Rudbeckia som gifte sig i Uppsala 1671. Tryckort saknas, men Per-Erik Lindahl har antagit att den har tryckts vid Wankijfs boktryckeri i Stock-

holm.³³⁹ Små detaljer i typografin tyder dock på Uppsala universitets boktryckeri där Curio själv var boktryckare. Det skulle även ha varit ett naturligt val för den rimmande studenten som då bodde i Uppsala. Wennæsius står eventuellt också bakom den sex rader långa gravdikten *Epitaphium* som utkom året därpå till Ignatius Meurers minne, signerad "ab Amico", av en vän, och tryckt i två upplagor (se s. 93).

Följande dikter av Eric Wennæsius till boktryckare som jag hittat är från en mycket senare period. Den tidigaste av dem är förmodligen den anonyma dialogen i diktform till David Kämpes och Niclas Bromans postulat (se s. 34). Om den hann tryckas före postulatet som hölls den 5 januari 1679 skrevs den sannolikt i slutet av 1678.

Den andra dikten från samma tid är en gravdikt med anledning av boktryckare Johann Georg Eberdts hustru Anna Pärs-Dotter Wulffs död den 7 januari 1679, av uppgifterna på titelsidan framgår att dikten blivit tryckt efter begravningen, den 9 februari (bild s. 83). Från hösten samma år finns Wennæsius dikter till minne av Jöns Matthson Lund och Lars Hansson Wall bevarade i manuskriptform.

Några år senare fanns orsak att glädjas. Den 25 september 1681 firades bröllop mellan boktryckare Eberdts dotter Margareta Magdalena Eberdt och David Kämpe, boktryckargesällen som postulerats några år tidigare. Brudgummen fick motta ett fyrsidigt tryckt brev av Wennæsius, daterat på Norrmalm på bröllopsdagen. På sista sidan finns bara några ord: "À Monsieur / Mons. DAVID KEMPE / mon bon Amy. / à Stockholm." Vikmärken i papperet visar att arken har varit vikta så att bara denna adress varit synlig. Av brevet framgår att Wennæsius hade lovat skriva en rad eller ett par till bröllopfesten, men hade drabbats av det som drabbar även andra, huvudet var tomt: han "måste erfara/ att hufwudet icke alla tijder slår lijka rätt". Alltså säger han den här gången det han vill säga i brevform. Brevet är tryckt med små bokstäver i tätt tryckta rader. Texten innehåller många element som förekommer allmänt i bröllopsdikter, skämt inte att förglömma.³⁴⁰ Frågan är om den handskrivna hälsningen kom fram till boktryckeriet i så god tid att den rentav hann tryckas före bröllopet. Oavsett så är brevet ett uppenbart uttryck för Kämpes och Wennæsius vänskap.

Jag har inte hittat någon direkt information om var David Kämpe hade fått sin boktryckarlära, men det torde inte vara fel att anta att han skaffat sig sina kunskaper just vid Johann Georg Eberdts boktryckeri. Överlag finns det ingen uppgift om tryckort eller officin i de skrifter av Wennæsius som jag sett, men i många fall tyder typografin på att de tryckts vid

N U P T I I S
Cum
 AUSPICE SUMMO NUMINE,
Vir Spectabilis Integerrimusque
D. HENRICUS CURIO
 Sacrae Regiae Majestatis Academiaeque Upsalienfis
 Bibliopola perindustrius
Matronam Pudicissimam
DISAM RUDBECKIAM
 Consensu quorum intererat liberali praemisso,
 sociam thori duceret.
 Friä, 14. Sept. ANNO M DC LXXI
Inter pia sensu precantiam quas
aurum voluit
 E. WENNÆSIUS.

Sic mediis tandem surgit lux laeta tenebris!
 Adfunt en! dulces roseae Pallantidos ortus!
 Sic longas noctes, sic tristia taedia Phoebus
 Pellit, & auricomum madidis tollit caput undis!
 Exoptata uires! thalami quā foedera casti
 Nectuntur, per quae stat terra, Orbisque repletur.
 Rectè, S P O N S E, mihi jam nunc secisse videris,
 Hæcque, Tibi cupiens bene quivis, facta probabit.
 Non est vir major, non fortunatior ullus,
 Quàm Tibi qui talem, Domino ducente, maritam
 Providus elegit, cui proles, virque domusque,
 Divorumque metus sed verò ante omnia. curæ.
 Vos nunc conjuncti placidis ô vivite Fatis!
 Vos Pax alma regat! multos numerate nepotes!
 Nestoris annosi contingite tempora longa!
 Vos Pietas post æthereis locet unica tectis!
 Hæc voveo. voto aspiret Deus Optimus illi!

Eric Wennæsius bröllopsdikt till boktryckaren Henric Curio och Disa Rudbeckia 1671 på latin med återhållsam och stilig formgivning.

Eberdts boktryckeri. Där uppstod förmodligen vänskapen mellan diktaren som kom med manuskript för tryckning och dikternas sättare.

År 1682 fanns det ett nytt skäl att glädjas i boktryckare Eberdts familj när boktryckaren gifte sig med Märtha Nils Dotter. Med anledning av tilldragelsen skrev Wennæsius sonetten *Bröllops Lyckönskan*.³⁴¹

OLAUS LINDSTEEN

Bland ädla konstner de/ som i vår Hiärna wera
Hwar dag alt mehr och mehr/ när the får rätt sin lera/
Har Book-konst främsta rum/ de andra följa må/
Som döttar see'n sin Mor i rang när de will gå.

Med dessa något svårtolkade rader inleds en bröllopsdikt till boktryckaren Michael Laurelius och hans brud Sara von der Holtz som vigdes i Stockholm 1712.³⁴² Dikten är anonym, men några år senare avslöjar författaren sig själv: i bröllopsdikten *Ett wälmönt Bröllops-Skämp* tillägnad Andreas (Anders) Laurelius och Maria Simons Dotter Thorsman 1714 berättar nämligen upphovsmannen Olaus (Olof) Lindsteen att han ett par år tidigare hade äran att skriva en dikt till brudgummens bror som då gifte sig.

Under året mellan brödernas respektive bröllop skrev Lindsteen en gratulationsdikt till Daniel Lundberg som postulerades till boktryckargesäll den 16 mars 1713. Vanligen framgår det i postulatsgratulationernas inledande text att de är tryckta först efter postulatet, men titelbladet i detta alster ger en annorlunda uppgift: "Stockholm, uthi det Kongl. Boktryckeriet, samma dag och Åhr".³⁴³ Denna dikt är undertecknad endast med författarens namn.

På titelsidan till bröllopsgratulationen till Anders Laurelius och Maria Simons Dotter Thorsman som gifte sig den 29 juni 1714 gav Lindsteen lite mer information om sig själv: "O. Lindsten, Stud. Mus. samt Hautboist wid det Kongl. Gvarden". I bröllopslyckönskan tryckt till Johann Laurentz Horrn och Maria Mattheis tre år senare använder Lindsteen titeln Hautboist under Kongl. May:tz Lijf-Guarde.

Lindsteen antas ha fötts kring 1680. Hans uppenbara beläsenhet framkommer i många av hans dikter och deras fotnoter, men det finns inga uppgifter om hans härstamning eller tidigaste ungdomsår. På titelbladet till en persondikt tryckt i folioformat, Olaus Hamarins *Metamorphosis Palladico-Bellonica*, finns följande information om diktens mottagare: "Då

Dhe Ehreborne/ Wälachtade/ samt Konst-Wällärde Herrar/ Herr Olaus Lindsten, Samt Herr Johan Georg Gottenberg, Valedicerandes det Aca-demiske Elements Gebietet/ Begofwo sig under Stormächtige Kon. Carl den XII:tes Monarckiske Defensions Fahna; och blefo behedrade med anseelig Character af Hautboister, under Högstbemälte Hans Kongl. May:tz Lijf-Guardie.” Dessa herrar hade alltså sagt farväl till sina läroår som musikstuderande, uppenbarligen vid Uppsala universitet där man gav teoretisk och instrumental musikundervisning, och inträtt i militär-musikkåren.³⁴⁴ Krig, musik och liknelser med antikens mytiska figurer flätas ihop i dikten. Det förefaller som om Hamarin skrivit gratulationen till ett evenemang som hedrade de yrkeskunniga hautboisterna.

När skedde detta? Datum, tryckort och tryckår saknas i alstret. Magnus von Platen har antagit att Lindsteen övergick till livgardet kort efter att stora nordiska kriget bröt ut,³⁴⁵ det vill säga på hösten 1700. ”Än mehr: Wår Leijon rest til Saraceners Land” står det i en vers vers i Hamarins dikt. Med detta hänvisar diktaren till kung Karl XII:s flykt till Turkiet 1709, kungens hemresa via Stralsund till Sverige dit han anlände i början av 1715 hörde alltså ännu till den okända framtiden för författaren. Att döma av gratulationstryckets typografi är dikten tryckt vid Johan Henric Werners boktryckeri i Stockholm, delvis med material som han haft i sin ägo från 1713. Anförda information ger vid handen att dikten är skriven och tryckt under senare hälften av 1714.

Så sent som 1870 konstaterade Per Hanselli att han inte kunde hitta fler än fyra dikter av Olaus Lindsteen.³⁴⁶ Sedan dess har åtminstone cirka 140 tillfällesdikter i Lindsteens namn tillkommit i Kungliga bibliotekets samlingar i Stockholm. Som Magnus von Platen har konstaterat uppmärksammade Lindsteen med sina dikter, utöver poeter i vänkretsen, särskilt boktryckare.³⁴⁷ Jag känner till hela 32 persondikter som Lindsteen har skrivit till boktryckare eller deras närstående under perioden 1712–1741. Av dessa är 17 gratulationsdikter till nya gesäller och därtill är det möjligt att en anonymt utgiven dikt kan vara skriven av honom. I materialet finns dessutom åtta bröllopsdikter, fem gravdikter och två övriga gratulationsdikter som han författat. Fyra av dessa dikter har jag inte sett, uppgifter om dem ingår i censor Gustaf Benzelstjernas anteckningar om trycktillstånd 1739.³⁴⁸ Av censorns anteckningar framgår också att Lindsteen har ansökt om trycktillstånd före själva festdagen för vissa postulatsgratulationer, för andra först efter den. Samma källa avslöjar vidare att en bröllopslyckönskan till boktryckare Carl Johansson Röpke och hans brud Mar-

gareta Westberg (1738) i Lars Collins namn i själva verket är skriven av Lindsteen. Collin var då gesäll hos Carl Johansson Röpke.

Den arma censorn har däremot inte brytt sig om att anteckna alla publikationer som han gett sitt godkännande. Den 26 juni 1738 har han nämligen skrivit så här: ”Åtskillige i denne månad utgifne Brud- och Grafskriffter har man ej funnit nödigt att nämna, såsom ock i de följande månader.”³⁴⁹

Lindsteen har möjligen fått sitt främsta eftermäle genom den nya upplagan av hans vän Johan Runius diktsamling *Dudaim* som han redigerade. Första upplagan innehöll religiösa dikter och utkom postumt 1714. Denna nya upplaga 1733 kompletterades med en ny del som benämndes *Werldzlige Lillior*. Materialet hade sammanställts av Petter Frisch, som dock inte hann publicera utgåvan före sin död och arbetet slutfördes av Lindsteen. Dessutom kompletterade Lindsteen upplagan med en ny del, *Sinne-Krydder*, med manuskript av Runius som Lindsteen hade letat fram på olika håll. Han inte bara redigerade utgåvan, utan var också dess förläggare. Titelsidans röda tryckfärg och ett kopparstick föreställande Runius framhävde både verkets och utgivarens betydelse. Porträttet baserade sig på en bild tecknad av Elias Brenner åtminstone 20 år tidigare, men kopparsticket gjordes på Lindsteens beställning av prästen och koppargravören Eric Geringius.³⁵⁰ Det förefaller som om Lindsteens tillfällesdikter, förmodligen ofta uppförda till musik på tillställningarna, gav honom en förhållandevis bra inkomst.

Lindsteens olika litterära roller kompletteras även av uppgiften om att han översatte Johann Georg Rüdlings verk *Supplement til Thet i flor stående Stockholm*. Den svenskspråkiga översättningen utkom 1740 bekostad av Johann Laurentz Horrn (se s. 99).

En glimt av Lindsteens egna vanor och av varifrån han kunde få impulser till sina dikter ger hans kondoleans till Anders Björkmans änka Sara von der Holtz:

Nyß war jag på ett Tryckerij, och gjorde min *Visit*,
 Som mäst i sådan *Officin* jag idka plär min flit,
 Jag sökte efter gammal sed, om der fanß något nytt:
 Om Gift- och Grift- och Lycko-Skrift, hwar om jag mäst mig brydt.
 Jag mente finna något skämpet som då jag skref om Jämt,
 Men fant en enslig Maka war i Hiertat hårdligt klämdt;
 Jag såg der med en skrifwen styhl en Skrift som skull bli tryckt,
 Som wiste; ANDERS BJÖRKMAN war af Döden hädan ryckt.

En Ärbar Man i Lefnads-Art, och starck af Namn och År;
 En Konst-lärd Man i Ämbetzsckick, nu ligger uppå Bår.
 Mig rörder blodet opp och ned, och tycktes sådan Wän
 Så snart ej är at finna på och träffa mer igen:
 Ty fant jag i mitt sinne det, så snart jag fick förstå
 Herr BJÖRKMANS Död, Deß kiära Wän med Rijmskrift
 hälsa på.³⁵¹

Diktens därpå följande strofer är riktade till änkan personligen.

Olaus Lindsteen framhåller ofta sin egen ställning som författare i dikterna och påminner till exempel om hur länge han har diktat. Enligt Magnus von Platen är den tidigaste av hans tryckta dikter från 1704.³⁵² I tjugo års tid har boktryckarkonsten förgyllt mina alster, konstaterar Lindsteen själv i skämtsam ton i postulatsgratulationen till Johan Charita 1723. Hans humör var dock inte alltid ljust. Ibland såg han sig tvungen att framhålla sin rätt att publicera tillfällesdikter och genom dem bli känd, fastän han var militärmusiker och inte någon ståndsperson. Detta tema tar stor plats i hans bröllopsdikt till Johann Laurentz Horrn och Maria Mattheis 1717.³⁵³ Den ger en bild av att han har utsatts för direkt hån, vilket har sårat honom. Han hänvisar flera gånger till vasstungade och illvilliga personer med ordet *Momi* (pluralform av namnet Momus). Momus var personifikationen av hån, elakhet och smädelse i den grekiska mytologin. Nedan ett utdrag ur dikten:

Så undrar jag ock ey/ att mången wämies wid/
 Och tycker nästan det/ at wara alt förmycket/
 Att iag i *Martis* tjenst så offta flutne tijd
 Har delat fram min Skald och Rijmkonst uppå Trycket.
 Nog har jag offta spordt/ at mången tadlat på/
 Af Afwund uti mjugg/ fast han ey tordt sig wåga
 Mig säya sielf: Hur kan en *Hautboist* förmå
 Bland Swaner uti kamp fördrista sig att tåga?
 Dock har jag altid slijkt i *Lethe* från mig stött/
 Och än ey acktar stort hwad *Momi* kråkor gala/
 Men tedt hwad Himlen gedt/ och giordt hwad iag förmått/
 Så att iag sköter ey hwad andra om mig tala.
 Jag prisar för en Nåd af God som mig beskärt
 Den Drifften/ at ibland min Nästa kunna tiena

Till tycke och behag/ som giärna hållit wärdt
 Mitt Wärrck/ och hoppas än nån gunst hos mången läna:
 Men hinner iag ey till som någon stor *Poet*,
 I hög-grund-kloka Ord/ sin lärdom stält framkastar/
 Lär dock min *Mome* du/ ey der af blifwa feet/
 Om tu af Öfwermod mitt ringa Afwel lastar.
 En Mußla ofta tör en Pärla bära fram;

Lethe är glömskans flod i dödsriket i grekisk mytologi. Som för att avvärja föraktet, verkligt eller inbillat, som hade riktats mot honom, har han i denna långa gratulationsdikt lagt till en stor mängd fotnoter som visar hans beläsenhet. De handlar främst om boktryckeriernas och skrivandets historia, centrala personer inom dessa områden och antikens författare. Som sina källor uppger han tysk- och latinspråkiga verk från andra sekel, men också Johannes Schefferus *Svecia literata* (1680) och Andreas Holstenius avhandling som han utgav i Uppsala 1689: "Vid. Scheff. Svecia literata. Herr Qwirsfeldz Rosenbuske. pag. 754. och Herr Holstenii Vestm. berömmeliga disputation här om publicerad. i Upsala. 1689."³⁵⁴ Fotnoterna omfattar hela alfabetet från a till z, varefter en ny omgång inleds med aa och bb.

På diktens sista rader skriver Lindsteen också om kriget: Förhoppningsvis slutar striderna i Norden, förhoppningsvis ska vi inte längre behöva skriva om blod, svärd och vassa lansar. Må kungen få kraft av Gud, som har hjälpt honom att återvända till sitt folk och sitt land genom faror, nöd och död. Må Gud snart ge oss fred.

En dikt från 1719 är den sista publikationen i mitt material där Lindsteen efter sitt namn har lagt till titeln "Hautboist under Kongl. May:tz Lijf-Guarde". När kriget mellan Sverige och Ryssland gick mot Sveriges slutliga förlust och stormaktens fall, tycks han inte längre ha velat framhäva sitt arbete inom militärmusikkåren som tidigare.

Vid sidan av de brukliga överorden, skämten och metaforerna innehåller Lindsteens postulatsgratulationer också mer prosaiska iakttagelser om betydelsen av gesällernas yrkeskunskap i det dagliga livet: den garanterade kläder, mat, försörjning. Han uttrycker även tacksamhet över boktryckarkonsten och dess andliga hävor i en ton som är allvarligare än hans sedvanliga. Sådana drag finns bland annat i postulatsdikten *Konstens Prijswärde Heders Krantz* till Andreas Rhyzell 1730.³⁵⁵ I diktens ingress benämner han året 1730 "Thet Stora JUBEL-Året", vilket också upprepas i själva dikten:

Krantzen Han till minne bär
 För then Ädla Konst han drijfit /
 Och nu SOCIETETEN gifwit
 Til then Lön Han wärdig är:
 Sommarns fågring minnet leder
 Städse tänka på then Heder /
 Han nu thenna tiden får
 Njuta på vårt JUBEL-Åhr.

Konste-Sommar-JUBEL-Frögd
 Blifwe stedse i Ert sinne
 At ha i ewerligt minne:
 Ty the tre Er giordt förnögd.
 Konsten skall Ert Bröd tilreda,
 Sommarn skall Er Ro utbreda;
 JUBEL-År then tiden fans
 Då Er Konst fick Heders-Krantz.

Vad avser då Lindsteen med jubelår? Det syftar inte bara på Rhyzells egen fest, utan tycks ha en mer allmän innebörd. Boktryckarkonstens 300-års-jubileum inföll först tio år senare, 1740, så det var inte detta som avsågs.

En möjlig förklaring kan vara att han antog att Boktryckar-Societets stadgar äntligen skulle bli fastställda. Redan 1693 hade man försökt få reglementet gällande boktryckerier och boktryckaryrket officiellt godkänt, dock utan att lyckas. Ett nytt försök att få de för boktryckeriernas verksamhet väsentliga reglerna godkända gjordes 1730. I det syftet lämnade Boktryckar-Societeten ett dokument till kanslikollegiet, undertecknat den 25 maj 1730 (se s. 22).³⁵⁶ Andreas Rhyzells festdag inföll en knapp månad senare, den 22 juni. Under denna tid trodde man förmodligen att de länge efterlängtrade föreskrifterna äntligen skulle fastställas, vilket mycket väl kunde ha gett anledning att fira. Så gick det dock inte den gången heller.

Lindsteen gratulerade personligen Johannes Winqvist som postulerades 1736, och skrev dessutom en separat dikt för samma tillställning till Boktryckar-Societets ära, *Ære-Stod, Till ett wärdigt Heders-Minne, Öfwer Then Edle- och Högt-Berömmelige Boktryckiare-Societeten*.³⁵⁷ Ett av diktens centrala teman är att en allt större del av litteraturen hade börjat tryckas i Sverige, nu var man inte längre hänvisad enbart till det som trycktes utomlands. Detta är ett återkommande tema i många av hans dikter.

Lindsteen skrev separata postulatsgratulationer till Andreas Barck och Carl Lindqvist som bekransades till gesäller den 1 juli 1735 i Stockholm. Festen för de nya gesällerna firades på Maria-Berget, alltså på Södermalm, medan Lindsteen själv hade hamnat på Ladugårdsgärdet, nuvarande Gärdet, där det vid den tiden hölls många militärövningar. I sina dikter skriver Lindsteen både om sin yrkesmässiga roll och sin fritidssysselsättning. Nedan två strofer ur dikten tillägnad Lindqvist:³⁵⁸

Skönt nu i Fäkt jag har mitt bo,
Och öfwar en Soldate-lefnad,
Hwar wid jag finner nöjsam trefnad,
At jag der af har lust och ro:
Ty mig dock wederfars den lycka,
At älskas af them Böcker Trycka.

The komma mig at hälsa på,
Som ärna sig att postulera,
Och weta at jag plär wärdera
Hwar en, som Tryck har lärt förstå:
När slika will mitt Tiäll besöka,
Straxt wil min tienst mot them sig öka.

Andreas Barck fick en ännu mer färgstark beskrivning ur diktarens liv:

Skull' då ey nu som förr jag wara flinck och pigger
(Fast jag bland Knecktar nu i Fridens Läger ligger)
Då the mig lita om at skrifwa Heders-Skrift,
Så borde Tryckets män på mig ey mera täncka,
Fast mindre efter åt mig sina waror skäncka,
Så at förkortad blef min trägna Samlings drifft.

Mig fågnar från then tijd, tå först jag blef bekanter
Med Tryckets Herrar sielf, som med thes Konst-Förwandter,
Hur' hade elljest jag så mycket samka fått
Af allahanda Kram i Dichter och Tractater;
Argus och Patriot, Spectator och Mandater
Samt Hushålls-Råd med mer, som allt jag efterstått:

Men hur' går nu med Rijm, när stedst jag hör brumma
 Soldaters buller-gny, thess dagligt liud och Trumma,
 Then för Olydnans Barn en Klocka kallas plär:
 Dock bara hurtigt Folck här finnas bland den hopen,
 Som the för Hielte-Wän och munter tropp utropen,
 Hwar af ock min Person ey just then ringste är.

Förthenskull lagar sig min wana dienst och Penna
 In til *Maria*-Berg med posten hastigt ränna.³⁵⁹

Trots trumsmatter, vapenskrammel och annat oljud lyckades han alltså dikta. Det framgår även tydligt i dikterna att de blivande gesällerna själva har bett Lindsteen om varsin dikt. Denna gång kunde han inte personligen föra sina alster till festplatsen, utan var tvungen att sända dem per post. Dikternas tryckerier är också av intresse: dikten till Lindqvist trycktes vid Peter Jöransson Nyströms boktryckeri, den till Barck vid Benjamin Gottlieb Schneiders tryckeri, vilket ger anledning att förmoda att det var festföremålen själva som stod för tryckandet.

I dikten *En ny Telning Uprunnen På Then Nordiska Helicon* tillägnad Anders Tobiaë Bergman 1732 minns Lindsteen också dennes far, Tobias Bergman, som i årtal hade arbetat vid Werners boktryckeri. Sonen fortsatte nu i faderns fotspår, vilket även titelns ord syftar på. Lindsteen berättar att folk brukar fråga "hwad för nytt har man i dag?", och konstaterar att han vid boktryckerierna alltid hittat något nytt av de lärda för sin egen boksamling. Lindsteen tackar den unge gesällen för att han informerat om vad som var nytt i tryckeriet. Han skryter med att det inte finns någon i Sverige som känner till författarnas namn, vad som tryckts i Sverige och vid vilket boktryckeri, så bra som han själv. Tobias Bergman hade gett honom tryckalster och i gengäld hade han skrivit dikter när denne bett om det.³⁶⁰

Tryckets Män gjort mig ther til
 Att jag fått mitt nöje öka/
 Och hos them min fyllnad söka/
 Them jag prisa bör och wil:
 Gamla *Bergman* nog mig gifwit
 Men och jag för honom skrifwit
 Tå han Rijmwärck har begiärt
 Tjenst med dienst bör bli förärt.

Samlaren Lindsteen har således inte bara fått sin betalning i klirrande slantar – boktryckare och gesäller kunde också glädja honom med plock ur boktryckeriernas produktion.

Eftersom gesällerna enligt tradition hade rätt att få ett visst antal exemplar av allt som trycktes vid boktryckeriet (se s. 22) hade alltså Bergman möjlighet att ersätta sina beställda dikter med en gengäva.

Dikterna var givetvis inte alltid beställningsarbeten eller betalda genom byteshandel. En och annan har Lindsteen också bekostat ur egen ficka. I den långa gravdikten *Den Rätta Wägen Til Det Ewiga Lifwet* som han skrev till minne av Michael Laurelius ingår en strof om den saken:

War god omgångesman/ uprichtig i sin wandel/
 Hoos hwilken jag/ som fler/ har mången Skalde-skrifft
 Nätt låtit tryckia/ ock war han ej dyr i handel/
 Det witnar jag med skål uppå hans mull och grifft.³⁶¹

Mångfalden i Lindsteens boksamling illustreras av ett citat i dikten, vars källa han anger med orden ”som Doctor J. Jersin med lärdom bringat ut”. Det är fråga om den danske biskopen Jens Dinesen Jersins omfattande verk *Vera via vita, en rätt väg til det ewiga lifwet*. Den första svenska översättningen hade utkommit på 1680-talet vid Wankijfs boktryckeri och den andra svenska upplagan tio år senare vid dennes änkas boktryckeri.

Olaus Lindsteen hade till och med ett eget exlibris. Det innehåller hans namn och under det hans titel: ”Stud. Mus. och Hautboist under det Kongl. Guardet”,³⁶² vilket ger en antydning om exlibrisets tillkomsttid: tryckt senast 1714 (se bild t.h.).

Olaus Lindsteens exlibris, antagligen tryckt senast 1714. Pappersstorlek 100 × 148 mm.

AVSLUTNING

Persondikter utgör en del av den ceremoniella, offentliga bilden av dikternas föremål. De framhäver drag som uppskattats i deras personlighet och i deras arbete. Lovord av boktryckarnas och boktryckargesällernas unika färdigheter är ett centralt tema, oavsett om det är fråga om postulats-, bröllops- eller gravdikter. Detta tar sig även uttryck i dikternas typografi. Tryckalstren är i regel omsorgsfullt satta och trycket rent. Bland postulat GRATULATIONERNA och namnsdagsgratulationerna till boktryckare från 1700-talet är andelen gratulationsdikter som publicerats som ettbladstryck anmärkningsvärt stor.

Uttryck, ordlekar och metaforer som används i dikterna har inspirerats av termer och praktiker i boktryckarnas arbete och av deras namn. Ofta förekommer även metaforer som hänför sig till antikens mytologiska figurer samt till den grekiska och romerska antikens litteratur.

Ett tydligt bärande tema i dikterna är boktryckarkonstens betydelse för spridning av kunskap och lärdom. Särskilt under 1700-talet uttrycktes uppskattning över att man inte längre var hänvisad till utländsk litteratur och att det trycktes allt fler böcker i det egna landet och på det egna språket, svenska. I vissa dikter betonas boktryckarkonstens ideologiska betydelse för reformationens uppkomst.

En avsevärd andel av dem som skrev dikter till boktryckare och deras anhöriga var lärda personer eller medlemmar av prästerskapet. Det är förståeligt av den anledningen att dessa ofta besökte boktryckerierna för att få sina egna texter i tryckt form och då lärde känna boktryckarna och gesällerna. Däremot har jag inte identifierat någon annan person bland skribenterna som tillhörde adelsståndet än greve Carl P. Ekeblad; dessutom är de två dikterna av honom inte tillägnade boktryckare, utan en vän som var ägare till ett boktryckeri, Lars Salvius. Ståndspersoner har dock kun-

nat visa sin uppskattning av boktryckare på annat sätt, som vid Ignatius Meurers storslagna begravning och bröllopet som Magnus Gabriel De la Gardie ordnade för Niclas Wankijf och Maria Matras.

Vissa forskares arkivfynd vittnar om tvister och även häftiga samman-
drabbningar inom boktryckarkretsarna. Det finns hänvisningar till inbör-
des agg och avund också i några persondikter. De bakomliggande orsa-
kerna är mångahanda, men en del hänför sig till ett tryckeris eller en
boktryckares ställning i boktryckarnas hierarki. En annan fråga som sådde
split var hur man förhöll sig till tyskfödda gesäller.

Dikterna tillägnade boktryckare och deras anhöriga under årens lopp
har gett möjlighet att få en större inblick i personernas livsskeden. De har
också bidragit till att korrigera och komplettera vissa personuppgifter som
presenterats i tidigare forskning, och utifrån dem har det även framkom-
mit ny information om vissa boktryckeriers historia. En del av de nya eller
preciserade uppgifterna har framgått av titelsidornas texter eller i dikter-
nas innehåll och i vissa fall även genom arkivdokument som resultat av
frågor dikterna har väckt.

Persondikternas betydelse begränsar sig därmed inte bara till poetik
eller litteratur- och språkvetenskap, de kan också tillföra uppgifter för
person- och kulturhistorisk forskning. Merparten av persondikterna som
finns bevarade i Finland och Sverige är dock tillsvidare okatalogiserade
eller ingår med kursoriska uppgifter i kartotek eller digitaliserade versio-
ner av sådana. Man kan hoppas att persondikterna och de uppgifter de
förmedlar framöver blir mer tillgängliga med hjälp av systematisk katalo-
gisering och digitalisering av dikterna.

Dikter till boktryckare, konstförvanter och deras anhöriga publicerades
fortsättningsvis under 1700-talets senare del och in på 1800-talet. I allmän-
het tycks emellertid betydelsen av ett ståtligt yttre ha minskat: mindre for-
mat blev populärare och röd tryckfärg och stora dekorer hade inte längre
så viktig roll som blickfång. Impulserna kom nu från rokokostilens orna-
mentik, luftighet och sirlighet. Utformningen ändrades således, men ambi-
tionen att sätta och trycka stiliga persondikter fortsatte.

Förteckningarna upptar författare och författarsignaturer till de dikter som ingår i forskningsmaterialet i den form de är angivna i trycket – med namn, initialer, pseudonymer eller andra signaturer (t.ex. Ein guter Freund). Dessutom anges till vilket tillfälle dikten är skriven och till vem. I vissa fall saknas författaruppgifter, men författaren har kunnat identifieras utgående från andra ledtrådar. I fall signaturerna och initialerna har identifierats hänvisas till författarnamnet. Har författaren identifierats finns också en kort presentation. Om publikationen innehåller dikter av flera anges detta.

KB = Kungliga biblioteket, Stockholm

Aschanius, Bothvid. N., student
Bröllopp 1735 Christian Friedrich Brunco ∞ Ingrid Maria Arrhén

Aschanius, Johannes J. , student		
Begravning	1739	Olaus Wikblad
Aschling, Blechert J. , präst		
Bröllop	1752	Lorentz Magnus Höjer ∞ Regina Brigitta Lode
Bergman, Tobias , boktryckare Johan Henrich Werners gesäll		
Namnsdag	1720	Johan Henrich Werner
B. H.		
Bröllop	1671	Boethius Hagen ∞ Magdalena Nils Dotter
Björkman, Andreas A. , boktryckare Anders Björkmans 14-åriga son		
Begravning	1718	Margareta Hansonia Texten med största sannolikhet av Jonas Tidholm.
Björkström, Jonas Eriksson , boktryckargesäll i Uppsala		
Begravning	1750	Heinrich Hecht I samma publikation en dikt av A. Mejer.
Bodholm, Jonas , student		
Postulat	1736	Laurentius Ranchstedt
Borænius, M. (Magnus Boræn), student		
Bröllop	1725	Johan Höjer ∞ Beata C. Mentzer I samma publikation en dikt undertecknad av Contrahenternas Granne Hastigast dvs. C. G. H.
Bourge, J. E.		
Bröllop	1732	Johan Henrich Werner ∞ Catharina Maria Stierncrona
Bragner, J. L.		
Bröllop	1750	Lars Lindeblad ∞ Christina Bragner Denna dikt med författarens initialer J. L. B.
Broberg, Johan , kyrkoherde		
Begravning	1733	Elisabet Davids Dotter
von Brobergen, Henrik Georg , aktuarie vid kammarkollegiet, skald		
Postulat	1706	Tobias Bergman Författarens pseudonym en God Wänn
Bröllop	1707	Julius Georg Matthiae ∞ Maria Mattheis, anonym
Bromenius, P. , (Per Larsson Broméen, f. 1642), senare assessor vid Svea hovrätt		
Bröllop	1668	Johan Carlsson Winter ∞ Christina Ertwins Dotter Herweg
Bruno, Georg Friderik (Fredrik), rådman och notarie i Strängnäs		
Bröllop	1729	Laurelius, Anders ∞ Greta Söderberg

Buller, J. , eventuellt Jonas Buller Helsingius, student eller nybliven magister i Uppsala		
Bröllop	1725	Johan Höjer ∞ Beata Charlotta Mentzer I samma publikation även en dikt av J. W.
Burman, Olof Abrahamsson , (O. A. B.) vicebibliotekarie vid Uppsala universitet		
Bröllop	1743	Henrich Hecht ∞ Beata Westia
C. A. R.		
Bröllop	1742	Peter Devall ∞ Anna Maria Lengreen
C. A. Z. (se Zellinus)		
Celsius, N. (Nicolaus), adjunkt vid Uppsala universitet, följande år astronomiprofessor		
Begravning	1718	Margareta Hansonia
C. G. G.		
Bröllop	1707	Matthiae, Julius Georg ∞ Maria Matthiesson
C. G. H. (Contrahenternas G ranne H astigast)		
Bröllop	1725	Johan Höjer ∞ Beata C. Mentzer I samma publikation även en dikt av M. Borænius.
C. H. P. L. (se Hering, Christoph)		
C. J. L. (se Lohman, Carl Johan)		
C. J. M. (se Mentzer, Carl Johan)		
C. J. R. , Vän och Släktinge		
Begravning	1741	Johann Laurentz Horrn
C. J. T.		
Bröllop	1725	Johan Höjer ∞ Beata Charlotta Mentzer I samma publikation även en dikt av Carl Johan Mentzer (C. J. M.).
C. L. U. (af Christ-Lofflig Upricktighet), eventuellt boktryckargesällen Christian Ludwig Uber		
Nyår	1734	Benjamin Gottlieb Schneider
C. M. (se Mentzer, Carl Magnus)		
Collin, Lars , faktor vid Kongl. Gymnasii och Domkyrkans boktryckeri i Strängnäs 1732–1738 och boktryckare fr.o.m. 1738		
Bröllop	1738	Carl Röpke ∞ Margareta Westberg Texten de facto av O. Lindsteen (se s. 173).
Columbus, Samuel Jonae (Myrtillus af Bärge), författare, skald, språkforskare, sekreterare till Antikvitetskollegiets ordförande		
Bröllop	1669	Niclas Wankijf ∞ Maria Matras

C. P. E.		
Bröllop	1752	Johann Laurentius Horrn d.y. ∞ Anna Maria Lengreen
CW		
Postulat	1707	Andreas Holmgreen
von Cölln, Johan, L.L.	St., brudens bror	
Bröllop	1733	Herman Arnold Möller ∞ Catharina Elisabeth Cicilia von Cölln
D. A.	(se Annerstedt, Daniel)	
Dahlman, Carl	(Carl Dahlman Eskilsson), student	
Bröllop	1732	Johan Henrich Werner ∞ Caisa Maria Stiern-Crona (Catharina Maria Stierncrona)
D. G.	(se Granatenflyckt, Didrik)	
D. Ti.	(uppsatt af Dess Tiänare)	
Bröllop	1691	Johann Billingsley ∞ Elisabeth Gadde
Ein guter Freund	(Von Einem guten Freunde)	
Bröllop	1696	Olaus Enæus ∞ Maria Gusselia
Ein guter Freund aus Gothoburg		
Bröllop	1733	Herman Arnold Moeller (Möller) ∞ Catharina Elisabeth Cicilia von Coeln (Cölln)
E. J.	(se Junbeck, Erland)	
Ekeblad, Carolus	(Carl) P., greve	
Bröllop	1742	Lars Salvius ∞ Helena In De Betou
Begravning	1755	Helena In De Betou
Eldh, Carl	notarius publicus, aktuarie vid statskontoret, skald	
Bröllop	1722	Johann Laurentz Horrn ∞ Helena In De Betou
E. M.	(Af En wid Musernas Klint)	
Bröllop	1708	Nils Kiällberg ∞ Christina Peders Dotter
Erichson, Johan	rektor vid tyska skolan i Stockholm	
Begravning	1741	Johann Laurentz Horrn
E. W.	(se Wennæsius, Eric)	
E. W. D. G.	(Ent Worfen von Denen, in des SeeliGen Herrn Schneiders)	
Begravning	1738	Benjamin Gottlieb Schneider
Falck, Johan Gabriel	boktryckargesäll, Maria Hultmans son	
Begravning	1726	Maria Hultman
Frediani, C. G.	(Carl Gustaf), faktor vid Olof Rudbecks boktryckeri i Uppsala	
Begravning	1698	Henric Curio och Disa Rudbeckia. Se s. 82.

G. E. H. (af ett Gott Enfaldigt Hierta)		
Bröllop	1731	Peter Nyström ∞ Sara von der Holtz
Geist, Samuel , Königlicher Musicus und LL. Art. Stud., musiker, medlem i hovkapellet		
Begravning	1672	Ignatius Meurer
G. H. (Af En Gierna Hörsam)		
Postulat	172[?]	Peter Nyström Postulatsåret är okänt eftersom det kända exemplaret är skadat.
G. H. B.		
Bröllop	1757	Lars Salvius ∞ Charlotta Swedenstierna
Giese, Jacob (Gieseus, Jakobus), kantor, från 1664 konrektor vid tyska skolan. Även namnformen Gise förekommer.		
Begravning	1672	Ignatius Meurer I samma publikation finns även texter av Johannes Herbinus, Johannes Stockmann och C. A. Z. Uppgift om författarna på publikationens titelblad: à Collegis Scholæ Teut: Holm: conscripta.
Gilnerus, Carl , Laurents Gilnerus bror		
Postulat	1743	Laurents Gilnerus
Giöding, O. J. (Olof Justinus), präst, författare, översättare		
Begravning	1750	Sara von der Holtz
G. J. T.		
Bröllop	1696	Nathanael Goldenau ∞ Maria Mattheis
G. J. T. [förmodligen en annan än föregående]		
Bröllop	1725	Johan Höjer ∞ Beata Charlotta Mentzer I samma publikation även en dikt av Carl Johan Mentzer (C. J. M.).
Godenius, A. , eventuellt Andreas Erics Godenius, präst (komminister) i Husby		
Bröllop	1691	Boethius Hagen ∞ Dorothea Böök
Goldenau, Nathanael d.y. , bokbindare		
Bröllop	1696	Nathanael Goldenau ∞ Maria Mattheis I samma publikation "Votum" av Brit. Liskin Mattheis.
Gothus, Gabriel Michaelis		
Bröllop	1605	Anund Olofson (Helsing) ∞ Christina Mårtens Dotter (Klinck) Författaren har även tonsatt sin text.
Granatenflyckt (Granatenflycht), Didrik (D. G.), skald, översättare, statskontorets bokförare		
Postulat	1714	Sven Balck

Bröllop	1717	Johan Lorentz (Johann Laurentz) Horrn ∞ Maria Mattheis
Begravning	1721	Maria Mattheis Anonym, författarnamnet antecknat i KB:s exemplar.
Gråå, Johannes M. , student		
Bröllop	1725	Johan Höjer ∞ Beata Charlotta Mentzer
G. S. K. (Gladlynte Samman Knippades)		
Bröllop	1694	Henrich Keyser (II) ∞ Catharina Höök
G. W. (Gode VVänn)		
Bröllop	1671	Boethius Hagen ∞ Helena Nils Dotter
Gyllenius, Petrus Magni , student, senare lärare och kyrkoherde		
Begravning	1653	Peder Wald
H. A. (Här Alltid har sin fågnad)		
Postulat	1723	Gabriel Nyberg
Haldin, O. (Olof, Olaus), kyrkoherde, consistorii assessor i Stockholm		
Begravning	1698	Elisabeth Gadde
Hallgren, C. J.		
Bröllop	1757	Lars Salvius ∞ Charlotta Swedenstjerna
Hallman, Johan Göstaf (Johan Gustaf Hallman Gustafsson), kyrkoherde		
Begravning	1735	Johan Henrich Werner
Hartwich, Christina Wilhelmina , boktryckare H. C. Merckells styvdotter		
Lyckönskan	1726	Henrich Christoph Merckell (nyårs- och namnsdagslyckönskan)
Lyckönskan	1726	Henrich Christoph Merckell (namnsdagslyckönskan) Texten författad av O. Lindsteen enligt anteckning i KB:s exemplar.
Herbinius, Johannes (Johan), rektor vid tyska skolan i Stockholm		
Begravning	1672	Ignatius Meurer I samma publikation finns även texter av Jacobus Gieseus, Johannes Stockmann och C. A. Z. (Carolus Andreas Zellinus). Uppgift om författarna på publikationens titelblad: à Collegis Scholæ Teut: Holm: conscripta.
Hering, Christoph , lärare vid tyska skolan i Stockholm, notarius publicus, flitig tillfällesdiktare		
Bröllop	1668	Johan Winter ∞ Christina Ertwins Dotter Herweg
	1669	Niclas Wankijf ∞ Maria Matras Signerad C. H. P. L. = Christoph Hering Poeta Laureatus. I samma publikation en dikt av Petrus Wankijf.

Begravning	1668	Georg Hantsch
	1672	Ignatius Meurer
Hesselgren, Gabriel , Catharina Maria Stierncronas sväger		
Bröllop	1732	Johan Henrich Werner ∞ Catharina Maria Stierncrona
Hesselius, Anders (Anders Hesselius Americanus, A. H. A.), lärare (språkmästare) i engelska vid Uppsala universitet		
Postulat	1739	Nicolaus Bursman Uppgift från Benzelstjernas journal, s. 103.
Begravning	1750	Sara von der Holtz
	1752	Anna-Maria Lengren
Hilleström, Carl Friedrich , landssekreterare Johan Hilleströms son		
Bröllop	1732	Johan Henrich Werner ∞ Catharina Maria Stierncrona Bröderna Carl Fredrik, Gabriel och Johan Johansson Hilleströms dikter i samma publikation.
Hilleström, Gabriel (se föreg.)		
Hilleström Johan Johansson (se föreg.)		
Hilleström, Johan (d.ä.) (J. H.), Uppsala läns landssekreterare, Catharina Maria Stierncronas sväger		
Bröllop	1732	Johan Henrich Werner ∞ Catharina Maria Stierncrona
H. J. S. B.		
Bröllop	1731	Peter Nyström ∞ Sara von der Holtz
H. J. U. (Homines. Jactamur. Ubicue.)		
Begravning	1699	Henrich Keyser (II)
Hof, Sven , rektor vid Skara gymnasium, språkforskare, assessor vid domkapitlet		
Begravning	1753	Herman Arnold Möller (något osäker attribution, se s. 84)
Hollenius, O.		
Begravning	1713	Balthasar Wijdman
Holmberg, Johan Carl (J. C. H.), Collega i S. Nicolai Schola		
Bröllop	1738	Carl Röpke ∞ Margareta Westberg
Hornn, Johan Laurentius (Laurentz) d.y. (J. L. H.), boktryckare i Västerås		
Begravning	1755	Helena In De Betou
Humbla, Gudmund Eriksson , präst, författare		
Begravning	1728	Anders Björkman
Humble, Christopher , prost		
Bröllop	1732	Johan Henrich Werner ∞ Catharina Maria Stiern-Crona (Stierncrona)

Höjer, Johan (J. H.), faktor i Uppsala, senare boktryckare
Namnsdag 1723 Johan Henrich Werner
Bröllop 1732 Johan Henrich Werner ∞ Catharina Maria Stierncrona

Höjer, Johan Christian (I. C. H.), boktryckare Johan Höjers son, Lorentz Magnus Höjers bror
Bröllop 1752 Lorentz Magnus Höjer ∞ Regina Brigitta Lode

Höjer, Lorentz Magnus, boktryckarlärning eller gesäll (kornut), senare boktryckare, son till bruden
Bröllop 1739 Olavus Wikblad ∞ Beata Charlotta Mentzer
I samma publikation en dikt av A. O. Kyhlstedt.

I. C. H. (se Höjer, Johan Christian)

Immig, Ludwig August, boktryckargesäll
Namnsdag 1733 Wilhelmina Merckell

Isacsson, I., eventuellt Isak Isacsson, kyrkoherde
Bröllop 1725 Johan Höjer ∞ Beata Charlotta Mentzer

J. A. (en god vän från Göteborg, som aldrig var **J. Alingsåhs**)
Postulat 1720 Johan Hageman
Postulat 1720 Lars Unge

J. C.
Bröllop 1736 Ludvig Decreaux ∞ Anna Brigitta Wulff

J. C. B. (Jn Christlicher Bescheidenheit), boktryckargesäll
Begravning 1728 Anders Björkman

J. C. H. (se Holmberg, Johan Carl)

J. C. R., Vän och Släktinge
Begravning 1741 Johann Laurentz Horrn

Jercker i Byri Broby
Bröllop 1725 Johan Höjer ∞ Beata Charlotta Mentzer

J. H. (se Hilleström, Johan)

J. H., sannolikt Johan Höjer (se denne)

J. H. S. (Aufgesetzt von einem Kunstverwandten, dessen Hoffnung an Jesu Hülfe Stehet).
Namnsdag 1674 Johann Georg Eberdt

J. H. W. (se Werner, Johan Henrich)

J. L. B. (se Bragner, J. L.)

J. L. H. (se Horrn, Johan Laurentius d.y.)

Johansson, Lars (Lasse Lucidor, Lucidor, Lucidor then Olycklige), skald		
Begravning	1672	Ignatius Meurer
	1672	Ignatius Meurer
		<i>Graaff-Skrifft</i> (anonym, se s. 91)
J. R. , gesäll vid Keyserers boktryckeri (af Brudefolckens Hörsamme Tienare)		
Bröllop	1694	Henrich Keyser (II) ∞ Catharina Höök
J. R. H. (von E) Jnem FReund aus Hamburg)		
Bröllop	1729	Henrich Joachim Sievers ∞ Anna Catharina Brand
J. T. (se Tidgren, J.)		
J. T. [eventuellt annan än föregående]		
Bröllop	1742	Carl Magnus Mentzer ∞ Catharina Söderberg
Junbeck, Erland , akademisekreterare i Lund, kusin till Falcks änka		
Märta Junbeck		
Begravning	1732	Israel Falck
J. V. [ev. Johan Velin, enligt Jan Drees]		
Postulat	1705	Daniel Johan Wall
J. W.		
Bröllop	1725	Johan Höjer ∞ Beata Charlotta Mentzer
		I samma publikation en dikt av J. Buller.
J. W. S.		
Postulat	1723	Johan Biörn
K. F. (Tå Kwads wid Fyriswald på berget detta liod)		
Bröllop	1708	Johan Henrich Werner ∞ Catharina Sophia Dahlstedt
Kiellberg, Ericus , Petter Kiellbergs bror		
Postulat	1725	Petter J. Kiellberg
		I samma publikation en dikt av J. Tidgren.
Kullman, Nikolaus , student		
Begravning	1718	Margareta Hansonia
Kyhlestedt, A. O. (Andreas O.), student		
Bröllop	1739	Olavus Wikblad ∞ Beata Charlotta Mentzer
		I samma publikation Lorentz Magnus Höjers dikt.
Begravning	1739	Olaus Wikblad
L. A. I. (Ludwig August Immig?)		
Begravning	1735	Johan Henrich Werner
Lampe, Christoph Balthazar , boktryckargesäll i Danzig		
Resehälsning	1685	Johann Ramm (Jöns Rahm)
L. B. G. (Med en Lijten Bröllops Gratulation)		
Bröllop	1696	Olaus Enæus ∞ Maria Bengts-Dotter Gusselia

Lindsteen, Olaus (Lindsten, Olof), skald, hautboist vid kungliga livgardet		
Postulat	1713	Daniel Lundberg
	1720	Johan Höjer
	1723	Johan Charita
	1730	Anders Rhyzell
	1732	Anders Tobiae Bergman
	1732	Casper Sigmund Breijer
	1732	Simon Grundberg
	1733	Lars Collin
	1733	Petter Devall
	1734	Erich Lundberg
	1735	Andreas Barck
	1735	Carl Lindqvist
	1736	Joannes Winqvist
	1739	Jacob Krohnberg (uppgift från Benzelstjernas journal, s. 102)
	1739	Lars Lind (uppgift från Benzelstjernas journal, s. 103)
	1740	Jonas Leenman (uppgift från Benzelstjernas journal, s. 131)
	1740	Carl Magnus Mentzer
Eventuellt är även en anonym postulatsgratulation med nottryck till Erich Flodström 1718 av Lindsteen.		
Bröllop	1712	Mikael Laurelius (Laurell) ∞ Sara von der Holtz
	1714	Andreas Laurelius ∞ Maria Simons Dotter Thorsman
		Anonym
	1717	Johann Laurentz Horrn ∞ Maria Mattheis
	1722	Johann Laurentz Horrn ∞ Helena In De Betou
	1729	Henrich Joachim Sievers ∞ Anna Catharina Brand
	1731	Peter Nyström ∞ Sara von der Holtz
	1738	Carl Johan Röpke ∞ Margareta Westberg
	1738	Carl Johan Röpke ∞ Margareta Westberg
		Den andra dikten har Lindsteen skrivit i Lars Collins namn, uppgift från Benzelstjernas journal, s. 41.
Begravning	1719	Michael Laurelius
	1727	Catharina Keyser (Catharina Höök)
	1728	Anders Björkman
	1737	Anders Laurelius
		I samma publikation även en dikt av A. E. F.
Namnsdag	1741	Johann Laurentz Horrn
	1726	Henrich Christopher Merckell Lindsteen har skrivit dikten i Christina Wilhelmina Hartwicks namn.
Hyllning	1736	Till Boktryckar-Societeten, <i>Ære-Stod</i>

Lohman, Carl Johan (C. J. L.), notarie vid hovkonsistoriet, militärpräst, sedermera kyrkoherde och riksdagsman

Begravning 1721 Maria Mattheis

1729 Catharina Dahlstedt

Bröllop 1722 Johann Laurentz Horrn ∞ Helena In De Betou

Lucidor then Olycklige (se Johansson, Lars)

Lund, A.

Bröllop 1691 Johann Billingsley ∞ Elisabeth Gadde

Mass Morsså ti Baddå

Bröllop 1752 Lorentz Magnus Höjer ∞ Regina Brigitta Lode

Mattheis, Brit. Liskin, Maria Mattheis syster

Bröllop 1696 Nathanael Goldenau ∞ Maria Mattheis

I samma publikation en dikt av Nathanael Goldenau d.y.

Mejer, Andreas, boktryckargesäll i Uppsala

Begravning 1750 Heinrich Hecht

I samma publikation en dikt av Jonas Björkström.

MelennaS [M. S.]

Bröllop 1707 Julius Georg Matthiae ∞ Maria Mattheis

Mentzer, Carl Johan (C. J. M.)

Bröllop 1725 Johan Höjer ∞ Beata Charlotta Mentzer

I samma publikation även en dikt av C. J. T.

Mentzer, Carl Magnus, gesäll vid boktryckeriet i Uppsala, Beata Charlotta Mentzers bror

Bröllop 1739 Olavus Wikblad ∞ Beata Charlotta Mentzer

1743 Henrich (Heinrich) Hecht ∞ Beata Westia

Postulat 1745 Gabriel Hoff

Begravning 1750 Heinrich Hecht

Merckell, Johan Christopher & Jacob Merckell, Henrich Christopher Merckells barn födda 1719

Begravning 1730 Henrich Christopher Merckell

I samma publikation en dikt av N. B. Eventuellt har han även skrivit dikten i barnens namn.

M. H.

Bröllop 1691 Johann Billingsley ∞ Elisabeth Gadde

M. K.

Bröllop 1752 Lorentz (Laurentz) Magnus Höjer ∞
Regina Brigitta Lode

Myrtillus af Bärgen (se Columbus, Samuel)

N. B.		
Begravning	1730	Henrich Christopher Merckell Se Merckell, Johan Christopher och Jacob.
Neander, Anders (Af En de hederwärda Contrahenterne obekant bekant)		
Bröllop	1739	Olavus Wikblad ∞ Beata Charlotta Mentzer Författarnamnet antecknat i KB:s exemplar.
N. L. (I eNfaLdighet skrifwit.)		
Begravning	1700	Ephraim Kämpe
Nordvall, Jonas , präst i Härnösand		
Postulat	1736	Daniel Hofberg
O. A. B. (se Burman, Olof Abrahamsson)		
obekant bekant (se Neander, Anders)		
O. D. W.		
Begravning	1738	Johan Höjer
OIRUC (se Rudbeck, Olaus d.ä.)		
Omnberg, Johannes (Johan), präst i Strängnäs		
Bröllop	1711	Balthazar Widman ∞ Maria Thorsman I samma publikation dikter av T. S.
Pellegrin, Constantin , Johan Henrich Werners och hans hustru Catharina Maria Stierncronas boktryckargesäll i Stockholm		
Namnsdag	1733	Catharina Maria Stierncrona
Bröllop	1734	Isaac Niclas Neuendorff ∞ Juliana Cameen
Begravning	1735	Johan Henrich Werner
Eventuellt är även de anonyma namnsdagsgratulationerna till Catharina Maria Stierncrona från 1734 och 1737 skrivna av Pellegrin.		
P. G. (Petrus Gröndahl?)		
Begravning	1730	Henrich Christopher Merckell
Polidor		
Postulat	1711	Georg Fornberg
Preuss, Georgius , superintendent i Livland och vice kansler vid Livlands akademi (universitetet i Dorpat)		
Begravning	1672	Ignatius Meurer I samma publikation även en dikt av Claudius Åkerman.
P. T. (Prælo. Typographiæ.) Sven Almqvist har antagit att pseudonymen står för Petter Theorin, komminister i Gnosjö och därefter kyrkoherde i S. Hestra.		
Postulat	1730	Sven Nohlander
P. T. (se Tillæus, Petrus)		

P.W.		
Bröllop	1725	Johan Höjer ∞ Beata Charlotta Mentzer I samma publikation även en dikt av Gustaf Åhman.
R.		
Bröllop	1671	Henric Curio ∞ Disa Rudbeckia Jan Drees har ansett det möjligt att R. är Johan Henrich Werner.
Rabenius, Nicolaus (Nils), elev vid Västerås gymnasium, senare präst		
Bröllop	1671	Boethius Hagen ∞ Malin (Magdalena) Nils Dotter I samma publikation två dikter av Olaus Rabenius.
Rabenius, Olaus , gymnasist, skrev följande år in sig vid Uppsala universitet		
Bröllop	1671	Boethius Hagen ∞ Malin (Magdalena) Nils Dotter I samma publikation två dikter av Nicolaus Rabenius.
ReHneHrVV s (se Werner, Johan Henrich)		
Ringselius, O.		
Postulat	1709	Jonas Sprengberg
Ross, Wilhelm , docent i orientaliska språk vid Åbo akademi, kaplan i Åbo finska församling		
Postulat	[1750]	Lars Wennberg. Wennberg postulerades 1749 (se s. 53).
Rudbeck, Olaus (Olof) d.ä. (OIRUC), medicine professor, boktryckeriägare i Uppsala		
Begravning	[1698]	Henric Curio
Salvius, Lars , auskultant och e. o. kanslist i kommerskollegiet 1740–1742, ägare till Antikvitetarkivets boktryckeri 1742–		
Begravning	1741	Johann Laurentz Horrn, utgiven av "Samtelige Konst-Förwanterne" vid Horrn's boktryckeri, se s. 97.
	1752	Anna Maria Lengrén Anonym dikt, eventuellt text av Salvius, tryckt vid Salvius boktryckeri i Stockholm.
Scarin, A.A. (Algoth), student vid Uppsala universitet, sedermera professor vid akademien i Åbo		
Postulat	1706	Nils Kiällberg
Schenberg, Petrus , lektor i Linköping, lexikograf		
Begravning	1757	Gabriel Björckegren
Schloßhauer (Schloshawerus), Christoph , bokbindare		
Begravning	1672	Ignatius Meurer
Schonberg, Fridrik , boktryckargesäll		
Begravning	1757	Gabriel Biörckegren

Schubart, Tobias (Troget Sinne, af Trefnadens Stadiga förkofran), översättare, författare av läroböcker i latin, notarius publicus

Bröllop 1722 Johann Laurentz Horrn ∞ Helena In De Betou

Postulat 1723 Olof Norstedt

Författarnamnet antecknat i KB:s exemplar.

Eventuellt är också postulatsgratulationen till

Johan Charita "von einem Treu-Schuldigen Freunde"

1723 skriven av Schubart.

Schultz, Johan Anders, boktryckargesäll

Begravning 1728 Anders Björkman

Schütz, Adam, musiker, hovkapellmästare

Begravning 1672 Ignatius Meurer

S. F. C. M. (Tienstlig SammanFattat i StoCkholM)

Postulat 1703 Anders Nilsson Björkman

Sprenberg, Jonas, boktryckargesäll

Bröllop 1712 Anders Björkman ∞ Margareta Hansonia

Spöring, Eberhardt Christian, konrektor vid tyska skolan i Stockholm

Begravning 1694 Johanna Wilhelmina Schmal (G. G. Buchardis hustru)

S. R. (Skyldigast Redebogen), boktryckargesäll?

Bröllop 1720 Anders Björkman ∞ Sara von der Holtz

SSUB (Som Sist Uti Boktryckeriet), sannolikt Horrns gesäller Sievers, Sonne, Uber och Bastman

Namnsdag 1736 Helena In De Betou

Stockmann, Johannes, kantor, lärare vid tyska skolan i Stockholm, flitig tillfällesdiktare

Begravning 1672 Ignatius Meurer

I samma publikation finns texter av Johannes

Herbinus, Jacobus Gieseus och Carolus Andreas

Zellinus. Uppgift om författarna på publikationen

titelblad: à Collegis Scholæ Teut: Holm: conscripta.

Swanwall, A. (Anders), Ignatius Meurers dotterdotters man

Begravning 1672 Ignatius Meurer

Syngman, Matthias, faktor, sedermera boktryckare vid Viborgs gymnasium

Bröllop 1691 Johann Billingsley ∞ Elisabeth Gadde

S. Ä. (se Älf, Samuel)

Teppati, Blasius Ludovicus, språkmästare i italienska och franska vid Uppsala universitet

Begravning 1672 Ignatius Meurer

Thebelius (Tebelius, Tibelius), M. J. (Magnus Jonae), student (?), skrev in sig vid Uppsala universitet 1661		
Bröllop	1668	Johan Carlszon Winter ∞ Christina Ertwins Dotter
Tidgren, J. (Jonas, J. T.), student, promoverades vid Uppsala universitet 1734		
Postulat	1725	Petter J. Kjellberg I samma publikation en dikt av Ericus Kjellberg.
	1730	Olof Helsing Författarnamnet Tidegren antecknat i KB:s exemplar.
Tidholm, Jonas , student, informator		
Begravning	1718	Margareta Hansonia Underskrift av Andreas A. Björkman, men författaren med största sannolikhet Jonas Tidholm.
Tillaeus, Petrus Georgii (P. T.), präst		
Bröllop	1701	Boethius Hagen ∞ Maria Samuels Dotter Hedengreen
T. O. (uthi Torshälla den 15 Octobr.)		
Bröllop	1711	Balthazar Widman ∞ Maria Thorsman I samma publikation <i>Votum</i> av Johannes Omnbergs.
Tolpo, Johan , präst, följande år kyrkoherde i Birkala		
Begravning	1721	Maria Mattheis
Treu–Schuldiger Freund (T. S.), eventuellt Tobias Schubart		
Postulat	1723	Johan Charita
T. S. (se Schubart, Tobias)		
Törneboum, Olaus		
Bröllop	1694	Henrich Keyser (II) ∞ Catharina Höök
V. B. S. M. / Secret, Freund. Enligt Drees eventuellt Valentin Ballhorn		
Begravning	1699	Henrich Keyser (II)
Virgander, Jonas , kyrkoherde		
Begravning	1726	Maria Hultman
	1732	Israel Falck
Wankijf, J. (Johan), faktor, sannolikt boktryckare Niclas Wankijfs son		
Namnsdag	1722	Catharina Dahlstedt (gift med J. H. Werner)
Wankijf, Petrus , kyrkoherde, Niclas Wankijfs bror		
Bröllop	1669	Niclas Wankijf ∞ Maria Matras I samma publikation en dikt av Christoph Hering.
Wennæsius, Eric , (E. W., ab Amico), Antikvitetskollegiets skrivare, aktuarie och senare notarie, yrkesskald		
Postulat	1679	David Kämpe och Niklas Broman. Dikten är anonym, men författaren antagligen Wennæsius (se s. 33).

	1681	Lars L. Wall, Olaus Enæus, Olof Lohmberg, Matthias Syngman
Bröllop	1671	Henric Curio ∞ Disa Rudbeckia
	1681	David Kämpe ∞ Margareta Magdalena Eberdt
Begravning	1682	Johann Eberdt ∞ Märtha Nils Dotter
	1672	Ignatius Meurer ”ab Amico”, författaren eventuellt Wennæsius.
	1679	Jöns Matthson Lund Bevarad som originalmanuskript, tryckt 1869 och 1934.
	1679	Lars Hansson Wall Bevarad som originalmanuskript, tryckt 1869 och 1934.
	1679	Anna Pärs-Dotter Wulff

Werner, Johan Henrich, (J. H. W.), boktryckargesäll, sedermera faktor och boktryckare

Bröllop	1669	Niclas Wankijf ∞ Maria Matras Författarens pseudonym ReHneHrVV.
	1671	Henric Curio ∞ Disa Rudbeckia Författarens initial R. Enligt Drees är författaren eventuellt Werner.
Begravning	1705	Gustaf Simon

W. R. (se Ross, Wilhelm)

Zellinus, Carolus Andreas (Carl Andreas Zellin, C. A. Z.), filosofie och teologie studerande, lärare vid tyska skolan i Stockholm

Begravning	1672	Ignatius Meurer I samma publikation finns även texter av Johannes Herbinus, Jacobus Gieseus och Johannes Stockmann. Uppgift om författarna på publikationens titelblad: à Collegis Scholæ Teut: Holm: conscripta.
------------	------	--

Åhman, Gustaf, teologie adjunkt vid Uppsala universitet [?]

Bröllop	1725	Johan Höjer ∞ Beata Charlotta Mentzer I samma publikation även en dikt av P. W.
---------	------	--

Åkerman, Claudius (Claudius Johannes Agræus), juris doktor, professor vid Livlands akademi (universitetet i Dorpat)

Begravning	1672	Ignatius Meurer I samma publikation en dikt av Georgius Preuss.
------------	------	--

Älf, Samuel, docent i latin vid Uppsala universitet, skald, översättare

Begravning	1758	Lars M. (Laurentz Magnus) Höjer KB:s exemplar är anonymt, men exemplaret avbildat i Brings verk <i>Boktryckerierna i Uppsala</i> II (s. 97) har författarens initialer S. Ä.
------------	------	---

Dikter publicerade kollektivt av boktryckeriernas personal

Vissa dikter har publicerats kollektivt av ett boktryckeris gesäller eller hela personal utan att namn anges. I en del av publikationerna nämns dock gratulanternas namn eller initialer. Förteckningen är i alfabetisk ordning enligt boktryckarnas släktnamn.

Carl Gustaf Berlings boktryckeri, Lund

Bröllop	1745	Carl Gustaf Berling ∞ Anna Fråstman Gratulanter A. Ollendorf, J. A. Rehm, P. E. Anander och D. C. Claudi.
---------	------	---

Anders Björkmans boktryckeri, Stockholm

Postulat	1723	Olof Norstedt
Postulat	1725	Anders A. Björkman

Olaus Enæus boktryckeri, Stockholm

Namnsdag	1703	Olaus Enæus
----------	------	-------------

Nathanael Goldenaus boktryckeri, Stockholm

Bröllop	1696	Nathanael Goldenau ∞ Maria Matthiae
---------	------	-------------------------------------

Johann Laurentz Horrns boktryckeri, Stockholm

Bröllop	1717	Johann Laurentz Horrn ∞ Maria Matthiesson (Maria Mattheis)
Begravning	1721	Maria Mattheis
Bröllop	1722	Johann Laurentz Horrn ∞ Helena In De Betou
Namnsdag	1725	Johann Laurentz Horrn Gratulanter N. Libert, J. S. Heintzman, J. K. Kallmayer, J. Bastman och P. J. Sonne.
Namnsdag	1728	Helena In De Betou Gratulanter J. D. W.; J. A. S.; J. L.; J. H. W. och J. R. H.
Namnsdag	1736	Johann Laurentz Horrn Gratulanter Heinr. Joh. Sievers, Johan Bastman, Pet. Jacob Sonne, Christ. Ludv. Uber och Joh. Gabriel Falck.
Namnsdag	1736	Helena In De Betou Signerad S S U B (Som Sist Ut Boktryckeriet), troligen Siewers, Sonne, Uber och Bastman.
Begravning	1741	Johann Laurentius (Laurentz) Horrn

Johan Laurentz Horrn d. y:s boktryckeri, Västerås

Namnsdag	1764	Johan Laurentius Horrn Gratulanter Siguard Swanholm, Lars Kumlander och Jacob Johan Duncan.
----------	------	---

Johan Höjers boktryckeri, Uppsala		
Bröllop	1725	Johan Höjer ∞ Beata Charlotta Mentzer
Begravning	1758	Lorentz Magnus Höjer Av gesällerna J. C. B., J. D. F., L. L. och C. S.
Henrich Christopher Merckells boktryckeri, Stockholm		
Namnsdag	1722	Johan Christopher Merckell
Jacob Merckells boktryckeri, Stockholm		
Namnsdag	1753	Jacob Merckell
Herman Arnold Möllers boktryckeri, Skara		
Begravning	1753	Herman Arnold Möller
Namnsdag	1753	Catharina Elisabeth Cicilia von Cölln
Möllers änka Catharina von Cöllns boktryckeri, Skara		
Bröllop	1755	Johan David Falck ∞ Anna Greta Åman ”af Brudgummens Konstförwandte”, författarens initialer A. B.
Lars Salvius boktryckeri, Stockholm		
Begravning	1755	Helena In De Betou
Benjamin Gottlieb Schneiders boktryckeri, Stockholm		
Postulat	1727	Georg Andreas Graubner
Begravning	1738	Benjamin Gottlieb Schneider Ent Worfen von Denen, in des SeeliGen Herrn Schneiders Officin Sämtlichen Kunstverwandten, författare sannolikt E. W. D. G.
Jacob Schneidlers boktryckeri, Stockholm		
Namnsdag	1733	Jacob Schneider Gratulanter tryckeriets ”ledamöter” Jacob Olsen, Gottfried Petermann och Johann Andreas Schultz.
Niclas Wankijfs boktryckeri, Stockholm		
Namnsdag	1683	Niclas Wankijf Gratulanter Z. Hagemann, H. Lübke och C. Neumann.
Johan Henrich Werners boktryckerier, Stockholm		
Namnsdag	1721	Catharina Dahlstedt
Namnsdag	1721	Johan Henrich Werner
Namnsdag	1726	Johan Henrich Werner (Kongl. boktryckeri)
Namnsdag	1726	Johan Henrich Werner (Norra Malm)
Johan Henrich Werners boktryckeri, Uppsala		
Postulat	1706	Nils Kjällberg
Namnsdag	1725	Johan Henrich Werner

Noter

1. Anna Perälä, *Suomen typografinen atlas – Finsk typografisk atlas – Typographischer Atlas Finnlands 1642–1827* I–II (2000); Perälä, *Tiedon ja taidon kuvat. 1647–1713* (2003); Perälä, *Mikael Agricolan teosten painoasu ja kuvitus* (2007).
2. Se Perälä, ”Att beskåda dikter” (2010); och Perälä ”Wärcket prisar Mästaren” (2020).
3. Haldin, minnesdikten till Elisabeth Gadde, *Äbreninne Öfwer Den Ebreborne/ Gudfruchtige och Dygderijke Matronan Hust. Elisabeth Gadde [...]* (1698).
4. Se Helanders förtjänstfulla översikt över latinets ställning i Sverige på 1600- och 1700-talen: ”Den lärda frun och de lärdes språk. Latindiktning i senkarolinsk tid” (2011), s. 268–272. Persondiktning på latin i Finland har utforskats framför allt av Raija Sarasti-Wilenius.
5. Se t.ex. Castrén, *Stormaktstidens diktning* (1907), s. 5–8; Burman, *Den svenska stormaktstidens sonett* (1990), s. 9, 21–22.
6. Se t.ex. Olsson & Algulin m. fl., *Litteraturens historia i Sverige* (2009), s. 61, 71–72; Ridderstad, ”Tryckt för tillfället” (1983); Almqvist, ”Personverser tryckta i Småland före år 1800” (1969); Hansson, *Svensk bröllopsdiktning under 1600- och 1700-talen* (2011).
7. Drees, *Die soziale Funktion der Gelegenheitsdichtung* (1986) och *Deutschsprachige Gelegenheitsdichtung in Stockholm und Uppsala zwischen 1613 und 1719* (1995).
8. Melander, *Personskrifter hänförande sig till Finland 1562–1713* (1951–1959).
9. Melander, *Suomen kirjapainotaitoa barokin vuosisadalla* (1960).
10. Lilius, *Språkval och ordval i tillfällesdiktningen i Finland 1700–1749* (1994).
11. Sarasti-Wilenius, ”Latinankielinen promootio-, hää- ja hautakirjallisuus Suomessa” (1997).
12. Bastman, ”Runomitalla häistä hautajaisiin”, ”På versmått från bröllop till begravning”, *Kansalliskirjaston vuosi 2022* (2023), s. 16–17, 38.
13. Hansson, *Bröllopslägrets skald och bärems* (1975); Lindgärde, *Samlade dikter av Sophia Elisabet Brenner* i flere delar (2009–).
14. Lindqvist, *Dygdens förvandlingar* (2002), s. 18.
15. Baumgartner, ”Førsynet, giftermålspolitikken og døden i leilighetsdiktningen til Københavns boktrycker-klan Godiche, Høpfner, Berling och Møller” (2021).
16. Ridderstad, ”Tryckt för tillfället” (1983), s. 236–244.
17. Ibid., s. 248.
18. Hansson, *Svensk bröllopsdiktning under 1600- och 1700-talen* (2011), s. 37–39.
19. Mer sporadiska boktryckerier fanns i Stockholm redan från 1480-talet och i Uppsala från 1510-talet.
20. Clemensson, ”De äldsta trycklistorna från Göteborg” (1927), s. 37, 42–78.
21. Bruno, *Georg Fred. Brunos Biographie, eller Lefvernes-Beskrifning, sådan, som then samma, af honom sielf i lifs tiden, uti korthet sammanfattad blifvit, år 1762* (1763).

22. För bokbindaresällskapet och Schneidlers speciella rätt att driva ett boktryckeri, se Klemming & Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883* (1883), s. 227 och Schück, *Den svenska förlagsbokhandelns historia II* (1923), s. 38, 40–42.
23. Benzelstjerna, G. *Benzelstjernas censorsjournal 1737–1746* (1884–1885).
24. Karonen, *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809* (1999), s. 82, 130–131, 171.
25. Flintberg, *Borgerlige Förmoner och Skyldigheter, I Stöd af Författningar* (1786), s. 71, 107.
26. Utöver boktryckerierna i Uppsala och Stockholm fanns det då i Sverige även ett boktryckeri vid Västerås domkapitel som grundats 1621. Om Eskil Matssons ursprung se Bring, *Boktryckerierna i Uppsala I* (1962), s. 292.
27. Sedvanerätten i Sveriges boktryckerier innehöll regler som tillämpades av boktryckarna enligt tysk tradition. De gällde lärogossar, kornuter, gesäller, postulation, gesällers rättigheter efter giftermål med en avliden boktryckares änka o.s.v. Ett dokument som Boktryckar-Societeten levererade till kanslikollegiet 1730 ger en helhetsbild av den praxis som följdes. Se Schück, "Sedvanerätten inom 1700-talets boktryckerier" (1923), s. 69–72.
28. Wessel, *Svenska typografernas historia* (1916), s. 18–19.
29. Ibid., s. 16–19, 25–26, 28–29; Schück, "Sedvanerätten inom 1700-talets boktryckerier" (1923), s. 70, § 5–8.
30. Flintberg, *Borgerlige Förmåner och Skyldigheter, I Stöd af Författningar* (1786), s. 107; Bring, *Boktryckerierna i Uppsala I*, s. 18; Klemming & Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883* (1883), s. 180.
31. Sohm, *Boktryckeri-konsten samt berättelser om några berömda boktryckare och boktryckerier* (1959), s. 84.
32. Wessel, *Svenska typografernas historia* (1916), s. 64–67; Bernström, "Konsten att bära värja" (1958), s. 58–59, 62–63.
33. Wessel, *Svenska typografernas historia*, (1916), s. 18–19; Schück, "Sedvanerätten inom 1700-talets boktryckerier" (1923), s. 71, § 11.
34. Wessel, *Svenska typografernas historia* (1916), s. 19; Schück, "Sedvanerätten inom 1700-talets boktryckerier" (1923), s. 70, § 7.
35. Schück, "Sedvanerätten inom 1700-talets boktryckeri" (1923), s. 72, § 20.
36. Schück, *ibid.*, s. 73, § 24.
37. Schück, *Lars Salvius. Minnesteckning* (1929), s. 73–74; Lindroth, *Svensk lärdomshistoria. Frihetstiden* (1978), s. 76–78.
38. Schück, *Bidrag till svensk bokhistoria* (1900), s. 128–180.
39. Schück, "Sedvanerätten inom 1700-talets boktryckerier" (1923), s. 70–73.
40. Benzelstjerna, G. *Benzelstjernas censorsjournal 1737–1746* (1884–1885), s. 103–104.
41. Schück, *Bidrag till svensk bokhistoria* (1900), s. 96.
42. Schück, *Den svenska förlagsbokhandelns historia II* (1923), s. 45–46.
43. Klemming & Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883* (1883), s. 299–308; Wessel, *Svenska typografernas historia* (1916), s. 74–87.
44. *Åhre-Toorn/ Den edle och högebeprijslige [...] Matthias Syngman [...] [1681].*
45. *Heders-Skrift Och Lyck-Önskan Till Dhe Ehreborne och Konst-Ehrfarne Martin Gottfried Zutzel/ Anders Kjälberg/ Lars Guzelius, Jöran Bergstedt [...] (1700).*

46. Tenakeln är en anordning i trä som håller manuskriptet på plats. Färgbollar använder man för att bre ut trycksvärtan eller tryckfärgen på satsen.
47. Gardberg, "Boktryckarvapnet i äldre svenskt tryck. Några randanteckningar till en postulatsskrift från år 1703" (1947).
48. Enligt traditionen fick boktryckarna vapnet av Fredrik III (1415–1493), som hörde till den habsburgska ätten och 1452 blev kejsare över det Heliga tysk-romerska riket. "Ex dono Friderici imperat. Rom." står det bland annat under boktryckarvapnet som är bilaga till boktryckare Christian Gottlob Täubels lärobok *Praktisches Handbuch der Buchdruckerkunst für Anfänger* (1791).
49. S. F. C. M., *Lyck-Önskan framställt/ Då Den Åhreborne och Konst-Ehrfarne Anders Nilsson Biörkman [...]* (1703).
50. Inrättandet av ett sådant boktryckeri hade planerats redan under kung Karl XI:s tid, verksamheten kom slutligen i gång 1700 under ledning av Enæus. Flintberg, *Borgerlige Förmåner och Skyldigheter* (1786), s. 109.
51. H. A. *Hos folk af wittert wett/ en Ädel Konst wist är I äbro mer än gull [...]* Gabriel Nyberg [...] (1723).
52. Ibid.
53. *Das geehrte und freudige Postulat, Des Wohl-Ehren-Besten und Kunst-geübten/ Herr Johan Charita, [...]* (1723). Charita lyckönskades också med en svensk-språkig dikt av Olaus Lindsteen.
54. Många publikationer saknar uppgift om tryckort, men utifrån typografin kan man sluta sig till att de är tryckta av boktryckerier antingen i Stockholm eller Uppsala.
55. Meurer hade fått material som tillhört Anund Olofson Helsing, boktryckare i Stockholm 1603–1610, här fanns också material från föregående sekel.
56. Klemming & Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883* (1883), s. 176, 214, 220.
57. Wennæsius, *Den Edle Booktryckiare-Konstens Wälförtiente Ehre-Priis [...]* [1681]. Syngman, som sedermera blev boktryckare vid boktryckeriet vid Viborgs gymnasium, gratulerades även med en anonym dikt som skrevs separat för honom (se s. 25).
58. Nordin-Grip, *Skrifter av Eric Wennæsius I* (1934), s. 69.
59. Ibid., s. 45, 190.
60. *En Grönskande Midsommars-Krantz/ Då [...]* Herr Johan Henrich Werner [...] År 1726 [...].
61. *At Konster alla ei är lika, Ei alla lika Konste-Rika. Betrachtades När [...]* Mons. Carl Röpke [...] *postulerade [...]* (1730).
62. Nordvall, *Som Gåfwan är/ är Gifwaren/ Som Skriften är/ är Skrifwaren [...]* Daniel Hofberg [...] [1736].
63. [Brobergen], *Då Ehreborne och Konst-Erfarne Tobias Bergman/ Sedan han sine Låbreåhr redeligen och wäl igenom gått [...]* [1706]. Eftersom det enda kända exemplaret är skadat nertill saknas utgivningsuppgifter.
64. C. W., *Åbro-Pelare/ Uppsatte För Then Åhreborne och KonstEhrfarne Andreas Holmgreen [...]* [1707].

65. J. A., *Skyldig Lyck-Önskan På den Åhreborne och Konst-Ehrfarne Lars Unges Postulats-Dag* [...] *Åhr 1720* [...] *af en god Wän/ som aldrig war J. Alingsåhs*.
66. Almqvist, "Personverser tryckta i Småland före år 1800" (1969), s. 7.
67. Se Perälä, *Finsk typografisk atlas I* (2000), s. 326–327, s. 21–22. Under stora nordiska kriget överfördes bl.a. detta överstycke till Sverige av Åbo akademis boktryckare Anders Björkman. Ibid., s. 55, 89.
68. J. V., *Lyck-Önskan / Til Then Åhreborne och Konst-Erfarne Daniel Job: Wall* [...] [1705].
69. *Boktryckeri Fria Konstners Amma På Boktryckiare Gesellens Åhreborne och Konst-Welöfwade/ Herr Swen Nohlanders Postulatz-Dag* [...] [1730].
70. Almqvist, "Personverser tryckta i Småland före år 1800" (1969), s. 20, 22. Sven Almqvist har antagit att pseudonymen står för prästen (komministern) Petter (Petrus) Theorin, känd som en flitig tillfällesdiktare. Almqvist, *Smäländska personverser* (1973), s. 51.
71. Gardberg, *Boktrycket i Finland II* (1957), s. 104.
72. J. W. S., *Uppå Then Ehreborne och Konst-Ehrfarne Herr Johan Biörns Postulat* [...] [1723]. Motsättningen mellan den katolska kyrkan och reformationen ges ett visst utrymme särskilt i tyskspråkiga persondikter.
73. Tidgren, *En trogen flit sin lön dock får/ Fast den än ut på tiden går. Sannat Tå Then Åreborne och Konst-Wälöfwade Herr Olof Helsing* [...] [1730].
74. Polidor, *En Gåta Framställd at uplösas/ Då Den Åhreborne och Konst-Ehrfarne Georg Fornberg* [...] [1711].
75. Också generalguvernör Jacob Burenskiöld fick en gratulationsdikt skriven av pseudonymen Polidor 1711. I december 1712 utkom bröllopsdikten *Ett trefalt lugn i ett ruskande wäder* i Åbo av pseudonymen Polidor med anledning av giftermålet mellan Margareta Clerck och Jakob Rusch, kyrkoherde i Tenala. Melander, *Personskrifter hänförande sig till Finland 1562–1713*, del 4 (1958), s. 644.
76. *Tryckerie-Kånstens Wälförtiente Beröm/ Ihogkommit Uppå Åhreborne och Konst-förfarne Nils Kiällbergs Postulats-Dag* [...] [1706].
77. Mentzer, C. M., *Lyck-Önskan/ Till Konst-Förwanten/ Åhreborne och Wäl-Erfarne Herr Gabriel Hoff*, [...] [1745].
78. Lindsteen, *En wärdig Midsommars Leek*, [...] *Då Uti den berömmelige och Prijswärde Boktryckiare-Konsten wälöfwade, Herr Simon Grundberg Begick sin Postulats-Dag* [...] [1732].
79. *Fägne-Skrifft Samt en Uprichtig Lyck-Önskan Till Then Ehreborne och Konst-Erfarne Herren Erich Flodström* [...] [1718]. Eftersom arkets nedre kant är defekt syns inte eventuella uppgifter om boktryckeriet. Utgående från typografin och nottyperna kan man dra slutsatsen att gratulationen är tryckt hos Michael Laurelius i Stockholm.
80. Publikation ingår inte i Davidsson förteckning, *Studier rörande svenskt musiktryck före år 1750* (1957), s. 93–155. Däremot har Östen Hedin noterat den i sin förteckning över musiktryck i KB:s samling "Verser över enskilda 1562–1899". Se Hedin, "Tillfällesdikten på Kungliga biblioteket" (2020), s. 721.

81. Mantalslängd på Academiens Stat och Personal 1717, 1718, E III, Landsarkivet i Uppsala; respass underskrivet av Laurelius 20.12.1718, Kanslikollegiet, inkomna skrivelser från boktryckare E XIII.14, Nordiska museets arkiv; Gardberg, *Boktrycket i Finland* II (1957), s. 4–5.
82. Gardberg, *ibid.*, s. 5–12.
83. J. A., *Skyldig Lyck-Önskan På Den Ähreborne och Wälachtade Herr Johan Hagemans Postulats-Dag [...]* (1720).
84. J. A., *Skyldig Lyck-Önskan På den Ähreborne och Konst-Ehrfarne Lars Unges Postulats-Dag [...]* (1720).
85. Efter att Johan Hagemanns far Zacharias Hagemann dog 1725 fortsatte sonen verksamheten vid faderns boktryckeri, men han dog redan 1727. Lars Unge, som varit anställd vid Werners boktryckeri i Uppsala, blev då faktor hos Hagemanns änka. Boktryckeriet övergick i Unges namn 1730. Klemming & Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883* (1983), s. 255, 256.
86. Åhlén, *Ord mot ordningen* (1986), s. 45–46.
87. Förhandscensur gällde i hela riket. På orter där det fanns ett eller flera boktryckerier blev manuskripten granskade till exempel av en kyrkoherde eller gymnasielektor, eller en professor om det var fråga om skrifter av universitetspersonal eller studenter.
88. Schück, *Den svenska förlagsbokhandelns historia* I (1923), s. 244–246; Åhlén, *Ord mot ordningen* (1986), s. 45–46, 250; Santesson, *Tryckt hos Salvius* (1986), s. 3–5.
89. Ross, *At hårda BERGet kan med Konster WÄNNskap pläga [...]* *Den Äreborne och Konst-Wälöfwade Herr Lars Wennberg, [...]* [1750].
90. Gardberg, *Boktrycket i Finland* II (1957), s. 117.
91. Bring, *Boktryckerierna i Uppsala* II (1964), s. 85–86.
92. Jan Drees har i flera av sina verk fäst uppmärksamhet vid bröllopsvinjetter. Mest ingående har han behandlat motivet med två händer som fattar varandra i artikeln ”Hand in Hand” (2020), s. 475–486. Om bröllopsvinjetter använda vid Finlands boktryckerier på 1600- och 1700-talen, se Perälä, *Finsk typografisk atlas* I (2000), s. 236–249 och II (2000), s. 148–155.
93. Drees, *Deutschsprachige Gelegenheitsdichtung in Stockholm und Uppsala zwischen 1613 und 1719* (1995), s. 292.
94. Drees, ”Hand in Hand” (2020), s. 488.
95. Perälä, *Finsk typografisk atlas* II (2000), s. 150–151 GM IV.5 och GM IV.7. Enligt atlasen är min första observation av bröllopsvinjetten från 1675, men senare har jag sett den i en publikation tryckt redan 1673.
96. Korhonen, *Ateena Auran rannoilla* (2004), s. 218. Verket i fråga är J. Buchlerus *Thesaurus phrasium poeticarum* (1637).
97. Se Lindgärde, ”Ett värdigt Binde-Band” (2020), s. 399–404.
98. *Gifft-Glamm Millan twänne Drängiar på Bygden/ framwijst då Herr Johann Billingsley gifftäs med Jungfru Elisabeth Gadde J Ståckholm den 21 Maij, Åhr 1691.* [1691].
99. Billingsley var boktryckare Eberdts styvson och dennes arvinge till boktryckeriet. Klemming var osäker på om det skedde 1690 eller 1691. Klemming

- & Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883* (1883), s. 175. Jag känner inte till en enda publikation som med säkerhet skulle vara tryckt av Eberdt 1691, medan det finns skrifter redan från 1690 som anges vara tryckta vid Billingsleys boktryckeri.
100. *Alß das Goldenau- und Mattheisische Hochzeit-Fest In der Königl. Schwedischen Residentz Stockholm* [...] [1696].
 101. *Glückwünschender Zuruff/ Von dem Wohlgetroffenen Horrn-In De Betouischen Hochzeit-Festin*, [...] [1722].
 102. *Fägnad Betygad Wid Kongl. Carolinska Academiens Boktryckares Högachtad Herr Carl Gustav Berlings Och Dygdzirade Jungfrus Jfr. Anna Frästmans Bröllops Dag* [...] [1745].
 103. Schwabach är en gotisk rund och öppen bokstavsform från 1400-talet som användes flitigt i Sverige under 1500- och 1600-talen men ersattes så småningom av fraktur.
 104. Nordqvist, *Antikvan och vetenskaperna* (1965), s. 18. Verket som utkom 1737 var Anders Nicanders *Oförgripeliga Anmerckningar öfwer Swenska Skaldekonsten*, det som kom 1740 var den första svenska översättningen av Vergilius herdedikter *Ecloger*. Översättaren var Gustaf Palmfelt, inte Palmblad, som Nordqvist felaktigt uppger.
 105. *Ibid.*, s. 34. Verket ger också en mer allmän presentation av ämnet.
 106. J. T., *Tankar Om Äktenskapet, Då Boktryckare Gesellen Åhreborne ok Wälaktade Herrn, Herr Carl Magnus Mentzer, samt* [...] Catharina Söderberg [...] [1742].
 107. Mentzer, C. M., *Skiljachtige Tanckar om Giftermål, Då Factoren wid Kongl. Academie Boktryckeriet i Upsala, Högachtad Herr Henrich Hecht, samt Dygdädla Matrona, Beata Westia, Medelst Kyrkones band* [...] [1743]. Mentzer arbetade vid universitetets boktryckeri i Uppsala. Han var bror till boktryckeriets dåvarande rättighetsinnehavare Beata Charlotta Mentzer som blivit änka. Bring, *Boktryckerierna i Uppsala II* (1964), s. 86.
 108. Ridderstad, *Konsten att sätta punkt* (1975), s. 345; Sarasti-Wilenius, "Latinankielinen promootio-, hää- ja hautakirjallisuus Suomessa" (1997), s. 236–237.
 109. Det fanns också poetiska handböcker med instruktioner för bröllopsdikters struktur. Se t.ex. Korhonen, *Ateena Auran rannoilla* (2004), s. 218–219.
 110. Wrangel, *Det carolinsa tidehvarvets komiska diktning* (1888), s. 7, 9; Olsson, *Bröllops beswärs Ihugkommelse II* (1970), s. 10–11, 14, 17.
 111. Lilius, *Språkval och ordval i tillfällesdiktningen i Finland 1700–1749* (1994), s. 38.
 112. Hansson, *Svensk bröllopsdiktning under 1600- och 1700-talen* (2011), s. 324.
 113. Gothus bröllopssång ansågs länge vara Sveriges första fyrstämriga notpublikation, men en sådan hade utgetts vid Anders Gutterwitz boktryckeri redan 1589. De första svenska noterna tryckta med typer finns veterligen i psalmboken från 1586. Se Davidsson 1957 s. 22–24.
 114. Puksov, *Tartu ja Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli trükikoda* (1932), s. 42–43, 90; Gardberg, *Boktrycket i Finland I* (1942), s. 177; Laasonen, "Gezelius, Johannes d.ä." (2008), s. 274, 276; Laine, "Winter, Johan" (2008), s. 730.

115. Drees, *Die soziale Funktion der Gelegenheitsdichtung* (1986), s. 221, 228. Drees har i denna doktorsavhandling också utrett Herings biografiska uppgifter, s. 220–240.
116. Se Drees, *Deutschsprachige Gelegenheitsdichtung in Stockholm und Uppsala zwischen 1613 und 1719* (1995), s. 52–60.
117. Uppgift om Georg Hantsch dödsdag den 7 juli 1668 från minnesdikten *Grab und Trost-Schrift* som Hering skrev till boktryckarens minne. Om Hantsch, se även Drees, *Deutschsprachige Gelegenheitsdichtung in Stockholm und Uppsala zwischen 1613 und 1710* (1995), s. 367.
118. Klemming & Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883* (1883), s. 172.
119. T. O., *Stadig Wänskap nyttig är/ Tröst och hugnad nog beskiär [...] Herr Baltbazar Widmans [...] Jämnwähl [...] Jungfr. Maria Simons Dotter Thorsmans [...] [1711].*
120. Lindsteen, *Ett Wählment Bröllops-Skämp/ Förestält Då Booktryckiaren uti Strengnes [...] Herr Andreas Laurelius Med [...] Matrona, Hustru Maria Simons Dotter Thorsman [...] [1714].*
121. Nottyper fanns inte i varje boktryckeri. Mycket vanligare var det att trycka notplanen med metallinjer och därefter skriva noterna för hand.
122. Johann Laurentz Horrn och Helena In De Betou fick 1722 motta fem gratulationstryck, Johan Henrich Werner och hans andra hustru Catharina Maria Stierncrona fick sju tryckta lyckönskningar 1731, och 1752 trycktes åtminstone nio bröllopsdikter till Lorentz Magnus Höjer och Regina Brigitta Lode.
123. [Burman], *Bok-Tryckare-Förtal och Förswar/ På [...] Henrich Hechts, Samt [...] Beata Westias, Kära Bröllops-Fest/ [...] [1743].*
124. Astrild är den nordiska benämningen på den grekisk-romerska kärleksguden.
125. Se Castrén, *Stormaktstidens diktning* (1907), s. 122–124; Hansson, *Svensk bröllopsdiktning under 1600- och 1700-talen* (1907), s. 257–260.
126. Hansson, *Svensk bröllopsdiktning under 1600- och 1700-talen* (2011), s. 236–238.
127. Drees, *Deutschsprachige Gelegenheitsdichtung in Stockholm und Uppsala zwischen 1613 und 1719* (1995), s. 64.
128. Almqvist, ”Johan Henrik Werner. Bidrag till en boktryckarbiografi” (1966), s. 9. Uppgifterna om J. H. Werners liv i Sverige före 1690-talet är mycket sporadiska. Sven Almqvist har dock lyckats komplettera tidigare information och korrigera antaganden som visat sig vara felaktiga.
129. Anna Maria Lengreens efternamn förekommer också i formen Lengrén; avser alltså inte poeten Anna Maria Lenngren (f. Malmstedt 1754–1817).
130. *När Kongl. Consistorii och Gymnasii Boktryckaren Herr Peter Devall Med Dygd-Ädla Jungfru Anna Maria Lengreen Firade sin Bröllops-Fäst [...] [1742].*
131. Klemminge & Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883* (1883), s. 251; Wollin, *Det första svenska stilguteriet* (1943), s. 37–38, 51.
132. A. H. A., *Wid Herr Johan Laurents Horrns älskliga makas Fru Anna Maria Lengréns begrafning i Westerås Dom-Kyrka den. 2 Junii 1752. [1752].*
133. Arachne är en skicklig väverska i den grekiska mytologin.

134. *Då Kongl. Consistorii och Gymnasii Boktryckaren i Westerås, Ädel och Högachtad Herr Joh. Laur. Horrn samt [...] Eva Regina De Rouveroy [...] [1757].*
135. En faksimilutgåva av Klemmings och Nordin's verk utkom 1983, i slutet kompletterad med "Svenska boktryckarlängder 1483–1883" som Johan Mannenheim hade sammanställt utifrån deras uppgifter.
136. Klemming & Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883* (1883), s. 177, 223; Arvid Hedberg skriver dotterns namn i formen Maria Matthiesson. Hedberg, *Stockholms bokbindare 1460–1880 I* (1949), s. 260.
137. Maria Mattheis far var vinskänken Rambout Matthiesson. Själv har jag bara sett två personskriftor där Mattheis förekommer i den formen, och följer den namnform som användes allmänt av boktryckarna och deras närmaste krets.
138. Enligt Klemming dog Nathanael Goldenau 1705 eller 1706, men dödsdatumet har sedermera specificerats: Goldenau dog i oktober 1705. Hedberg, *Stockholms bokbindare 1460–1880 I* (1949), s. 262. Sitt första äktenskap hade Goldenau ingått 1680 med skomakardottern Elisabeth Springer som dog 1694, *ibid.*, s. 259.
139. Hedberg, *ibid.*, s. 262.
140. Werthern, *Wahrhaftige Nachrichten Der so alt- als berühmten Buchdruckerkunst* (1721), s. 127.
141. *Wrängswist Omdöme om Echtskapet Uti Ett Samtahl emellan twenne Persohner Misogamum och Philogamum af hwilka dhen förra bestrijder [...] [1696].* Goldenau d.y.s text följs av brudens syster Brit. Liskin Mattheis *Votum* med åtta verser.
142. Syftar på en berättelse om en smedshustru som bedrog sin man med dennes gesäll. De två mördade smeden i sömnen med en spik i huvudet. Brottet uppdagades många år senare när en gravgrävare hittade smedens skalle och brottslingarna fick sina straff.
143. En liknande dispyt förekommer i en bröllopsdikt tillägnad boktryckargesällen Nils Kiällberg och Christina Paders Dotter som gifte sig i Uppsala: E. M., *Disputations Act Wid Bröllops Act, nemligen Åbrehorne och Konst-erfarne Herrens Nils Kiällbergs/ Samt Åbrehorna och mycket Dygderika Jungfruns Christine Paders Dotters [...] [1708].*
144. C. G. G., *Als (S. T.) Herr Julius Georgius Matthiæ, Mit seinem vielgeliebten Braut (S. T.) Frn. Maria Mattheis [...] [1707].*
145. Se Perälä, *Finsk typografisk atlas 1642–1827 I–II* (2000).
146. E. W. D. G., *Der Traurige aber doch Seelige Hintritt, Des Weiland, Wohl-Ellen und Groß-Achtbaren Herrn, Herrn Benjamin Gottlieb Schneiders [...] Ent Worfen von Denen, in des SeeliGen Herrn Schneiders Officin Sämtlichen Kunstverwandten. [...] (1738).*
147. Närmare om tryckärets datering samt Disa Rudbeckias och Fredianis släktskap, se t.ex. Ridderstad, *Konsten att sätta punkt* (1975), s. 172–173.
148. Broberg, *All gråt i werlden wara kan Aftorkas sidst i jordens sand. Besannat Tå [...] Elisabet Davids Dotter [...] (1733).*

149. *Enfaldiga Grift-Runor, Öfwer För detta Directeuren och Kongl. Gymnasii privilegierade Boktryckaren, [...] Herr Herman Arnold Moeller [...] [1753].*
150. *Then sielf Guds Kyrka är, och har i Kyrkan ro, Får både här och ther i Herrens Kyrka bo; [...] Hr. Herman Arnold Moeller [...] [1753].*
151. *Särge-Sång, Wid Högäreborna och Dygdädla Fruns Fru Helena In De Betous Död och Jorda-Färd. Upsatt Af J. L. H. (1755).*
152. *Tre Tänke-skrifter, vid Högäreborna och Dygdädla Fruns Fru Helena In De Betous [...] [1755].*
153. Korhonen, *Ateena Auran rannoilla* (2004) s. 193–194.
154. Lilius, *Språkval och ordval i tillfällesdiktningen i Finland 1700–1749* (1994), s. 30, 34.
155. Gyllenius, *Optima Speculatio, Mortis Meditatio. Författat Uthi En Graff-Skrift/ öfwer Then Åhrlige/ Wälachtade och Konstrijke Mannen Peder Erikz Son Wald* (1653).
156. Fehrman, *Diktaren och Döden* (1952), s. 68. Detta uttryckssätt förekom i Sverige under den senare hälften av 1600-talet. Engström, *Amund Grefwe. Den förste boktryckaren i Göteborg* (1983), s. 50.
157. Gardberg, *Boktrycket i Finland I* (1948), s. 104.
158. I sina dagböcker beskriver Gyllenius även allmogens liv och historier han hört i Åbo. Den finska historikern Reinhold Hausen publicerade Gyllenius delvis bevarade manuskript: *Diarium Gyllenianum eller Petrus Gyllenii Dagbok 1622–1667* (1880–1882).
159. Klemming & Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883* (1883), s. 158.
160. Det var *Lijkrevnings tavlor* av Lars Roberg, professor i medicin vid Uppsala universitet, som trycktes vid J. H. Werners boktryckeri i Uppsala 1718. Se t.ex. Sjögren, "Lars Robergs Lijkrevningstavlor. II" (1930), s. 107–116 med bilaga och Jonsson, "Bokförhållanden" (2015), s. 14–20.
161. Se t.ex. Lidman, "Ignatius Meurer", (1985–1987), s. 439. Om tvister och rättegångar mellan Meurer och bokbindare, se Arvid Hedberg, *Stockholms bokbindare I* (1949), s. 141–145.
162. Lucidor, *Then Wissa O-Wiszheet Widh fordom [...] Enfaldigen framstält af Lucidor den Olycklige. Stockholm den 3. Majj, Anno 1672.*
163. Meurer tryckte under årens lopp flera landskapslagar. De utkom 1666 förlagda av honom som det över 1000-sidiga samlingsverket *Sverikes Rikes Lagh-Böcker*.
164. Sandwall, *Samlade dikter av Lucidor 2*, Kommentar (1930), s. 195.
165. *Epitaphium Viri quondam Spectatissimi & Integerrimi Dni Ignatii Meurers/ Typographi Regii [...] [1672].*
166. Nordin-Grip, *Skrifter av Eric Wennæsius* (1934), s. 72.
167. *Epicedia In obitum beatum optime senis viri Ampliissimi nec non Ingeniosissimi, Dn. Ignatii Meureri, [...] [1672].* Skribenterna var Jacob Giese, Johannes Herbinus, Johannes Stockmann och C. A. Z. (Carolus Andreas Zellinus).
168. Per-Erik Lindahl förmodar att bokstäverna P. L. är en förkortning av *Pastor Loci* och att Hering i ett senare skede blev pastor i någon av Stockholms

- församlingar. Lindahl, *Att hylla boktryckare under 1600-talet* (1990), s. 11. Så var dock inte fallet.
169. Meurer var 1632 danska Ulf Grijps ombud vid rättegången mellan denne och poeten Lars Wivallius som Schück beskriver i *En äfventyrare*. Det är överraskande att den framstående svenska bokhistorikern Henrik Schück inte ens till utgivningen av den andra upplagan av sitt verk om Lars Wivallius 1920 noterade Meurers bakgrund, utan beskriver honom som en enkel boktryckare som inte förstod vare sig latin eller italienska. Schück, *En äfventyrare. Verklighetsroman från trettioåriga krigets tid* 1920, s. 150.
 170. Drees, *Die soziale Funktion der Gelegenheitsdichtung* (1986), s. 27.
 171. Ibid., s. 274–277; Schildt, ”Tillfällets musik” (2020), s. 540.
 172. Schütz, *Letzter Ehren-Ruhm Und Schuldige Pflicht/ Bey [...] Wolfürnehmen H.n Ignatii Meurers [...]* (1672).
 173. Geist, *Das Christliche Leben/ und Seelige Sterben [...] Ignatii Meurers/ [...] Anno M. DC. LXXII.*
 174. Norlind, *Från tyska kyrkans glansdagar* (1945), s. 114–115.
 175. Klemming uppger att J. G. Matthiaes dödsår är 1716, men det faktiska dödsåret är 1715. Se Klemming & Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883* (1883), s. 223, 226–227.
 176. *Beklagelig Förlust/ Utaf Kongl. Antiquitetz-Archivi Boktryckarens Hr. Johan Lorentz Horrns Käre Maka/ [...] Maria Mattheis [...] [1721].*
 177. Johann Felseckers boktryckeri i Nürnberg var verksamt från 1680 och efter hans död i hans arvingars namn 1693–1713. Adam Jonathan Felsecker blev boktryckeriets ägare 1713, se Reske, *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet* (2007), s. 742, 744.
 178. [Salvius], *Heders-Minne Wid Grafwen, Då Kongl. Antiqu. Archivi Boktryckaren/ Den Högachtade Herren, Herr Johan Laurentius Horrn [...] [1741].*
 179. Lindsteen, *Ett wärdigt Ære-Minne, Lämnat För thetta Kongl. Maj:ts Antiqu. Archivi Boktryckaren, Then Högachtade och Konst-Ædle Herren Herr Johan Laurentz Horrn [...] [1741].*
 180. Schück, *Den svenska förlagsbokhandelns historia II* (1925), s. 219–220. Schück återger ett brev av censor librorum Rosenadler 1725.
 181. Schück, *Den svenska förlagsbokhandelns historia II* (1925), s. 311–312.
 182. Ibid., s. 312.
 183. *Nordisk familjebok* 1916, ”Rüdling, Johann George”, s. 1321; <http://runeberg.org/nfcc/0713.html>.
 184. Rüdling, *Supplement Til Thet i Flor stående Stockholm [...] 1740*. Översättaren av *Supplement* anges varken i Kungliga bibliotekets Libris-databas eller i *Svenskt översättarlexikon*.
 185. Rüdling, *ibid.*, s. 461.
 186. Sven Almqvist antar att Werner då arbetade vid Niclas Wankijfs boktryckeri. Werner började 1670 som gesäll hos Uppsala universitets boktryckare Henric Curio, som också kom från Lüneburg. Det är känt att Werner var i Uppsala åtminstone ännu i augusti 1674. År 1679 var han förmodligen i Stockholm,

- han har nämligen skrivit en gravdikt till bokbindare Christopher Reusners dotter Anna, tryckt där. Följande uppgifter om Werner dateras tjugo år senare när han var faktor hos Wankijfs änka Maria Matras 1698–1705.
187. Almqvist, "Johan Henrik Werner. Bidrag till en boktryckarbiografi" (1966), s. 4–10; Drees, *Deutschsprachige Gelegenheitsdichtung in Stockholm und Uppsala zwischen 1613 und 1719* (1995), s. 116–117.
 188. Klemming & Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883* (1883), s. 224; Rimm, *Elsa Fougt, Kungl. boktryckare* (2009), s. 6.
 189. Almqvist, "Johan Henrik Werner. Bidrag till en boktryckarbiografi" (1966), s. 10; Drees, *Die Soziale Funktion der Gelegenheitsdichtung* (1986) s. 280. Det har framförts olika uppfattningar om vilken värdighet och betydelse direktören över alla boktryckerier i Sverige hade. Exempelvis Samuel Bring har antagit att det i det närmaste var en hederstitel. Bring, *Boktryckerierna i Uppsala II* (1964), s. 12.
 190. Pellegrin, *Dödens Winning/ Efterfinnad Tå DIRECTEUREN Öfwer Alla Boktryckerien i Riket [...]* Johan Hendrich Werner [...] [1735].
 191. Hallman, *Tå/för thetta DIRECTEUREN öfwer alla Bok-Tryckerien i Sweriges Rike [...]* Johan Henric Werner [...] [1735].
 192. Spöring, *Todes Gelegenheit der weyland Viel Ehr-und Tugend-beliebten Frauen Johanna Wilhelmina Schmal [...]* [1694]. Eftersom Burchardi själv inte var en yrkesmässig utan en privilegierad boktryckare, tryckte hans faktor Genath ofta sitt eget namn synligt i uppgifterna om tryckort med hänvisning till Burchardi, såsom i denna skrift: "Druckt mit dessen Schrifft/ Joh. Jacob. Genath/ Fact."
 193. Sjögren, "Ett Stockholmstryckeri från stormaktstidens sista skede" (1927), s. 3–5; Sjögren, "Boktryckerihistoriska forskningar och fynd VIII" (1942), s. 50–54. Sjögren har skrivit om Burchardi även i några andra artiklar.
 194. Schück, *Bidrag till svensk bokhistoria* (1900), s. 62. Jag förmodar att denna gesäll och goda formsnidare var Balduin. Åtminstone ännu 1686 arbetade Balduin i Tyskland, se Werthern, *Wahrhaftige Nachrichten Der so alt- als berühmten Buchdruckerkunst* (1721), s. 81. Ordet "snäll" har också använts i betydelsen god, skicklig.
 195. Klemming & Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883* (1883), s. 172; Werthern, *Wahrhaftige Nachrichten Der so alt- als berühmten Buchdruckerkunst* (1721), s. 123; Sjögren, "Ett Stockholmstryckeri från stormaktstidens sista skede." (1927), s. 254. I slutet av 1693 var Johann Christoph Tiede tillfällig faktor vid Burchardis boktryckeri.
 196. Bengtsson, *Tillkomsten av Carl XII:s Biblia* (1953), s. 60, 62, 66. Bengtsson har skildrat den mångskiftande processen kring bibeltrycket och Burchardis och Henrich Keyser den yngres konkurrens om rättigheten att trycka den.
 197. Sjögren, "Ett Stockholmstryckeri från stormaktstidens sista skede" (1927), s. 6.
 198. Sjögren, "Ett Stockholmstryckeri från stormaktstidens sista skede" I (1927); *Ett skyldigt Åhreminne öfwer [...]* Johanna Wilhelmina Schmal [...] Georg

- Gottlieb Burschardi för thetta älskeliga kiäre Maka, tå thess döda lekamen till sitt hwilorum [...] anno 1694, den [...] Decembr., willigast lämnat af S. O. Enbom [...] [1694].*
199. Enligt Ridderstad använde lärarna vid tyska skolan i Stockholm ofta stenstil i persondikterna som de skrev. Ridderstad, *Konsten att sätta punkt* (1975), s. 256–262.
 200. Sjögren, ”Ett Stockholmstryckeri från stormaktstidens sista skede” (1927), s. 6.
 201. Johann Emanuel Balduins andra förnamn förekommer ofta i formen Ernst i svensk litteratur.
 202. Från 1695 arbetade Balduin som faktor hos Johann Billingsleys änka Elisabeth Gadde och från 1699 var han faktor hos Keyser II:s änka Catharina Höök. Klemming & Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883* (1883), s. 173, 175.
 203. Drees, *Deutschsprachige Gelegenheitsdichtung in Stockholm und Uppsala zwischen 1613 und 1719* (1995), s. 469. Valentin Ballhorn publicerade en tyskspråkig gravdikt i Stockholm 1674. Åtminstone på 1680-talet skötte Valentin Ballhorn som advokat vissa ärenden mellan magistraten i Dorpat och myndigheterna i Sverige.
 204. Bengtsson, *Svenskt stilgjuteri före år 1700* (1956), s. 180; Davidsson, *Studier rörande svenskt musiktryck före år 1750* (1957), s. 52.
 205. *Som konster mer eij til/ men stundelig aftaga/ Så monde ock o dödh! din macht nu slakna af[...] Henrich Keyser [...] [1707].*
 206. P. G., *Skyldigt Åhre-Minne Efter Kongl. May:tz Tro-Tienare och Boktryckare uti Stor-Furstendömmet Finland [...] Henrich Christopher Merckell [1730].*
 207. Jesu lärjunge Natanael har lyfts fram som sinnebilden för ärlighet.
 208. Gardberg, *Boktrycket i Finland II* (1957), s. 5–6, 25, 56–59, 64–65, 70.
 209. Merckell, J. C. och J., *Ett Sorgeligt Klage-Liud Hördt/ Tå Kongl. Boktryckaren i Stor-Furstendömet Finland [...] Henrich Christopher Merckell [...] [1730].*
 210. Klemming & Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883* (1883), s. 176; Johnson, ”Nils Wankijf och hans efterträdare” (1921), s. 18.
 211. Wankijfs dödsdatum har fastställts till mellan den 12 februari och 15 mars 1690. Se Jonsson, ”Boktryckaren Wankijff och aktuarien Schmedeman” (2010), s. 25.
 212. Ibid., s. 24–27.
 213. Klemming & Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883* (1883), s. 225.
 214. Brev från Elias Brenner till Erik Benzeliuss yngre, bibliotekarie vid Uppsala universitet, 26 maj 1712. Aspelin, *Elias Brenner. Tutkija ja taiteilija Kaarlein ajalta* (1896), s. 172, svensk översättning: *Elias Brenner. En forskare och konstnär från Karlarnas tid* (1896), s. 171.
 215. von Platen, *Johan Runius. En biografi* 1954, s. 153.
 216. Se Drees, *Deutschsprachige Gelegenheitsdichtung in Stockholm und Uppsala zwischen 1613 und 1719* (1986).
 217. Almqvist, ”Personverser tryckta i Småland före år 1800” (1969), s. 8.

218. Efter att han återvänt till Sverige från sin gesällvandring arbetade Jöns Rahm en tid vid Keyzers boktryckeri, som medhjälpare i Uppsala när boktryckare Henric Curios verksamhet undersöktes och fortsatte till Göteborg där han förmodligen blev boktryckare 1686. Bring, *Boktryckerierna i Uppsala I* (1962), s. 204, 251, 278, 283; Klemming & Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1843-1883* (1883), s. 211.
219. Burman, *Den svenska stormaktstidens sonett* (1990), s. 224.
220. J. H. S., *Anbinde-Lust an den erfreulichen Nahmens-Tag/ Deß Wohl-Ehrenbesten [...]* Johann Georg Eberdt [...] (1674).
221. Gesällerna var Zacharias Hagemann, som senare blev boktryckare i Göteborg, Herman Lübke (Lübeke) och C. Neumann.
222. Bergman, *Midsommars-Krants Hopflätad Öfwer Directeuren öfwer alla Tryckerien i Sveriges Rike/ Ädle och Högaktade Herren Herr Johan Henrich Werner [...]* [1720].
223. *En wälment Namne-Heder Af wänlig Tienst och Seder/ Framstedt/ Dä [...]* Fru Catharina Dahlstedt [...] [1721].
224. *En Grönskande Midsommars-Crantz/ Dä Flora och Ceres, På Chloris Blomster Ängar [...]* Dä [...] Johan Henrich Werner [...] [1726].
225. I bouppteckningen upptas båda tryckerierna i Stockholm samt boktryckeriet i Uppsala. Boktryckeriet på Norrmalm låg i kvarteret Braxen. Almqvist, "Johan Henrik Werner" (1966), s. 10–11, 16–17.
226. [Hilleström], *Fägne-Skrift På Bröllops-Dagen/ Dä Directeuren Öfwer alla Tryckerier i Riket/ Den Ädle och Högachtade Herren Herr Johan Henric Werner, [...]* Den 29. Maji 1732. Enligt Almqvist var diktens författare J. H. Catharina Stierncronas sväger Johan Hilleström. Catharina Stierncrona var bara drygt ett år gammal när hennes far dog. Almqvist, "Johan Henrik Werner" (1966), s. 16.
227. Se Lindgärde, "Ett värdigt Binde-Band" (2020), s. 399–404.
228. Pellegrin, *Til Wälborne Fruen/ Fru Catharina Maria Stierncrona, På Thes Namns-Dag/ den 25. November Åhr 1733.* [1733].
229. För faksimil av detta provtryck, se Sjögren, *Stella polaris* (1938), bilaga 2. Den första bilagan i samma publikation är en faksimil av Johan Lillienstedts hyllningsdikt *Stella polaris* till kung Karl XI. Sjögren antar att denna publikation med Balduins fina träsnitt, där inget tryckår anges, är från 1690, men han visste då inte att Burchardis boktryckeri inledde sin verksamhet först 1693.
230. *Lyck-Önsknings Band, Hwarmed Then Årborna Frun/ Fru Catharina Maria Stierncrona På Thes Högst-angenäma Namns-Dag [...]* [1734].
231. *Lyck-Önskans-Band Til Wälborna Frun/ Fru Catharina Maria Stierncrona. På Dess Angenäma Namns-Dag [...]* [1737].
232. Pellegrin hade skrivit en sorgedikt till Werner och hans namn finns också på titelbladet till en lång och lekfull bröllopsdikt skriven till Isaac Niclas Neuendorff och Juliana Cameen som gifte sig 1734.
233. Rimm, *Elsa Fougt, Kungl. boktryckare* (2009), s. 9. Boktryckeriet övergick till Peter Momma som blev nästa kungliga boktryckare.

234. *Wohlgemeinte Angebinde Womit Dem Ehren-Besten und Groß-Achtbaren Herrn/ Herrn Johann Laurentz Horrn, [...] [1725].*
235. *En wärdig Namne-Krantz, Då Kongl. Antiquitets- och Archivi-Boktryckaren, Den Högachtade Herren, Herr Johann Laurentz Horrn, [...] [1736].*
236. *Lyckönskning till Directuren Ädel och Högaktad/ Herr Johan Laur. Horrn, [...] (1764).*
237. *Binde-Band på Henrichz Dag/ Uti En trogen Lyckönskan Öfwer Kongl. Boktryckaren uthi Stor-Förstendömet Finnland/ [...] (1722).*
238. *An dem Erfreulichen Nahmens-Feste der Wohledlen und Hochachtbahren Frauen, Frau Catarinæ Elisabethæ Coecilæ von Cölln, [...] [1755].*
239. Georg Hantsch var född i Köpenhamn, där hans far Georg (även Jørgen) Hantsch var boktryckare. Ursprungligen kom släkten Hantsch från Leipzig. Lindahl, *Att hylla boktryckare under 1600-talet och andra bokhistoriska studier* (1990), s. 42–43.
240. Klemming & Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883* (1883), s. 211–212.
241. Johnsson, "Nils Wankijf och hans efterträdare" (1921), s. 17–18.
242. Schück, *Bidrag till svensk bokhistoria* (1900), s. 126.
243. Hering, *Ehren-Reime als Bey sonderlich-Gnädiger Auß-Steuer Dero Königl. Mayt: in Schweden wolbestalter Buchdrucker alhir in Stockholm/ [...] Nicolaus Wankijf [...] und [...] Maria Matras [...] 1669.* Bokstäverna C.S.G. i samband med Herings namn är en förkortning av det latinska namnet på Stockholms tyska församling: Congregatio Sanctae Gertrudiade.
244. Klemming & Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883* (1883), s. 174–175.
245. Om den kungliga boktryckarens ställning Klemming & Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883* (1883), s. 224. Se också Gunilla Jonssons artiklar i tidskriften *Biblis* 44, 2008, s. 14–15 och *Biblis* 51, 2010, s. 24–27.
246. Myrtilius af Bergen (Columbus), *Til Åhreborne/ Konstrijke och Wälförfarne Niclas Wankijf/ Samt Den Åhreborne/ myckit Dygdesame och hederlige Matronan, [...] (1669).*
247. Hanselli, *Samlade vitterhetsarbeten af svenska författare från Stiernhjelm till Dalin* (1856), s. 11; Wrangel, *Det carolinska tidehvarfuets komiska diktning* (1888), s. 71.
248. *Skyldigt Åre-Minne/ Lämnat När Boktryckariaren i Kongl. Residentz Staden Stäkkhålm/ Fordom Åreborne äkk Känst-Erfarne/ nu hos Gudh äwigt Sal. Herren/ Herr Lars Wall/ [...] (1691).*
249. Jag har sett vinjetten i en gravdikt till Lars Strömnehr, tryckt vid Lars L. Walls boktryckeri 1691.
250. Uppgiften som visat sig felaktig Klemming & Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883* (1883), s. 176. Den upprepas i bland annat Brings verk *Boktryckerierna i Uppsala I* (1962), s. 210 och Drees *Deutschsprachige Gelegenheitsdichtung in Stockholm und Uppsala zwischen 1613 und 1719* (1995), s. 395.
251. Wennæsius använder i minnesdiktens rubrik formen Wald av Lars Hansson Walls efternamn. Det är inte alls ovanligt. Också Johan Larsson Wall, som

- blev Åbo akademis boktryckare 1679, använde formen Wald åtminstone 1679–1681, 1684 och 1689. Nordin–Grip förmodar att formen Wald kan vara ett uttryck för hypersveticism, det vill säga en ordform som strävar efter en ”fin” eller ”äka” svenska. Se Nordin–Grip, *Skrifter av Eric Wennæsius* (1934), s. 49, 177–178.
252. Bl.a. Werner von Rosenfeldt, *Den waaksammas roo* (1686), *Een lijten Hand-book aff 10 böckers innehåll* (1687), Georg Stiernhielm, *Parnassus Triumphans* (1687) och flera persondikter till bl.a. Anna Maria Dittmarin (1686), Harald Friis ∞ Agnes Falck (1687) och Andreas Torstenson (1687).
 253. Bring, *Boktryckerierna i Uppsala I* (1962), s. 210–211, 256. Bring upprepar Klemmings felaktiga namnform Lars Hansson Wall. Det har jag också gjort i en artikel om typografin i Elisabet Brenners dikter. Perälä, ”Att beskåda dikter. Sophia Elisabet Brenner i tryck” (2011), s. 104.
 254. Wall & Cöping. Civilakter F2a:271 505/1687, Stockholms stadsarkiv.
 255. *Was Gott beschehrt/ Bleibt ungewehrt/ Als Der Wohl-Ehren-Bester/ Groß-Achtbar und Kunst-Erfahrner Herr Olaus Enæus, [...] Mit der Viel-Ehr- und Tugendreichen Frauen Maria Gusselia, Seel. Hr. Laurentii Wallis Gewesenen hiesigen Buchdruckers nachgelassene Wittwe [...] [1696.]*
 256. Ekström, *Västerås stifts herdaminne* II:1 (1971), s. 149–150. Maria behöll sin fars efternamn, konstaterar Ekström. Han påpekar också att i Johan Alnanders boktryckerihistoria (1740) anges Lars Larsson Walls namn felaktigt som Lars Hansson Wall. I Västerås kyrkböcker har efternamnet Wall skrivits i formen Wald. Den formen har även Wennæsius använt i sin minnesdikt till Lars Hansson Wall 1679.
 257. Klemming, *Ur en antecknares samlingar* (1880–1882), s. 246; Collin, *Sveriges bibliografi. 1600-talet*. Bd I:1–3 (1942–1944), s. 640.
 258. Dessa initialer var G och W i fraktur samt C i antikva. Se Perälä, *Finsk typografisk atlas I*, TA Ad 10 C1, s. 428–429 samt TA Fd 24 G och TA Fd 24 W, s. 464–465.
 259. Enstaka uppgifter om Enæus, se Klemming & Nordin, *Svensk boktryckerihistoria 1483–1883* (1883), s. 175, 177.
 260. *Was Gott beschehrt/ Bleibt ungewehrt/ Als Der Wohl-Ehren-Bester/ Groß-Achtbar und Kunst-Erfahrner Herr Olaus Enæus [...] [1696.]*
 261. Efternamnet på de tre boktryckarna Keyser (far, son och sonson) som var verksamma i Stockholm har även skrivits Keyser, Keiser, Keijser, (Keyser I även Caesar) och förnamnet i formerna Hindrich, Hindrik, Heinrich, Henrich, Henrick, Henrik.
 262. Hedberg, *Stockholms bokbindare 1* (1949), s. 201.
 263. Hedberg, ibid. s. 201; Bengtsson, *Tillkomsten av Carl XII:s Biblia* (1953), s. 30.
 264. Bengtsson, ibid. s. 30. Bengtsson har tolkat kravet på att anställa endast tyska gesäller så att gesällerna skulle ha fått sin lära enligt tyska traditioner, inte att de måste vara av tyskt ursprung. Denna tolkning stämmer förmodligen, för Keyser var på krigsstigen mot bland annat Johann Georg Eberdt

- och Niclas Wankijf som anställde och föredrog tyskfödda gesäller, medan Keyser ansågs föredra svenska boktryckargesäller.
265. Klemming & Nordin, *Svensk boktryckerihistoria 1483–1883* (1883), s. 165–167; Hedberg, *Stockholms bokbindare* 1 (1949), s. 201.
 266. Ett av de få tryckalster där Hetstädts namn uppges som tryckare är en latinsk nyårshälsning till grevinnan Ebba Brahe tryckt 1671. Den är skriven av en 15-årig finsk pojke, Simon Ruuth, som föregående år hade inlett sina studier vid Uppsala universitet. Melander, *Personskrifter* (1951–1959), s. 665. Se också Jönsson, "Grevinnan uppvaktas på nyårsdagen" (2020), s. 274–278.
 267. Klemming & Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883* (1883), s. 167–171; Hedberg, *Stockholms bokbindare* I (1949), s. 201–102; Schück, *Bidrag till svensk bokhistoria* (1900), s. 125–128; Bengtsson, *Tillkomsten av Carl XII:s Biblia* (1953), s. 29–30.
 268. T.ex. Reske, *Die Buchrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet* (2007), s. 1031.
 269. Schück, *Bidrag till svensk bokhistoria* (1900), s. 122, 125–128; Bengtsson, *Tillkomsten av Carl II:s Biblia* (1953), s. 31; Reske, *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet* (2007), s. 344; Christoph Brendeken blev 1677 boktryckare vid boktryckeriet vid gymnasiet i Reval. Puksov, *Tartu ja Tartu Pärnu rootsiaegse ülikooli trükikoda* (1932), s. 47, 91.
 270. Boktryckargesällen Lars Hansson Walls namn finns i Stockholms mantalslängd för 1676 då han bodde i nummer 467 i Södermalms östra del. I samma mantalslängd är Henrik Keyzers adress nummer 465 i samma stadsdel. *Mantalslängd, Stockholm 1676*, Stockholms Stadsarkiv. Boktryckare Zacharias Brockenius arvingar i Strängnäs önskade 1687 att Lars Hansson Wall skulle anställas som faktor vid boktryckeriet som deras far efterlämnat. Karl Karlsson Leijonhufvud, *Domkyrkoboktryckeriet i Strängnäs och dess boktryckare* (1923), s. 30.
 271. Klemming & Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883* (1883), s. 171.
 272. Schück, *Bidrag till svensk bokhistoria* (1900), s. 36–39.
 273. Bengtsson, *Svenskt stilgjuderi före år 1700* (1956), s. 178–185.
 274. Schück, *Bidrag till svensk bokhistoria* (1900), s. 102–124; Hedberg, *Stockholms bokbindare* I (1949), s. 204–207.
 275. S. F. C. M., *Lyck-Önskan framställt/ Då Den Ähreborne och Konst-Ehrfarne Anders Nilsson Biörkman/ [...][1703]*.
 276. Gardberg, "Boktryckarvapnet i äldre svenskt tryck. Några randanteckningar till en postulatsskrift från år 1703", *Grafiskt Forum* 1947:10, s. 287–289; Gardberg, *Boktrycket i Finland* I (1945), s. 243; Bring, *Boktryckerierna i Uppsala* II (1964), s. 38.
 277. Klemming & Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883* (1883), s. 253; Gardberg, *Boktrycket i Finland* I (1948), s. 243, 368.
 278. Gardberg, *Boktrycket i Finland* I (1948), s. 244–245, 248.
 279. Sprengberg, *Kan ej Swänska Gåssar råka Flickor uthi Swea Land? Hwij måst' the til Finland tråka/ At här räcka Trohets Hand? [...]* (1712).
 280. Gardberg, *Boktrycket i Finland* I (1948), s. 250.

281. Ringselius, *Ingen kan til fyllest läfwa* [...] Mons. Jonas Sprengberg [...] på dess *Postulats-Dag I Kongl. Residenz Staden Stockholm den 8 Junii 1709*. [1709].
282. Almqvist, "Johan Henrik Werner. Bidrag till en boktryckarbiografi" (1966), s. 11.
283. Melander, *Personskrifter hänförande sig till Finland 1562–1713* (1951–1959), s. 637.
284. Gardberg, *Boktrycket i Finland I* (1948), s. 210.
285. Gardberg, *Boktrycket i Finland I* (1948), s. 250; Tarkiainen, *Moskoviten. Sverige och Ryssland 1478–1721* (2017), s. 334–335.
286. Bring, *Boktryckerierna i Uppsala II* (1964), s. 38; Mantalslängd på Academiens Stat och Personal, E III.14, Landsarkivet i Uppsala.
287. Celsius, *Ehreminne Och Ytterste Tienst Wisat Då Den Ehreborne och mycket Dygderijke Matronan, Hustru Margareta Hansonia* [...] [1718].
288. Gardberg, *Boktrycket i Finland II* (1957), s. 1.
289. Björkman, *Äbro-Minne Öfwer Then i lifstiden Ähreborna och Dygdälskande Matronan Hust. Margaretha Hansonia*, [...] [1718]. Dikten med största sannolikhet skriven av Jonas Tidholm.
290. Inkomna skrivelser från boktryckare, E XII.14. Kanslikollegiet, Nordiska museets arkiv, Stockholm.
291. Se (s. 144); Wessel, *Svenska typografernas historia I* (1916), s. 18–19.
292. Unge Björkman kan inte ha fötts i ett utomäktenskapligt förhållande. Han blev senare boktryckargesäll och ett villkor för att ens bli lärling var att pojken var "född i äkta säng". Wessel, *ibid.*, s. 18.
293. Enligt Klemmings felaktiga uppgift skulle Sara von der Holtz ha varit gift med Nathanael Goldenau, sedan med Julius Georg Matthiae och sist med Johann Laurentz Horrn. Persondikterna visar dock att Goldenaus hustru och änka var Maria Mattheis och att Sara von der Holtz var gift med boktryckarna Laurelius och Björkman och efter den senares död med Petter Jöransson Nyström.
294. Klemmings uppfattning att Björkman skulle ha köpt Laurelius efterlämnade boktryckeri av hans änka har även traderats i senare litteratur, t.ex. Melander, *Suomen kirjapainotaitoa barokin vuosisadalla* (1960), s. 207 och Drees, *Deutschsprachige Gelegenheitsdichtung in Stockholm und Uppsala zwischen 1613 und 1719* (1995), s. 395. Ingendera nämner ankans namn.
295. S. R., *Då Boktryckaren/ Ehreborne och Högwälachtade Herren/ Herr Anders Björkman, Samt Ehreborna och Dygdesamma Matronan, Hustru Sara von der Holtz*, [...] [1720.]
296. Gardberg, *Boktrycket i Finland II* (1957), s. 5.
297. Se t.ex. Perälä, *Finsk typografisk atlas 1642–1827* (2000), s. 54–55, 85, 88–89. Detaljerad information i samband med bilderna i atlasen.
298. *Das Im Seegen Mit Ehr und Freude Erhaltene und vollzogene Postulat Desz Wohl-Ehren-Besten, Vorachtbaren und Kunst-geübten Herrn Andreae Biörkmans* [...] [1725].
299. Humbla, *The Trognas Lidande Såsom En Beseglad och Öpen Book*, [...] Herr Anders Biörkman [...] [1728].

300. Petersson, *Matricula Regii Collegii Strengnensis. I. 1628–1699* (1947), s. 35.
301. Klemming & Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883* (1883), s. 198.
302. Petersson, *Matricula Regii Collegii Strengnensis. I. 1628–1699* (1947), s. 42.
303. Schultz, *Then sielf har tryckt mång wacker Skrift/ Med Skriff böder hedras på sin Griff. [...] Andreas Björkman [...] Och framtedt Af en then Sal. dödas gamla wän Joh. Andreas Schultz. [...] [1728].*
304. Gardberg, *Boktrycket i Finland I* (1948), s. 243. Björkmans gesällvandring tycks ha inverkat på namnformen han använde. I en postulatsgratulation tryckt till honom 1703 stavas namnet Biörkman. Däremot använde han mycket ofta i publikationer som han tryckte i Åbo stavningen Biörckman med ck. Senare i Stockholm använde han enligt mina iakttagelser den stavningen endast i tyskspråkiga publikationer, i alla övriga Biörkman eller Björkman, det vill säga det traditionella svenska skrivsättet.
305. J. C. B., *Die letzte Pflicht und Schuldigkeit/ Wolte Bey dem Grabe Des Wohl-Edlen und Wohl-fürnehmen Herrn/ Andreæ Biörkmans [...] 1728.*
306. Klemming & Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1583–1883* (1883), s. 260–261; Sallander, ”Anders Kiellberg Skaras förste boktryckare” (1968), s. 188, 206–207. Klemming uppger att Möller kom till Skara 1717, men enligt ett dokument som Sallander hittat kom han till Sverige först 1718.
307. Broberg, *All gråt i werlden wara kan Aftorkas sids i jordens sand. Besannat, [...] Elisabet Davids Dotter [...] 1733.*
308. *Christeligit Påminnelse til Toblamod Under thet kiära Korset, Af then I Lifztiden Wäl-Åbreborna och mykit Dygdesama Matronans, Elisabet Davids Dotters Exempel. [...] (1733).*
309. *Gottes wunderbahres Fügen Beym Ehestands-Verwechseln, Ward vorgestellet, Als der Königl. Gymnas. Buchdrucker in Scara, [...] Herman Arnold Moeller [...] mit Catharina Elisabetha Cicilia von Coeln [...] [1733].*
310. Den tyskspråkiga versionen låter så här: ”Eu’r Mutter Mutter echt und recht / Vom Ertz-Bischof Lenæz gezeuget.” På svenska uttrycks samma sak på följande sätt: ”Ehr Mormor af Lenæus tänd / Är födder här i Swea Rike / Som war en Archie Biskop kend / Af Ädel-Blod och Fäder slike.”
311. I westfaliska freden som slöts 1648 hade stiftet Bremen-Verden avträtts till Sverige. Karonen, *Pohjoinen suurvalta* (1999), s. 225–226.
312. Ramsay, *Frälsesläkter i Finland intill Stora ofreden* (1909), s. 381. Anna Elisabet von Schrowe blev änka 1664 ”med många små barn”. Av döttrarna är bara en känd vid namn, Anna Sofia, som var gift med Jürgen von Maydell. Schrowes första hustru hade dött 1654, förmodligen barnlös.
313. Klemming & Nordin, *Svensk boktryckeri-historia* (1883), s. 256. Desto mera vet man inte om Kallmeyers liv i Göteborg före 1732. Det lilla man vet om Unges tryckeri är att det 1730 sysselsatte en enda gesäll men hans namn är inte känt. Lext, *Bok och samhälle i Göteborg 1720–1809* (1950), s. 113–114. Det är inte uteslutet att den okända gesällen var samma person som fortsatte som faktor hos Unges änka, alltså Johann Ernst Kallmeyer.
314. Klemming & Nordin, *Svensk boktryckerihistoria* (1883), s. 261–262; Sallander, *Personverser tryckta i Skara under 1700-talet* (1971), s. 7.

315. Johnson, "Nils Wankijf och hans efterträdare" (1921), s. 3; Bring, *Boktryckerierna i Uppsala I* (1962), s. 102.
316. *Das geehrte und freudige Postulat, des Wohl-Ehren-Besten und Kunst-Geübten/ Herr Johan Charita [...]* 1723. Av Olaus Lindsteen fick Charita en svensk gratulation. Vid samma tillfälle postulerades också Olof Norstedt, till vilken Schubart skrev en svenskspråkig dikt, samt Johan Biörn.
317. *Nuß Der Edlen Buchdruckerey an dem erfreulichen Ehren-Tage, Da [...]* Georg Andreas Graubner [...] [1727].
318. Vid den tidpunkten hade bara första delen av Christian Gerbers *Die unerkannten Wohltaten Gottes* utkommit (1717).
319. Nilsson, "Kristina Ertvinsdotter Herweg (Harsch)", www.geni.com.
320. Thebelius, *Alfwarsampt Bröllops Skämpt Til [...]* Johan Carlsson Winters [...] och Christinaa Ertwins Dotters [...] [1688].
321. Hesselman, *Bröllopsdikter på dialekt och några andra dialektdikter från 1600- och 1700-talet efter förarbeten av J. A. Lund m.fl.* (1937), s. 7. Pirkko Lilius har behandlat Alexander Hacks svenskspråkiga gratulationsdikt vars läsare underhölls med svensk dialekt från Åbotrakten och uttryck från finskan. Lilius, *Språkval och ordval i tillfällesdiktningen i Finland 1700–1749* (1994), s. 255–270.
322. Hesselman, *Bröllopsdikter på dialekt* (1937), s. 534.
323. Ett exempel på en sådan är studenten Alexander Hacks dikt till handelsmannen i Åbo Joseph Petrejs och Annika Sigfridsdotters bröllop på en lustig svenska som varvas med finska ord. Första upplagan är tryckt av Frans Philipp Paulssen i Åbo 1723. Ytterligare fyra upplagor har publicerats med samma utgivningsinformation, men typografin visar att ett av dessa har tryckts i Stockholm och tre i Uppsala. Perälä, "Piraattipainoksina ilmestynyt hääonnittelu" (1994), s. 135–173.
324. Hesselman, *Bröllopsdikter på dialekt* (1937), s. 567.
325. Gratulationen med noter till Erik Flodström saknas ännu i den kronologiska bibliografin i Åke Davidssons avhandling *Studier rörande svenskt musiktryck före år 1750* (1957), men ingår i Östen Hedins förteckning i hans artikel "Tillfällesdikten på Kungliga biblioteket" (2020), s. 721.
326. Hansson, *Svensk bröllopsdiktning under 1600- och 1700-talen* (2011), s. 32; Maria Schildt, "Tillfällets musik" (2020), s. 532, 536, 540.
327. Hedin, "Tillfällesdikten på Kungliga biblioteket" (2020), s. 689, 720–721.
328. Davidsson, *Studier rörande svenska musiktryck före år 1750* (1957), s. 17.
329. Schildt, "Tillfällets musik" (2020), s. 532–533.
330. Norlind, *Från tyska kyrkans glansdagar III* (1945), s. 51.
331. Norlind, *Från tyska kyrkans glansdagar III* (1945), s. 290–291; Norlind, *Musikinstrumentens historia i ord och bild* (1941), s. 87. Enligt Norlind avsåg oboist länge musiker i militärmusikkår överlag.
332. Laitinen, *Piipareita, klarinetinpuhaltajia ja musikkantteja. Sotilassoittajat Suomeen Ruotsin ajan lopulla* (2020), s. 17–18, 26.
333. Ekeblad, *Afskeds- och Tacksägelse-Skrift, Til Högäreborna och Dygdädla Fru Fru Helena In De Betou [...]* [1755].

334. Magnus von Platen anger sex kriterier för att definiera en poet som yrkesskald under Sveriges karolinska tid och frihetstid. von Platen, *Yrkesskalder – fanns dom?* (1985), s. 90–94.
335. Hanselli, *Samlade vitterhetsarbeten af svenska författare från Stiernhjelm till Dalin* (1869); Nordin-Grip, *Skrifter av Eric Wennæsius* (1934).
336. Hanselli, *ibid.*, s. 161; Nordin-Grip, *ibid.*, s. 53–54.
337. Wrangel, *Det carolinska tidevarfvets komiska diktning* (1888) s. 78–79; Nordin-Grip, *Skrifter av Eric Wennæsius* (1934), s. 61.
338. von Platen, *Yrkesskalder – fanns dom?* (1985), s. 95.
339. Lindahl, *Att hylla boktryckare under 1600-talet* (1990), s. 24.
340. E. W., *Salutem! Jag hade wäl tänkt [...] önskar Eder medh Eder Margareta Magdalena Eberdt Lycka och Wälsignelse [...] 25. Sept. 1681.* [1681].
341. *Bröllops Lyckönskan/ Til Ehreboren/ Achta och KonstEhrfarne Herr Hr. Johan Georg Eberdt/ [...] och Dygdesamma Matrona, Hust. Märtha Nils Dotter/ [...] [1682].*
342. Lindsteen, *Bröllops-Skrift Öfwer Booktryckiaren Ehreboren och Konstebrfarne Herren Hr: Michael Laurelius Samt Jungf. Sara von der Holtz [...] [1712].*
343. Lindsteen, *Den Adla Bok-Tryckeri-Konstens Grönskande-Lager/ Uti ett Heders-Band sammanflätd/ Då Konst-Förwandten/ Ehreborne och Wälachtad Daniel Lundberg [...] Anno 1713. [...].*
344. Annerstedt, *Upsala universitets historia*, bihang 2:2, s. 354–355.
345. von Platen, *Yrkesskalder – fanns dom?* (1985), s. 140.
346. Hanselli, *Samlade vitterhetsarbeten af svenska författare från Stiernhjelm till Dalin* 14 (1871), s. 387.
347. von Platen, *Yrkesskalder – fanns dom?* (1985) s. 140–141. Ewert Wrangel har behandlat Lindsteens förbindelser med andra författare och poeter. Se Wrangel, *Frihetstidens odlingshistoria ur litteraturens häfder 1718–1733* (1895), s. 260–264.
348. Benzelstjerna, *G. Benzelstjernas censorsjournal 1737–1746* (1884–1885). Postulatsdikter till följande: Jakob Krohnberg, s. 102, Lars Lind, s. 103, Jonas Leenman, s. 131 samt bröllopsgratulation till Carl Johan Röpke och Margareta Westberg, skriven av Lindsteen i Lars Collins namn, s. 41.
349. *Ibid.*, s. 104.
350. Om Runius diktsamling *Dudaim* och tillkomsten av dess nya upplaga, se von Platen, *Johan Runius. En biografi* (1954), s. 8–16. Om kopparsticket föreställande Runius, se Lindgärde, ”In Effigiem. Ur den hårda kopparn lyser fram ett älskvärt ansikte” (2020), s. 452–459. Runius skrev en bröllopsdikt när Lindsteen gifte sig med Agneta Ulrica Wiger i maj 1712. Brudens far var trumpetist i musikkåren.
351. Lindsteen, *Tröste-Bref Til Madame Sara von der Holtz, [...] [1728].*
352. von Platen, *Yrkesskalder – fanns dom?* (1985), s. 140.
353. Lindsteen, *Lof- och Åre-Dickt/ Om dem [!] ädla Boktryckjare-Konstens Ursprung och Prijs värde Nytt Framtedt Wid En Hederwärd Bröllops-Act Då [...] Herr Johan Lorentz Horrn, Sampt, [...] Hust. Maria Mattheis [...] [1717].*

354. *Disputatio Academica De renascentis litteraturæ ministra typographia*. Holstenius var författaren och respondenten, preses vid disputationen var filologen, professorn i grekiska och hebreiska Laurentius Norrmannus.
355. Lindsteen, *Konstens Prijswärde Heders Krantz/Ibland Apollonis Berömmelige Sällskap Tildelad Then uti then Ädla och Lofwärdiga Boktryckiare Konsten Wäblöfwade Herr Andreas Rhyzell*, [...] [1730].
356. Schück, "Sedvanerätten inom 1700-talets boktryckerier" (1926), s. 69–73.
357. Lindsteen, *Ære-Stod, Till ett wärdigt Heders-Minne, Öfwer Then Edle- och Högt-Berömmelige Boktryckiare-Societeten*, [...] (1736).
358. Lindsteen, *Heders Rijm/ Under Ett trogen Lyckönskan/ Då Konst-Förwandten Herr Carl Lindqvist*, [...] [1735].
359. Lindsteen, *Konst på Beswär och Möda, ey tryter riklig Föda, Betrachtadt Då Konst-Förwandten, Herr Andreas Barck*, [...] [1735].
360. Lindsteen, *En Ny Telning Uprunnen På Then Nordiska Helicon, Då Herr Andreas Tobiaë Bergman, Sitt Postulats-Dag I Stockholm den 22. Junii 1732. gladeligen firade* [1732].
361. Lindsteen, *Den Rätta Wägen Til Det Ewiga Lifwet. Sökt I sielfwa Wandringen här i Werlden/ Och funnen Wid den sidste Himla-Färden/ Af Boktryckiaren* [...] Hr. Michael Laurelius [1719].
362. Carlander, *Svenska bibliotek och ex-libris* 2:1 (1904), s. 213; Sjögren, *Förteckning å svenska boktryckarmärken [exlibris] utställda vid Föreningens för bokhantverk utställning i Nordiska Museet januari – februari 1908* (1909), s. 69–70.

Källor och litteratur

Otryckta källor

LANDSARKIVET I UPPSALA

Mantalslängd på Academiens Stat och Personal, E III

NORDISKA MUSEETS ARKIV, STOCKHOLM

Kanslikollegiet, inkomna skrivelser från boktryckare E XIII.14

STOCKHOLMS STADSARKIV

Mantalslängd, Stockholm 1676.

Lars Wall & Jacob Cöping: Civilakter F2a:271 505/1687

Persondikter

Förteckningen upptar persondikter som citeras eller hänvisas till i boken enligt författare. Saknas identifierad författare upptas dikten enligt titelsidans eller patentfolions inledande text.

Alß das Goldenau- und Mattheische Hochzeit-Fest In der Königl. Schwedischen Residentz Stockholm Den 3. May Anno 1696. feyerlich begangen wurde/ Wolten ihre Schuldigkeit dabey beobachten Die in Der Goldenauischen Buchdruckerey befindliche. Stockholm/ Gedruckt mit des Bräutigams eigenen Schrifftten [1696].

An dem Erfreulichen Nahmens-Feste der Wohledlen und Hochachtbahren Frauen, Frau Catharinæ Elisabethæ Coecilæ von Cölln, welches den 19, 22 und 25sten Nov. im Jahre 1755. högst vergnügt gefeiert wurde, wolten Ihre Mitfreude an den Tag legen Die, in der Möllerschen Buchdruckerey jetzt befindliche Glieder und Kunstverwandten. Schara. [H. A. Möllers änka 1755]

At Konster alla ei är' lika, Ei alla lika Konste-Rika. Betrachtades När Then Dygdige och uti then Adla Book-Tryckare Konsten Wälöfwade Ynglingen, Mons. Carl Röpke, Efter Sina Läro-Åhr Postulerade, Hwilket uti Then Adla och Högachtade Book-Tryckare-Societetens och andra Hederwårda Personers Närwaru skedde i Stockholm den 22 Junii 1730. Stockholm, Tryckt uti Salig Herr Merckells Officin [1730].

Beklagelig Förlust/ Utaf Kongl. Antiquitetz-Archivi Boktryckarens Hr. Johan Lorentz Horrns Käre Maka/ Åhreborne och Dygdesama Hust. Maria Mattheis, Som efter långlig siukdom anträdde till sin Siäl den himmelska glädien uti en salig död den 2. Martii 1721. och till deß Kropp begrofs i Stockholm, uti Stadens Stor-Kyrckia den 6. der på följande. Yttrad Af Samtel. som i Thes Boktryckerie samma Konst idka. [Stockholm, J. L. Horrns Officin 1721]

- Bergman, Tobias, *Midsommars-Krants Hopflätad Öfwer Directeuren öfwer alla Tryckerien i Sweriges Rike/ Ädle och Högaktade Herren Herr Johan Henrich Werner, På dess Namne-Fäst/ Som firades S:t Johannis Dag Anno 1720.* I skyldig plicht och ödmjukt sin af Tobias Bergman. [Stockholm, Kungliga boktryckeriet 1720]
- Binde-Band på Henrichz Dag/ Uti En trogen Lyckönskan Öfwer Kongl. Boktryckaren uthi Stor-Förstendömet Finnland/ Den Ädle och Hög-Achtade Herren/ Herr Henrich Christoph. Merckell. Knutit och framgifwit Anno 1722. På Henrichs Mässa Dagen Den 19. Jan. Af samtliga Betiente i theß Tryckerij. Tryckt i samma Officin Anno 1722.
- Björkman, Andreas A., *Wäl fordrar här min plicht [...]* Upsala tryckt hos J. Henr. Werner/ Kongl. Boktryckare [1718], s. 4. [samma skrift som Tidholm, Jonas] *Boktryckeri Fria Konstners Amma På Boktryckiare Gesellens Ähreborne och Konst-Welöfwade/ Herr Swen Nohlanders Postulatz-Dag, Uti Jönkjöpings Boktryckerie then 20. Julii, 1730.* Welment betrachtadt och understeldt Pælo. Typographiæ. Tryckt ther Sammanstädes. [Jönköping, Israel Falck 1730.] [Författare möjligen Petter Theorin]
- Broberg, Johan, *All gråt i werlden wara kan Aftorkas sidst i jordens sand. Besannat, Tå Wäl-Ähreborna och Dygd-älskande Matronan, Hust. Elisabet Davids Dotter, Efter en långsam, doch med Christeligit tolamod utfärdad siukdom, och hiertelig längtan efter at skiljas hädan, på sitt 70. Ålders åhr Sahl. afled och til sitt hwilorum uti Scara Dom-Kyrkia, med wälförtient heder den 11. Maj Anno 1733.* beledsagades, Af Johan Broberg. Skara/ Tryckt Åhr 1733.
- [Brobergen, Henric Georg], *Då Ehreborne och Konst-Erfarne Tobias Bergman/ Sedan han sine Lähreåhr redeligen och wäl igenom gått/ blef med Wanlige Ceremonier til en Ledamoth uti den Loflige Book-Tryckiare Societeten antagen/ uppå den Hederlige Postulats-dag/ Som begicks i Upsala uti Kongl. Acad. Book-Tryckerij den 16 Febr. 1706.* Önskat af en God Wänn. [Stockholm, J. H. Werners tryckeri 1706]
- Bromenius, P., *Veneris klagan/ Tå den Ehreborne/ Försichtige och Konstbahre Johann Carlsson Winter/ Då han medh den Ehreborne Gudfruchtige och mycket Dygdälskande Jungfru/ J. Christina Ertwins Dotter Herweg. Uthi Glantzhammars Kyrcka medh wederbörliga Ceremonier Copulerades den 5. Junij, Anno 1668.* I hastigheet stält och öfwersändt aff P. Bromenio. Tryckt åhr 1668. [Stockholm, Georg Hantsch boktryckeri]
- [Burman, Olof Abrahamsson], *Bok-Tryckare-Förtal och Förswar/ På Factorens wid Kongl. Academiens Boktryckerie i Upsala, Herr Heinrich Hechts, Samt Dygderika Matronans, Beata Westias, Kära Bröllops-Fest/ Som firades i Tibble Prästegård den 11 Septemb. 1743,* I aldräförsta hast framgifwit Af O. A. B. Upsala. [Johan Magnus Höjer 1743]
- Celsius, Nicolaus, *Ehreminne Och Ytterste Tienst Wisat Då Den Ehreborne och mycket Dygderijke Matronan, Hustru Margareta Hansonia Efter en hastig utståndens sjukdom/ doch gudelig beredelse ifrån denne usle wärlden skildes den 28 Septemb. och dess andelöse lekamen sedermera i förnämt och hedersamt Lijkfölljes*

- närwaru jordsattes i Upsala Domkyrkogård den 3 Octob. åhr 1718. Tryckt i Upsala hos J. H. Werner, Kongl. Boktryckare [1718]*
- C. G. G., *Als (S. T.) Herr Julius Georgius Matthiae, Mit seiner vielgeliebten Braut (S. T.) Frn. Maria Mattheis/ Verwittibten Goldenauin/ Den 23. Julii Ao. 1707. in ein Christliches Eheverbündnüß trate/ Wurden gegenwärtige Zeilen wolmeinend überreichet/ Von Beyderseits ergebenen Freunde. C. G. G. [Stockholm, Goldenaus änka/Julius Gorgius Matthiae 1707]*
- Christelig Päminnelse til Tohlamod Under thet kiära Korset, Af then I Lifztiden Wäl-Åhreborne och mykit Dygdesama Matronans, Elisabet Davids Dotters Exempel: Hwilken efter en Gudelig wandel, och uti 8 Åhr tohleligen utstånden swår siukdom, på Sitt Ålders 71 Åhr, then 27 Aprilis sidstl. i Herranom saligen afsomnade, och then följande 11. Maji til Sitt hwilorum, uti Skara Dom-Kyrkio med tilbörlig heder beledsagades. Skara, Tryckt Åhr 1733.*
- Columbus, Samuel, *Til Åhreborne/ Konstrijke och Wälförfarne Niclas Wankijf/ Samt Den Åhreborne/ mykit Dygdesame och hederlige Matronan, H. Maria Matras, Tå the slöte ett oryggeligt ähtenskaps Förbund den 25. Julij Åhr 1669. [Stockholm, Georg Hantsch änkas boktryckeri]*
- C. W., *Åbro-Pelare/ Uppsatte För Then Åhreborne och KonstEhrfarne Andreas Holmgreen/ Hwilken/ sedan han sina Ordinarie Läro-åhr med berömlig flijt och trohet wäl igenomgått hade/ medh wanliga Ceremonier för Gesäll uthi then Ädla Booktryckare Kånsten godh erkänd och antagen blef: Som skedde i Kongl. Residents Staden Stockholm/ På thes Postulats Dag/ Then 25 Februarii, åhr 1707. [Stockholm, Julius Georg Matthiae 1707]*
- Cölln, Johan von, *Glückwünschender Zuruff, Bey dem Müller- und von Cöllenschen Hochzeit-Feste, War der [lucka] September, Anno 1733. mit freudiger Feder schuldigst entworfen von einem Beyderseits Bruder und Gefreundten, Cölln, L. L. St. Hamburg, Gedruckt bey Conrad König, E. Hoch-Edl. Hochw. Rahts Buchdrucker.*
- Das geehrte und freudige Postulat, Des Wohl-Ehren-Besten und Kunst-geübten/ Herr Johan Charita, Am 18. Aprilis, 1723. in dieser Königl. Residence Stockholm/ Mit herzlichen Glücks-Wunsche/ Wohlgemeynt angepriesen Von einem Treu-Schuldigen Freunde. Stockholm, Gedruckt in der Königl. Buchdruckerey. Anno 1723.*
- Das Im Seegen Mit Ehr und Freude Erhaltene und vollzogene Postulat Desz Wohl-Ehren-Besten, Vorachtbaren und Kunst-geübten Herrn Andreae Björkmans Der Edlen Typographiae Studiosi, Und Buchdruckerey Kunstpreislichen Genossens, In der Köningl. Residentz- und Haupt-Stadt Stockholm, am 7 Tage desz Monaths Maji, MDCCXXV. Mit wohlmeynende, Glücks-Wundsche Zu vielfältigem Auffnehmen geehret Von Der Björkmannischen Druckerey Sämtptlichen Kunst-Genossen. [Stockholm, Anders Björkmans boktryckeri 1725]*
- D. T., *Mercurius Extraordinarius. eller Extraordinaire Post-Tidender. – Det Åhreborne och Konsterfahrene Herren/ Herr Johan Billingsley, Sampt Åhreborne/ Gudfruchtige och mykit Dygderijke Jungfrun/ Jungf. Elisabetha Gadde/ Till wällmeent Tiänst upsatt af Deß Tiänare. [Stockholm 1691, Billingsleys tryckeri]*

Då Kongl. Consistorii och Gymnasii Boktryckaren i Westerås, Ädel och Högachtad Herr Joh. Laur. Horrn Samt Äreborna och Dygdädla Jungfru Eva Regina De Rouveroy Fullbordade Deras Egta Löfte, 1757, den 14 April, I Stockholm. Tryckt uti Kongl. Tryckeriet.

Ekeblad, Carl P., *Afskeds- och Tacksägelse-Skrift, Til Högäreborna och Dygdädla Frun Fru Helena In De Betou, Efter Deß Död/Wördsamast upsatt Af Carl P. Ekeblad.* Kan Sjungas som: O ljufva ort farwål, Du samling etc. Tryckt i Kungl. Antiqv. Arch. Tryckeri [1755]

E. M., *Disputations Act Wid Bröllops Act, Nemligen Äbreborne och Konst-erfarne Herrens Nils Kiällbergs/ Samt Äbreborna och mycket Dygderika Jungfruns Christinæ Püders Dotters/ Som firades i Upsala den 28 Decemb. Anno 1708/ Emillan Misogamus och Philogamus Anställd Af En wid Musernas Klint.* [Upsala, J. H. Werner 1708]

En Grönskande Midsommars-Crantz/ Då Flora och Ceres, På Chloris Blomster Angar/ Wid Minervæ Konst-Sällskap/ sig med ett behageligt Samtal förente/ Då Typographiæ Directeuren, Then Ädle och Högachtade Herren Herr Johan Henrich Werner, Sin Namne-Fäst Ibland förnöjligt Samqwäm firade/ Som inföll Midsommars-Dagen den 24. Junii År 1726, Sammanflätad af Thess Officins samtliga Ledamöter på Norre Malm. [Stockholm, J. H. Werners boktryckeri 1726]

En wälment Namne-Heder Af wänlig Tienst och Seder/ Framstedt [!] Då Edle och Högachtade Typographiæ Directeurens Herr Johan Henr. Werners Kärälskeliga Maka/ Fru Catharina Dahlstedt Gladligen firade Sin frögde-fulla Namne-Dag/ I Stockholm, den 25. Octobris, Åhr 1721. Tryckt i Samma Officin. [Stockholm, Kungliga boktryckeriet 1721]

En wärdig Namne-Krantz, Då Kongl. Antiquitets- och Archivi-Boktryckaren, Den Högachtade Herren, Herr Johann Laurentz Horrn, Gladligen firade Sin Fagra Namne-Fäst På sitt Femtio Tredie Ålders-Åhr den 2. Junii 1736. Midsommars-Dagen Sammanflätad af samtliga i Thess Officin tienst-förbundne Ledamöter. Heinr. Joach. Sievers. Joh. Bastman. Pet. Jac. Sonne. Christ. Ludw. Uber. Joh. Gabr. Falck. Stockholm, Tryckt i Herr Horrns Officin [1736].

Enfaldiga Grift-Runor, Öfwer För detta Directeuren och Kongl. Gymnasii privilegierade Boktryckaren, den Ädle och Förachtade Herren, Herr Herman Arnold Moeller, Då Han saligen i Herranom afsomnade, den 19. Martii, 1753, och den 30. nästföljande i samma månad, hederligen beledsagades til sin bestälta hwilokammare i Skara Dom-Kyrka. Upptecknade Deß Konstförwanter. Skara, Tryckt uti Kongl. Gymnasii Boktryckeriet [1753]

Epicedia In obitum beatum optimi senis viri Amplissimi nec non Ingeniosissimi, Dn. Ignatii Meureri, S. Regiæ Majestatis Svec. Typographi meritissimi, Anno præterlapsi seculi M.D.LXXXIX. d. 26. Martij Holmiæ denati, ac d. 3. Maij ejusdem anni in æde Jacobea solemniter tumulati, à Collegis Scholæ Teut: Holm: conscripta [1672]. [Författare Jacob Giese, Johannes Stockmann och C. A. Z., d.v.s. Carl Andreas Zellinus.]

*Epitaphium Viri quondam Spectatissimi & Integerrimi Dⁿⁱ Ignatii Meurers/
Typographi Regii, de re literaria bene meriti Cum impleto anno octogesimo tertio
placidi expirasset. In tesseram amicitiae ab Amico. [Stockholm, J. G. Eberdt
1672]*

*Ett Ätenskap är wäl försedt, När dygd med kärlek blifwer ett; Sannat, Då Bok-
tryckerie-Förwandten, Åreborne och Konsterfarne Herr Johan David Falck,
Och Dygderika Jungfrun, Jungf. Anna Greta Åman, Ingingo ett kiärligit Äkta
Förbund och firade sin Bröllops-Dag uti Skara den 10. Oktob. År 1755. som
hastigast uttolkad af Brudgummens Konstförwandte. Skara, tryckt hos sal.
Directeur Möllers Änka [1755]*

*E. W. D. G., Der Traurige aber doch Seelige Hintritt, Des Weiland, Wohl-
Edlen und Groß-Achtbaren Herrn, Herrn Benjamin Gottlieb Schneiders/
Königlichen privilegierten Buchdruckers in der hiesigen Königlichen Residentz-
Stadt Stockholm Den d. 14. Martii 1738. In Seinem Erlöser sanft und seelig
entschlaffen, Und Dessen entseelter Körper d. 17 ejusdem in der St. Gertrut
Kirche mit Christlichen Ceremonien beerdiget wurde; der Höchst-betrübten Frau
Witwe und sämtlichen Leidtragenden zum Trost Ent Worffen von Denen,
in des SeeliGen Herren Schneiders Officin Sämtlichen Kunstverwandten.
Stockholm, 1738.*

*Fägnad Betygad Wid Kongl. Carolinska Academiens Boktryckares Högachtad Herr
Carl Gustav Berlings Och Dygdzirade Jungfrus Jfr. Anna Fråstmans Bröllops
Dag Den 15. Novembr. 1745. Uti Knästorps Prästegård. Ytrade sin fägnad
Officinens samtelige Ledamöter A. Ollendorf. J. A. Rehm. P. E. Anander.
D. C. Claudi. Lund, Tryckt uti Thess Officin [1745]*

*Fägne-Skrifft Samt en Uprichtig Lyck-Önskan Till Then Ehreborne och Konst-
Erfarne Herren Erich Flodström/ Hwilken för des stora flit/ som han från sina
Läre-Åhrs första början/ in til nuwarande dag städze wisat/ blef med allas nöye/
god och Capable erkänd/ för Gesäll uti den Ädle Boktryckare Konsten På Deß
Postulats-Dag Som skedde uppå Kungz. Holmen med Sedwanlige Ceremonier
den 24 Julii Åhr 1718. [Stockholm, Michael Laurelius 1718]*

*Gabriel Michaelis Gothus, Een Bröllops Sångh medh Fyra Stemmor. Till äbra/
Prydningh och tienstachtigheet/ then ärlige/ Konstrijke och Gudfruchtige
Anders Olofson/ Booktryckiare Brudgumme. Så och hans Elskelige käre Brudh/
then Gudfruchtige/ och Dygderijke Jungfru Christina Mårtens Dotter/
Sampt begges theas förkompna wäner. Componerat och avsatt aff Gabriele
Michaelis Gotho. Anno 1605 then 12. Majj. Tryckt j Stockholm aff Andreas
Gutterwitz [1605]*

*Geist, Samuel, Das Christliche Leben/ und Seelige Sterben/ Des Weyland
WolEhrenvesten/Großachtbaren und Wohlgelahrten H.ⁿ Ignatii Meurers/
Königl. Buchdruckers Welcher Anno 1589. den 21. Aprilis zu Blankenburg
in Thüringen von vornehmen Eltern auff diese Welt gebahren. Nachgebends
Anno 1610. sich alhie zu Stockholm niedergelassen/ und mit einer angerichteten
herlichen Buchdruckerey (da er auch hernach die Pappiermacher-Kunst in den
Schwang gebracht) in die 60. Jahre Gottes Wort und gute Künste in diesem*

Reiche und anderwärts zu seinem unsterblichen Ruhme befördert. Endlich die höchste Stufe Menschlichen Lebens überstiegen/ und allhie in Stockholm/ in diesem 1672. Jahre den 26. Martij seines Alters 83. nach überstandener und offft beschmertztzer Müh und Arbeit dieses Lebens/ vermittels eines sanfften Abschiedes in die Schlaffkammer der Gerechten eingangen/ ein Exempel/ der Erbarkeit und Gottesfurcht der Nachwelt hinterlassend. Heute aber als den 3. May lauffenden Jahres dessen verblichener Körper mit Christlichen Ceremonien von den hinterbliebenen Leibtragenden unter Volkreicher begleitung ausz der Grossen Kirchen/ in St. Jacob alhie bisz zur frölichen Ausserstehung der Erden anvertraut wurde. Stockholm, gedruckt Anno M. DC. LXXII.

Giff-Glamm Millan twänne Drängjar på Bygden/ framwijst då Herr Johann Billingsley giffitäs med Jungfru Elisabeth Gadde J Stäkkholm den 21 Majj, Åhr 1691. [Stockholm, Johann Billingsley 1691]

Glückwünschender Zuruff/ Von dem Wohlgetroffenen Horrn-In De Betouischen Hochzeit-Festin, Den 5. Junii, Anno 1722. Aufgesetzt Von Denen in der Horrnischen Buchdruckerey sich befindenden Kunst-Verwandten. Stockholm, Gedruckt mit Horrnischen Schrifften.

Goldenau, Nathanael Jun., Wrängwist Omdöme om Ehtenskapt/ Uti Ett Samtahl emellan twenne Persohner Misogamum och Philogamum/ af hwilka dhen förra bestrijder/ men den senare förswarar Ehtenskaptet. Då Ehreborne Wälachtade och Konsterfahrne Herr Nathanael Goldenau Med Ehreborne och mycket Sederrijke Jungfru Jfr: Maria Mattheis Uti Stockholm den 3. May lyckeligen sammanwijgdes. Korteligen refuterat och af Barnslig Wyrndnad uptecknad Af Nath. Goldenau. Jun. Tryckt i Brudgummens egit Tryckerij [1696]. [Innehåller också Votum med åtta verser av Brit. Liskin Mattheis.]

Gottes wunderbahres Fügen Beym Ehestands-Verwechseln, Ward vorgestellet, Als der Königl. Gymnas. Buchdrucker in Scara, der Wohl-Edle und Hochachtbare Herr Herman Arnold Moeller, Mit seiner andern Ehe-Liebste/ so Er aus Teutschland geholt; Neml. Mit der Wohl-Edlen Ehr- und Tugend-reichen Frauen, Frau Catharina Elisabetha Cicilia von Coeln, Des Wohlgelehrten und Hochachtbarem Herrn Herr Bonaventuræ Gottfrids von Coeln, Berühmlicher Schul-Rectors Im Stifft Bremen Eh-Leibliche Tochter Nach glücklicher Zuhaußkunfft in Scara mit vornehmen Freunden seinen Hochzeits-Tag am 30. Novemb. 1733. reiteriren wolte und von einem guten Freund aus Gothoburg glückwünschend bewundert übersandt wurde. Gedruckt Anno MDCCXXXIII.

Gyllenius, Petrus Magnus, Optima Speculatio, Mortis Meditatio. Författat Uthi En Graff-Skrift/ öfwer Then Ährlige/ Wälachtade och Konstrijke Mannen Peder Erikz Son Wald/ Fordom Wälförordnade Booktryckiare wedh then Konungzliga Academien Uthi Åbo. Hwilcken then Högste Gudh effter Sin Faderlige wilie och Nådige behagh igenom then Timmelige Döden/ aff thenna Uszla och Sorgfulla Jämmerdalen/ til sigh Kallade dhen 15. Februarij, Åhr 1653. Och Hans Salige Lekamen bleff medh Christeligit och anseenligt Lijk-Process i sin Hwijlokammar uthi Åbo Domkyrkia den 24. ejusdem nedsatt/ där han förvänter Wärsz. Herresz och Frälsaresh. Jesu Christi tillkommelsesz dagh/ på

- wilken han medh Krop och Siäl gladeligen skal upstå/ och medh Christo ingå uthi then Himmelska Bröllops-Salensz ewiga ähro och härligheet. Aff itt Christeligt medhljydande til en äminnelse/ och Efterlätne Enckian til tröst och Hugswalelsze/ Enfaldigt Aff Petro Magni Gyllenio Wermlando. Tryckt i Abo Aff Peder Waldz Enckia/ Åhr 1653.*
- H. A., *Hos folk af wittert wett/ en Ädel Konst twist är I ähro mer än gull/ och ewigt loford bär. Wisat/ Dä i den Ädla Boktryckare-Konsten/ Ähreborne och Wäl-öfwade Gabriel Nyberg, Wid en Högachtad Societet bleferkiend/ at begå sin Postulats-Dag/ som skiedde I Upsala, Den 2 Martii 1723. [Uppsala, Johan Henrich Werner 1723]*
- Haldin, O., *Ähreminne Öfwer Den Ehreborne/ Gudfruchtige och Dygderijke Matronan Hust. Elisabeth Gadde, Fordom Boktryckarens Sal. Herr Joh. Billingsleys efterlätne Enkia/ hwilken effter en Gudelig Wandel äg utstånden swär Siukdom uti en salig stund afsomnade den 6 Januari 1698. hwars döde Lekamen/ med Christeliga Ceremonier i förnämbt Folkz hwistande nedersattes uti sin Hwilokammar i S. Catharinæ Kyrkia uti Stockholm den 27 Martij samma Åhr. Upsatt Af O. Haldin. [Stockholm 1698]*
- Hallmann, Johan Göstaf, *Tä/ för thetta DIRECTEUREN öfwer alla Bok-Tryckerien i Sveriges Rike/ Ädel och Wälachtade Herren/ Herr Johan Henric Werner Effter en Salig Död/ som sig tildrog den 18. Aug. 1735/ Christprydeligen til sin Andelösa Lekamen begrofz den 21. der på följande i Stockholm. Skref thetta Johan Göstaf Hallman. Stockholm/ Tryckt uti det Kongl. Boktryckeriet [1735]*
- Hamarin, Olaus, *Metamorphosis Palladico-Bellonica, Ex cryptis Senescentis Saturni eruta, & victorioso cum omine, Viris juvenibus Antehac Musæ Pasificæ amatoribus: Nunc a. Junonis Bellatricis Cultoribus Ingenis acumine, morum integritate, Virtute itemque Bellica admodum conspicuis, festivali adplausu confecirata: Eller Ewärdeligt och Högt-Förtient Ähre-Minne/ I den krönte Dygdens Marmor-Stod ingrafwit / och med Frijd-Örlig Solennitet uppsatt/ Öfwer Den Nordiske Atlantis Triumph Port. Dä Dhe Ehreborne/ Wälachtade/ samt Konst-Wällärde Herrar/ Herr Olaus Lindsten, Samt Herr Johan Georg Gottenberg Valedicerandes det Academiske Elements Gebietet/ Begåfwo sig under Stormächtige Kon. CARL den XII.^{des} Monarchiske Defensions Fahna; och blefwo bebedrade med anseentlig Character af Hautboister, Under Högstbemälte Hans Kongl. May:tz Lif-Guardie. [tryckt 1714?]*
- Heders-Skrift Til Dhe Ehreborne och Konst-Ehrfarne/ Dawid Kämpe/ Och Niclas Broman/ Tä de effter sine wäl anbrachte studier I den Edle Booktryckiare-Konsten/ Aff Loftige Gesellskapet medh sedwanlige Ceremonier intagne blewe; som skedde i Kongl. Residentz Staden Stockholm den 5. Januarij 1679. I ett Sammtal framstält Emellan M. Eskil och En Resande. [Stockholm, J.G. Eberdt 1678/1679] [Författare sannolikt Eric Wennæsius.]
- Heders-Skrift Och Lyck-Önskan Till Dhe Ehreborne och Konst-Ehrfarne Martin Gottfried Zutzel/ Anders Kjälberg/ Lars Guzelius, Jöran Bergstedt/ Hwilke/ sedan de sin Ordinarie Lähre-åhr med behöriga flijt wäl igenom gådt hade/ med

sedwanlige Ceremonier för Gesäller uti den Edle Booktryckare Konsten gode erkiände och antagne blefwo; Som skedde i Kongl. Residentz Staden Stockholm/ på deras Postulats dag/ den 12. Februarii Anno 1700. [Stockholm, Olof Enæus 1700]

Hering, Christoph, *Ehren-Reime als Bey sonderlich-Gnädiger Auß-Steuer Dero Königl. Mayt: in Schweden wolbestalter Büchdrucker alhir in Stockholm/ Der EhrenVeste [!] und Wollgeachtete Nicolaus Wankijf Als Bräutigam Sich mit Der viel Ehr und Tugendreichen Frauwen Maria Matras, Seel. Georg Hantschens/ Königl. Schwedisch. Buchdruckers hinterlassenem Wittwen/ Als Braut. In Jacobs Thal ehlich trauen ließ. Am Tage Jacobi/ eiligst aufgesetzt von Christoph Hering/ C. S. G. Gedruckt im Jahr 1669. [Stockholm, Georg Hantsch änka/ Niclas Wankijf]*

[Hering, Christoph], *Schertz-Gedicht Auff Hochzeitliches Ehren- und Freuden-Fest Des Ehrenbesten/ Achtbarn und Kunstgeübten Johann Carlßon Winter/ als Bräutigam: Und Der Viel-her- und Tugendreichen Jungfer Christina Erdwins T.^{ter} Herweg als Braut: So gehalten in Glanßshammars Kirch den 5. Julij, Anno 1668. C. H. P. L. [Stockholm, Georg Hantsch 1668]*

Hesselius, Anders, *Wid Herr Johan Laurents Horrns älskeliga makas Fru Anna Maria Lengréns begrafning i Westerås Dom-Kyrka den. 2 Junii 1752. Stockholm, Tryckt uti Kongl. Tryckeriet [1752].*

[Hilleström, Johan], *Fägne-Sktift På Bröllops-Dagen/ Då Directeuren Öfwer alla Tryckerier i Riket/ Den Ädle och Högachtade Herren/ Herr Johan Henric Werner, Ingick ett Christeligit äkta förbund/ Med Den Wälborna Jungfrun/ Jungfru Catharina Maria Stierncrona, Som Skiedde uppå Stiernholms Gård i Roslagen Den 29. Maji 1732. Af J. H. Tryckt i Upsala.*

H. J. S. B., *Troget Arbete/ Liufig Lön/ Under En Trogen Ähtenskaps Lyck-Önskan Omrördt Då, Boktryckiaren I Kongl. Residence-Staden Stockholm/ Herr Peter Nyström, Sig i ett Christeligit Ähtenskap sammanfäste Med Then Ärebroarna och Dygdälskande Matröna, Mad. Sara von der Holtz, Som den 4 Julii 1731 want sin fullbordan. Stockholm/ Tryckt hos Joh. Laur. Horn, Kongl. Antiqu. Archiv. Boktr. [1731]*

[Horn, Johan Laurentz d.y.], *Särge-Sång, Wid Högärebroarna och Dygdädlä Fruns Fru Helena In De Betous Död och Jorda-Färd. Upsatt Af J. L. H. Tryckt i Wästerås 1755.*

Humbla, Gudmund Ericksson, *The Trognas Lidande Säsom En Beseglad och Öpen Book, Utaf Uppenb. 5. Cap. Wid warande dödelige Fränfälle, Förestälte, Enär För detta Kongl. Academia Boktryckaren uti Åbo, Ehreborne och Högachtade Herren, Herr Anders Biörkman/ Efter några och Sextijo Åhrs ärbare Wandel, I Herranom stilla och saligen afsomnade den 12 Julii; Hwilken sedan til sin kropps öfwerlefwor i thet Blomster-Gröna Jordenes skiöte Christ-Hederligen nederlades i S:t Claræ Kyrckia den 14 Ejusdem Åhr 1728. Af Gudmund Humbla Ericksson. Stockholm, Tryckt med Sal. Herr Biörkmans Bokstäfwer [1728]*

J. A., *Skyldig Lyck-Önskan På den Ärebroarne och Konst-Ehrfarne Lars Unges Postulats-Dag. Hwilcken/ sedan han sine Läse-åhr med berömlig flit och trohet*

- igenom gäddt/ til sin uti den Ädla Boktryckare Konsten fullkomligare Grad, med fägnad begick i Stockholm den 27 Maji Åhr 1720. Wälment skrifwen och öfwersändt af en god Wän från Göteborg/ som aldrig war J. Ahlingsåhs. Upsala/ Tryckt hos Directeuren Johan Henrich Werner 1720.*
- J. A., *Skuldig Lyck-Önskan På Den Åhreborne och Wälachtade Herr Johan Hagemans Postulats-Dag/ Hwılcken/ Sedan Han sine Läre-åhr med berömlig flit och trohet igenomgäddt/ til sin uti den ädla Boktryckare Konsten/ fullkomligare Grad, med fägnad begick uti Stockholm, den 1. Junii 1720. Wälment skrifwen och öfwersändt af en god wän från Giöteborg/ som aldrig war J. Ahlingsåhs. Stockholm/ Tryckt 1720 [Kungliga boktryckeriet, H. J. Werner].*
- J. C. B. *Die letzte Pflicht und Schuldigkeit/ Wolte Bey dem Grabe Des Wohl-Edlen und Wohl-fürnehmen Herrn/ Herrn Andreæ Björkmans, Königl. Academie-Buchdruckers in Abo/ Welcher nach ausgestandener Kranckheit den 12. Julii seinen Christlich geführten Wandel beschloß/ und seine Seele seinem Heyland Jesu Christo wieder überantwortete/ Und darauf den 14. Jul. a. c. zu St. Clara in seine Ruhe-Cammer niedergesetzt wurde, Erweisen, In Christlicher Bescheidenheit. Stockholm/ Anno 1728.*
- J. H. S., *Anbinde-Lust Auf den erfreulichen Nahmens-Tag/ Deß Wohl-Ehrenbesten/ Vorachtbaren und Kunstreichen Herrn Johann Georg Eberdt/ Vornehmen Buchdruckers in der Königlichen Haupt- und Residentz-Stadt Stockholm/ Welcher gefällig den 24. Junii dieses jetztlaufenden 1674. Jahres. Aufgesetzt von einem Kunst-Verwandten/ dessen Hoffnung auf Jesu Hülfe Stehet. Gedruckt im Jahr 1674 [Stockholm, J. G. Eberdt]*
- Jercker i Byri Broby, *Jenfaldutt Smått Giäspås Glam / Sku ni wätta / Öfwer den J Brieskå/ Grieskå/ Latinskå/ Rotwällskå å all-handrå slags oknuga styrslar wel beläsna og utlähla Munsern och Biblimakarn i Offsala/ Herr Munser Johan Höjer/ När som han ga sig i Giftlokan Må Den på alt wis Siratliga å Dygdblänckande Jomfrun/ Jomfru Beata Lotta Mentzer/ Som skiedde om Påsktjn Sjtottonhundra tiugu fem i omycki grant å häffi Folcks närwaru i Byri Sochn å Brånby; Framgräla tåf Jercker i Byri Broby/ Som da dä som ingin skull ta di te mißtänckilsä. Plänta femte gängin i Offsala. [Uppsala universitets boktryckeri 1725]*
- J. T., *Tänkar Om Äktenskapet, Då Boktryckare Gesellen Åhreborne ok Wälaktade Herrn, Herr Carl Magnus Mentzer, Samt Åhreborna ok Dygderika Jungfrun, Jungfru Catharina Söderberg, Ingingo ett kiärligt äkta förbund Den 12 Augusti, 1742. Af J. T. Tryckta i Upsala.*
- J. V., *Lyck-Önskan/ Til Then Åhreborne och Konst-Erfarne Daniel Joh: Wall, Då Han för Gesell i den Ädle Boktryckare Konsten blef antagen/ På deß Postulats-Dag/ i Upsala den 25 Januarii Åhr 1705. Wälment framstält af J. V. Tryckt i Upsala uti Joh. H. Werners Officin.*
- J. W. S., *Påske Frögd Giör och nögd, Konstensä hägnad Med Währ-Fägnad. Uppå Then Ehreborne och Konst-Ehrfarne Herr Johan Biörns Hederwärda Postulat, Tå Han uti then Ädla Boktryckeri-Konstens giltiga och ansenliga Frijheter blef antagen I Stockholm, den 18 April, Åhr 1723. Hogkommit af J. W. S. Stockholm/ tryckt hos Andr. Biörkman, Kongl. Acad. Boktr. i Åbo.*

Kierleeksens liufelige Brand/ Emillan ett Ungt Par/ hwilken är uptändt Öfwer Booktryckiaren, Ehreborn/ Achtat och Konstebrfaren Herrn Dawidh Kämpe/ Sampt Ehreborne/ Gudhfuchtige och mycket Dygderijka Jungfrw/ J. Margareta Magdalena Ebertz/ Hwilket uthi det Högtlofwade Treefaldighetz Nampn/ medelst förnehme och Hederwärde Personers bijwistande/ medh Ächta Band Zieratligen fästes i stoorä Residentz Staden Stockholm den [25] Sept. Anno 1681. [Stockholm, J. G. Eberdt]

Kongl. Maj:ts Nådige Förordning och Reglemete För Boktryckerierna i Riket. Gifwit i Stockholm i Råd-Cam[m]aren then 12. Aug. 1752. Stockholm, Tryckt uti Kongl. Tryckeriet, Hos Directeuren Pet. Momma.

Kärlekens wandelbara skifte/ På En äckta beständighets Grund Stadnat/ Då Factoren Uti Kongl. Tryckeriet i Finnland/ Herr Frantz Philipp Paulsen/ Sig I ett Christeligt Ächtenskap/ Med Jgfr. Anna Sophia Hoffman/ Sammanträdde/ I Stockholm den 30. Augusti Anno 1726. [H. C. Merckell, Stockholm 1726]

[Lindsteen, Olaus], Bröllops-Skrift Öfwer Booktryckiaren Ehreborn och Konstebrfarne Herren Hr: Michael Laurelius Samt Jungf. Sara von der Holtz. Då de Med hwarannan ett rätt Echte Kärleeks Förbund ingingo i Stockholm den 25 Octob. år 1712. [Stockholm, Michael Laurelius tryckeri [1712]

Lindsteen, Olaus, Den Rätta Wägen Til Det Ewiga Lifwet. Sökt I sielfwa Wandringen här i Werlden/ Och funnen Wid den sidste Himla-Färden/ Af Boktryckiaren Här uti Kongl. Residence-Staden Stockholm, Den Åhreborne och Högwälachtade Herren/ Nu mera hos Gud ewinnerligen Salige Hr. Michael Laurelius, Hwilken/ effter Femtije Fem Års redelige wandel/ sampt Christelig och Gudelig beredelse/ igenom ett sachtmodigt och stilla aflidande I sidsledne den 9. Junii, Åhr 1719. detta timmeliga qutterade. Och blef sedan den 12. der på följande/ med Christ-hederlig Process och Lijkpredikan/ til sin Lägersstad uti S:te Clara-Kyrckia/ i Stockholm/ beledsagad. Deß I sorgen qwarlemnade K. Maka/ Den Åhreborna och Dygdesamma Matrona, Sara von der Holtz, Til Tröst På den Sal. aflednes Lägers-Griffit Rijtat af Olao Lindsteen. Hautboist wid Kongl. Guardet. Stockholm/ Tryckt hos Joh. L. Horrn, Kongl. Antiquit. Archiv. Boktr. [1719]

Lindsteen, Olaus, Den Ädla Bok-Tryckeri-Konstens Grönskande-Lager/ Uti ett Heders-Band sammanflätad/ Då Konst-Förwandten/ Ehreborne och Wälachtad Daniel Lundberg Sina Lär- och Underwisnings-Åhr/ likmätigt Kongl. Maj:ts allernådigster Förordningar/ och Loff. Societetens rätta maner, med tilbörliq Flijt-Tro och Waksamhet igenom gått/ samt uti fullkomligare Grad sig förwäxlade/ medelst det Han afbem:te Societet och Dess nu warande rätta Ledamöter i Stockholm, blef antagen och förklaradt för en Desz rätta Ledamoth/ som skedde på wanligt sätt och Desz så kallade Postulats-Dag/ Den 16 Martii, Anno 1713. Stockholm/ uthi det Kongl. Boktryckeriet/ samma Dag och Åhr.

Lindsteen, Olaus, En Ny Telning Uprunnen På Then Nordiska Helicon, Då Then i Boktryckerijet Konst-wälöfwade Förwandten/ Herr Andreas Tobie Bergman, Sin Postulats-Dag I Stockholm den 22. Junii 1732. gladeligen firade. Upsatt Af O. Lindsteen. Tryckt uti det Kongl. Boktryckeriet [1732]

- Lindsteen, Olaus, *En wärdig Midsommars Leek, I Then skönsta tiden på Året anståndt Ibland Phoebi käcka Konst-Förwanter, Då Uti den berömmelige och Prijswärde Boktryckiare-Konsten wälöfwade, Herr Simon Grundberg Begick sin Postulats-Dag/ Som skiedde i Stockholm den 22 Junii 1732. I pennan författadt Af O. Lindsteen. Tryckt uti Benjamin Gottlieb Schneiders Officin [1732]*
- Lindsteen, Olaus, *Ett Wählment Bröllops-Skämt/ Förestält Då Booktryckiaren uti Strengnes/ Den Ehreborne och Konst-Äbreachtade Herren/ Herr Andreas Laurelius Med Den Ehreborne/ Gudfruchtige och Dygdesamme Matrona, Hustru Maria Simons Dotter Thorsman Uthi Förnäht och Hederligt Folcks bewijstande sig sammanfästade/ Som skedde i Strengnes den 29. Junii, 1714. Dhe Hederlige Contrahenter til tjenst af O. Lindsten, Stud. Mus. samt Hautboist wid det Kongl. Gwardet. [Stockholm, Michael Laurelius 1714]*
- Lindsteen, Olaus, *Ett wärdigt Ære-Minne, Lemnat För thetta Kongl. Maj:ts Antiquit. Archivi Boktryckaren, Then Högachtade och Konst-Ædle Herren/ Herr Johan Laurentz Horrn, Då Han sin timmeliga Lefnad/ på sitt 58:de Ålders År, samt Christelig beredelse Saligen ändade, som skedde sidstledne den 18. April, och nästföljande den 23. Dito År 1741. Til Sin Hwilo-Kammare i Tyska Kyrckian/ I följe af Närwarande Släckt och käre Anhörige, Sorg-Prydeligen beledsagades. På Grafwen Ristat Af O. Lindsteen. Stockhom, Tryckt uti Sal. Herr Horrnns Boktryckeri [1741]*
- Lindsteen, Olaus, *Heders Rijm/ Under Ett trogen Lyckönskan/ Till Konst-Förwandten Herr Carl Lindqvist, Då Han i Then berömmelige Bok-Tryckare Societeten, För en Ledamot uptagen blef, Och sin Postulats-Dag, Gladeligen fjfrade uppå Marie-Berg den 1 Julii År 1735. Ifrån Ladugårds-Gärdet öfwerskickade, Af O. Lindsteen. Stockholm, tryckt uti Peter Jöransson Nyströms Officin [1735]*
- Lindsteen, Olaus, *Konst på Beswär och Möda, ey tryter riklig Föda, Betractadt Då Konst-Förwandten, Herr Andreas Barck, Af Then Ädle Bok-Tryckerie-Konstens Societet För en Ledamot uptagen blef, Som skedde, då The Postulatz-Dag, Uppå Mariæ-Berg den 1. Julii År 1735. gladelign fjfrades. Af O. Lindsteen. Stockholm, tryckt hos Benj. Gottlieb Schneider [1735]*
- Lindsteen [Olaus], *Konstens Prijswärde Heders Krantz/ Ibland Apollonis Berömmelige Sällskap Tildelad Then uti then Ädla och Lofwärdiga Boktryckiare Konsten Wählöfwade Herr Andreas Rhyzell, Då han med wakande flit och åhoga Samt Wederbörande Societetens Bewägne Godtfinnande I Stockholm den 22 Junii 1730/ Eller Thet Stora Jubel-Året undfick Sin Hedersamma Postulatz-Krantz/ Sammanflätad Af Lindsteen. Stockholm; Tryckt uti Antiquit. Arch. Boktr. Joh. Laur. Horrnns Officin [1730].*
- Lindsteen, Olaus, *Lof- och Åre-Dickt/ Om dem [!] ädla Boktryckare-Konstens Ursprung och Prijs wärde Nyttä Framtedt Wid En Hederswärd Bröllops-Act, Då Kongl. Antiquitetz-Archiv Boktryckjaren/ Den Ereborne/ Wälacktrade och Konst-förfarne Herren/ Herr Johan Lorentz Horrn, Sampt Den Åreborna/ Gud- och Dygd-älskande Matrona, Hust. Maria Mattheis, Med hwarannan sammanträdde I ett Tro-kärligt Äcktenskap/ Hwilket Uti Förnäht och hederligit*

- Folckz Samqwäm I den Helige Trefaldighetz Namn Uti Stockholm den 2. Junii År 1717. Want sin fullbordan De Hederwärde Contrahenterna Til wälmentienst Författat Af O: Lindsteen Hautboist under Kongl. May:tz Lijf-Guarde. [Stockholm, J. L. Horrns boktryckeri 1717]*
- Lindsteen, Olaus, *Tröste-Bref Til Den Äreborna och Dygdesama Matronan, Madame Sara von der Holtz, Dä Theß Andra Man, Kongl. Academiæ Boktryckiaren i Åbo, Den Högachtade och Konstrijke Herren, Hr. Andreas Biörkman, Sitt timmeliga Wandrings-Lopp saligen ändade, Och med Christ-börlige Ceremonier uti S:t Claræ Kyrckia den 14 Julii Jordsattes. Den Sorgbundne Enckian Tilskickadt Af O. Lindsteen. Stockholm, Uti den Sahl. Herr Biörkmans Officin [1728]*
- Lindsteen, Olaus, *Ære-Stod, Till ett wärdigt Heders-Minne, Öfwer Then Edle- och Högst-Berömmelige Boktryckiare-Societeten, I Then Kongl. Residence-Staden Stockholm, Dä Trenne Personer, till theß Ledamöter förklarade blefwo, Och Theras Postulats-Dag I Stockholm, den 13. Septemb. 1736. Gladeligen frades. Uprest af Olao Lindsteen. Stockholm, Tyckt i Herr Horrns Officin. Anno 1736.*
- Lucidor, *Then Wissa O-Wiszheet Widh fordom Kongl. Book-Tryckiarens Ähreborn/ Wälackta'd' och Konst-kloke/ nu hos Gudh salige Hr. Ignatius Meurers, Krist-waanlige Jorde-Färd Enfaldigen framstält af Lucidor den Olycklige. Stockholm den 3. Maij, Anno 1672.*
- Lyck-Önskans-Band Til Wälborna Frun/ Fru Catharina Maria Stierncrona. På Desz Angenäma Namns-Dag Den 25. Novembr. Åhr 1737. [Stockholm, Kongl. Boktryckeri 1737.] [Möjligen författad av Constantin Pellegrin]*
- Lyck-Önsknings Band, Hwarmed Then Årborna Frun/ Fru Catharina Maria Stierncrona På Des Högst-angenäma Namns-Dag/ Den 25. Novembris 1734 Wördsamt bunden blef Af [Stockholm, Kongl. boktryckeri 1734]. [Möjligen författad av Constantin Pellegrin.]*
- Lyckönskning Til Directeuren Ädel och Högaktad/ Herr Johan Laur. Horrn [d.y.], På Thes Namns-Dag/ Den 24 Junii eller Midsommars-Dagen. Wälment yttrad Af Sigward Swanholm Lars Kumlander Jacob Johan Duncan. Tryckt i Wästerås 1764.*
- Mass Mårsså ti Baddå, *Gäszbosz-Glam/ När som Brukummen/ den i Brieskå/ Grieskå/ Latinskå/ Rotwälskå, å allåhandrå slags oknuga styrslar Sprängläla å wäl Beläsna/ Kungl. Akdemäjäs Bibil- å Catches-Pläntarn ti Ofsalä/ Herr Munser Lars Måns Höjer/ Skulle täll Ättä hanfängin Rislusion, å fnaska säg täll sammans/ Må den Ziratluga å omycky Dygdblänkjande Jomfrun/ Rigina Brita Lode/ Som skedde på Bärga Råsthåll/ ti Åkerby sockn/ när hä liddi fram jätt stycky på Faston/ år Siöttåhundra Fämti twå i omycky finurli Fälcks närwaru. Träst ättä/ sien alt hä yppersta Folki ha buxiera säg fram/ ättä wigslä/ kämmer Mass Mårsså ti Baddå/ Må jän hopär krims-krams/ glimmaser å lylliga olsökin/ som han höser tur säg, å böjer om förtänkilsä/ dä han kommer så dristut. Åplagt å plänta i Ofsalä, mä ägin maddil å styrslar. [Uppsala 1752]*

- Mentzer, Carl Magnus, *Skiljachtige Tanckar om Giftermål, i pennan författade, Då Factoren wid Kongl. Academiæ Boktryckeriet i Upsala, Högachtad Herr Henrich Hecht, samt Dygdädla Matrona, Beata Westia, Medelst Kyrkones band, och öfliga Ceremonier sammanwigdes, och firade sin Bröllopsdag i Tibble Prästegård, den 11 Sept. 1743 uti Förnämt Folcks bwistande; Af Contrahenternas hörsamme tienare Carl Mag. Mentzer. Upsala [Johan Magnus Höjer 1743]*
- Merckell, Johan Christopher och Merckell, Jacob, *Ett Sorgeligt Klage-Liud Hördt/ Tå Kongl. Boktryckaren i Stor-Furstendömet Finland/ Then i Lifstiden Ehreborne och Högachtade Herren, Herr Henrich Christopher Merckell, Hwilkén effter en Christelig förd wandel och med tolamod utståndén siukdom thetta Jordiska lemnade/ och sin själ i Skaparens händer öfwerlefwererade den 19. April Kl. 8. om morgonen/ och den 22. ther på följande til sitt Hwilo-Rum beledsagades uti St. Clara i Stockholm Åhr 1730. Af des Sorgbundne Söner Johan Christopher och Jacob Merckell. Stockholm, Tryckt uti Sal. Herr Merckells Officin [1730]*
- Nordvall, Jonas, *Som Gåfwan är/ är Gifwaren/ Som Skriften är/ Skrifwaren/ Som Konsten är Konstnären/ Som Skoen är Skomakaren/ Som Klädningen är Skraddaren/ Som Försten hela Hären; Ty Wäcket prisar Mästaren/ Syr. 9. v. 24. Tå Then Åreborne och Konst-Wälöfwade Herr Daniel Hofberg, Sedan Han sina Läro-Åhr redeligen och wäl igenomgåt/ blef med wanlige Ceremonier til en Ledamot uti den Ädla Bok-Tryckare Societeten antagen/ Uppå sin hederliga Postulats-Dag/ Som skiedde i Stockholm den 13. Septemb. År 1736. Af Jonas Nordvall. Stockholm/ Tryckt uti Sal. Direct. J. H. Werners Officin [1736]*
- Nuß Der Edlen Buchdruckerey an dem erfreulichen Ehren-Tage, Da der Ehren-Beste und Kunst-geübte Herr, Georg Andreas Graubner, Dieser Löbl. Kunst rühmlichst Beflissener, Zu Stockholm In der Schneiderischen Officin, Anno 1727. den 4 April. Sein Postulat Verschenckte, Kürtzlich entworffen Von Sämtlichen in der Schneiderischen Officin seyenden Kunst-Verwandten. Stockholm, Gedruckt bey Benjamin Gottlieb Schneider [1727].
- När Kongl. Consistorii och Gymnasii Boktryckaren i Wästeråhs, Högachtad Herr Peter Devall Med Dygd-Ädla Jungfrun, Jungfru Anna Maria Lengreen Firade sin Bröllops-Fäst/ I Höga och Förnäma Witnens närwaro, på Harg den [lucka] Maji 1742. Betygade Brudgummens Boktryckerie Förwanter, sin wördnadsfulla fägnade med följande Rim, Hwarwid J. S. V. Representerar en afvundsjuk och förtörnad Ungkarl, Såsom Kiärande, J. N. B. Agerar Brudgummens Fullmächtig, Såsom Swarande, Och J. R. P. Föreställer en Skiljes-Man. Westeråhs, Tryckt uti Herr Devalls Officin [1742]
- Pellegrin, Constantin, *Dödens Winning/ Efterfinnad Tå Directeuren Öfwer Alla Boktryckerien i Riket/ Then Ädle och Högachtade Herren, Herr Johan Hendrich Werner, Sin sälla Siäl Himmelen/ och sina döda ben jordene öfwerantwardade/ som skiedde i Stockholm den 18. Augusti 1735/ Och Med anständig Heder til sit Hwilorum i Sanct Jacobs Kyrcka beledsagades den 21. i samma Månad. [Stockholm, Kungliga boktryckeriet 1735]*

- Pellegrin, Constantin, *Til Wälborne Fruen/ Fru Catharina Maria Stierncrona, På Thes Namns-Dag/ den 25. November Åhr 1733.* [Stockholm, J. H. Werners Kongl. boktryckeri 1733]
- P. G., *Skyldigt Åhre-Minne Efter Kongl. May:tz Tro-Tienare och Boktryckare uti Stor-Furstendömmet Finland, Then i Lifstiden/ Ehreborne, Konst-Erfarne och Högwälsachtade Herren, Nu hos Gud ewinnerl. Salige/ Herr Henrich Christopher Merckell, Som efter en swär, i några weckor, dock under Christeligit Tolamod/ utstånden sjukdom/ den 19. nästförledne Aprilis kl. 8. om morgonen mycket stilla insomnade/ samt den 22 therpå följande til sitt Hwilo-Rum uti S:t Clara Christi-prydeligen befodrades. Åhr 1730. Under många Syslor, i första hast uprättat af thess i Lifs-Tiden förtrogne Wän, P. G. Stockholm, Tryckt uti Sal. Merckells Officin [1730]*
- Polidor, *En Gåta Framställd at uplösas/ Då Den Åhreborne och Konst-Ehrfarne Georg Fornberg/ Sine Läro-åhr/ dem han med berömlig flit och trohet igenom Gådt/ uti sin Facultets fulkomligare Grad förwäxlade/ Som tilböriligen skiedde I Kongl Residents Staden Stockholm/ På deß Postulats Dag/ den 29 September åhr 1711. Af Polidor.* [Stockholm, Julius Georg Matthiae 1711]
- Ringselius, O., *Ingen kan til fyllest läfwa / Ådla Trycketz Himla gägwa / Som Gud sielf inrättat har / Gör odödlighet försvar. Betrachtat/ Då Ehreborne och den Ådle Bok-Tryckare Kånstens Tämmeligen wäl Ehrfarne/ Mons. Jonas Sprengberg, Sine Ungdoms Läro-Åhr förwäxlade uti sin Facultets fullkomligare Grad, Hwilkien Action tilböriligen Zirades/ på dess Postulats-Dag I Kongl. Residenz Staden Stockholm den 8 Junii 1709. Af O. Ringselius. Stockholm/ Tryckt uti Kongl. Boktryckeriet [1709]*
- Ross, Wilhelm, *At hårda Berget kan med Konster Wännskap pläga/ Det wil man denna gång i korthet öfwerwäga/ Då En hurtig Wänn på Helicons Berg, Jag menar Den Åreborne och Konst-Wälöfwade Herr Lars Wennberg, Uptogs Bland den Konst Ådle Borgare-Societeten, Som en Wälförfaren Ledamot/ Samt undgfick sin Wälförtienta Krants/ På firad Postulats-Dag, den 23 Junii åhr 1749. Skrifwit och Utgifwit Af W. R. Choralis Aboöns. Mag. Doc. ad Reg. Acad. Stockholm och Åbo, Tryckt hos Directeuren och Kungl. Boktr. i Stor-Förstendömet Finland, Jacob Merckell. [Åbo 1750]*
- [Salvius, Lars], *Heders-Minne Wid Grafwen, Då Kongl. Antiqu. Archivi Boktryckaren/ Den Högachtade Herren, Herr Johan. Laurentius Horrn, Efter en Gudelig Beredelse, skildes ifrån denna Jordiska Uselheten til de Himmelska sälla Boningar, den 18. April. År 1741. Klockan 4. om Morgonen, Samt Med tilbörlig Heder/ uti Förnämt Folcks närwaro ledsagades til sit Hwilo-Rum, Uti Tyska eller St. Gertruds Kyrcka i Stockholm, den 23. i samma Månad. Framgifwit Af Samtelige Konst-Förwanterne Uti Denne Sal. Herrens Boktryckeri. Stockholm, Tryckt uti Sal. Herr Horrns Officin [1741]*
- Schultz, Johan Andreas, *Then sielf har tryckt mång wacker Skriff/ Med Skriff bör bedras på sin Griff. Ihogkommit Då För thetta Boktryckaren wid Abo Akademie, Then Ehreborne och Högwälsachtade Herren/ Herr Andreas Biörckman, Effter En i Herranom förd stilla och Gudelig wandel, samt redelig och åhrbar*

Omgängelse bland menniskior thetta timeliga i thet ewiga förbytt then 12 Julii, Åhr 1728/ Och Then therpå följande samma åhr uti förnämt och hederligt Folcks närwaro med Christ-loflige Ceremonier d. 14. Julii til sin Graf och hwiilorum beledsagades uti S. Clara Kyrckio; Och framtadt Af en then Sal. dödas gamla wän Joh. Andreas Schultz. Stockholm, Tryckt hos Johann Laur. Horrn.

Kongl. Atiquitæts Archivi Boktryckare [1728]

Schütz, Adam, *Letzter Ehren-Ruhm Und Schuldige Pflicht/ Bey Tödlichem/ jedoch Seligem Hintritt/ des Weyland WohlEhrenbesten/ Gross Achtbaren/ und Wolfürnehmen H.ⁿ Ignatii Meurers/ Ihrer Königl. May.^t und der Hochlöbl. Cron Schweden von so vielen und langen Jahren hero/ treu-fleißig gewesenenen Buchdruckers in dieser Königl. Haupt. und Residentz-Stadt Stockholm/ Welcher im Jahr Christi 1589. den 21. Aprilis zu Blanckenburg/ in der Graffschaft Schwartzenburg gelegen/ von vornehmen Christlichen Eltern erzeugt und geböhren Worden. Anno 1672. den 26. Martij des Nachts zwischen 10. und 11. in dem Herrn sanft und selig entschlaffen/ nach dem Er auf dieser Welt gelebt hat 83. Jahr/ weniger etliche Tage: dessen Todes verblichener Körper aber darauf/ den 3. Maji Christi-üblichem Gebrauch nach/ bey Ansehnlicher und Volkreicher Versammlung/ nach 5. Jacobi Kirchen auf den NorderMalm zu seiner Ruh-Kammer ist begleitet/ und daselbst zur Erden bestattet worden. Gedruckt zu Stockholm/ Im Jahr 1672.*

S. F. C. M., *Lyck-Önskan framställt/ Då Den Åhreborne och Konst-Ehrfarne Anders Nilsson Biörckman/ Uppå Postulats Dagen den 29 Maj Anno 1703. Depositionen undergick/ och ibland Den Edle Boktryckare-Konstens Ledemöter antagen blef. Tienstlig SammanFattat i StoCkholm. Tryckt uthi det af Kongl. May:tt privilegerade Goldenaus Tryckeri [1703]*

Skyldigt Åre-Minne/ Lämnat När Boktryckariaren i Kongl. Residentz Staden Ståckhålm/ Fordom Åreborne åkk Känst-Erfarne/ nu hos Gudh äwigt Sal. Herren/ Herr Lars Wall/ Säm den 6 Maji 1691 uti en Sal. Stund afsomnade på sitt 34 Ålders År/ åkk wid förnäm Församlings Följe till sin Hwilokammar på S. Catharinæ Kyrkiogård/ Christi Himmelfärds Dag/ den 21 nästföljande/ I Jorden Nedsattes. Ståckhålm/ tryckt År 1691 [Lars Walls tryckeri]

Som konster mer eij til/ men stundelig aftaga/ Så monde ock o dödh! din macht nu slakna af; Medh thet/ all menn'skiobarn tu skyndar uthi graf/ Tin egen undergång tu mäst sees efterjaga. Betrachtat Widh fordom Boktryckarens Wäl- Åhreborne och Konstehrfarne Herrens Her Henrich Keyzers Christ-Hederliga Jordsättning: Hwilken Uthi förnämt folckz närwaro skedde i Kongl. Recidence-Staden Stockholm/ och St. Catharinæ Kyrkio Then I April Åhr 1707. [Stockholm, Henrich Keyzers tryckeri 1707]

Sprengberg, Jonas, *Kan eij Swänska Gässar råka Flickor uthi Swea Land? Hwij mäst' the til Finland tråka/ At här räcka Trohets Hand? Frågas och afslites/ Tå Ehreborne och KonstErfarne Herr Andreas Biörckman, Boktryckare wid Kongl. Universitetet i Åbo Uthwalde sigh Ehreborne och Dygdesama Jungf. Margareta Hansonia, Til en trogen Wän Och Medh Henne uthi Förnämt samt Hederligit Folcks närwaru den 1. Maj Åhr 1712. medelst Gudz Ord och the wanlige Kyrkio ceremonier Samman Fogades. [Åbo, H. Chr. Merckell 1712]*

Spöring, Eberhardt Christian, *Todes Gelegenheit der weyland Viel Ehr-und Tugend-beliebten Frauen Johanna Wilhelmina Schmal/Hrn. Georg Gottlieb Burchardi Wohlbenahmten Buch-Händlers/ wie auch Königl. privilegierten Buchdruckers in hiesiger Königl. Residence Stockholm gewesenen Ehe-Liebsten höchst-kläglich begegnet*. Druckts mit dessen Schrifftten/ Joh. Jacob Genath/ Fact. [Stockholm 1694]

S. R., *Då Boktryckaren/ Ehreborne och Högwälachtade Herren/ Herr Anders Björkman, Samt Ehreborna och Dygdesamma Matronan, Hustru Sara von der Holtz, Ingingo et Christeligit ächta förbund/ som skedde i Stockholm den 24 Julii 1720, i Förnämt folks närwaro/ yttrar sig i största hastighet/ enfaldigt/ däck wälment/ den som til de hederwårde Contrahenternas dienst alltid är/ och skal finnas Skyldigast Redebogen*. [Stockholm, Laurelius' änka / Anders Björkman 1720]

Swanwall, Anders, *Dödligheetens Förtryckelse/ Aff Hans Kongl. May^{ts} til Swerige fordom wälförtiente Booktryckiare/ Ehreborne Högachtadt och mycket Konstrijke/ Her Ignatii Meurers/ Quarlefwande Dygd/ Til Efftertänckande wijdh hans Jordefärd den 3. May Anno 1672, tryckia låtit/ Aff A. Swanwall. Stockholm den 3 Majj, Anno 1672.*

Syngmann, Matthias, *Friskt Maji-Blomster/ önskligen strödt uppå Boktryckarens i Stockholm/ Ehreborne/ Achtad och Wälförfarne Herrens Herr Johann Billingsley, sampt Gudfruchtige/ Dygd- och Sederijke Jungfrus/ Jf. Elisabetha Gaddes/ Glädiefulla Böllops-Fäst/ Christi Himmelfärdz-Dag Åhr 1691. af M. Syngmann. [N. Wankijfs änka 1691]*

Thebelius, M. J., *Alfwarsampt Bröllops Skämt Til Ehreborne/ Achtat och Konst-rijke Johann Carlszons Winters/ Brudgummens Sampt Ehreborne Gudhfruchtige och mycket Dygderijke Jungfru/ J. Christinæ Ertwins Dotters Brudennes Åbros och Heders-Dag. Hwilken medh seedwanlige och tilbörliche Ceremonier i thet helige Trefaligheetz Nampn fjordes utbi Glantzhammars Kyrckio den 5. Julij Anno 1668. Enfaldigen stält aff M. J. Thebelio. Tryckt Åhr 1668 [Strängnäs, Zacharias Brochenius]*

Then sielf Guds Kyrka är, och har i Kyrkan ro, Får både här och ther i Herrens Kyrka bo; I Christelig wälmening förestäldt., Tå Kongl. Gymnasii Boktryckaren och Directeuren, Then i Lifstiden Ädle och Högachtade Herren, Hr. Herman Arnold Moeller Wardt, efter en hastig och swår, doch med Christeligit tålmod utståndens sjukdom, samt der under Gudelig beredelse, genom en salig hädanfärd, then 19. Martii, 1753, utur thenna werlden kallad, och Thes andelösa kropp, then 30. samma månad, til sitt i Skara Dom-Kyrka bestälte hwilorum med anständig heder beledsagad. Skara, Tryckt hos Kongl. Gymnasii Boktryckeriet [1753]

[Tidgren, Jonas], *En trogen flit sin lön dock får/ Fast den än ut på tiden går. Sannat Tå Then Åreborne och Konst-Wälöfwade Herr Olof Helsing/ Blef, Såsom en fri Ledamot och Konst-Förwandt erkiänd Af Den Loflige Typographiæ - Societeten I Stockholm, Förmedelst sitt Postulats firande, Som skiedde den 22. Junii 1730. Af J. T. [Stockholm, Anders Björkmans änka 1730]*

Tidholm, Jonas, *Åbro-Minne Öfwer Then i lifstiden Åreborna och Dygdälskande Matronan Hust. Margaretha Hansonia, Boktryckarens Herr Anders Björkmans*

- Kärälskeliga Maka/ Hwilcken saligt afled den 28 Septemb. klockan 11 om natten/ och den 3 October til sitt Lägerställe beledsagades. Lämnat Af Jonas Tidholm. Upsala tryckt hos J. Henr. Werner/ Kongl. Boktryckare [1718]. [Dikten på sista sidan undertecknad av Andreas A. Björkman.]*
- T. O., *Stadig Wänskap nyttig är/ Tröst och hugnad nog beskiär; Fogar Wänner så tillsamman/ Att the niuta frögd och gamman. Man nu sedt Wara skiedt Dä två Hiertan utan smärta Eentes wähl som en stähl Uppå Brudgummens Den Ehreborne Wählachtade och Konsterijke Herr Balthazar Widmans Kongl. Gymnasii Boktryckarens i Strengnes Jäm-wähl Brudens Den Ehreborna Gud- och Dygdälskande Jungfruns Jung. Maria Torsmans Anselige Heders dag/ hwilken uthi förnämt Folkz närwaro blef hällen uthi Torshella den 15 Octobr. Åhr MDCCXI.*
- Tre Tänke-skrifter, vid Högäreborna och Dygdädla Fruns Fru Helena In De Betous, Secreterarens och Kongl: Antiquitets Archivi Boktryckarens Herr Lars Salvii i lifstiden Kära Makas sorgprydda Graf, wördsamast uppsatte af Samteliga i Herr Salvii Officin varande Konst-Förwandter. Stockholm, tryckt i Kongl. Antiqv. Archiv. Boktryckeriet [1752]*
- Tryckerie-Känstens Wälförtiente Beröm/ Ihogkommit Uppå Åhreborne och Konstförfarne Nils Kiällbergs Postulats-Dag/ Som firades i Upsala/ den 16 Februarii, åhr 1706. Af Den ädla Konstens Med-Förwandter. Upsala/ tryckt uti Joh. Henr. Werners Tryckerie [1706]*
- Was Gott beschehrt/ Bleibt ungewehrt/ Als Der Wohl-Ehren-Bester/ Groß-Achtbar und Kunst-Erfahrner Herr Olaus Enæus, In der Königl. Residentz Stadt Stockholm Buchdrucker/ Mit der Viel-Ehr- und Tugendreichen Frauen Maria Gusselia, Seel. Hr. Laurentii Wallis Gewesenen hiesigen Buchdruckers nachgelassene Wittwe. Seinen Hochzeitlichen Ehren-Tag zu Stockholm den 21. Maji Anno 1696. begeben sollte/ Entworfen Von Einem guten Freunde. [Stockholm, Olaus Enæus 1696]*
- Wennæsius, Eric, *Bröllops Lyckönskan/ Til Ehreboren/ Achtad och KonstEhrfarne Herr Hr. Johan Georg Eberdt/ Booktryckare i Kongl. Residentz Staden Stockholm/ Dä han medh Ehreborne/ Gudhfruchtige och Dygdesamma Matrona, Hust. Märtha Nilsz. Dotter/ Ett Christeligit Echtenskapz. förbund ingick den 30. April 1682. E. W. [Stockholm, J. G. Eberdt 1682]*
- Wennæsius, Eric, *Den Edle Booktryckiare-Konstens Wälförিতে Ehre-Priis/ Wijsat/ då The Ehreborne och Konst-erfarne/ Mons. Lars L. Wall/ Olaus Enæus, Oloff Lohmberg, Matthias Syngman/ Sedan de sine Ordinarie Lähreähr medh behöflig Flijt wäl igenom gått hade/ med sedwanlige Ceremonier för Geseller i wälbemålte Booktryckiare-Konst gode erkände och gillade blefwe: Hwilket skedde i Kongl. ResidentzStaden Stockholm på dheras Postulats Dag den 13 Majj 1681. Och i Pennan uthgifwet aff E. Wennæσιο. [Stockholm, J. G. Eberdt 1681]*
- Wennæsius, Eric, *Salutem! Jag hade wäl tänkt [...] önskar Eder medh Eder Margareta Magdalena Eberdt Lycka och Wälsignelse [...] 25. Sept. 1681. [Stockholm, J. G. Eberdts tryckeri 1681] [Lyckönskning i prosaform som ett brev]*

[Werner, Johann Heinrich], *Schertz und Ernst Auff Den Hochzeitlichen Freuden Tag H. Nicolai Wankivii Wolbestalten Königl. Buchdrucker allhier in Stockholm Als Bräutigam Wie auch Der viel Ehr- und Tugendreichen Fr. Maria Matras Als Braut/ Welche/ Anno 1669. den 25. Jul. am Tage Jacobi in Jacobs Thal/ ehlich vertrauert worden. Zu Ehren aufgesetzt von den unglückhaften Schäfer ReHneHrVV's* [Stockholm, Nicolaus Wankijf 1669]

Wohlgemeinte Angebinde Womit Dem Ehren-Besten und Groß-Achtbaren Herrn/ Herrn Johann Laurentz Horrn, Ibro Königl. Majest. Antiquitets Archiv-Buchdruckern/ Ibrem Höchst-geschätzten Patron und Gönner An dem erfreulichen Johannis Feste/ Als Deroselben wieder glücklich erlebten Namens-Tage Aufwarten wollen Die in selbiger Officin befindliche Kunst-Gewandte N. Libert. J. S. Heintzman. J. E. Kallmeyer. J. Bastman. P. J. Sonne. Stockholm, Gedruckt mit Horrnischen Schriften. 1725.

Wördsam Fägnad/ Ytrad På Midsommars-Dagen År 1726/ På hwilken Typographiae Directeuren, Then Edle och Högachtade Herren/Herr Johan Henrich Werner, Ibland Förnäma Wänner/ Firade Sin Namne-Fäst. Af Samtelige det Kongl. Boktryckerietz Ledamöter i Stockholm. Tryckt i samma Officin [1726].

Ähre-Toorn/ Den edle och högebeprijslige Boktryckiare-konsten Till Heder opreest/ Medan den Ehreborne och Konst-Förfahrne Mons. Matthias Syngman I det lofl. Boktryckiare Gesellskapet med wanlige Ceremonier blef intagen; Hwilket skedde i Stockholm den 24. Maij Anno 1681. Stockholm Tryckt hoos Joh. Georg Eberdt [1681]

Litteratur

Almqvist, Sven, "Johan Henrik Werner. Bidrag till en boktryckarbiografi", *Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen*, Uppsala 1966, s. 1–17

Almqvist, Sven, "Personverser tryckta i Småland före år 1800", *I bokens tjänst*, Studier i Nordiskt bok- och biblioteksväsen tillägnade Göran Z. Hæggström, Uppsala 1969

Almqvist, Sven, *Småländska personverser. Bibliografisk förteckning*, Jönköping: Jönköpings läns museum 1973

Annerstedt, Claes, *Upsala universitets historia*, bihang 2:2, Uppsala 1910

Aspelin, Eliel, *Elias Brenner. Tutkija ja taiteilija Kaarlein ajalta*, Helsinki 1896. / *Elias Brenner. En forskare och konstnär från Karlarnas tid*, Helsingfors: Otava 1896

Baumgartner, Walter, "Førsynet, giftermålspolitikken og døden i leilighetsdiktningen til Københavns boktrycker-klan Godiche, Høpfner, Berling och Møller", *Fund og forskning*, Bind 60, 2021, København: Det Kgl. bibliotek 2021

Bengtsson, Bengt, *Svenskt stilgjuteri före år 1700. Studier i svensk boktryckerihistoria*, Stockholm: Skolan för hantverk 1956

Bengtsson, Bengt, *Tillkomsten av Carl XII:s Biblia, Thet är All then Heliga skrift På Swensko; Efter Konung Carl then Tolftes Befalning Medh förriga Editioner*

- jämförd. Ett tvåhundraårtioårsminne*, Stockholm: Bröderna Lagerström 1953
- Benzelstjerna, Gustaf, *G. Benzelstjernas censorsjournal 1737–1746*, utg. av L. Bygdén och E. Lewenhaupt, inledning av L. Bygdén och register av E.H. Lind, Uppsala: Svenska litteratursällskapet 1884–1885
- Bernström, Carl Fredrik, *Konstförvanter. Utflykter och studier i svensk boktryckerihistoria*. Med inledning av Bengt Bengtsson, Stockholm: Norstedt 1958
- Bring, Samuel E., *Boktryckerierna i Uppsala*, historik på uppdrag av Almqvist och Wicksells Boktryckeri AB. Band I–II, Uppsala: Almqvist & Wiksell 1962–1964
- Bruno, Georg Fredrik, *Georg Fred. Brunos Biographie, eller Lefvernes-Beskrifning, sådan, som then samma, af honom sielf i lifs tiden, uti korthet sammanfattad blifvit, år 1762*, Strängnäs 1763
- Burman, Lars, *Den svenska stormaktstidens sonett*, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet 25, diss., Uppsala: 1990
- Bygdén, Leonard, *Härnösands Stifts Herdaminne. Bidrag till kännedomen om prästerskap och kyrkliga förhållanden till tiden omkring Luleå stifts utbrytning*. D. 1. Uppsala: Almqvist & Wiksell 1923, https://digital.lib.umu.se/image_server_router/19a_000063/0000.jpg (hämtad 10.2.2020)
- Bäcklund (Eriksson), Britt, "Komminister Bengt Gusselius", www.geni.com/people/ (hämtad 29.9.2020)
- Castrén, Gunnar, *Stormaktstidens diktning*, Helsingfors: Helios & Stockholm: Ljus 1907
- Clemensson, Gustaf, "De äldsta trycklistorna från Göteborg", *Bibliografiska och personhistoriska studier tillägnade Gustaf Bernström 15.1.1927*, Stockholm: Almqvist & Wiksell 1927
- Collijn, Isak, *Sveriges bibliografi. 1600-talet*, I:1–3, Uppsala: Svenska litteratursällskapet 1942–1944
- Davidsson, Åke, *Studier rörande svenskt musiktryck före år 1750*, Studia musicologica Upsaliensia V. Uppsala universitet, diss., Uppsala: Almqvist & Wiksell 1957
- Drees, Jan, *Deutschsprachige Gelegenheitsdichtung in Stockholm und Uppsala zwischen 1613 und 1719. Bibliographie der Drucke nebst einem Inventar der in ihnen verwendeten dekorativen Druckstöcke*, Acta Bibliothecae Stockholmiensis LVI, Stockholm: Kungliga biblioteket 1995
- Drees, Jan, *Die soziale Funktion der Gelegenheitsdichtung. Studien zur deutschsprachigen Gelegenheitsdichtung in Stockholm zwischen 1613 und 1719*, diss. Kungl. vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien. Stockholm: Almqvist & Wiksell International 1986
- Drees, Jan, "Hand in Hand", *Att dikta för livet, döden och evigheten. Tillfällesdiktning under tidigmodern tid*, Göteborg & Stockholm: Makadam 2020, s. 461–505
- Ekström, Gunnar, *Västerås stifts herdaminne II:1, 1600-talet*, Västerås: Västerås stifts herdaminneskommitté 1871

- Engström, Gösta, *Amund Grefwe. Den förste boktryckaren i Göteborg*, Göteborg: Göteborgs universitetsbibliotek 1983
- Falk, Albert, *Strängnäs Gymnasiums historia. Regium Gustavianum gymnasium Strengnense MDCXXVI–MCMXXVI*, Strängnäs: Strängnäs läroverkskollegium 1926
- Fehrman, Carl, *Diktaren och Döden. Dödsbild och förgängelse tanke i litteraturen från antiken till 1700-talet*, Stockholm: Bonniers 1952
- Flintberg, Jacob Albrecht, *Borgerlige Förmoner och Skyldigheter, I Stöd af Författningar. Första Delen, Om Minut-Handelen och Handtwerkerierne. Första Afdelningen, Som innefattar Titlarne: Academier, Adel, Allmoge, Bagare, Bleckslagare, Bokbindare, Bokhandlare, Boktryckare*, Stockholm: Peter Hesselberg 1786
- Fritz, Birgitta, "Johan Peringskiöld", *Svenskt biografiskt lexikon*, elektronisk resurs 2012, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/7086>, hämtad 31.12.2020
- Gardberg, Carl-Rudolf, "Boktryckarvapnet i äldre svenskt tryck. Några randanteckningar till en postulatsskrift från år 1703", *Grafiskt Forum. Svenska boktryckareföreningens meddelande* 1947:10, Stockholm: Grafiskt Forum 1947, s. 287–289
- Gardberg, Carl-Rudolf, *Boktrycket i Finland I. Intill freden i Nystad*. Akad. avhandling. Helsingfors 1948
- Gardberg, Carl-Rudolf, *Boktrycket i Finland II. Från freden i Nystad till Åbo brand*, Helsingfors: Helsingfors grafiska klubb 1957
- Gyllenius, Petrus, *Diarium Gylleniarum eller Petrus Magni Gyllenii Dagbok 1622–1667*, utgiven genom Reinh. Hausen, Helsingfors 1880–1882
- Hanselli, Per, *Samlade vitterhetsarbeten af svenska författare från Stiernhjelm till Dalin 2* [Samuel Columbus], Uppsala 1856
- Hanselli, Per, *Samlade vitterhetsarbeten af svenska författare från Stiernhjelm till Dalin 10* [Lucidor], Uppsala 1869
- Hanselli, Per, *Samlade vitterhetsarbeten af svenska författare från Stiernhjelm till Dalin 1* [Erik Wennæsius, Henrik Georg von Brobergen], Uppsala: Hanselli 1869
- Hanselli, Per, *Samlade vitterhetsarbeten af svenska författare från Stiernhjelm till Dalin 14* [Olof Lindsten], Uppsala 1873
- Hanson, Stina, "Bröllopsdiktens skald och bäreis". *En studie om Lucidors tillfällesdiktning*, diss., Göteborg 1975
- Hansson, Stina, *Svensk bröllopsdiktning under 1600- och 1700-talen. Renässans-repertoarernas framväxt, blomstring och tillbakagång*, Göteborg: LIR.skrifter 2011
- Hedberg, Arvid, *Stockholms bokbindare 1460–1880. Band 1. Tiden från 1460 till omkring 1700*, Nordiska Museets handlingar 36, Stockholm 1949
- Hedin, Östen, "Tillfällesdikten på Kungliga biblioteket. Ett okänt kapitel i bibliotekets historia", *Att dikta för livet, döden och evigheten. Tillfällesdiktning under tidigmodern tid*, Göteborg & Stockholm: Makadam 2020, s. 683–725
- Helander, Hans, "Den lärda frun och de lærdes språk. Latindiktning i senkarolinsk tid", *Wår lärda skalde-fru Sophia Elisabet Brenner och hennes tid*,

- red. Valborg Lindgärde, Arne Jönsson & Elisabet Göransson, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet: Skåneförlaget 2011, s. 266–283
- Hesselman, Bengt, *Bröllopsdikter på dialekt och några andra dialektdikter från 1600- och 1700-talet. Efter förarbeten av J. A. Lund m.fl. samlade och utgifna av Bengt Hesselman*, Nordiska texter och undersökningar 10, Stockholm: Hugo Gebers och Köpenhamn: Levin & Munksgaard 1937
- Johnson, Pehr, "Nils Wankijf och hans efterträdare", *Nordisk boktryckarekonst 1921*, Stockholm: Hugo och Carl Lagerström 1921, s. 17–20
- Jonsson, Gunilla, "Bokförhållanden", *Biblis* 72, Stockholm 2015, s. 12–31
- Jonsson, Gunilla, "Boktryckaren Wankijff och aktuarien Schmedeman", *Biblis* 51, Stockholm 2010, s. 19–27
- Jonsson, Gunilla, "Årstrycket under senare delen av 1600-talet", *Biblis* 44, Stockholm 2008, s. 9–23
- Jönsson, Arne, "Grevinnan uppvaktas på nyårsdagen", *Att dikta för livet, döden och evigheten. Tillfällesdiktning under tidigmodern tid*, red. Arne Jönsson, Valborg Lindgärde, Daniel Möller & Arsenii Vetushko-Kalevich, Göteborg & Stockholm: Makadam 2020, s. 275–279
- Karonen, Petri, *Pohjoinen suurvalta, Ruotsi ja Suomi 1521–1809*, Porvoo – Helsinki: WSOY 1999
- Klemming, Gustaf Edvard, *Ur en antecknares samlingar*, Uppsala: E. Berling 1880–1882
- Klemming, Gustaf Edvard & Johan Gabriel Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883. Med inledande allmän öfversigt*, Stockholm: Norstedt & Söner 1883; jubileumsutgåva i faksimil med tillägg av Lars Tynell och "Svenska boktryckarlängder 1483–1883" av Johan Mannerheim, Bromma: Mannerheim & Mannerheim 1983
- Korhonen, Tua, *Ateena Auran rannoilla. Humanistikreikkaa kuninkaallisesta Turun akatemiasta*, diss., Helsingin yliopiston humanistinen tiedekunta, Helsinki 2004
- Köhler, Johann David, *Hochverdiente und aus bewährten Urkunden wohlbeglaubte Ehren-Rettung Johann Guttenbergs, eingeborenen Bürgers in Mayntz*, Reprint der Ausgabe Leipzig 1741. Zu Ehren Elmar Mittlers aus Anlass seines 60. Geburtstages herausgegeben von Axel Halle. Mit einem Nachwort von Reimer Eck, München: K. G. Saur 2000
- Laasonen, Pentti, "Gezelius, Johannes d.ä.", *Biografiskt lexikon för Finland. 1. Svenska tiden*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet och Stockholm: Atlantis 2008, s. 269–271
- Laine, Tuija, "Winter, Johan", *Biografiskt lexikon för Finland. 1. Svenska tiden*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet och Stockholm: Atlantis 2008, s. 730–731
- Laitinen, Kari, *Piipareita, klarinetinpuhaltajia ja musikantteja. Sotilassoittajat Suomessa Ruotsin ajan lopulla*, Studia musicologia Universitatis Helsingiensis, diss., Helsinki 2020
- Leijonhufvud, Karl Karlsson, *Domkyrkoboktryckeriet i Strängnäs och dess boktryckare*, Strängnäs: Södermanlands fornminnesförening 1923

- Lext, Gösta, *Bok och samhälle i Göteborg 1720–1809*, diss., Göteborg 1950
- Lidman, Tomas, "Ignatius Meurer", *Svenskt biografiskt lexikon* 25, Stockholm 1985–1987
- Lilius, Pirkko, *Språkval och ordval i tillfällesdiktningen i Finland 1700–1749*, diss., Studier i nordisk filologi 73, SSLS 587, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet 1994
- Lindahl, Per-Erik, *Att hylla boktryckare under 1600-talet och andra bokhistoriska studier*, Carlskrona: Bibliognosi 1990
- Lindgärde, Valborg, "In Effigiem. Ur den hårda kopparn lyser fram ett älskvärt ansikte", *Att dikta för livet, döden och evigheten. Tillfällesdiktning under tidigmodern tid*, Göteborg & Stockholm: Makadam 2020, s. 453–459
- Lindgärde, Valborg, "Ett värdigt Binde-Band", *Att dikta för livet, döden och evigheten. Tillfällesdiktning i tidigmodern tid*, Göteborg & Stockholm: Makadam 2020, s. 399–404
- Lindgärde, Valborg, *Samlade dikter av Sophia Elisabet Brenner* 1–2, red. Petra Söderlund & Barbro Ståhle Sjönell, Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet 2009 och 2013
- Lindqvist, Janne, *Dygdens förvandlingar. Begreppet dygd i tillfallestryck till handelsmän före 1780*, Acta universitatis Upsaliensis, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet 38, Uppsala 2002
- Lindroth, Sten, *Svensk lärdomshistoria 3. Frihetstiden*, Stockholm: Norstedts 1978
- Lucidor [Johansson, Lars], *Samlade dikter* 1–2, utg. Fredrik Sandwall, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1914–1930
- Mannerheim, Johan, "Svenska boktryckarlängder 1483–1883", Klemming & Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883. Med inledande allmän öfversigt*, Bromma: Mannerheim & Mannerheim 1983
- Melander, Toini, *Personskrifter hänförande sig till Finland 1562–1713. Bibliografisk förteckning*, Helsingfors universitetsbiblioteks skrifter XXII, Helsingfors 1951–1959
- Melander, Toini, *Suomen kirjapainotaitoa barokin vuosisadalla. Henkilöruno-julkaisujen somistus Turussa 1642–1713*, Helsinki: Graafinen Keskusliitto 1960
- Nilsson, Mikael Rune, "Kristina Ertvinsdotter Herweg", www.geni.com (hämtad 2.9.2020)
- Nordin-Grip, Ingeborg, *Skrifter av Eric Wennæsius I*, utgivna och kommenterade av Ingeborg Nordin-Grip, diss., Uppsala: Appelberg 1934
- Nordisk familjebok*, Stockholm 1916, Rüdling, Johann George, <http://runeberg.org/nfcc/0713.html> (hämtad 4.9.2021)
- Norlind, Tobias, *Från tyska kyrkans glansdagar. Bilder ur svenska musikens historia från Vasaregenterna till Karolinska tidens slut. III. Stormaktstidens senare skede 1660–1720*, Stockholm: Musikhistoriska museet 1945
- Norlind, Tobias, *Musikinstrumentens historia i ord och bild*, Stockholm: Nordisk rotogravyr 1941

- Nordqvist, Nils, *Antikvan och vetenskaperna. Svensk typografi omkring åren 1703, 1743 och 1783*, Stockholm: Sällskapet Bokvännerna MCMLXV
- Olsson, Bernt, *Bröllops besvär's Ihugkommelse II*, Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten i Lund 63, Lund 1970
- Olsson, Bernt & Algulin, Ingemar m. fl., *Litteraturens historia i Sverige*, femte upplagan, Stockholm: Norstedt 2009
- Perälä, Anna, "Att beskåda dikter. Sophia Elisabet Brenner i tryck", *Wår lärda skalde-fru Sophia Elisabet Brenner och hennes tid*, red. Valborg Lindgärde, Arne Jönsson & Elisabet Göransson, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet, Ängelholm: Skåneförlaget Fahlén & Torgny 2011, s. 92–115
- Perälä, Anna, "Piraattipainoksina ilmestynyt hääonnittelu", *Opusculum. Kirja-ja oppihistoriallinen aikakauskirja. Bok- och lärdomshistorisk tidskrift* 1993:4, Helsingfors: Helsingfors universitetsbibliotek 1994, s. 135–173
- Perälä, Anna, *Suomen typografinen atlas – Finsk typografisk atlas – Typographischer Atlas Finnlands 1642–1827*, I–II, Helsingfors universitetbiblioteks skrifter 64–65, Helsingfors 2000
- Perälä, Anna, "Wärcket prisar Mästaren. Tillfällighetsdikter till boktryckare och konstförvanter", *Att dikta för livet, döden och evigheten. Tillfällesdiktning under tidigmodern tid*, Göteborg & Stockholm: Makadam 2020, s. 415–445
- Petersson, Harald, *Matricula Regii Collegii Strengnensis. I. 1628–1699*, Strängnäs: [O. Eriksson bokhandel] 1947
- von Platen, Magnus, *Johan Runius. En biografi*, diss., Stockholm: Wahlström & Widstrand 1954
- von Platen, Magnus, *Yrkesskalder – fanns dom? Om tillfällespoeternas försörjningsfråga*, Umeå [von Platen] 1985
- Puksov, Fr., *Tartu ja Tartu-Pärnu rootsiaggse ülikooli trükikoda*, Akadeemilise Kirjandusühingu toimetised IX, Tartu: Akadeemiline Kirjandusühing 1932
- Ramsay, Jully, *Fräresläkter i Finland intill Stora ofreden*, Helsingfors: Söderström & C:o 1909
- Ranius, Allan, *Bibliographica minora. Förteckning över personversar och likpredikningar tryckta i Linköping 1636–1970*, Linköping: [A. Ranius] 1987
- Reske, Christoph, *Die Buchrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet. Auf der Grundlage des gleichnamigen Werkes von Josef Benzing*, Wiesbaden: Harrassowitz 2007
- Ridderstad, Per S., *Konsten att sätta punkt. Anteckningar om stenstilens historia 1400–1765*, Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademiens handlingar, Filologisk och filosofiska serien 14, Stockholm: Almqvist & Wiksell International 1975
- Ridderstad, Per S., "Tryckt för tillfället", *Den svenska boken 500 år*, red. Harry Järv, Acta Bibliothecæ Regiæ Stockholmensis XLI, Stockholm: Liber förlag 1983, s. 235–258
- Rimm, Anna-Maria, *Elsa Fougst, Kungl. boktryckare. Aktör i det litterära systemet ca 1780–1810*, Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala 59, diss., Uppsala 2009

- Rüdling, Johann Georg, *Supplement Til Thet i Flor stående Stockholm, Eller: Grundelig Tillökning På then Under förestående Titul, af thetta Wärckets Auctore, Anno 1731. utgifne Historiska Beskrifning Öfwer Det i Flor stående Stockholm, eller Korteligen författad beskrifning öfwer denna widt Berömda Kongl. Svenska Residence- och Hufwud-Staden Stockholm, Utur Tro-wärdiga Underrättelser och gamla Monumenter, med Flit och mycken Möda samman-dragen, och Them, som Älskare äro af Historien och Antiquiteter, til Tienst Utgifwen af Johann Georg Rüdling, Lipsiensi. Med Kongl. Maj:ts Allernådigst-Förnyade Privilegio.* Stockholm, Uplagd med Joh. Laur. Horrns, Kongl. Ant. Arch. Boktr. Bekostnad, 1740
- Sallander, Hans, "Anders Kiellberg Skaras förste boktryckare", *Corona amicorum*, Studier tillägnade Tønnes Klenberg, Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis. Vol. XV, Uppsala 1968, s. 187–208
- Sallander, Hans, *Personverser tryckta i Skara under 1700-talet. Bibliografisk förteckning*, Göteborg: Förening för Västgötalitteratur 1971
- Sandwall, Fredrik, *Samlade dikter av Lucidor 2*, Kommentar, Stockholm: Bonnier 1930
- Santensson, Lillemor, *Tryckt hos Salvius. En undersökning om språkvården på ett 1700-talstryckeri med särskild hänsyn till ortografi och morfologi*, Lundastudier i nordisk språkvetenskap, Lund 1986
- Sarasti-Wilenius, Raija "Latinankielinen promootio-, hää- ja hautakirjallisuus Suomessa", *Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsikirja*, toim. Tuija Laine, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 686, Helsinki 1997, s. 224–239
- Schildt, Maria, "Tillfällets musik", *Att dikta för livet, döden och evigheten. Till-fällesdiktning under tidigmodern tid*, red. Arne Jönsson, Valborg Lindgärde, Daniel Möller & Arsenii Vetushko-Kalevich, Göteborg & Stockholm: Makadam 2020, s. 531–549
- Schück, Henrik, *Bidrag till svensk bokhistoria*, Stockholm: Föreningen för bok-handtverk 1900
- Schück, Henrik, *Den svenska förlagsbokhandelns historia I–II*, festskrift författad av Henrik Schück på uppdrag av P. A. Norstedt & Söner i anledning av dess 100-årsjubileum nittonhundratjugotre, Stockholm: P. A. Norstedt & Söner 1923
- Schück, Henrik, *En äfventyrare. Verklighetsroman från det trettioåriga krigets tid*, andra upplagan, Stockholm: Hugo Geber 1918
- Schück, Henrik, *Lars Salvius. Minnesteckning*, Stockholm: Norstedts 1929
- Schück, Henrik, "Sedvanerätten inom 1700-talets boktryckerier", *Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen* 1923, Uppsala 1923, s. 69–73
- Sjögren, Arthur, "Boktryckerihistoriska forskningar och fynd VIII", *Nordisk Boktryckarekonst*, häfte 2, Stockholm 1942, s. 50–54
- Sjögren, Arthur, "Ett Stockholmstryckeri från stormaktstidens sista skede", I. *Nordisk Boktryckarekonst*, häfte 7, Stockholm 1927 s. 1–13

- Sjögren, Arthur, *Förteckning å svenska boktryckarmärken [exlibris] utställda vid Föreningens för bokhandtverk utställning i Nordiska Museet januari–februari 1908*, Stockholm 1909
- Sjögren, Arthur, "Lars Robergs Lijkrevnings tavlor", II. *Nordisk Boktryckarekonst*, häfte 3, Stockholm 1930, s. 107–116
- Sjögren, Arthur, *Stella polaris*, särtryck ur tidskriften *Nordisk Boktryckarekonst* 1938:6, bilaga 2, s. 222–225
- Sohm, Peter, *Boktryckeri-konsten samt berättelse om några berömda boktryckare och boktryckerier*, Stockholm: Bokvännerna i Stockholm 1959
- Tarkiainen, Kari, *Moskoviten. Sverige och Ryssland 1478–1721*, SSLS 818, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2017
- Täubel, Christian Gottlob, *Praktisches Handbuch der Buchdruckerkunst für Anfänger*, Leipzig: J. G. Müllersche Buchhandlung 1791
- Wessel, Nils, *Svenska typografernas historia. Minnesskrift utgiven med anledning av Svenska Typografförbundets 30-års jubileum* 1, Stockholm: Svenska typografförbundet 1916
- Werthern, Johann David, *Wahrhaftige Nachrichten Der so alt- als berühmten Buchdruckerkunst. In welchen vom Ursprung und Fortgang der Buchdruckereyen von 1440 an bis ietzo 1721 [...] gehandelt wird*, Frankfurt 1721
- Wollin, Nils G., *Det första svenska stilguteriet. Studier i frihetstidens boktryckarkonst*, Uppsala 1943
- Wrangel, Ewert, *Det carolinska tidehvarfvets komiska diktning*, diss., Lund: Gleerup 1888
- Wrangel, Ewert, *Frihetstidens odlingshistoria ur litteraturens häfder 1718–1733*, Lund: Gleerup 1895
- Åhlén, Bengt, *Ord mot ordningen. Farliga skrifter, bobbål och kättarprocesser i svensk censurhistoria*, red. Agneta Åhlén i samarbete med Lillemor Widgren Matlack & Christer Hellmark, Stockholm: Ordfronts förlag 1986

Bildkällor

KUNGL. BIBLIOTEKET, STOCKHOLM

25, 27, 30, 32, 34, 36, 54, 58, 61, 62, 64, 68, 80 (detalj), 87, 92, 104, 114,
122, 128, 141, 158, 162, 163, 170

NATIONALBIBLIOTEKET, HELSINGFORS

41 (detalj, foto: Jarmo Perälä), 70, 83, 119, 124 (mikrofilm), 138, 143

UNIVERSITETSBIBLIOTEKET, LUNDS UNIVERSITET

85

UPPSALA UNIVERSITETSBIBLIOTEK

112, 151 (kopia)

*Förteckning å svenska boktryckarmärken [exlibris] utställda vid Föreningens för
bokhantverk utställning i Nordiska Museet januari–februari 1908, Stockholm
1909, s. 70*

179

Personregister

- A.B. 182, 199
 A.E.F. 182, 191
 A.H.A. 182
 Almqvist, Sven 15, 76, 193
 Alstedt, Henric 182
 Amicus *Se Wennæsius, Eric,*
 (E. W., ab Amico)
 Amnell, Johannes J. 182
 Anander, P.E. 198, 204
 Andersson, Peder 89
 Annerstedt, Daniel 182, 185
 Annika Sigfridsdotter 243
 A.O. 182
 Arrhén, Ingrid Maria 182
 Aschanius, Bothvid 182
 Aschanius, Johannes J. 183
 Aschling, Blechert J. 183
 Asp, Zacharias 147
 Balck, Sven 186
 Balduin, Johan Emanuel 29, 60, 61,
 103–105, 118, 210
 Ballhorn, Valentin 105, 196
 Barck, Andreas 177, 178, 191, 210
 Bastman, Eva-Liisa 12, 121
 Bastman, Johan 121, 195, 198
 Baumgartner, Walter 12
 Benzelius, Erik d.y. 236
 Benzelstjerna, Gustaf 16, 22, 52, 172
 Bergman, Anders Tobiaë 178, 191, 210
 Bergman, Tobias 41, 113, 178, 179, 183
 Bergstedt, Göran (Jöran) 26
 Berling, Carl Gustaf 60, 62, 198, 204
 Berndt, Anna 131
 B.H. 183
 Bielke, Catharina 67
 Billingsley, Johann 59, 73, 75, 135–137, 154,
 156, 158, 185, 192, 195, 205, 215
 Björckegren, Gabriel 182, 194, 195
 Björkman, Anders Nilsson 28, 80, 96,
 137–148, 159, 173, 188, 189, 191, 195, 198,
 216
 Björkman, Anders d.y. (Andreas A.) 143,
 144, 146, 153, 159, 183, 196, 198
 Björkström, Jonas Eriksson 183, 192
 Björn, Johan 44, 190, 208
 Bodholm, Jonas 183
 Borænius, M. 183, 184
 Bourge, J.E. 183
 Bragner, Christina 183
 Bragner, J.L. 183, 189
 Brahe, Ebba 240
 Brand, Anna Catharina 155, 191
 Breijer, Casper Sigmund 191
 Brendeken, Christoph 134
 Brenner, Elias 107, 173
 Brenner, Sophia Elisabet 12
 von Brobergen, Henrik Georg 41, 42, 183
 Broberg, Johan 149, 183
 Brochenius (Brockenius), Zacharias
 69, 72, 133, 215
 Broman, Niclas (Nils) 29, 33–35, 37–39,
 132, 134, 169, 196
 Bromenius, P. (Bromén, Per Larsson)
 57, 69, 183
 Brunco, Christian Friedrich 53, 182
 Bruno, Georg Fredrik 14, 183
 Buller, J. (Jonas?) 184, 190
 Burchardi, Georg Gottlieb 15, 16,
 102–105, 118
 Burenskiöld, Jacob 228
 Burman, Lars 110
 Burman, Olof Abrahamsson (O.A.B.)
 74, 184, 193
 Bursman, Nicolaus 188
 Bång, Petrus 26
 Böök, Dorothea 186
 Cameen (Camen), Juliana 193
 C.A.R. 184
 Cato 129
 C.A.Z. (Carolus Andreas Zellinus)
 184, 186, 187
 Celsius, N. (Nicolaus) 142, 184
 C.G.G. 79, 184

- C.G.H. 183, 184
 Charita, Johan 31, 153, 154, 160, 174, 191, 195, 196, 202
 C.H.P.L. *Se Hering, Christoph*
 C.J.L. *Se Lohman, Carl Johan, (C.J.L.)*
 C.J.M. *Se Mentzer, Carl Johan*
 C.J.R. 184
 C.J.T. 184, 192
 Claudi, D.C. 198
 Clemensson, Gustaf 13, 14
 Clerck, Margareta 228
 C.L.U. 184
 C.M. *Se Mentzer, Carl Magnus*
 Collin, Lars 173, 184, 191
 Columbus, Samuel (Myrtillus af Bärge) 11, 129, 165, 167, 184, 192
 Coster (Koster, Köster), Laurentius (Lorentz) 47
 C.P.E. 185
 Cramer, Johan Conrad 134
 C.S. 199
 Curio, Henric 82, 93, 153, 154, 159, 168–170, 185, 194, 197
 C.W. 185
 von Cölln, Bonaventure Gottfried 150
 von Cölln, Catharina Elisabet Cicilia 109, 124, 149, 151, 152, 155, 159, 185, 199, 205
 von Cölln, Johan 149, 152, 185
 Cöping, Jacob Jonsson 131
 D.A. *Se Annerstedt, Daniel*
 Dahlberg, Erich 118
 Dahlman, Carl (Carl Dahlman Eskilsson) 185
 Dahlstedt, Catharina Sophia 113, 115, 116, 190, 192, 196, 199
 Dal, Nils Hufwedsson 99
 Davids Dotter, Elisabet 84, 149, 150, 183
 Davidsson, Åke 162
 Decreaux, Ludvig 182, 189
 De la Gardie, Jacob 127, 129
 De la Gardie, Magnus Gabriel 126–128, 133, 181
 De Rouveroy, Eva Regina 77
 Devall, Peter (Petter) 76, 77, 184, 191
 D.G. *Se Granatenflycht (Granatenflycht), Didrik (D.G.)*
 Drees, Jan 11, 15, 57, 94, 105, 108, 109, 194, 196, 197
 D.Ti. 185
 Duncan, Jacob Johan 198
 Eberdt, Johann Georg 26, 35, 73, 82, 93, 109, 110, 135–137, 159, 169, 171, 189, 197, 204, 206
 Eberdt, Margareta Magdalena 57, 169, 197
 Ein guter Freund aus Gothoburg 152, 185
 E.J. *Se Junbeck, Erland*
 Ekeblad, Carolus (Carl) P. 165, 180, 185
 Eldh, Carl 167, 185
 Elers, Friedrich 133
 E.M. 185
 Enbom, S.O. 236
 Enæus, Olaus 28, 29, 36, 37, 107, 109, 111, 112, 130–132, 154, 159, 185, 190, 197, 198, 216
 Erichson, Johan 97, 98, 164, 185
 Ertwins Dotter, Christina *Se Herweg, Christina Ertwins Dotter*
 E.W. *Se Wennæsius, Eric, (E.W., ab Amico)*
 E.W.D.G. 185, 199
 Falck, Israel 31, 159, 190, 196, 214
 Falck, Johan David 152, 182, 199
 Falck, Johan Gabriel 121, 185, 198
 Felsecker, Adam Jonathan 97, 234
 Felsecker, Johann 234
 Flodström, Erich 48, 49, 161, 163, 191
 Fornberg, Georg 45, 193
 Forsius, Sigfrid Aronus 91
 Frediani, Carl Gustaf 82, 185
 Fredrik I 149
 Fredrik III 20, 28
 Frenckell, Johan Christopher 160
 Frisch, Petter 173
 Froben, Johann 46
 Fråstman, Anna 60, 62, 198
 Fust (Faust), Johann 47
 Gadde, Elisabeth 59, 73, 75, 136, 154, 156, 158, 185, 187, 192, 195
 Gardberg, Carl-Rudolf 28, 78, 107, 137, 139, 140, 142
 G.E.H. 186
 Geist, Christian 94
 Geist, Samuel 94–96, 186
 Genath, Johan Jacob 102
 Gerber, Christian 154
 Geringius, Eric 173
 Gezelius, Johan d.y. 106, 140–142

- Gezelius, Johan d.ä. 57, 69, 107, 124
 G.H. 186
 G.H.B. 186
 Giese, Jacob (Gieseus, Jakobus) 186, 187, 195, 197
 Gilnerus, Carl 186
 Gilnerus, Laurents 186
 Giöding, O.J. (Olof Justinus) 186
 G.J.T. 186
 G.J.T. [förmodligen en annan än föregående] 186
 Godenius, A. 186
 Goldenau, Nathanael d.y. 79, 192, 205
 Goldenau, Nathanael d.ä. 15, 60, 61, 78, 79, 154, 166, 182, 186, 192, 198, 200, 205, 214
 Gothus, Gabriel Michaelis 67, 68, 161, 186
 Gottenberg, Johan Georg 172
 Granatenflyckt (Granatenflycht), Didrik (D.G.) 96, 185, 186
 Graubner, Georg Andreas 154, 160, 199
 Grijp, Ulf 234
 Grundberg, Simon 48, 191
 Gråå, Johannes M. 187
 G.S.K. 187
 Gusselia, Maria Bengts-Dotter 131, 132, 154, 185, 190
 Gusselius, Benedictus 131
 Gustav II Adolf 18, 20
 Gutenberg, Johann 20, 46, 47, 49
 Gutterwitz, Anders (Andreas) 67, 205
 Guzelius, Lars 26
 G.W. 187
 Gyllenius, Petrus Magnus 81, 88–90, 187
 H.A. 187
 Hacks, Alexander 218
 Hageman (Hagemann), Johan 27, 28, 43, 49, 50–52, 189
 Hagemann, Zacharias 13, 199
 Hagen, Boethius 131, 154, 155, 183, 186, 187, 194, 196
 Hake, Peter 57
 Haldin, O. (Olof, Olaus) 10, 187
 Hallgren, C.J. 187
 Hallman, Johan Göstaf (Johan Gustaf Hallman Gustafsson) 101, 187
 Hamarin, Olaus 171, 172
 Hanselli, Per 168, 172
 Hansonia, Margareta 139, 141–145, 183, 184, 190, 195, 196
 Hansson, Peter 139, 145
 Hansson, Stina 12, 13, 17, 66, 75, 161
 Hantsch, Georg 57, 69, 71, 72, 76, 81, 111, 113, 125–127, 155, 159, 188, 238
 Hantsch, Georg (även Jørgen) 238
 Hartwich, Christina Wilhelmina 123, 166, 187, 191
 Hecht, Henrich (Heinrich) 63, 74, 86, 183, 184, 189, 192
 Hedengreen, Maria Samuels Dotter 196
 Hedin, Östen 162, 228
 Heintzman, J.S. 121, 198
 Helsing, Anund Olofson 56, 67, 68, 90, 161, 186
 Helsing, Olof 45, 196
 Herakleitos 129
 Herbinus, Johannes (Johan) 187, 195, 197
 Hering, Christoph 71, 72, 93, 125–127, 155, 162, 164, 184, 187, 196
 Herweg, Christina Ertwins Dotter 56, 67, 69–71, 154, 155, 183, 187, 196, 201, 207
 Hesselgren, Gabriel 188
 Hesselius, Anders (Anders Hesselius Americanus, A.H.A.) 167, 182, 188
 Hesselmann, Bengt 156, 157, 158
 Hetstädt (Hettstedt, Hettstädt), Friedemann 134
 Hilleström, Carl Friedrich 188
 Hilleström, Gabriel 188
 Hilleström, Johan 189, 212
 Hilleström, Johan d.ä. (J.H.) 188
 Hilleström, Johan Johansson 188
 H.J.S.B. 188
 H.J.U. 188
 Hof, Sven 84, 188
 Hofberg, Daniel 29, 41, 193
 Hoff, Gabriel 47, 192
 Hollenius, O. 188
 Holmberg, Johan Carl (J.C.H.) 188, 189
 Holmgreen, Andreas 42, 185
 Holstenius, Andreas 175
 von der Holtz, Sara 78–80, 144, 146, 171, 173, 186, 188, 191, 195
 Horn, Christer 67
 Horrn 195

- Hornn, Johan Laurentius (Laurentz) d.y. (J.L.H.) 77, 86, 123, 185, 188, 198, 211
- Hornn, Johann Laurentz d.ä. (Johann Lorentz, Johan Laurentius) 22, 29, 60, 63, 79, 86, 96–100, 109, 110, 120–123, 152, 155, 159, 164, 171, 173, 174, 184, 185, 187, 189, 191, 192, 194, 195, 198, 203, 205, 207, 209–212, 214, 217, 230, 238
- Hultman, Maria 185, 196
- Humbla, Erik 147
- Humbla, Gudmund Ericksson 146, 147, 188
- Humble, Christopher 188
- Hydrén, Lars 86
- Höjer, Johan (faktor, senare boktryckare) 157, 158, 183, 184, 186, 187, 189–194, 197, 199
- Höjer, Johan Christian (I.C.H.) 189
- Höjer, Lorentz Magnus (Höijer, Lars Magnus) 63, 66, 156, 158, 182, 183, 189, 190, 192, 197, 199
- Höök (Keyser), Catharina 106, 144, 187, 191, 196
- I.C.H. *Se Höjer, Johan Christian*
- Immig, Ludwig August 101, 124, 189
- In De Betou, Govert 97
- In De Betou, Helena 22, 60, 86, 87, 97, 100, 120, 121, 155, 165, 185, 188, 191, 192, 195, 198, 199, 203, 205, 207, 216
- In De Betou, Wilhelmina *Se Merckell, Wilhelmina*
- Isacsson, I. 189
- J.A. 189
- J.A.S. 121, 198
- J.C. 189
- J.C.B. 189, 199
- J.C.H. *Se Holmberg, Johan Carl*
- J.C.R. 189
- J.D.F. 199
- J.D.W. 121, 198
- Jerker 156, 158
- Jercker i Byri Broby 157, 158, 189
- Jersin, Jens Dinesen 179
- J.H. *Se Hilleström, Johan*
- J.H. *Se Höjer, Johan*
- J.H.S. 189
- J.H.W. *Se Werner, Johan Henrich*
- J.L. 121, 198
- J.L.B. *Se Bragner, J.L.*
- J.L.H. *Se Hornn, Johan Laurentius*
- Johannes Magnus, biskop 90
- Johansson, Carl Fredrik 188
- Johansson, Gabriel 188
- Johansson, Johan 188
- Johansson, Lars (Lasse Lucidor, Lucidor, Lucidor then Olycklige) 11, 91–93, 167, 190, 192
- Johnson, Per 126
- Jonsson, Gunilla 107
- J.R. 190
- J.R.H. 121, 190, 198
- J.T. *Se Tidgren, J.*
- J.T. (okänd) 190
- Junbeck, Erland 185, 190
- Junbeck, Märta 190
- J.V. 190
- J.W. 190
- J.W.S. 190
- Kallmeyer, J.K. 121, 198
- Kallmeyer, Johann Ernst 152, 217
- Karl X Gustav 72, 94, 125, 127
- Karl XI 102, 106, 127, 134
- Karl XII 106, 172
- Keyser, Catharina *Se Höök (Keyser), Catharina*
- Keyser I 37, 82, 105, 106, 110, 111, 126, 130–132, 134–136, 139, 144, 147, 148, 159, 214
- Keyser II 105, 133, 187, 188, 196
- Keyser III 105, 135, 139
- K.F. 190
- Kiellberg (Kiällberg), Anders 26, 84, 149
- Kiellberg (Kjellberg), Ericus 190, 196
- Kjellberg, Petter J. 190, 196
- Kjälberg (Kjällberg), Nils 185, 194, 199, 216
- Klemming, Gustaf Edvard 7, 78–90, 97, 107, 130–132, 139, 144, 152
- Klinck *Se Mårtens Dotter, Christina*
- Kristina, drottning 150
- Krohnberg, Jacob 191
- Kullman, Nikolaus 190
- Kumländer, Lars 198
- Kyhlsstedt, A.O. 189, 190
- Kämpe, Ephraim 193

- Kämpe (Kempe), David 29, 33–35, 37–39, 57, 58, 132, 134, 169, 196, 197
- Köhler, Johann David 47
- Köster, Lorentz *Se Coster, Laurentius*
- L.A.I. (Ludwig August Immig?) 101, 190
- Laitinen, Kari 164
- Lampe, Christoph Balthazar 110, 190
- Laurelius, Andreas (Laurell, Anders) 14, 72, 161, 162, 164, 171, 182, 183, 191
- Laurelius, Michael (Mikael) 49, 79, 80, 144, 145, 163, 164, 171, 179, 191
- L.B.G. 190
- Leenman, Jonas 191
- Lengreen (Lengrén), Anna Maria 76, 77, 184, 185, 188, 194
- Lengren, Johan 77
- Lenæus, Johannes Canuti 150
- Libert, N. 121, 198
- Lilius, Pirkko 11
- Lilja, Maria 160
- Lillienstedt, Johan 237
- Lindahl, Per-Erik 168, 169
- Lindeblad, Jacob 152
- Lindeblad, Lars 183
- Lindgårde, Valborg 8, 12
- Lind, Lars 191
- Lindqvist, Carl 177, 178, 191
- Lindqvist, Janne 12
- Lindsteen (Lindsten), Olaus (Olof) 31, 39, 48, 72, 73, 98, 100, 106, 123, 161, 162, 164, 167, 171–179, 182, 184, 187, 191, 206, 209–211, 218, 219
- Livius, Titus 90
- L.L. 199
- Lode, Regina Brigitta 63, 66, 158, 182, 183, 189, 192, 234
- Lohman, Carl Johan (C.J.L.) 96, 167, 184, 192
- Lohmberg, Olof 37, 197
- Lucidor (Lucidor then Olycklige) *Se Johansson, Lars*
- Lund, A. 192
- Lund, Jöns Mattheson (Mattheson) 169, 197
- Lundberg, Daniel 191
- Lundberg, Erich 191
- Luther, Martin 154
- Lübke (Lübeke), Herman 199, 212
- Löscher, Valentin Ernst 79
- Mannerheim, Johan 7
- Manutius, Aldus 46
- Maria Eufrosyne 127
- Maria Matthiesson *Se Mattheis, Maria de Marin, Giovanni Ambrogio* 99
- Mass Märssö ti Baddå 158, 192
- Matras, Daniel 125
- Matras, Maria 73, 75, 76, 100, 107, 125–128, 135, 154, 155, 165, 181, 184, 187, 196, 197, 202, 207, 217
- Matsson (Matzson), Eskil 18, 35
- Mattheis, Brit. Liskin 186, 192
- Mattheis (Matthiesson), Maria 60, 61, 78, 96, 154, 155, 159, 171, 174, 183, 184, 186, 187, 191, 192, 196, 198, 205, 207
- Matthiae, Julius Georg 29, 78, 79, 97, 154, 183, 184, 192
- Matthiesson, Maria *Se Mattheis, Maria Matthiesson, Rambout* 207
- von Maydell, Jürgen 217
- Mejer, Andreas 183, 192
- Melander, Toini 11, 15, 140
- MelennaS [M.S.] 79, 192
- Mentel, Johann 46, 47
- Mentzer, Beata Charlotta 155, 157, 158, 182–184, 186, 187, 189, 190, 192–194, 197, 199, 208
- Mentzer, Carl Johan 184
- Mentzer, Carl Johan (C.J.M.) 186, 192
- Mentzer, Carl Magnus 47, 63, 64, 74, 184, 190–192, 208
- Merckell, Henrich Christopher 106, 107, 109, 123, 140, 187, 191–193, 199
- Merckell, Jacob 44, 53, 107, 124, 166, 199
- Merckell, Johan Christopher 107, 192, 193, 199
- Merckell, Wilhelmina (också In De Betou) 109, 123, 189
- Meurer, Ignatius 18, 35, 81, 90–96, 110, 153, 159, 169, 181, 182, 186, 187, 190, 193–195, 197, 234
- M.H. 192
- M.K. 192
- Momma, Peter 77, 212
- Myrtillus af Bärge *Se Columbus, Samuel*
- Mårtens Dotter (Klinck), Christina 56, 67, 68, 90, 161, 186

- Möller, Herman Arnold 84–86, 124,
149–152, 155, 185, 188, 199
- Natanael 106, 211
- N.B. 107, 192, 193
- Neander, Anders 193
- Neuendorff, Isaac Niclas 193, 212
- Neumann, C. 199
- Neumann, Caspar (präst, professor)
131, 212
- Nicander, Anders 230
- Nicolai, Andreas (Anders Nilsson) 147
- Nils Dotter, Helena 187
- Nils Dotter, Magdalena (Malin) 154, 155,
183, 194
- Nils Dotter, Märtha 171, 197
- N.L. 193
- Nohlander, Swen 31, 32, 44, 193, 201
- Nordin-Grip, Ingeborg 38, 39, 93, 208,
214
- Nordin, Johan Gabriel 7, 78
- Nordvall, Jonas 41, 193
- Norlind, Tobias 95
- Norrmannus, Laurentius 245
- Norstedt, Olof 195, 198
- Nyberg, Gabriel 29, 30, 187
- Nyström, Peter 80, 186, 188, 191
- O.A.B. *Se Burman, Olof Abrahamsson*
- Obekant bekant *Se Neander, Anders*
- O.D.W. 193
- OIRUC *Se Rudbeck, Olaus d.ä.*
- Ollendorf, A. 198
- Olofsson, Anund *Se Helsing, Anund
Olofson*
- Olsen, Jacob 123, 199
- Omnberg, Johannes (Johan) 72, 193, 196
- Palmblad, Gustaf 230
- Palmfelt, Gustaf 230
- Paulssen, Frans Philipp 243
- Peders Dotter, Christina 185
- Pellegrin, Constantin 101, 117, 118, 191,
193, 211, 212
- Peringskiöld, Johan 28, 112
- Petermann, Gottfried 123, 199
- Petrej, Joseph 243
- P.G. (Petrus Gröndahl?) 106, 107, 193
- Plantin, Christoph 46
- von Platen, Magnus 167, 168, 172, 174
- Polidor 45, 46, 193
- Preuss, Georgius 93, 193, 197
- P.T. *Se Tillaeus, Petrus Georgii*
- P.W. 194, 197
- Rabenius, Nicolaus (Nils) 156, 194
- Rabenius, Olaus 156, 194
- Ragwaldin Poika, Thomas 160
- Rahm, Jöns 110, 159, 190
- Ramme, Johann *Se Rahm*
- Ranchstedt, Laurentius 183
- Ranius, Allan 15
- Rehm, J.A. 198
- ReHneHrVVVs *Se Werner, Johan Henrich,
(J.H.W.)*
- Reusner, Anna 235
- Reusner, Christoffer (Christopfer) 18, 235
- Rhyzell, Andreas 29, 175, 176, 191
- Ridderstad, Per S. 11, 12, 63
- Ringselius, O. 194
- Rist, Johann 28
- R. (Johan Henrich Werner?) 194
- Roberg, Lars 233
- Rosenadler, Johan 52
- Ross, Wilhelm 55, 194, 197
- Rudbeckia, Disa 82, 93, 154, 159, 168, 170,
185, 194, 197, 207
- Rudbeck, Olaus (Olof) d.ä. (OIRUC)
193, 194
- Rundel, Jacob 134
- Runius, Johan 173
- Rusch, Jakob 228
- Ruuth, Simon 240
- Rüdling, Johann Georg 99, 100, 118, 173
- Röpke, Carl Johansson 40, 173, 184, 188,
191
- Röpke, Johan 22
- Sallander, Hans 15, 217
- Salvius, Lars 15, 22, 86, 97, 100, 155, 165,
180, 185–187, 194, 199
- Sarasti-Wilenius, Raija 12
- Scarin, A.A. (Algoth) 194
- Schefferus, Johannes 168, 175
- Schenberg, Petrus 194
- Schildt, Maria 94, 161
- Schloßhauer (Schloshawerus), Christoph
194
- Schmal, Johanna Wilhelmina 102–104,
159, 195

- Schneider, Benjamin Gottlieb 82, 109, 154, 159, 178, 184, 185, 199
- Schneidler, Jacob 15, 109, 121, 199
- Schonberg, Fridrik 194
- von Schrowe, Anna Elisabet 242
- von Schrowe, Anna Sofia 243
- von Schrowe, Gerhard 150, 152
- Schubart, Tobias 31, 154, 195, 196
- Schultz, Johann Anders (Andreas) 123, 148, 195, 199, 213, 217
- Schück, Henrik 52, 98, 99, 234
- Schütz, Adam 94, 195
- S.F.C.M. 195
- Sievers, Heinrich (Henrich) Joachim 121, 155, 190, 195, 198
- Simon, Gustaf 48, 159, 197
- Simons Dotter Thorsman, Maria 191
- Sonne, Pet Jacob 121, 195, 198
- Sprengberg, Jonas 140, 142, 194, 195
- Springer, Elisabeth 232
- Springer, Johan Daniel 135
- Spöring, Eberhardt Christian 102–104, 195
- S.R. 195
- SSUB 195, 198
- Stierncrona, Catharina Maria 113, 116–119, 183, 185, 188, 189, 193
- Stiernhielm, Georg 126
- Stockmann, Johannes 162, 164, 186, 187, 195, 197
- von Strahlendorf, Anna Elisabet 150
- Strömnehr, Lars 238
- Ståhlfoot, Anders 89
- Svedberg, Jesper 102
- Swanholm, Siguard 198
- Swanwall, Anders (A.) 91, 93, 195
- Swedenstjerna, Charlotta 186, 187
- Syngman, Matthias 24–26, 29, 37, 73, 195, 197
- S.Ä. *Se Älf, Samuel*
- Söderberg, Catharina 64, 190
- Söderberg, Greta 183
- Teppati, Blasius Ludovicus 93, 195
- Tobelius (Tebelius, Tibelius), M.J. (Magnus Jonae) 71, 72, 155, 196
- Theorin, Petter (Petrus) 44, 193, 201
- Thorsman (Torsman), Maria Simons Dotter 72, 161, 162, 164, 171, 193, 196, 210
- Tidgren (Tidegren), Jonas 45, 190, 196
- Tidholm, Jonas 143, 183, 196
- Tieden, Johann Christoph (Christopher) 78
- Tillaeus, Petrus Georgii (P.T.) 193, 196
- T.O. 196
- Tolpo, Johan 96, 196
- Treu-Schuldiger Freund (T.S., eventuellt Tobias Schubart) 196
- Troget Sinne *Se Schubart, Tobias*
- T.S. 193, 196
- Törneboum, Olaus 196
- Über, Christian Ludwig 121, 184, 195, 198
- Unge, Lars 43, 49, 51, 52, 152, 189
- V.B.S.M. 105, 196
- Vergilius 76
- Virgander, Jonas 196
- Vogel, Johan 69, 155
- Voiture, Vincent 99
- Wald, Peder (Peter, Petrus) Eriksson (ErikzSon) 81, 88–90, 159, 187, 205
- Wall, Daniel Johan 43, 108, 190
- Wall, Johan Larsson 43, 108, 131, 139, 141
- Wall, Lars Hansson 130, 131, 133–136, 168, 169, 197
- Wall, Lars L. [Larsson] 37, 129–132, 135, 136, 169, 197, 214
- Wankijf, J. (Johan) 115, 196
- Wankijf, Petrus 155, 187, 196
- Wankijf (Wankif, Wankijff), Niclas (Nicolaus, Nils) 73, 75, 76, 100, 107, 109–111, 115, 116, 125–128, 132, 133, 135, 136, 154, 155, 159, 165, 169, 179, 181, 184, 187, 196, 197, 199, 215
- Wennberg, Lars 31, 53, 54, 194
- Wennæsius, Eric, (E.W., ab Amico) 26, 36–39, 82, 93, 130, 131, 134, 167–171, 182, 185, 196, 197, 202
- Werner, Johan Henrich, (J.H.W.) 29–31, 39, 46, 49, 76, 100–102, 107, 110, 113–117, 140, 142, 144, 149, 160, 172, 178, 183, 185, 187–190, 193, 194, 196, 197, 199, 210
- Wessel, Nils 19
- Westberg, Margareta 173, 184, 188, 191
- Westia, Beata 63, 74, 184, 192
- Widman (Wijdman), Balthazar 72, 188, 193, 196
- Wiger, Agneta Ulrica 245

Wikblad, Olaus (Olavus) 155, 182, 183,
 189, 190, 192, 193
 Winqvist, Joannes 176, 191
 Winter, Johan Carlsson (Carlszon) 56, 57,
 67, 69–72, 140, 153–155, 183, 187, 196
 Wivallius, Lars 11
 W.R. *Se Ross, Wilhelm*
 Wulff, Anna Brigitta 182, 189
 Wulff, Anna Pär-Dotter 82, 83, 169, 197
 Xantippa 79
 Zellinus, Carolus Andreas (Carl Andreas
 Zellin, C.A.Z.) 187, 195, 197
 Zutzel, Martin Gottfried 26
 Åhman, Gustaf 194, 197
 Åkerman, Claudius (Claudius Johannes
 Agræus) 93, 193, 197
 Åman, Anna Greta 152, 182, 199
 Älf, Samuel (S.Ä.) 195, 197
 Örnghjelm, Claudius 22

Boken utges med stöd av Ingrid, Margit och Henrik Höjers
donationsfond II inom Svenska litteratursällskapet i Finland.

Denna bok är nummer 17 i serien SLS Varia och utges gemensamt av
Svenska litteratursällskapet i Finland och Appell Förlag.

© Författaren och Svenska litteratursällskapet i Finland 2023.

Detta verk är licensierat under [Creative Commons Erkännande-
Ickekommersiell-IngaBearbetningar 4.0 Internationell](#) (CC
BY-NC-ND 4.0).

Pdf-utgåva 2024

Översättning från finska av Heidi Granqvist

Omslag och grafisk formgivning: Antti Pokela

Typsnitt: Adobe Caslon

Pärmens insida: Kopparstick ur C. G. Täubels *Praktisches Handbuch
der Buchdruckerkunst für Anfänger*, Leipzig 1792, kopierad från
C. F. Gessners lärobok *Der in der Buchdruckerei wohl unterrichtete
Lehr-Junge*, Leipzig 1743. Boktryckarvapnet på
smutstitelsidan också ur Täubels bok.

ISBN 978-951-583-592-5 (Finland) [sls.fi](#)

ISBN 978-91-988151-0-8 (Sverige) [appellforlag.se](#)

ISBN 978-951-583-667-0 (pdf),

<https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-667-0>

SLS Varia

ISSN 2489-7841 (tryckt)

ISSN 2670-0182 (digital)